

Cuiavian University in Wloclawek

**INNOVATIVE PATHWAY
FOR THE DEVELOPMENT OF MODERN
PHILOLOGICAL SCIENCES
IN UKRAINE AND EU COUNTRIES**

Collective monograph

Volume 2

Wloclawek,
Poland
2021

*Recommended for publication
by the Cuiavian University in Wloclawek (January, 2021)*

Reviewers:

dr **Adam Pieńkowski**, Cuiavian University in Wloclawek;
dr **Wiesław Pędziak**, Cuiavian University in Wloclawek;
dr **Jolanta Miziolek**, Cuiavian University in Wloclawek.

Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries : Collective monograph.
Vol. 2. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2021. 392 p.

CONTENTS

SECTION 1. DEVELOPMENT OF THE THEORY OF LANGUAGE EDUCATION ON THE BASIS OF THE CLOUDTAG MODEL OF EXPANSION OF THE INDO-EUROPEAN LANGUAGE (Liashenko L. M.)	1
2. Status of research on the topic of the article and our choice of goals, objectives, and methods	3
3. The main results of our research	6
SECTION 2. VERIFICATION OF THE COGNITIVE TERM-STRUCTURE OF REFUGEE IN THE ENGLISH-UKRAINIAN LEGAL PARALLEL CORPUS (Matvieieva S. A.)	16
1. Semantic distributive verification of verbalizers of cognitive term-structure of REFUGEE	17
2. Thesaurus verification of verbalizers of cognitive term-structure of REFUGEE	26
SECTION 3. THE EVOLUTION OF FEMALE SPEECH FROM THE PERSPECTIVE OF GENDER (Morozova I. B., Repushevska I. I.) ...	32
1. English women’s novel as a special literary genre	33
2. Representation of the socio-psychological opposition of men and women in the “women’s novel”	36
3. Gender determinism of features of speakers’ communicative behaviour .	39
4. Diachronic changes in the structural organization of the main character portrayal in the women’s novel	43
SECTION 4. NATIONAL WORLDVIEW IN UKRAINIAN AND KURDISH ORAL FOLK CULTURES (Nabok M. M., Vorona N. O.)	49
1. Nature of the peculiarities of the Ukrainian and Kurdish peoples as the basis of their national culture	50
2. Images of national heroes in the Ukrainian and Kurdish oral folk cultures	56
SECTION 5. THE CONCEPT OF <i>EDUCATION</i> IN UKRAINIAN AND POLISH DISCOURSES FROM THE PERSPECTIVE OF NATIONAL LINGUISTIC CORPORA (Nadutenko M. V., Semenoh O. M.)	66
1. Interdisciplinary approach to the study of the conceptual framework of <i>education</i>	71
2. Lexical and semantic groups of the concept of <i>education</i>	72
3. Cultural component of the concept of <i>education</i>	74
4. Conceptual component of the concept of <i>education</i>	76

SECTION 6. LITERARY DISCOURSE OF IDEOLOGICAL REFLECTION OF THE REVOLUTION IN BOLESŁAW PRUS'S NOVEL "CHILDREN" OF 1905-1907 (Nanivskyy R. S.)	82
1. Kompozycja i ekspozycja wydarzeń w powieści	83
2. Charakterystyka bohaterów powieści w kontekście wydarzeń czasowych.....	91
3. Rozważania na temat głównego wątku powieści	94
4. Ogólna charakterystyka wydarzeń powieściowych a rzeczywistość rewolucyjna powieści	97
SECTION 7. GENESIS OF THE BIBLICAL IMAGE-SYMBOL IN THE LINGUISTIC PARADIGM (Nikonova V. H., Khabotniakova P. S.).....	102
1. Concept of "image" and "symbol" from the humanitarian viewpoint.....	102
2. Basis of the "biblical image-symbol"	109
SECTION 8. NAUTICAL ORIGIN OF CONTEMPORARY ENGLISH COLLOQUIALISMS (Nikulina O. L.)	120
1. Group 1. Originally nautical terms but now everyday English colloquialisms that still can be recognized as phrases connected with marine sphere	121
2. Group 2. Terms that no longer are used by mariners but well known to native speakers.....	126
3. Group 3. Terms that still refer to maritime sphere	135
SECTION 9. PSEUDONYMS AS LINGUISTIC MARKERS OF UKRAINIAN ETHNOCULTUR (Pavlykivska N. M., Prokopchuk L. V.).....	140
1. Time, causes of pseudonyms, principles and motives of their nomination	141
2. Nominative forms of pseudonyms and their place among other types of anthroponyms.....	148
3. Pseudonyms and names, surnames, patronymics	150
4. Pseudonyms and aliases	151
5. Pseudonyms and nicknames	152
SECTION 10. DIGITAL LITERATURE: THE MAIN MILESTONES OF THEORY AND DEVELOPMENT, KEY REPRESENTATIVES (Pozharytska O. O.).....	156
1. Historical origins and periodization of digital literature.....	157
2. Digital literature in the age of the Internet.....	161
3. Modern electronic works: structural and compositional features, typical features	167
SECTION 11. IMPRESSIONIST SHORT STORIES BY M. KOTSIUBYNSKY (Pryvalova S. P.).....	175
1. Early works of M. Kotsiubynskyi.....	176

2. Mastery of reproducing the images of reality in the short stories “Apple Blossoms”, “On the Stone”, “Intermezzo” by M. Kotsiubynskyi...	180
---	-----

**SECTION 12. CONTENT OF FORMATION OF READINESS
OF FUTURE SPECIALISTS IN INTERNATIONAL RELATIONS
FOR CROSS-CULTURAL COMMUNICATION**

(Prima R. M., Kozak A. V.)	191
1. Experimental model of the process of formation of readiness of future specialists in international relations for cross-cultural communication	192
2. Technology of implementation of the experimental model.....	196

**SECTION 13. USE OF PHONETIC LAWS OF SPEECH
IN BILATERAL CONSECUTIVE INTERPRETATION (Reva I. A.).....**

1. Interpretation as an object of cognitive approach	213
2. Phonetic concept in the process of bilateral consecutive interpretation ..	220

**SECTION 14. DANCE AND SPORTS DISCOURSE
AND ITS CONNECTIONS WITH OTHER SPHERES
OF COMMUNICATION (Siedakova M. V.)**

1. Connections of dance and sports discourse with sports and pedagogical spheres of communication.....	230
2. Interdiscursive connections of dance, sports, and artistic types of discourse	238

**SECTION 15. NORMATIVITY OF SUFFIXAL DERIVATION
FOR ADJECTIVIZED TERMS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE**

(Sydorenko L. M., Bereza L. O.)	246
1. Adjective derivators denoting qualitative or relative characteristics of objects, processes, and phenomena.....	248
2. Suffix derivatives expressing an attribute in relation to the action in adjectives	258

**SECTION 16. TO A PROBLEM OF LINGUISTIC RESEARCH
OF SYMBOLS IN RUSSIAN SYMBOLISTS’ POETRY**

(Syromlia N. M., Krasniuk S. O.)	269
1. Features of the understanding of the category of symbol by Russian symbolist poets	270
2. Semantic content of the concept “symbol” in Russian symbolists’ poetry.....	274
3. Justification of a linguistic approach to the research of a symbol.....	279

**SECTION 17. METHODOLOGICAL ASPECTS
OF COGNITIVE-SEMANTIC DESCRIPTION OF CONCEPT**

(Soroka T. V.)	285
1. Anthropocentric nature of the phenomenon “language consciousness”..	285
2. Concept as a basic notion of cognitive linguistics	288

SECTION 18. PRAGMATICS OF LEXICAL AND STYLISTIC MEANS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE NOVEL “TORHOVYTSIA” BY R. IVANYCHUK (Stovbur L. M.)	301
1. Onymic space of the novel	301
2. Loanwords (foreign words)	305
3. Author neologisms	307
4. Dialectisms and obsolete words	309
5. Synonyms	311
6. Antonyms	312
SECTION 19. EFFECTIVE CROSS-CULTURAL COMMUNICATION AS A CONDITION FOR ADAPTATION OF FOREIGN STUDENTS IN THE CONTEXT OF STRATEGY OF INTERCULTURAL DEVELOPMENT OF THE CITY (Chernyakova A. V., Pylypenko-Fritsak N. A.)	317
1. Adaptation of foreign students as a component of the educational process in Ukraine.....	320
2. Innovative technologies of cross-cultural communication: pedagogical support, training of interethnic tolerance, communication theatre	325
SECTION 20. SCIENTIFIC VERSIONS OF FORMATION OF NOMINATION CHURCH-SLAVONIC CHRISTIAN TEXTS (Cholan V. Ya., Ponomarova V. A.)	337
1. Common Greek spoken language as the original language system of the studied texts.....	339
2. Version 1. Formation of the final morpheme of the term due to the tendency towards simplification within the <i>κοινη</i>	341
3. Version 2. Formation of the final morpheme of the term due to the tendency similarly	343
SECTION 21. GRAMMATICAL CATEGORY OF ASPECT AND MEANS OF CREATING ASPECTUAL MEANINGS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE (Shulha A. A.)	348
1. Aspectological terminology: aspectuality/aspect/grammatical aspect.....	349
2. Grammatical category of aspect in the Ukrainian language	351
3. Aspectual classes of verbs	357
SECTION 22. COMMON SPEECH VOCABULARY IN THE FORMATION OF FUTURE LAND MANAGERS’ FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATION (Yakushko K. H.)	366
1. Basic categories and blocks of common speech vocabulary to assist land manager’s professional speech.....	367
2. The first semester tasks for practical application of common foreign speech vocabulary to develop future land managers’ communication	372
3. The second semester tasks for practical application of common foreign speech vocabulary to develop future land managers’ communication	376

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ МОВНОЇ ОСВІТИ НА ОСНОВІ ХМАРНТЕГОВОЇ МОДЕЛІ ЕКСПАНСІЇ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ

Ляшенко Л. М.

ВСТУП

Звернення до історії початкової стадії існування молодих незалежних держав, що утворювалися після розпаду великих імперій, свідчить про неминучу складність і різноманітність зустрінутих ними перешкод на шляху до суспільного миру та економічного успіху. Нерідко, як це зараз чинить Росія, метрополія намагається помститися, використовуючи силові та всі інші впливи. Одним з новітніх засобів є «гібридна війна», що в Україні має мовну складову – спроби ініціації суспільних негараздів через різноманітні зовнішні втручання в мовну політику в освіті і суспільному житті. Прикро, що подібну активність росіяни підтримують з власних інтересів окремі сусідні держави.

Тому вибір мов викладання і багато тем в історичних, філологічних та інших предметах і дисциплінах є зонами підвищеної напруженості і навіть різноманітних зовнішніх і внутрішніх протистоянь. Ми не можемо пригадати більш-менш тривалих періодів життя українців без мовних політичних провокацій з боку відвертих і прихованих внутрішніх і зарубіжних українофобів. Ми не можемо вітати той прикрий факт, що стратегічно актуальна тема дослідження глибинних витоків української мови як важливої частини всіх індоєвропейських мов відіграє відверто маргінальну роль у дослідженнях кількох наших науково-дослідних інститутів українознавства, у матеріалах ЗМІ тощо. Упродовж усіх років незалежності траплялися короткі моменти позитивного розвитку подій у цій сфері. Не одразу, але тема Трипілья і відповідної культури перестала бути табу, як це відбувалося в радянські часи, стала об'єктом досліджень і мала наслідком створення великих фахових багатотомних праць¹ і якісних науково-популярних книг. Велику увагу освітян і широкої громадськості викликали кілька видань цікавої й надто суперечливої книга Ю. Канигіна «Шлях аріїв»².

¹ Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю., Дергачов В.О. та ін. Енциклопедія Трипільської цивілізації. Том 1. Книга перша / Гол. ред. М.Ю. Відейко. Київ: ЗАТ «Петроїмпекс», 2004. 703 с. URL : http://history.org.ua/LiberUA/EnTr_2004/EnTr_2004.pdf.

² Канигін Ю.М. Шлях аріїв: Україна в духовній історії людства : роман-есе / Ю.М. Канигін. – 5-те вид., доповн. Київ : Арій, 2011. 528 с.

Він зазнав критики, але не втратив роботу, а от доля створеного українськими ентузіастами музею Трипілля виявилася катастрофічною. Але через економічні і політичні негаразди вивчення долітописних подій не має бюджетної підтримки і йде завдяки допомозі розвинених держав і не найбагатших світових меценатів.

Наш конкретний фаховий обов'язок полягає у формуванні якомога вищої англомовної компетентності студентів природничо-математичних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка та у проведенні таких наукових досліджень, які в різноманітних аспектах можуть сприяти ефективності навчання через підвищення мотивації, ініціативності, творчості та інших рис студентів. Ми виявили, що можна використати їх дисциплінарні знання, якщо звернутися до аналізу різноманітних досягнень точних наук у вивченні людини в аспектах можливостей її головного мозку і нервової системи. Але ще цікавішими для студентів виявилися висновки з досягнень археометрії, палеогенетики й інших природничих наук, які змогли не тільки пояснити головні етапи появи у людини спроможності мовлення, а й розпочати масові точні вимірювання, що важливі для історичних та інших дисциплін.

Тут ми маємо на увазі прискорене накопичення значної кількості ізотопних та кількох інших способів визначення віку викопних артефактів і все точнішого й детальнішого генетичного дешифрування їх органічної складової. Стають дійсністю наші сподівання на можливість використання цих найновіших фактологічних даних для побудови звільненої від міфів і необгрунтованих припущень історії походження нашої чудової мови, розпочинаючи з її найдавніших долітописних витоків. Нам пощастило опинитися в інформаційному полі невеликої наукової школи, яку організував доктор філософських наук і професор К. Корсак – вихованець і викладач Національного університету імені Тараса Шевченка, кількох інших закладів, багаторічний працівник Національної академії педагогічних наук України, вихователь молодих науковців, успішний винахідник і автор великої кількості праць з тем багатьох відомих наук і тих, як ноонауки, що є його винаходами.

Наші особисті знання і можливості були значно посилені в результативності і значенні завдяки співпраці з К. Корсаком, який на кількох мовах ніколи не переривав моніторинг головних відкриттів в більшості Sciences&Arts, що забезпечило поєднання успішності у викладанні багатьох дисциплін та в оригінальних наукових дослідженнях.

Ця наша стаття є результатом злиття власних філологічних компетентностей з досягненнями молодого сектору знань, для назви якого К. Корсак запропонував перспективне поняття «*нооісторія*».

Воно охоплює всю сукупність фактів і вимірювань, законів і теорій, що подібно до палеогенетики й археометрії, спираються на найновіші досягнення не тільки достатньо відомих молодих наук, але й тих, що входять в «Нооглосарій-2»³. Включені в нього 225 термінів позначають не тільки щойно народжені нові сектори знань, а й ті, що розвиватимуться в майбутньому й урятують світ не тільки від подібних до COVID-2019 пандемій, а й від набагато грізніших екологічного, духовно-інтелектуального та інших колапсів. З сукупності багатьох сотень опублікованих наукових праць К.Корсак вважає вершиною своїх відкриттів і досягнень січневу статтю 2015 року з поясненням понять «ноотехнології» і «ноонауки», з точним прогнозом майбутнього і чітким формулюванням шляху до ноосимбіозу людства і біосфери (до побудови ноосфери)⁴.

2. Стан досліджень у темі статті й наш вибір мети, завдань і методів

№ 1 серед ключових понять цієї нашої праці – *індоєвропейська мовна сім'я*. Як відомо, у науковій літературі з історично-мовної тематики давно сформувалася консенсус щодо витоків цікавості європейців до індоєвропейської мовної сім'ї як сукупності мало не півтисячі споріднених мов. Британський юрист і поліглот Вільям Джонс (1746–1794) 240 років тому не тільки переймався своїми функціями члена Верховного суду Індії в Калькутті, а й глибоко вивчав її культуру. Він шукав інформацію про завойовників Індії й уважно читав створену на санскриті Рігведу з численними релігійними гімнами – твір арійів, які прийшли з північніших широт і назавжди сформували кастову структуру суспільства. Мовні знання В. Джонса виявилися достатніми для доведення того, що індійський санскрит має багато спільного з усіма провідними європейськими мовами кінця XVIII ст. Офіційним моментом народження всієї індоєвропейстики вважають 1786 рік. Під час відвідин Лондона В. Джонс у доповіді для фахівців навів так багато рис подібності санскриту з грецькою і латинською мовами, що усім стало очевидним їх походження від цієї стародавньої мови з втраченим буденним використанням.

У процесі розвитку цієї ідеї зусиллями німецьких, французьких і британських лінгвістів утвердилося переконання в тому, що колись існувала протоіндоєвропейська мова (ПІЕМ) як спільний витік багатьох десятків мов найуспішнішої сучасної лінгвістичної сім'ї, що охоплює

³ Корсак К.В., Корсак Ю.К. Нооглосарій-2 – ноонауки для майбутнього без колапсів. *Вища школа*. 2019. – № 2. С. 43–58 (1,6).

⁴ Корсак К. Ноофутурологія XXI века: условия спасения популяции Homo Sapiens Sapiens. *RELGA*. 2015. № 1 [289] 25.01. URL : <http://www.relga.ru/Environment/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=4061&level1=main&level2=articles>.

42% населення планети й практично увесь суходіл. Тоді ж на основі лінгвістичного аналізу порівняно точно локалізували місце її зародження і формування. ПІЕМ могла народитися у такій ділянці Євразії, де люди бачили сніги (тільки не зовсім ясно – на вершинах гір чи на менших висотах) і могли рубати й використовувати не пальми, а берези. Ми переконані у принциповій важливості наголосу на тому, що заслуговує назву «ефект берези». Лінгвісти мало не одразу помітили і дуже здивувалися тому, що ці дерева відігравали роль безсумнівного лідера у переліках найбільш поширених у зоні появи ПІЕМ дерев, набагато випереджаючи дуб чи хвойні породи.

Очевидно, що за період двох з половиною сторіч в секторі індоевропейстики і дослідження всієї індоевропейської мовної сім'ї накопичилася дуже велика кількість наукових праць різного обсягу та якості. В своїх дослідженнях ми концентрувалися на вже вказаних «трипільських» та інших досягненнях співвітчизників та на головних трендах у змісті публікацій зарубіжних науковців. Тут достатньо помітне явище появи в ХХІ ст. результатів використання лінгвістами найновіших ІКТ⁵.

Щодо стану індоевропейстики в сучасній Україні вкажемо дипломатично – наявні незаперечні досягнення⁶, але немає їх концентрації та успішного використання і в навчальному процесі всіх закладів освіти, і в організації значної інформаційної відсічі розгорнутій проти нас не тільки з боку Росії, але й активних європейських недоброзичливців.

Тому центральною метою ми обрали вивчення науково-освітньої застосовності теорії експансії індоевропейських мов з теренів їх початкових витоків, що спирається на висловлене К. Корсаком на початку 2017 р. твердження такого змісту: експансія відбувалася не через традиційні механізми завоювання і поневолення, а через «добровільне і спонтанне» поширення десятків і сотень термінів (хмари тегів) як мовної і технологічної основи формування всього індоевропейського культурного і релігійного простору.

Подібний вибір головної мети детермінує й кілька завдань, які концентруються навколо теми використання найновіших нооісторичних (археометричних, палеогенетичних та інших) наукових вимірів і досягнень в значному розширенні змісту розділу історії

⁵ Касьян А. Лингвистическая филогения с человеческим лицом: быстрое разделение индоевропейских языков в раннем бронзовом веке. Москва : Ин-тут лингвистики. URL : <https://iling-ran.ru/web/en/node/2654> 8-01-2019.

⁶ Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю., Дергачов В.О. та ін. Енциклопедія Трипільської цивілізації. Том 1. Книга перша / Гол. ред. М.Ю. Відейко. Київ : ЗАТ «Петроїмпекс», 2004. 703 с. URL : http://history.org.ua/LiberUA/EnTr_2004/EnTr_2004.pdf.

України про стародавні часи в навчальних програмах, що можуть мати найбільшу корисність в процесах розвитку всієї гуманітарної сфери України й зробити вагомий внесок в її економічні та політичні успіхи.

У методологічному плані ми спираємося як на загальнофілософські закони і вироблені теорією результативних наукових досліджень правила, методи і засоби, так і на досягнення вже побіжно згаданих наймолодших секторів досліджень еволюції людей разом з середовищем їх життя, з концентрацією уваги на нооісторії, на інших нано-і ноонауках. Притримуючись головних засад викладацької етики, будемо особливо уважними до диференціації достатньо перевірених дослідів і вимірюванні фактів та гіпотез і припущень, висловлених не тільки іншими науковцями, а й нами самими. Ми не будемо концентрувати увагу на вже опублікованих власних працях⁷, а намагатимемося розширювати їх зміст і створювати нову наукову продукцію.

Закінчимо цей «методологічний» фрагмент статті викладом власного досвіду попередніх спроб поширення тих нових поглядів, які ми вважали особливо інноваційними, на загал освітньої й наукової громадськості України. На нашу зрозумілу радість, подібна нооісторична інформація одразу ж отримала високу оцінку й була вміщена в представницьке видання Національної академії наук України – журнал «Світогляд»⁸. Одразу ж доцільно уточнити: ідея поширення «хмари переважно теологічних тегів в Великого Трипілля» належить К. Корсаку, а наш внесок у цю та інші спільні публікації стосується інформації з історії, теорії мов і порівняльної лінгвістики.

Мікроскопічний наклад «Світогляду» і не зовсім вдале представлення цього важливого видання в Інтернеті спонукали нас до скерування в ті засоби інформації, що одразу ж поширювали її у багато десятків держав на всій планеті для мільйонів читачів. Наш вибір зупинився на російськомовному е-журналі «РЭЛГА – Ростовская электронная газета», що багато років присутній в Інтернеті й постійно привертає увагу зацікавлених питаннями майже усіх сучасних наук та видів мистецтв громадян мало не 140 держав світу. Надісланий нами матеріал мав назву **«Применение нооистории к объяснению происхождения индоевропейской языковой семьи»**. Однак звернення нами до слова «нооісторія» разом з необхідним поясненням його значення і корисності, мало несподіваним наслідком категоричну відмову видавців у публікації матеріалу. Утім, вони не заперечили його важливості та інноваційності, не відкидали факти і докази, тому

⁷ Ляшенко Л.М. Нова спроба пояснення появи і еволюції протоіндоевропейської мови на основі нооісторії України. *Вища школа*. 2017. № 2. С. 43–52.

⁸ Корсак К.В., Ляшенко Л.М. Новітнє пояснення походження та успіхів індоевропейської мовної сім'ї. *Світогляд*. 2017. № 5. С. 21–27.

порекомендували значно змінену назву: «Гіпотеза феномена походження і розповсюдження на планеті індоєвропейської сім'ї мов». Очевидно, що ми змушені були погодитися, адже наша стаття завдяки Інтернету отримала доступ до мільйонів потенційних читачів⁹.

Це, звісно, добре. Але є й чималі втрати. Насамперед, у назві зникло ключове слово «нооісторія», яке наголошує сутність інновації і спроможне привернути високу зацікавленість читачів. До того ж, наша стаття вміщена із зауваженням *«Публікується в порядку обговорення»* ще до її початку. Вона не має анотації з традиційною для наукових статей рубрикою «Ключові терміни», отже, без наголосу в роботі пошукових систем на найважливіші нові терміни (а це слова з майбутнього – «нооісторія», «Велике Трипілля» і «хмара тегів»).

Методологічний наслідок очевидний: «хмарногове» пояснення поширення індоєвропейських мов через відстані й усілякі кордони на дружні та ворожі території й досі лишається маргінальною інформацією і не стало важливим елементом сучасного викладу компаративної лінгвістики та історії в освітній сфері України. До того ж, воно відкриває значні нові можливості для подальшого розвитку компаративної лінгвістики в цілому.

3. Головні результати нашого дослідження

Розпочнемо з більш важливого від цінного індивідуального публікаційного досвіду питання світоглядного і загальноцивілізаційного плану – призначення наукових досліджень і здобутків та шляхів їх перетворення в інструмент життєзабезпечення всього людства. Всі достатньо освічені наші сучасники знають найвище призначення наук й цінують втілення їх досягнень і в побут, і в захист здоров'я. Але більшість з них і не здогадуються про існування безлічі перешкод на довгому шляху від інсайту науковця-дослідника чи від ідеї винаходу та втілення її у першому варіанті механізму, машини чи важливого вимірювального приладі до масового поширення і переконання у тому, що «це ж очевидно». Не відволікаючись у глибини досягнень когнітології, нейромолекулярної біології та інших молодих наук у вивченні роботи головного мозку людини, лише нагадаємо про вплив на перебіг мислення і прийняття нами рішень успадкованого ще від тваринних попередників ефекту Лачинса – майже автоматичного відторгнення отриманої від інших осіб цілковито нової інформації теоретичного чи іншого плану.

⁹ Корсак К.В., Ляшенко Л.Н. Гіпотеза феномена походження і розповсюдження на планеті індоєвропейської сім'ї мов. *РЭЛГА*. 2017. № 3 [321] 15.03. URL : <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=4921&level1=main&level2=articles>.

Перебування у науковій групі К. Корсака сприяло спогаду про відомий з курсів екології факт довготривалої неуваги науковців і всього людства до запропонованих у 1866 році німецьким біологом Е. Геккелем концептуальних наукових інновацій – екології та екологічних наук. Ігнорування, як відомо, тривало аж до середини ХХ ст., коли розпочався процес «екологізації».

Наші пропозиції несподіваного для колег-науковців «хмарно-тегового» пояснення ефективності і «невідпорності»¹⁰ поширення спільних для мов з індоєвропейської сім'ї уже кілька років зустрічаються з, м'яко кажучи, скептичним відношенням. Кілька спроб опублікувати в спеціалізованих часописах з філології чи лінгвістики не досягли навіть розгорнутої відповіді видавців. А от педагогічні видання дружно радили все скерувати у попередню групу, бо наші статті «не є педагогічними». Труднощі з публікацією трохи прикри, але «мало небезпечні для людства в цілому».

Ця фраза вимагає невеликого уточнення: порятунок людства мало пов'язаний з відторгненням моделі «хмарно-тегового» розповсюдження спільних для індоєвропейських мов лексичних одиниць, що відбувалося кілька тисяч років тому назад. А от ще більш активне відторгнення пропозицій К.Корсака і всієї нашої наукової групи розвивати **ноотехнології** і **ноонауки** є дуже серйозною глобальною загрозою. Відмова від ноотехнологій і розвиток «Індустрії 4.0» (чи навіть «смарт-технологій») через 20-30 років обов'язково спричинить тотальний екологічний колапс, передбачений багато разів, розпочинаючи з обчислень інтернаціональної групи Д. Медоуза у 1972 році, вміщених у найуспішнішому виданні Римського клубу – книзі «Межі зростання» (у подальших творах ця група передбачала все гірші й гірші наслідки для всього жадібного та необережного людства)¹¹.

Але висловимо сподівання на те, що людство в цілому помітить і використає ноотехнології і ноонауки не через 70-80 років (у даний момент цій ідеї рівно 20), а набагато раніше. Тому вступимо у Клуб оптимістів і повернемося до проблем лінгвістики та історії.

Як було відзначено вище, гіпотеза існування ПІЕМ (протоіндоєвропейської мови) була проголошена доведеною Істиною, що зумовило пошуки розташування «колиски», які тривають навіть у даний момент. Ми в нашому аналізі обраної теми зустріли вказівку на те, що загалом існує не менше 72 варіантів розташування «колиски», але в більшості публікацій наголошували на конкуренції двох – так

¹⁰ Michael Balter. Language Wars 19 April 2016 *Scientific American* 314, 60–65

¹¹ Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рэндерс И. Пределы роста. Москва, МГУ, 1991; За пределами роста. Москва : Прогресс, Пангея, 1994; Пределы роста. 30 лет спустя. Москва : ИКЦ «Академкнига», 2008.

званої «анатолійської» (зі Східної Туреччини) і «степової (курганної)» з європейських степів.

Для подальшого викладу власних результатів ми вирішили спиратися не на розтиражовану схему розташування анатолійської і пари степових варіантів «колиски» ПЄМ зі статті біологів з Нової Зеландії Р. Грея і К. Аткинсона¹², а на значно новішу (хоч і не набагато кращу) англomовну схему, вказану на Рис. 1), з надмірно політизованого російського джерело¹³ (ми зобразили на ній межі економічної зони Великого Триплія і Каргали з десятками тисяч шахт).

Її головний недолік – розташування «анатолійської коліски» на теренах Західної Туреччини. Нові відкриття археологів свідчать про те, що насправді найперші по часу появи витоки майбутньої ПЄМ і всієї ІЄ-сім'ї мов 10-12 тисяч років тому назад локалізувалися далеко східніше. Там на левантійських пенепленах тоді були мало не райські умови для життя, а зараз ісламісти не просто хочуть витіснити звідти християн, а ще й заодно назавжди знищити усіх євреїв. Головна перевага цієї схеми над рисунками у більшості публікацій, написаних в останні 17 років, полягає у тому, що тут у центрі уваги і розташування перебуває третій варіант «колиски» ПЄМ – у Подунав'ї (виділений сірим кольором).

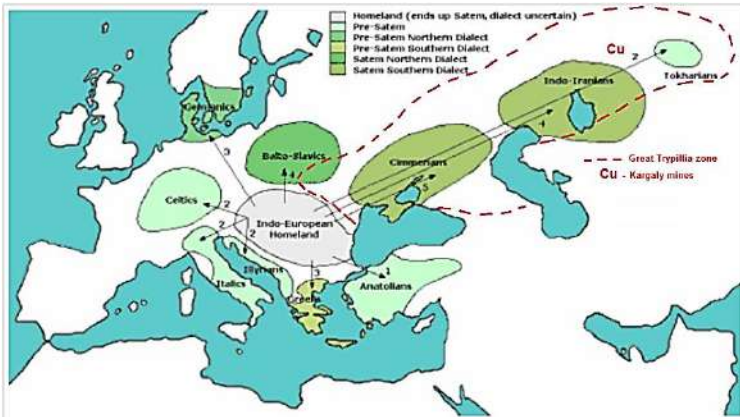

Рис. 1. Приблизне відтворення можливих теренів походження індоєвропейських мов і напрямів їх поширення після розпаду ПЄМ

¹² Russell D. Gray & Quentin D. Atkinson (2003). Language-tree divergence times support the Anatolian theory of Indo-European origin *Nature* 426,435-439.

¹³ Прародина індоєвропейців в Северном Причерноморье. URL : <http://ru-sled.ru/prarodina-indoevropejcev-v-severnom-prichernomorie/> 18-01-2021.

Науковці старшого віку вважають його «найкращим», друге місце віддають «степо-курганному» і тільки третє – теорії новозеландців. Саме вона й зазнає критики, бо спирається на по-справжньому оригінальне припущення, згідно якого закони поширення мовної лексики і епідемій (пандемій) повинні співпадати. Це екзальтувало журналістів й отримало великий розголос у ЗМІ. Слова науковців про те, що слова не віруси і не блохи, тому рідко одразу перестрибують з одних мізків у інші, тільки розпалювало емоції й сприяли поширенню «вірусної анатолійської гіпотези» на всю планету.

Прихильники Подунав'я спираються на ресурси порівняльного мовознавства і гіпотетичні варіанти переміщення племен і народів у віддаленому минулому, що мали наслідком заміну старих мовних кордонів новими (еквівалентом слів «мовний кордон» є *Statem*). Кількість їх творів чимала, але ми відмовимося від будь-якого аналізу через неувагу в них до результатів ультра-нових археологічних розкопок і нооісторичних генетичних дешифрувань. Віддамо перевагу новим фактам і можливим висновкам з них.

Насамперед вкажемо на те, що найголовнішою помилкою в усіх початкових спробах вирішити проблему появи і надуспішного поширення *сім'ї індоєвропейських мов* (СІЕМ) було використання «очевидного» терміну «мова» до процесу розповсюдження СІЕМ, для якого воно виявилось незастосовним.

Безперечно, в абсолютній більшості світових подій поширення якоїсь мови А на терени мов В, С, D і т.д. йшло силовим способом через винищення пасіонарними носіями мови А всієї чоловічої частини населення на землях В, С, D (так все й відбувалося у дуже давні часи нещадних війн між нашими «подвійно розумними» пращурами та кількома варіантами менш розумних *Homo Sapiens*). Унікальність реальних подій після закінчення останнього Льодовикового періоду полягала в тому, що подібні геноциди стали виключно рідкісними явищами (хоч інколи все ж траплялися).

Саме так сталося в приатлантичній Європі, де понад три тисячоліття тому носії чоловічої гаплогрупи R1b чи зі злості, чи інших причин винищили майже усіх нащадків винахідників землеробства і дрібного скотарства, які колись прийшли аж з Близького Сходу. Вважаємо доцільним невелике уточнення.

Розкопками і вимірами незаперечно доведено, що перехід від мисливства і збиральництва до цілковито аграрного (рільництво + скотарство) життєзабезпечення відбувався не миттєво, а упродовж зміни багатьох поколінь людей. На Землі виявили кілька незалежних зон подібної інновації, яку вчинили пращури сучасних народів, головний мозок який був на 10-15% більшим від показників нинішнього населення планети. З цих кількох зон нас цікавить тільки

близькосхідна, де жили і винаходили нове наші віддалені пращури «по жіночій» лінії.

Жили вони тоді на пенепленах Східної Туреччини. Наші пращури разом з іншими сусідніми племенами одомашнили відомі нам і тепер зернові однолітні рослини та малі копитні (це вівці і кози). Через демографічне розселення винахідники-землероби витратили чимало тисяч років для повільного перенесення аграрного життєзабезпечення з території винаходу аж до берегів Атлантики і навіть на Британські острови.

Наші учасники цих подій полінувалися бігти аж так далеко і спершу (це було 9 000 років тому назад) обрали собі терени не в центрі сірої плями на Рис. 1, а набагато придатніші для землеробства землі на східному і північному березі тогочасної прісної водойми. Інколи її називають прото-Чорне море, але доцільніше використати слово «Понтіда». Насправді це було велике прісне озеро, рівень води в якому був аж на 120 м нижчим від сучасних показників Чорного і Азовського морів (останнє у той час було степовим суходолом).

Практично всі археологічні відкриття нового століття свідчать про те, що центром інновацій і всіх форм можливого для тих часів технологічного прогресу був Левант – увесь схід Середземномор'я. У своїй першій важливій публікації 2017 року «Нова спроба пояснення появи і еволюції протоіндоєвропейської мови на основі нооісторії України» ми порівняно коротко, але в загальних рисах правильно вказали ті події, в яких головну роль відігравали пращури сучасного населення України на довжелезній і довготривалій трасі винайдення рільництва, скотарства і металургії. Уточнимо перебіг подій, замінюючи стрілками їх просторове скерування:

відкриття і технологічні досягнення в Північному Леванті → *рух* по узбережжю Понтіди на Захід → **поселення** у дельтах кількох великих рік (ДДД – Дунай+Дністер+Дніпро) → **переселення** землеробів аж у лісостепи унаслідок заповнення чаші Чорного моря солоною водою, що сочилася з півдня через Босфор → **генетичне поєднання** чоловічими генами з аріями і формування відомого нам «українського Трипілля (Трипілля-1)» → **одомашнення коней** (тарпанів), винайдення колеса й організація гужового транспорту → **запозичення з Болгарії** технологій металургії міді та її більш цінних сплавів → **регрес рільництва**, піднесення скотарства з відмовою від повної осілості → занепад Трипілля-1 і заміна його «Великим Трипіллям» (виділено на рис.1), основною якою виявилася металургія і торгівля → **пращури виявили зручні і практично невичерпні поклади міді** на півдні Уралу (Каргали) та півночі Казахстану → **гірництво і металургія**: видобуток, збагачення і ефективне виплавлення металу безпосередньо в житлових приміщеннях → **торгівля і взаємообміни** (гени були не на першому місці) на сотні і тисячі кілометрів →

експансія: це явище наші попередники-науковці назвали «розпад протоіндоєвропейської мови», а ми обираємо термін «формування СІЕМ» не через криваві завоювання, а через поширення згаданих вище сотень слів (хмари великотрипільських технологічних термінів) для опису рільництва, скотарства, конярства, гужового транспорту, гірництва, ливарної справи, ковальства, математики, геометрії і т.д. Велике Трипілля зникло після катастрофічного вибуху вулкану Санторін в Егейському морі в 1628 році до н.е.

Зробимо на основі останніх відкриттів міні-пояснення до викладу.

1. Серед усіх нещодавно виявлених доказів слухності слів «відкриття і технологічні досягнення в Північному Леванті» на перше місце ми поставимо «Гьобеклі-Тепе». Це повністю і якісно розкопана та очищена від ґрунту й сміття чимала модель знаменитого британського кільцевого Стоунхенджу. Спершу практично ніхто на Землі не йняв віри, що вона незрівнянно старша від британського чуда, бо їй аж *тринадцять тисяч років*. Довелось визнати цей факт тільки після кількох незалежних вимірів і одразу приступити до найґрунтовнішої ревізії мало не усієї «долітописної історії».

У зарубіжних статтях ми зустрічали твердження, що Гьобеклі-Тепе є примітивним храмом, а от наш науковий гуру К. Корсак пояснює все набагато переконливіше: 1) розкопана не одна, а мало не десяток споруд; 2) роль була і сакральна, і практична, адже це був зручний календар (точніше – пригоризонтна обсерваторія); 3) прецесія осі добового обертання Землі робила цей хитромудрий «прилад» менш точним; 4) похибка накопичувалась і через півтисячі років примушувала створювати нову споруду; 5) характерне для українців з прадавніх часів щире вшанування старших людей спонукало до побудови нового «храму» й акуратного засипання творів пращурів для їх вічного збереження. В усіх наших похоронних обрядах помітна матеріальна скромність і виразна душевність. Нас вражає контраст цієї високої моралі та культури з діями скіфів та інших диких зайд, що закопували разом з трупами все наявне золото, коней і навіть молодих жінок для «надання послуг».

2. Наші пращури відшукали мідь у кількох місцях своїх земель (Південна Волинь, Луганщина), але родовища були малі і виключно незручні для видобутку руди. Натомість Каргали неподалік від сучасного Оренбурга було мало не ідеальним. Ця та інші знахідки зумовили появу чималої кількості населених пунктів – Синашти, Аркаїму та інших. Їх населення займалося скотарством, рільництвом і ремісництвом, обслуговуючи гірників, які багато сотень років видобували азурит і малахіт – головні руди міді.

3. Загальнопоширена серед науковців фраза «розпад протоіндоєвропейської мови» фундаментально невдала аж до проголошення помилки правдою. У дійсності мало не дві тисячі років

тривав не занепад (тобто «розпад») великотрипільського мовного лексикону, а перенесення його досягнень з теренів Великого Трипілля на майже всю територію Західної Євразії – між Атлантикою і величезними пустелями Західного Китаю.

4. Вихідна ідея К. Корсака щодо поширення «великотрипільських тегів» пояснюється легко. Вона навіть зручна для перевірки через Інтернет. Прочитуюмо порівняно детальний і трохи поліпшений варіант з однієї зі спільних наших праць: торгівці чи вороги-розвідники сотні років без проблем відвідували в зручних для кінного пересування степових умовах виробничі центри Великого Трипілля, вивчали технології і так-сяк запам'ятовували звучання найважливіших термінів (тегів). Потім тижнями поверталися додому і відтворювали князю чи конунгу наші слова з тим більшими помилками, чим довший був шлях від Аркаїму. Наше слово «береза» було в групі головних тегів, бо тільки березове вугілля дає змогу плавити руди у побутових печах разом з приготуванням їжі (росіяни аркаїмську піч так і не скопіювали, а користувалися значно примітивнішою, обробляючи руду в спеціалізованих установках із зовнішнім дуттям).

Якщо в Інтернеті шукати переклад слова «береза» на десятки інших мов, то отримуємо промовисту послідовність результатів: бяроза (біл.), берёза (рос.), бреза (болг., серб., макед.), breza (слова., словен., хорв., босн.), brzoza (поль.), bříza (чесь.), beržas (лит.), bērzis (лат.), birke (нім., фризька), birk (дан.), birki (ісл.), berk (нідер.), birch (англ.), beithe (ірл.), betula (латин.), betulla (італ.), abedul (ісп.), bétula (порт.), bouleau (франц.), björk (швед.), björk (норв.). Фіни нічого не запозичили й називають берізку «koivu» (естонці діяли так само, тому у них «kask»). На наш погляд, слово «береза» є українським варіантом болгарського «бреза», бо це наші пращури запозичили у майбутніх болгар плавлення міді на березовому вугіллі, а не навпаки.

ВИСНОВКИ

Якщо звернутися до найвищих досягнень філософії та усіх знань про Природу, то можна констатувати постійність у ній руху та різноманітних змін разом з тимчасовими періодами стазису. Ось і Велике Трипілля намагалось зберегти стабільність. Населення неодноразово замінювало громадянські війни на підтримку відокремлення надто пасіонарних груп. Саме цим можна пояснити «таємничу» появу на південь від нього дуже розвинених в усіх відношеннях великих груп людей з кіньми, металургією, ковальством і доскональними суспільними законами (назвемо шумерів, хеттів, гарамантів).

Але невблаганність законів Природи виявила себе у смертоносному виверженні у 1628 році до н.е. егейського вулкану Санторін. Утворені вибухом стратосферні хмари на великих висотах, де відсутні дощі, тримались у повітрі надто довго. Розпочалась несподівана люта зима.

Все населення східної частини Великого Трипілля повантажило цінне на вози, спалило Аркаїм та інші міста й обрало шлях у Персію та Індію (відомий усім «шлях арій»). Наші пращури з інших частин Великого Трипілля стали порушниками спокою у так званих «південних імперіях», а свою експансію на Захід припинили на меридіані Берліна. Східніше від нього майже всі назви поселень наші слов'янські, за Ельбою – німецькі.

У цій заключній частині ми зобов'язані ще раз нагадати про консцієнтальну (гібридну) війну проти України. Вона включає себе «бойові дії» на мовному і культурному фронті. Нещодавно наші недоброзичливці швидко заповнили більшість наукових і звичайних ЗМІ повідомленнями про те, що колись наші пращури, яких вони назвали «ямниками» (фр. – les Yamnayas, англ. – the Yamnaya¹⁴), здійснили тотальний геноцид, винищивши в Західній Європі і на Британських островах чоловічу частину прадавніх землеробів, що спорудили не тільки Стоунхендж, а й багато тисяч менг'рив та дольменів.

На щастя, на Заході не бракує й чесних науковців, які в своїх дослідженнях навели незаперечні докази того, що наші пращури несли на Захід культуру і технології, а змагалися з місцевими чоловіками за увагу жінок тільки чесними способами. Вони й підтвердили, що геноцидниками виявилися пращури сучасного чоловічого населення всієї Західної Європи (гаплогрупа R1b). Саме вони й винищили землеробів серед яких вижив невеликий відсоток тих, хто сам чи й з ріднею утік на східні слов'янські терени, де переважає наша гаплогрупа R1a. На цих «геноцидних» теренах у Західній Європі продовжують знаходити «могили» з перемішаними кістяками чоловіків, жінок і дітей.

Цю неприємну інформацію ми навели як необхідний доказ того, що у сфері історичних, філологічних та інших наук нам обов'язково треба активно поширювати нові наукові факти. Вони незаперечно свідчать про те, що час існування українського народу зонайменше удесятеро більший від історії великоросів, яка датується лише одним тисячоліттям, на початку якого відбувся геноцид чоловічого населення на Валдайській височині тією частиною чоловічого населення східної частини Київської Русі, яка зазнала поразки в громадянській війні і змушена була рятувати своє життя.

Ми переконані у тому, що нова інформація з археометрії, палеогенетики й інших частин нооісторії виключно актуальна саме у даний момент, адже вона стане зброєю проти мовних диверсантів, усіяких підбурювачів неспокою і ретрансляторів примітивних тверджень про найвищу в світі «духовність» росіян та про їх призначення стати рятівниками людства і планети від усіх негараздів.

¹⁴ Joe Pinkstone. *The most violent group of people who ever lived*. URL : <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-6865741/The-violent-group-people-lived.html>) 24-10-2019.

Для перемоги у боротьбі з такими нападниками ми пропагувати вказані нами та ще новіші фактологічні досягнення нооісторії. На це слід орієнтувати ЗМІ, україномовний Інтернет, всю систему освіти. Нова інформація повинна бути відомою всім, але найбільше вона потрібні тій частині молоді, що перебуває у стадії формування світогляду і вибору життєвого шляху.

АНОТАЦІЯ

Тема виникнення і експансії індоєвропейської мовної сім'ї лишається у центрі уваги лінгвістики понад два століття. Для вирішення проблем розпочали використовувати досягнення комп'ютерних та природничих наук. Зростає кількість і якість ізотопних та інших датувань різноманітних артефактів і молекулярно-генетичного дешифрування їх біологічної складової. Ми помітили і підтримали перспективну гіпотезу філософа К. Корсака (2017) про можливість хмарнотегового механізму розповсюдження в давній Євразії спільних для усіх старовинних і сучасних індоєвропейських мов слів, понять і навіть світоглядних принципів. Ця теорія вперше успішно пояснює явище поширення спільного лексикону на території ворожих чи дуже віддалених народів. Ми є її прихильниками і сподіваємося підвищити успішність мовного навчання студентів і результати наших наукових досліджень. Мета цієї статті полягає в критичному аналізі новітніх досягнень археометрії, палеогенетики та інших молодих секторів досліджень в їх застосовності до викладання мов та історичних дисциплін. Ми хочемо внести на основі новітніх фактів певні уточнення і здійснити прогноз розвитку наукових досліджень в усій цій науковій сфері, яку разом з К. Корсаком пропонуємо назвати «нооісторією» – мудрою наукою про минуле. Вона спирається на факти і точні виміри й може ліквідувати накопичені раніше в історичних науках міфи чи помилкові гіпотези. Наш досвід викладання мов свідчить про велике значення для формування світогляду і національної самоідентифікації молоді найновіших наукових фактів. Кожен новий експеримент у секторі нооісторії надає докази важливості внеску пра-українців у виникнення, поширення і досягнення не тільки сім'ї мов, а й всієї індоєвропейської культури. Ми пропонуємо молоді скерувати свої сили на розвиток Вітчизни і продовження успіхів пращурів у складних умовах XXI ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю., Дергачов В.О. та ін. Енциклопедія Трипільської цивілізації. Том 1. Книга перша / Гол. ред. М.Ю. Відейко. Київ : ЗАТ «Петроїмпекс», 2004. 703 с. URL : http://history.org.ua/LiberUA/EnTr_2004/EnTr_2004.pdf.

2. Канигін Ю.М. Шлях аріїв: Україна в духовній історії людства : роман-есе. 5-те вид., доповн. Київ : Арії, 2011. 528 с.
3. Корсак К.В., Корсак Ю.К. Нооглосарій-2 – ноонауки для майбутнього без колапсів. *Вища школа*. 2019. № 2. С. 43–58.
4. Корсак К. Ноофутурология XXI века: условия спасения популяции Homo Sapiens Sapiens. *RELGA*. 2015. № 1 [289] 25.01. URL : <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=4061&level1=main&level2=articles>.
5. Касьян А. Лингвистическая филогения с человеческим лицом: быстрое разделение индоевропейских языков в раннем бронзовом веке. Мгсква : Ин-тут лингвистики. URL : <https://iling-ran.ru/web/en/node/2654> 8-01-2019.
6. Ляшенко Л.М. Нова спроба пояснення появи і еволюції протоіндоевропейської мови на основі нооісторії України. *Вища школа*. 2017. № 2. С. 43–52.
7. Корсак К.В., Ляшенко Л.М. Новітнє пояснення походження та успіхів індоевропейської мовної сім'ї. *Світогляд*. 2017. № 5. С. 21–27.
8. Корсак К.В., Ляшенко Л.Н. Гипотеза феномена происхождения и распространения на планете индоевропейской семьи языков. *РЭЛГА*. 2017. – № 3 [321] 15.03. URL : <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=4921&level1=main&level2=articles>.
9. Michael Balter. *Language Wars* 19 April 2016 *Scientific American* 314, 60–65.
10. Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рэндерс И. Пределы роста. Москва : МГУ, 1991; За пределами роста. Москва : Прогресс, Пангея, 1994; Пределы роста. 30 лет спустя. Москва : ИКЦ «Академкнига», 2008.
11. Russell D. Gray & Quentin D. Atkinson (2003). Language-tree divergence times support the Anatolian theory of Indo-European origin *Nature* 426, 435–439.
12. Прародина индоевропейцев в Северном Причерноморье. URL : <http://ru-sled.ru/prarodina-indoevropjcev-v-severnom-prichernomore/>.
13. Joe Pinkstone. *The most violent group of people who ever lived*. URL : <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-6865741/The-violent-group-people-lived.html>.

Information about the author:

Lyashenko L. M.,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor of Foreign Languages of Mathematical Faculties

Institute of Philology

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

60, Volodymyrska str., Kyiv, 01033, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-6860-8552

**ВЕРИФІКАЦІЯ КОГНІТИВНОЇ ТЕРМІНОСТРУКТУРИ
REFUGEE/БИЖЕНЕЦЬ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ
ПАРАЛЕЛЬНОМУ КОРПУСІ ЮРИДИЧНИХ ТЕКСТІВ**

Матвєєва С. А.

ВСТУП

Сучасний когнітивний підхід до розуміння термінологічної одиниці як результату пізнання зумовлює введення до наукового обігу поняття *когнітивної терміноструктури*, під якою розуміємо одиницю свідомості, у якій сконцентовано фрагмент професійної картини світу та яка має вербальну реалізацію у вигляді термінів.

Широкі можливості для здійснення верифікації когнітивної терміноструктури надають корпуси текстів, серед яких – створений автором цієї роботи англо-український паралельний корпус юридичних текстів. Теоретичне значення та практична мета розробки такого паралельного корпусу полягають у можливості проведення компаративного лінгвістичного аналізу на репрезентативному масиві відібраних за певними критеріями текстів. Такий підхід до аналізу термінологічних одиниць двох та більше мов представляє фактично нову парадигму лінгвістичного знання та дослідницької методології, які створюють підґрунтя для формування компаративно-корпусного підходу до аналізу й галузевого перекладу текстів близько-й неблизькоспоріднених мов. Отже, корпусна лінгвістика як така й високий індекс верифікаційного потенціалу математичної обробки корпусних даних у поєднанні із семантичним аналізом забезпечують якісно новий рівень об'єктивної верифікації мовних фактів у межах компаративно-корпусного підходу до аналізу матеріалу англійської та української мов у зіставному аспекті.

Корпусна верифікація використання одиниць в текстах юридичного спрямування заснована на показниках частотності, часу відповіді на запити в автоматичних системах обробки текстів тощо, що дозволяє відстежувати сучасний стан й зміни у функціонуванні одиниць у дискурсі, корегувати перекладацьку діяльність та вносити лінгвістичні та лексикографічні корективи на основі своєчасного аналізу процесів і результатів трансформацій міжмовних зв'язків термінологічних одиниць певної галузі.

Алгоритм корпусної верифікації базується на процедурі вилучення досліджуваних одиниць (за різними показниками в залежності від

дослідницького завдання) з корпусного масиву англомовних текстів, параметризації та зіставлення цих одиниць із еквівалентами з текстів-перекладів українською мовою. Залучення корпусного аналізу для визначення семантико-типологічних характеристик юридичних термінів, їх порівняння й зіставлення з еквівалентами мови-перекладу матиме результатом удосконалення лексикографічних та перекладацьких матеріалів двох мов – англійської та української, гармонізування термінів і понять у галузі права, а також лінгвістичного забезпечення інформаційних систем, комп'ютерної термінографії та методології корпусної лінгвістики.

Для проведення повного циклу корпусної верифікації термінологічних одиниць англійської та української мов нами запропоновано система послідовних етапів проведення комплексного лінгвістичного, фреймового аналізу й корпусної верифікації отриманих даних:

- 1) вибірка лексем та словосполучень, що вербалізують когнітивну терміноструктуру REFUGEE в корпусних текстах англійською мовою; укладання реєстру;
- 2) вибірка лексем та словосполучень, що вербалізують когнітивну терміноструктуру БІЖЕНЕЦЬ у корпусних текстах українською мовою; укладання реєстру;
- 3) семантико-дистрибутивна верифікація корпусних та лексикографічних даних;
- 4) відбір колокацій із досліджуваними термінами в корпусних текстах англійською та українською мовами;
- 5) тезаурусна верифікація вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ.

Для досягнення перекладацьких цілей пропонується додати ще два етапи – (6) вибірка еквівалентів перекладу відібраних одиниць англійської мови українською з укладанням реєстру та (7) верифікація даних перекладацьких словників в англо-українському корпусі юридичних текстів. Така перекладацька верифікація потребує спеціального вивчення та стане предметом окремої розвідки.

1. Семантико-дистрибутивна верифікація вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE/БІЖЕНЕЦЬ

Сучасне юридичне тлумачення терміна *refugee* зафіксовано в тексті *Конвенції про статус біженців*, прийнятої Організацією Об'єднаних націй 1951 року. Відповідно до цієї Конвенції, біженцем вважають “any person who ... owing to wellfounded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion, is outside the country of his nationality and is unable or, owing to such fear, is unwilling to avail himself of the protection of that country; or who, not having a nationality and being outside the country of

his former habitual residence as a result of such events, is unable or, owing to such fear, is unwilling to return to it”¹ (‘особу, яка має обґрунтований страх переслідування через расу, релігію, національність, належність до певної соціальної групи чи політичну думку, перебуває за межами країни свого громадянства і не має можливості або через такий страх не бажає скористатися захистом цієї країни; чи особу без громадянства, що перебуває за межами країни свого попереднього звичайного проживання внаслідок таких подій і не має можливості або через такий страх не бажає повертатися до неї’).

Антропоцентричність і соціальне навантаження феномена біженства пояснює багатогалузевий характер термінів *refugee* та *біженець* – вони функціонують одразу в декількох терміносистемах, набуваючи різних тлумачень і відтінків термінологічної семантики в залежності від екстралінгвістичних підстав, які зумовлюють багатоманітність акцентів на певних складових цього явища (суспільних, економічних, психологічних тощо) і, відповідно, визначають його термінологічний зміст.

Побудовані на основі даних лексикографічних джерел та текстових масивів моделі когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ (див. рис. 1 та 2) є типізованими моделями слотової структури, в яких кожен слот наповнений різними лексичними змінними, що вербалізують фрагменти професійної картини світу правника. Семантико-дистрибутивна верифікація досліджуваних термінологічних одиниць дозволяє виявити семантичні компоненти, які збігаються в значеннях лексем, а також змінні компоненти та зробити висновки про причини відмінностей таких складових у побудованих моделях й, відповідно, лексичних одиницях на основі врахування ступеня розробленості терміна в національній (англійській та українській) метамові юриспруденції.

Застосування процедур лінгвістичної реконструкції концептів і когнітивних терміноструктур для тлумачення термінів у межах галузевих дискурсів дозволяє проаналізувати термінологічне значення на основі вивчення словникових дефініцій (термінологічного й нетермінологічного характеру), врахування дистрибуції та впливу екстралінгвістичних елементів, утворення символічних смислів, які концентруються навколо кожної окремої одиниці й цілого тексту, в якому ця лексема функціонує, а також аналіз контекстуального оточення через залучення корпусного підходу та аналізу тезаурусних зв’язків. Така реконструкція має результатом побудову генералізованих моделей причинно-наслідкової семантики юридичних термінів

¹ Convention and Protocol relating to the Status of Refugees. URL : <https://www.unhcr.org/protection/basic/3b66c2aa10/convention-protocol-relating-status-refugees.html>.

біженець і *refugee*, які демонструють наявність спільних і відмінних семантичних формантів відповідно до рівнів нарощення значення одиниць, що досліджуються (див. рисунок 3, де 1 – семми, виявлені при лексикографічному аналізі даних нетермінологічних тлумачних словників; 2 – семми, виявлені при лексикографічному аналізі даних термінологічних тлумачних словників; 3 – семми, виявлені при фреймовому аналізі даних корпусних текстів юридичного дискурсу).

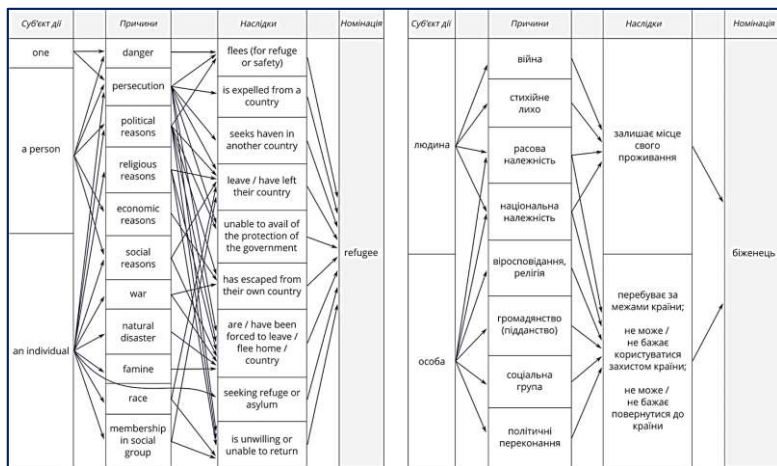

Рис. 1. Семантичне наповнення дискретних термінологічних одиниць *refugee* та *біженець* (за матеріалами словників юридичної термінології)

Спеціальні корпуси текстів дозволяють вивчати показники частотності використання термінів у текстах, контекстуальне оточення, зрушення значень, нормативне й індивідуально-стилістичне вживання слів, а також ті зв'язки, які ці терміни вибудовують у конкретному тексті й у цілому юридичному дискурсі. Іншими словами, завдяки корпусній організації матеріалу та можливості застосування корпусних інструментів роботи з одиницями мови для кожної термінологічної одиниці може бути організована поетапна верифікація її валідності з різних позицій, вагомих для конкретних цілей дослідження (напр., специфіка функціонування, дискурсивні характеристики, набуття, закріплення чи втрата статусу терміна тощо), якими доповнюються дані лексикографічних джерел та контекстуального аналізу.

Рис. 2. Фреймові моделі когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ (за матеріалами англо-українського паралельного корпусу юридичних текстів)

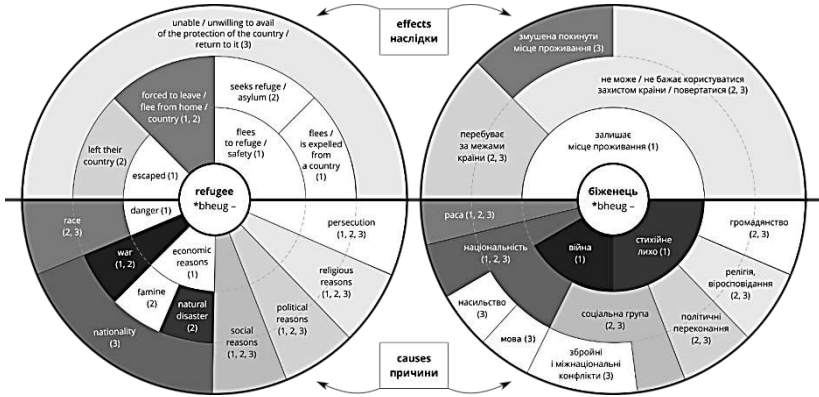

Рис. 3. Генералізовані моделі причинно-наслідкової семантики юридичних термінів *refugee* та *біженець*

Оскільки всі корпуси містять різну кількість одиниць та слововживань, виникла потреба введення певного об'єктивного критерію, яким став показник відносної частотності. Цей показник може бути застосований для виявлення найбільш активної

у функціональному плані термінологічної одиниці на позначення когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ у корпусі текстів, оскільки використовується для демонстрації частки мовної одиниці в цілому тексті.

Частотність вживання терміноодиниці розраховується нами як відношення числа входжень досліджуваної одиниці до загального обсягу слів у корпусі. Результат множимо на 1 000 000 для зручності операційних дій із отриманими числовими даними (оскільки у результаті поділу отримуємо дрібну частотність) – ipm (instances per million / відносна частотність, помножена на мільйон), наприклад (для терміна *refugee*):

$$\text{refugee: } 95 / 1\,135\,827 * 1\,000\,000 = 84$$

За цією ж формулою проведені підрахунки частотності вживання всіх наявних у корпусі термінологічних одиниць, що використовуються для вербалізації когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ:

REFUGEE (див. таблицю 1):

$$\text{internally displaced person: } 69 / 1\,135\,827 * 1\,000\,000 = 61;$$

$$\text{fugitive: } 61 / 1\,135\,827 * 1\,000\,000 = 54;$$

$$\text{asylum seeker: } 28 / 1\,135\,827 * 1\,000\,000 = 25;$$

$$\text{escapee: } 20 / 1\,135\,827 * 1\,000\,000 = 18;$$

$$\text{displaced person: } 8 / 1\,135\,827 * 1\,000\,000 = 7;$$

$$\text{person eligible for subsidiary protection: } 6 / 1\,135\,827 * 1\,000\,000 = 5;$$

$$\text{runaway: } 5 / 1\,135\,827 * 1\,000\,000 = 4;$$

БІЖЕНЕЦЬ (див. таблицю 2):

$$\text{біженець: } 94 / 1\,135\,827 * 1\,000\,000 = 83;$$

$$\text{внутрішньо переміщена особа: } 91 / 1\,135\,827 * 1\,000\,000 = 80;$$

$$\text{переміщена особа: } 68 / 1\,135\,827 * 1\,000\,000 = 60;$$

$$\text{переселенець: } 12 / 1\,135\,827 * 1\,000\,000 = 11;$$

$$\text{особа, яка потребує додаткового захисту: } 8 / 1\,135\,827 * 1\,000\,000 = 7;$$

$$\text{вимушений переселенець: } 5 / 1\,135\,827 * 1\,000\,000 = 4;$$

$$\text{особа, яка потребує тимчасового захисту: } 3 / 1\,135\,827 * 1\,000\,000 = 3.$$

За результатами проведених кількісних підрахунків з'ясовано, що найвищий показник частотності в англійській мові отримуємо для термінологічної одиниці *refugee* (84), найнижчий – *runaway* (3):

В українській мові найвищий ступінь частотності в корпусі виявлено для терміна *біженець* (83), найнижчий – для терміна *особа, яка потребує тимчасового захисту* (3):

Така унормована одиниця забезпечує об'єктивний підхід до порівняння частотності синонімічних та асоціативно пов'язаних одиниць у межах одного корпусу, а також будь-яких одиниць в різних корпусах.

Дистрибутивну верифікацію досліджуваних одиниць проводимо з побудовою конкордансів у різних доступних корпусах текстів. Конкорданс одиниці залежить від типу корпусу, з якого вилучаються дані.

Таблиця 1

**Показники частотності вживання термінів-вербалізаторів
когнітивної терміноструктури REFUGEE в корпусі**

Одиниця	Частотність	Час пошуку
<i>refugee</i>	84	0,20
<i>internally displaced person</i>	61	0,20
<i>fugitive</i>	54	0,21
<i>asylum seeker</i>	25	0,24
<i>escapee</i>	18	0,24
<i>displaced person</i>	7	0,25
<i>person eligible for subsidiary protection</i>	5	0,25
<i>runaway</i>	4	0,26

Таблиця 2

**Показники частотності вживання термінів-вербалізаторів
когнітивної терміноструктури БІЖЕНЕЦЬ у корпусі**

Одиниця	Частотність	Час пошуку
<i>біженець</i>	83	0,19
<i>внутрішньо переміщена особа</i>	80	0,19
<i>переміщена особа</i>	60	0,21
<i>переселенець</i>	11	0,22
<i>особа, яка потребує додаткового захисту</i>	7	0,27
<i>вимушений переселенець</i>	4	0,27
<i>особа, яка потребує тимчасового захисту</i>	3	0,29

Для аналізу терміноодиниці *refugee* та *біженець* використовуємо дані одномовних корпусів англійської, української мов та пілотного англо-українського паралельного корпусу юридичних текстів. Вибірки зроблено з умовою глибини контексту – 4 одиниці ліворуч + 4 одиниці праворуч; наведено перші 10 рядків результатів пошуку.

of legislation, including the Refugee Relief Act and the 1980	refugee	act	He argues that the American commitment to refugees in the
, instructed his envoy to the United Nations to oppose	refugee	agency	devoted to Palestinian Arabs. He wrote: " We should
instituted two other major policy changes : Previously when	refugee	applied for	asylum ; the INS asked the State Department for a
Here, two boys play in an abandoned car	refugee	camp	. # PHOTO (BLACK & WHITE) : Members of
, three days before the fall of Saigon . From	refugee	camp	in Arkansas ; she followed in her father 's footsteps and
.(Voiceover) : We found Abu Hassan	refugee	camp	with his family , at least what remained of his family
hiding through plains and mountains to enter another	refugee	camp	in Pakistan . // " Dead ? How ? " Sioofa
, an Afghan refugee living under a plastic sheet	refugee	camp	, he was never going to find his own way on
chased from her home in Sudan , now living	refugee	camp	with her father Tahir (ph) . Her face makes
* moonscape " called Hearth and Home at Liberty	refugee	camp	with sustainable ; small-plot farms called ... Bush

**Рис. 4. Конкорданс терміна *refugee*
з Корпусу сучасної американської англійської мови²**

² The Corpus of Contemporary American English. URL : <https://www.english-corpora.org/coca>.

remain in their place of asylum, although	is	Rwandan special	refugee	commission	to	help	and	monitor	refugees	, was	formed	in	Kigali
, turning Bernice Rubens' s dear-eyed novel	about	a German	refugee	plano	teacher	and	an	11-year-old	Jewish	prodigy	into	a	star
Consensys had taken on interactive System	Corp	and	SunSoft Inc	refugee	Doug Miller	as	vice	president	of	European	sales	. +1	416 940
she had been forced to leave her	home	and	became	a	refugee	in	a	village	in	Slovenia	near	Ljubljana	. Now, for
scales of compensation payments when there	is	any	balancing	of	refugee	debts	at	that	final	Middle	East	peace	conference
of war , when petrol is scarce :	Armed	soldiers	and	refugee	families	were	crowded	round	the	foot	of	the	steps
, villages in the south , as well as	the	Palestinian	refugee	camps	were	attacked	. In	May	1988	, two	thousand	Israeli	
Danish bureaucrat blew the whistle on Mr Hocke	as	that	refugee	education	fund	was	only	supposed	to	be	for	Mr	Hartling
has retained its name but now functions	mainly	as	a	women	refugee	coordinating	body	particularly	in	Mexico	and	Nicaragua	. # The
of Macbeth . They are playing this	week	at	the	Nicheu	refugee	camp	, Malawi	, having	previously	graced	venues	in	Sierra
													Leone

Рис. 5. Конкорданс терміна *refugee* з Британського національного корпусу³

<< наміром набути статусу	біженця	незаконно перетнули державний кордон >>
<< надання їм статусу	біженця	відповідно до Закону України >>
<< "Україна" Про	біженців	" (2557-14) >>
<< або набуття статусу	біженця	, якщо вони в >>
<< притулку чи статусу	біженця	. >>
<< задоволення життєвих потреб	біженців	. >>
<< яким надано статус	біженця	в Україні, мають >>
<< (грошову допомогу	біженцям	; компенсації на медиконенти >>
<< Кожна Сторона надасть	біженцям	, визначення яких наводиться >>
<< Конвенції про статус	біженців	, підписаній у Женеві >>

Рис. 6. Конкорданс терміна *біженець* із Корпусу текстів української мови⁴.
Зона пошуку – законодавчі тексти

року, " Про імміграцію " від 7 червня 2001 року, " Про	біженців	" від 21 червня 2001 р ., Правила в'їзду іноземців в
Складовою цього режиму є адміністративно-правовий режим	біженця	. Законодавство про біженців також регулює певні відносини
адміністративно-правовий режим біженців . Законодавство про	біженця	також регулює певні відносини імміграційного процесу .
також регулює певні відносини імміграційного процесу .	біженець	- особа , яка не є громадянином України і внаслідок цілком
визначених побовань . Строки звернення за набуттям статусу	біженця	. Особи , які мають намір набути статус біженця і перетнули
статусу біженця . Особи , які мають намір набути статус	біженця	і перетнули державний кордон України у порядку , встановленому
органу міграційної служби із заявами про надання їм статусу	біженця	. Особи , які з наміром набути статус біженця намагалися
їм статусу біженця . Особи , які з наміром набути статус	біженця	намагалися незаконно перетнути або незаконно перетнули
органу внутрішніх справ із заявами про надання їм статусу	біженця	, а також надати посадовим особам Державної прикордонної
перетинання державного кордону України . Умови , за яких статус	біженця	не надається . Статус біженця не надається особі : яка

Рис. 7. Конкорданс терміна *біженець* із Генерального регіонально анотованого корпусу української мови⁵. Зона пошуку – юридичні тексти

³ British National Corpus. URL : <https://www.english-corpora.org/bnc>.

⁴ Корпус текстів української мови. URL : <http://www.mova.info>.

⁵ Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк, М. Крук та ін. Київ, Львів, Сна, 2017–2020. URL : uacorporus.org.

Застосований далі паралельний корпус поруч із даними щодо семантико-дистрибутивних характеристик досліджуваних одиниць дозволяє одразу простежити перекладацьку інформацію, оскільки пов'язані різномовні речення з'являються у тому самому контексті в одній колекції текстів мовами, що досліджуються (див. табл. 3.).

Таблиця 3

Конкорданс термінів *refugee* та *біженець* із пілотного англо-українського паралельного корпусу юридичних текстів

Текст англійською			Текст українською		
On	Refugees	and Persons in Need	“Про	біженців	та осіб, які потребують
the status of a	refugee,	a person in need	у сфері визнання особи	біженцем,	особою, яка потребує додаткового
the legal status of	refugees,	Persons in need of	також встановлення правового статусу	біженців	та осіб, які потребують
of the Law, a	refugee	is a person who	до статті 1 Закону	біженець	– це особа, яка не
who is not a	refugee	according to the 1951	особа, яка не є	біженцем	відповідно до Конвенції про
to the Status of	Refugees,	the 1967 Protocol relating	до Конвенції про статус	біженців	1951 року і Протоколу
to the Status of	Refugees,	and this Law, but	і Протоколу щодо статусу	біженців	1967 року та Закону,
A	refugee	or a person in		Біженець	чи особа, яка потребує
A	refugee	or a person in		Біженець	чи особа, яка потребує
the status of a	refugee	or a person in	із заявою про визнання	біженцем	або особою, яка потребує

Зведені дані з п'яти фрагментів, відібраних із різних корпусів за однаковими пошуковими критеріями, демонструють такі кількісні показники сполучуваності досліджуваного терміна (з метою демонстрації наводяться найближчі сполучення (досліджувана одиниця + одна одиниця праворуч чи ліворуч), кількість використань яких в аналізованих фрагментах корпусів більше за 1):

- refugee***: загальна кількість слововживань – 30 – 100%;
- сполучуваність праворуч із одиницями самостійних частин мови: *refugee camp* – 9 – 30%;
- сполучуваність праворуч із одиницями службових частин мови: *refugee or* – 3 – 10%;
- refugees and* – 2 – 6,67%;

сполучуваність ліворуч із одиницями службових частин мови:

a refugee – 16 – 53,33%;

of refugee – 4 – 13,33%;

біженець: загальна кількість слововживань – 30 – 100%:

сполучуваність праворуч із одиницями самостійних частин мови:

біженець – особа – 3 – 10%;

біженець відповідно – 2 – 6,67%;

сполучуваність праворуч із одиницями службових частин мови:

біженець та – 2 – 6,67%;

біженець чи – 2 – 6,67%;

сполучуваність ліворуч із одиницями самостійних частин мови:

статус біженця – 15 – 50%;

сполучуваність ліворуч із одиницями службових частин мови:

про біженців – 5 – 16,67%.

Результати аналізу сполучуваності лексем *refugee* та *біженець* продемонстрували використання цих одиниць з іменниками із значеннями явищ, що супроводжують життя людини в статусі біженця (напр., *refugee camp, refugee education; життєві потреби біженців* тощо), законодавче та соціальне забезпечення біженців (напр., *refugee act, refugee agency, refugee commission, refugee coordinating body, legal status of refugee; адміністративно-правовий режим біженців, визнання біженцем, законодавство про біженців, статус біженця, грошова допомога біженцям* тощо). Результати спостережень за терміноодиницями, що аналізуються, в корпусних текстах дає підстави стверджувати про використання лексем відповідно до їх термінологічних значень і нормативних уживань: виявлені словосполучення відбивають основні семантичні та асоціативні акценти термінів. Специфіка дистрибуції дозволяє уточнювати юридичне термінологічне значення досліджуваних одиниць та за рахунок побудування асоціативних зв'язків деталізувати сполучуваність одиниць у їх термінологічному та нетермінологічному використаннях.

Семантична та дистрибутивна верифікації терміноодиниць через роботу з пошуковими механізмами корпусного типу, застосування математичних підрахунків для обробки даних та інформації забезпечують високу валідність отриманих результатів та наближають часто описові лінгвістичні висновки до точних і об'єктивно підтверджених. При цьому без відповіді залишається питання нульового результату, тобто відсутності у результатах корпусного пошуку певних одиниць, що може свідчити не тільки про відсутність таких одиниць у мові, але й про недостатній рівень репрезентативності залученого корпусу.

Разом із семантичною верифікацією комплексний корпусний аналіз термінологічних знаків передбачає верифікацію з огляду на зв'язки кожної одиниці: синонімічні, гіперо-гіпонімічні та асоціативні.

2. Тезаурусна верифікація вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE/БІЖЕНЕЦЬ

Завданням будь-якого тезаурусу є максимальне охоплення змістового наповнення когнітивної терміноструктури і термінів, що її оточують у межах конкретної предметної галузі, за рахунок побудування зв'язків різних рівнів між лексичними одиницями, що забезпечить якісне розмежування значень аналізованих синонімічних та асоційованих лексичних одиниць. Ця проблема – класифікація зв'язків у певній групі та пошук одиниць із заданою кількістю властивостей / характеристик, що перетинаються, – є одним із найскладніших завдань з огляду на велику кількість варіантів реалізації будь-яких семантичних відношень і зв'язків.

Метою тезаурусної верифікації термінів є розширення базової онтології юридичної терміносистеми через корпусний пошук та валідацію релевантних термінологічних варіантів базової термінологічної одиниці.

Семантична відстань між синонімами вимірюється з опорою на корпусні дані. Для підвищення об'єктивності структурування синонімічного ряду лексеми *refugee* корпусному аналізу передують збір лексикографічних даних словників і тезаурусів щодо синонімічних ланцюгів і місця кожного синоніма в них. Для цього пропонуємо узагальнену таблицю синонімів із зазначенням місця кожної одиниці (на прикладі англійської лексеми *refugee*).

Узагальнений кількісний аналіз синонімічного фонду лексеми *refugee* виявляє такі дані: найуживаніші синоніми за кількістю входжень – *exile* (4 входження), *displaced person* (3 входження), *runaway* (3 входження); найближчі за місцем до домінанти (за алфавітом): *alien*, *deportee*, *exile*, *fugitive*. Поєднання двох критеріїв виявляє лексему *exile* найчастотнішим і найближчим синонімом до терміна *refugee* за даними проаналізованих лексикографічних джерел.

Для проведення розрахунку семантичної близькості вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ застосовано квантитативну методику П. Жаккара, за допомогою якої можна удосконалити рівень об'єктивності даних та технології автоматизованого створення онтологій.

Подібність множин за Полем Жаккаром є бінарною мірою подібностей і вираховується як міра спільної частини, поділена на міру об'єднання множин⁶:

$$K_J = C / [(A + B) - C],$$

де С – це кількість спільних елементів значень одиниць, що порівнюються, А – кількість елементів значення першої одиниці, що порівнюється, В – кількість елементів значення другої одиниці, що порівнюється.

Таблиця 4

Синоніми лексики *refugee*

	<i>OT</i>	<i>MW</i>	<i>Th</i>	<i>CCELD</i>	<i>Kipfer</i>
<i>alien</i>			1		Дані не враховують через розташування одиниць за алфавітом, а не семантичною близькістю до домінанти
<i>asylum seeker</i>				2	
<i>boat person</i>			23		
<i>castaway</i>			9		
<i>defector</i>			10		
<i>deportee</i>		1			
<i>derelict</i>			11		
<i>deserter</i>			12		
<i>displaced person</i>	4		2	4	
<i>dp</i>	5		8		
<i>emigrant</i>			3		
<i>émigré</i>		2	27	3	
<i>escapee</i>	3		13	7	
<i>evacuee</i>		3	4		
<i>exile</i>	6	4	5	1	
<i>expat</i>		5			
<i>expatriate</i>		6	6		
<i>expellee</i>			24		
<i>foreigner</i>			7		
<i>foundling</i>			14		
<i>fugitive</i>	1		15	6	
<i>homeless person</i>			25		
<i>leper</i>			16		
<i>maroon</i>			17		
<i>migr</i>	7				
<i>outcast</i>			18		
<i>outlaw</i>			19		
<i>prodigal</i>			20		
<i>renegade</i>			21		
<i>runaway</i>	2		22	5	
<i>stateless person</i>			26	8	

⁶ Leskovec J., Rajaraman A., Ullman J. D. Mining of Massive Datasets. Cambridge University Press, 2014. P. 74.

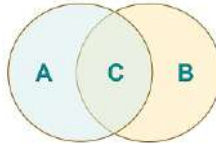

Рис. 8. Умовна схема перетину та об'єднання двох множин

Цей показник використовуємо для формального визначення міри змістового збігу вербалізаторів когнітивної терміноструктури. Якщо цей коефіцієнт дорівнює нулю, множини не мають спільних елементів, а якщо дорівнює одиниці – множини є рівними.

Із текстового масиву англо-українського паралельного корпусу юридичних текстів вилучено чотири вербалізатори когнітивної терміноструктури REFUGEE: *refugee – asylum seeker, internally displaced persons, person eligible for subsidiary protection* і шість вербалізаторів когнітивної терміноструктури БІЖЕНЕЦЬ: *біженець – вимушений переселенець, внутрішньо переміщена особа, особа, яка потребує додаткового захисту, особа, яка потребує тимчасового захисту, переселенець*.

Для підрахунку коефіцієнтів подібності до цих термінологічних одиниць застосовано методику П. Жаккара (порівняння проводимо з іменами когнітивної терміноструктури – *refugee* та *біженець*). Результати наведено в таблицях 5 і 6:

Таблиця 5

Коефіцієнт семантичної подібності термінологічних одиниць, що вербалізують когнітивну терміноструктуру REFUGEE

№	<i>refugee &</i>	Коефіцієнт Жаккара
1	<i>asylum seeker</i>	0
2	<i>internally displaced person</i>	0
3	<i>person eligible for subsidiary protection</i>	0

Таблиця 6

Коефіцієнт семантичної подібності термінологічних одиниць, що вербалізують когнітивну терміноструктуру БІЖЕНЕЦЬ

№	<i>біженець &</i>	Коефіцієнт Жаккара
1	<i>вимушений переселенець</i>	0,8
2	<i>внутрішньо переміщена особа</i>	0,5
3	<i>особа, яка потребує додаткового захисту</i>	0,3
4	<i>особа, яка потребує тимчасового захисту</i>	0,2
5	<i>переселенець</i>	0

Визначені відмінності в утворенні когнітивних терміноструктур англійської та української мов зумовлені галузевими факторами та чинниками юридичних систем, що склалися історично, а саме, відмінностями між англо-саксонським і романо-германським типами правових систем. Як відомо, ці два класичні типи правових систем мають різні джерела права (для романо-германського типу основним можна вважати нормативно-правові акти, для англо-саксонської – правовий прецедент), що призводить до різних підходів до тлумачення термінів і понять юридичної сфери. Більше того, «на відміну від юристів країн англо-американського права, що мислять конкретно, «прецедентно» і створили науку загального права на основі судових рішень, юристи романо-германського права мислять поняттями правових інститутів і галузей права. Їх правова наука – абстрактна, одним із визначальних ознак якої є правовий формалізм»⁷. Звідси й такі відмінності в процесах номінації й дефініції: в англійській мові визначення кожного дискретного терміна відокремлене від інших і не допускає перехресних сем та нечіткості визначень, у той час як в українській мові розповсюджена термінологічна синонімія і дублетність.

Отримані результати у виявлених подібностях і відмінностях семантики досліджуваних вербалізаторів дозволять запропонувати нові, більш точні й правильні тлумачення, словникові описання й перекладацькі еквіваленти цих одиниць. Подальше поєднання корпусів спеціальних текстів (одно- і дво- / багатомовних) і словників (синонімів), інтегрованих в автоматизовані системи, дозволить зливати дані цих двох джерел в автоматичному режимі, що пришвидшить пошук одиниць, підвищить точність зіставлення й удосконалисть якість створених на основі цих процедур онтологій.

ВИСНОВКИ

Компаративно-корпусний аналіз вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ продемонстрував подібність в отриманих даних двох мов у семантичній реалізації, сполучуваності та контекстуальному функціонуванні досліджуваних термінів, що свідчить на користь ознак спільності когнітивної основи та універсальності сприйняття явищ, що називають аналізовані лексичні одиниці.

Пріоритетними цілями використання корпусів у лінгвістичних дослідженнях є можливість швидкої обробки великого обсягу текстів та отримання точних кількісних результатів. Більше того, поєднання корпусного підходу з традиційним аналізом словника дозволяє отримати систематизовані та доведені математичним шляхом дані.

⁷ Скаун О.Ф. Теорія права і держави. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. С. 330.

Корпусна лінгвістика як така й високий індекс верифікаційного потенціалу математичної обробки корпусних даних у поєднанні із семантичним (лексикографічним та фреймовим) аналізом забезпечують якісно новий рівень об'єктивної верифікації мовних фактів у межах компаративно-корпусного підходу до аналізу матеріалу англійської та української мов у зіставному аспекті.

Семантично-дистрибутивна верифікація термінологічних одиниць через роботу з пошуковими механізмами корпусного типу, застосування математичних підрахунків для обробки даних та інформації (зокрема, формули частотності вживання теоріоодиниць) забезпечують високу валідність отриманих результатів та наближають часто описові лінгвістичні висновки до точних і об'єктивно підтверджених. За результатами проведених кількісних підрахунків з'ясовано, що найвищий ступінь частотності в англійській мові отримуємо для термінологічної одиниці *refugee* (84), найнижчий – *runaway* (3). В українській мові найвищий ступінь частотності виявлено для терміна *біженець* (83), найнижчий – для терміна *особа, яка потребує тимчасового захисту* (3).

Разом із семантичною верифікацією та комплексним корпусним аналізом термінологічних знаків проведено корпусну верифікацію зв'язків кожної одиниці: синонімічних, гіперо-гіпонімічних та асоціативних. Для проведення розрахунку семантичної близькості вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ застосовано квантитативну методику П. Жаккара. Підрахунки продемонстрували, що в англійській мові визначення кожного дискретного терміна відокремлене від інших і не допускає перехресних сем та нечіткості дефініцій (коефіцієнт семантичної подібності термінологічних одиниць, що вербалізують когнітивну терміноструктуру REFUGEE, дорівнює 0); в українській мові розповсюджена термінологічна синонімія і дублетність (коефіцієнт семантичної подібності термінологічних одиниць, що вербалізують когнітивну терміноструктуру БІЖЕНЕЦЬ, варіюється від 0 до 0,8).

Отже, компаративно-корпусний підхід до аналізу одиниць доводить вплив контексту на зміни в концептуальному значенні і модифікацію всієї когнітивної терміноструктури, а залучення екстралінгвістичного контексту дозволяє уточнювати особливості вербальної реалізації терміноструктури залежно від специфіки сфери її функціонування та лінгвокультурної специфіки професійної спільноти.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено виконанню верифікації когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ у корпусі текстів. Дослідницею запропоновані семантико-дистрибутивна й тезаурусна

верифікації вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англо-українському паралельному корпусі юридичних текстів. Автор доводить, що поглиблене вивчення когнітивних структур юридичного дискурсу (серед яких – REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ) із застосуванням процедур лінгвістичної реконструкції (шляхом теоретичного осмислення явища когнітивної терміноструктури та його дослідження через мовні факти) та кількісно-якісної верифікації термінів-вербалізаторів в англо-українському паралельному юридичному корпусі текстів забезпечує необхідну теоретико-методологічну базу для подальшого відтворення фрагментів професійної картини світу та виявлення закономірностей і відмінностей у засобах вербалізації когнітивних терміноструктур в англійській та українській мовах. Перспективу дослідження складає апробація корпусної верифікації даних перекладацьких словників.

ЛІТЕРАТУРА

1. British National Corpus. URL : <https://www.english-corpora.org/bnc>.
2. Convention and Protocol relating to the Status of Refugees. URL : <https://www.unhcr.org/protection/basic/3b66c2aa10/convention-protocol-relating-status-refugees.html>.
3. Leskovec J., Rajaraman A., Ullman J. D. Mining of Massive Datasets. Cambridge University Press, 2014. 495 p. URL : <https://doi.org/10.1017/cbo9781139924801>.
4. The Corpus of Contemporary American English. URL : <https://www.english-corpora.org/coca>.
5. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк, М. Крук та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2020. URL : uas Corpus.org.
6. Корпус текстів української мови. URL : <http://www.mova.info>.
7. Скакун О.Ф. Теорія права і держави. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

Information about the author:

Matvieieva S. A.,

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Applied Language Studies,
Comparative Linguistics and Translation
National Pedagogical Dragomanov University
8/14, Turhenivska str., Kyiv, 01054, Ukraine

ЕВОЛЮЦІЯ ЖІНОЧОГО МОВЛЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ГЕНДЕРУ

Морозова І. Б., Репушевська І. І.

ВСТУП

За словами Платона: «Людина пізнається крізь призму її мовлення тому що мовлення віддзеркалює думки і образи людини у її висловленнях»¹.

Представлене дослідження присвячено аналізу еволюційних змін у мовленнєвих партіях героїнь «жіночого роману» з фокусом на їхній структурно-синтаксичній побудові. Важливо зауважити, що жіноча тема є однією з домінуючих в літературному процесі Англії, починаючи з епохи Вікторіанства (1837–1901 рр.). І хоча певні кроки в розробці і науковому осмисленні цієї проблеми зарубіжними і вітчизняними літературознавцями вже зроблені, з'ясування характерних особливостей відображення жіночої теми у творчості жінок-письменниць заслуговує спеціального розгляду.

Проявляючи значну зацікавленість долею жінки, розглядаючи специфіку жіночої ідентичності, жіночого погляду на світ, жіночих цінностей, вивчаючи роль жінки у різних галузях суспільного життя, дослідники з мови і літератури завжди приділяли увагу особливостям так званого «жіночого роману», який писався жінками для жінок.

Наступна робота зосереджена на вивченні відмінностей організації мовленнєвих партій головних героїнь в англійських романах, що вже стали класичними «Гордість та упередження» Дж. Остін та «Щоденник Бріджит Джонс» Х. Філдінг. Проведене дослідження спирається на вітчизняні та зарубіжні роботи О.Л. Бессонової, О.С. Бондаренко, Ю.М. Караулова, В.І. Карасика, К.Ф. Седова, В.В. Воробйова, В.І. Кареліна, А.П. Мартинок, І.Б. Морозової, Дж. Кавелті, Г. Пола, Р. Вайнера, Дж. Хелма та інших, які висвітлюють у своїх наукових розробках віддзеркалення психологічних аспектів свідомості людини у її мовленні.

Віддаючи належне науковим здобуткам фахівців, що працюють над вирішенням цієї проблеми, зазначимо, що вивчення еволюції жіночого та чоловічого мовлення ще не отримало достатнього висвітлення в аспекті їхнього синтаксичного кодування в діахронічному вимірі.

¹ Платон. Государство. Платон. Сочинения. Т. 3. Москва, 1994. С. 495.

Актуальність цього дослідження впливає із загальної лінгвогносеологічної важливості проблем еволюції міжгендерної комунікації. Представлена робота виконана у річищі антропоцентричної парадигми, яка активно розробляється у сучасній лінгвістиці, та присвячена інтерпретації художнього діалогу в рамках гендерно-орієнтованого підходу у діахронії. Подане дослідження порушує ряд наріжних питань, пов'язаних із еволюцією мовленнєвих тенденцій головного героя та головної героїні англійського жіночого роману,

Об'єктом даного дослідження є жіночі мовленнєві партії в романах «Гордість та упередження» Джейн Остін і «Щоденник Бріджит Джонс» Хелен Філлінг.

Предмет вивчення – синтаксичні особливості мовленнєвих партій головної героїні в романі початку ХІХ століття і сучасної англомовної жінки у романі кінця ХХ століття.

Метою даної роботи є встановлення закономірностей у синтаксичній організації персонажних мовленнєвих партій головних героїнь жіночого роману у діахронії ХІХ–ХХ ст.ст., а також визначення основних еволюційних тенденцій відображення чоловічого та жіночого мовлення у жіночому романі. Відповідно до поставленої мети у дослідженні вирішуються *завдання*: виокремити особливості жанру жіночого роману; розглянути основні способи викладу в художньому прозаїчному тексті; охарактеризувати гендерні особливості чоловічої та жіночої вербальної поведінки; провести порівняльний аналіз питомої ваги різних структурних типів речень у персонажних партіях головних героїнь обраних романів, окреслити діахронічні зміни мовленнєвої поведінки головних персонажів роману у діахронії.

Представлене дослідження виконано в форматі антропоцентричної парадигми з фокусуванням уваги на поверхнево-структурній будові реплік головних героїнь. *Методологічною базою* є сукупність доробків традиційної комунікативної лінгвістики і функціональної граматики з оперттям на новітні концепції гендерології.

Фактичний *матеріал* дослідження представлено фрагментами діалогічного мовлення головних героїнь романів «Гордість та упередження» Джейн Остін і «Щоденник Бріджит Джонс» Хелен Філлінг загальним обсягом 715 усереднених сторінок.

1. Англійський жіночий роман як особливий літературний жанр

На тлі зростаючого значення індивідуальності в сучасному суспільстві проблема гендерних відносин стає однією з найважливіших. Гендерний фактор не тільки мотивує вчинки, визначає стратегію і тактику всієї поведінки людини, але й певним чином ідентифікує її як члена того чи іншого соціально-мовного суспільства. «Жіночий роман» – це незалежне і своєрідне культурне явище, яке

з'явилося на англомовному літературному просторі у Вікторіанську епоху щоб маніфестувати новий погляд на життя і висвітлити особливу роль в ньому жінки.

Вікторіанські письменниці у своїх творах прагнули об'єктивно відобразити життя сучасниць, проблеми жіночої емансипації та зародження фемінізму, а також показати розвиток нових пріоритетів і суспільних цінностей, що дозволяє розглядати їх літературна творчість як своєрідну реакцію на зміни духовного змісту всієї вікторіанської епохи. Значна кількість художніх творів сестер Бронте, Дж. Остен свідчить про те, що фундатори жіночого роману відчували необхідність показати процес становлення «нової жінки», еволюцію її життєвих принципів. Зображуючи життєвий шлях своїх героїнь, вони фокусують увагу на рольових функціях жінки в англійському суспільстві середини XIX століття, оскільки саме в цей період найбільш яскраво проявилися зміни в різних сферах соціуму: на культурному (змінюються норми і цінності, що пов'язані з образом жінки та її поведінкою), інституціональному (у сфері сім'ї, роботи, освіти), міжособистісному (в аспекті стосунків чоловіка і жінки) рівнях².

Сьогодні літературознавці виділяють різновиди жанру на основі комплексу стійких якостей (наприклад, загального характеру тематики, властивостей образності, типу композиції тощо). «Жіночий» роман епохи Вікторіанства є дзеркалом взаємин чоловіка і жінки і являє собою значну форму самовираження його творців. Своєрідність формування і втілення жіночої теми в англійській вікторіанському романі значною мірою зумовило творчість Дж. Остін. Не підпадаючи під хронологічні межі вікторіанської епохи, письменниця, тим не менш, досить органічно вписується в її соціокультурний та літературний контекст. Її творчість зіграла ключову роль у формуванні «жіночої» прози певного типу, зробивши помітний вплив на твори її послідовниць. Цілком очевидно, що в романах Дж. Остін не обговорюється роль жінки в суспільстві: чи повинна вона володіти правом голосу або займатися виключно веденням домашнього господарства. У своїх творах, як і в житті, письменниця, здається, повністю приймає і поділяє бажання своїх героїнь вийти заміж і не показує явного прагнення до змін у суспільному житті, які могли б призвести до іншої альтернативи. Героїні Дж. Остін відповідають традиційному вікторіанському ідеалу жіночності (вони здатні глибоко відчувати, вірні і постійні, наділені любов'ю до природи і читання, мають приємну зовнішність, доброзичливий характер і гарне

² Палий А.А. Творчество Джейн Остин в оценке англоязычных критиков (80-е – 90-е годы XX в.). *Проблемы истории, филологии, культуры*. Москва. Вып. 16/2. 2006. С. 282.

виховання). Вони усвідомлюють і приймають свій підлеглий статус у родині, соціальну та статеву перевагу чоловіків, домінуючих у суспільстві, нітрохи не драматизуючи власну долю.

Водночас немає ніяких сумнівів, що саме звернення до жіночої теми, що представлена в романах письменниці, стала свого роду відправною точкою для подальшого розвитку цієї проблематики в англійській «жіночій» літературі наступних десятиліть³.

Загальновідомо, що Джейн Остін належить почесне місце фундатора «жіночої прози». Разом із Шарлотою Бронте і декількома менш відомими письменницями Джейн Остін увела у літературу Британії «жіночу тему», пишучи про жінок і для жінок. Її твори віддзеркалюють почуття жінки у той час доводячи, що освіта, розумність, право володіти своїм життям належить не тільки чоловікам, а й жінкам.

Зазначимо, що специфіка підходу до художнього осмислення жіночої проблематики Джейн Остін полягає в тому, що створені нею твори сприяють прямо або побічно – переоцінюванню цінностей на користь приватної сфери життя жінки і зміни ролі та функцій жінки в соціумі. Характеризуючи особливості жіночого сприйняття дійсності, як це показано у романах Дж. Остін, підкреслимо зацікавленість письменниці у розгляді внутрішніх мотивів і більш глибоке проникнення в психологію жінки та її поведінки.

Дослідження творчої спадщини Джейн Остін мають довгу історію. В епоху панування романтизму творчість цієї письменниці, яка розповідає лише про життя англійського провінційного дворянства, пройшло повз увагу читачів, а тому й не є гідно оціненим її сучасниками. За два століття вивчення її творів зазнало літературознавстві багато змін – від визначення жіночих романів як повчальну і моралізаторську літературу для юних дівчат до оцінки їх в якості дзеркала суспільної етики, що відображає свій час. У Вікторіанську епоху Дж. Остін розглядали як «автора соціальних комедій» або робили акцент на естетичній складовій її творчості. У цей же період сформувався і сам культ письменниці, який активно створювався її родичами.

У 60-70-і рр. ХХ ст. стає очевидним, що літературознавчі дослідження романів письменниці є неповними поза аналіз історичного контексту романів та їхньої філологічної інтерпретації⁴.

³ Палий А.А. Основные черты поэтики Джейн Остин и ценностные характеристики ее произведений / А. А. Палий; Татарстан., Омский. гос. пед. ун-т. Омск : Изд-во ОмГПУ, 2003. С. 156.

⁴ Kay J. J. Austen's Victorian World and its Inhabitants., UK, York, Clays Ltd, St Ives plc, 2016. P. 198.

Появлення в другій половині ХХ ст. феміністських і пост-колоніальних досліджень уможливило відкрити світ творів Джейн Остен із нової точки зору. Слід відзначити, що існує чимала кількість робіт у рамках феміністських і постколоніальних досліджень, присвячених романам письменниці.

Кінець 70-х рр. ХХ ст. був відзначений як «друга хвиля» фемінізму, що віддзеркалюється у появі нового літературного феміністичного роману. На перший план в цей час виходить усвідомлення того, що Дж. Остін, в першу чергу, була жінкою-письменницею. У центрі уваги «другої хвилі» англо-американського академічного фемінізму виявилися ідеологічні суперечки за відновлення жіночого літературного бачення ХХ ст. Це стало віхою для американського фемінізму в 1970-ті рр. і, за правом, вважається ключовим дослідницьким аспектом «другої хвилі» фемінізму⁵.

Із початку 2000-х в англомовній прозі оспівується жінка нового типу, яка стала більш розкутою, вільно розмовляє про відносини в шлюб та родині, але тим не менше, чекає на романтичне кохання. Для кожної епохи характерна не тільки певна жанрова система в цілому, але і жанрові модифікації або різновиди того чи іншого жанру. Сьогодні більшість дослідників (Н. Норпер, 1989; N. Morton, 1994; Р. Ромайцева, 2004; П. Кіріллін, 2006) поділяють літературний масив жіночої англомовної літератури на «класичний» жіночий роман, провідний початок від творів 18 ст., «рожевий» роман і «чикліт». Водночас деякі дослідники не бачать принципіальної різниці між зазначеними типами творів. Так, Дж. Кавелті говорить про всі твори жіночої літератури як про «формульні» праці, які не потребують окремого розгляду⁶. Інакше кажучи, у сучасній англомовній жіночій літературі, як в дзеркалі, відбиваються процеси, що мають місце в суспільстві, зокрема загальна демократизація життя і зростання ролі жінки в ньому.

2. Репрезентація соціально-психологічної опозиції чоловіків і жінок у «жіночому романі»

Зміни у соціальному і психологічному статусі жінки потребують нових форм оповіді, нових героїнь. Одним із таких творів стає вже відомий як сучасна класика роман Х. Філдинг «Щоденник Бріджит Джонс». Попри те, що роман вперше був виданий в 1996 році, він дотепер залишається досить актуальним прикладом зарубіжної художньої літератури, який є зараз у великому попиті і став предметом численних лінгвістичних досліджень. Крім того, завдяки великій

⁵ Губенко О. Полтавський Держ. ун-т, «Хвиля», Полтава, 2003. С. 35.

⁶ Кавелті Дж. Г. Изучение литературных формул. *Новое литературное обозрение*. № 22. 2006. С. 33.

кількості в романі алюзій на інші літературні твори, їхніх авторів і героїв, на прізвища відомих політичних діячів та історичних особистостей, роман є плідною базою для вивчення сучасного персонажного мовлення.

У традиційному розумінні роман – один із жанрів епічної оповідної літератури, досить великий за обсягом, складний за структурою, прозовий епічний твір, в якому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів одного або декількох персонажів⁷.

У фокусі цього дослідження лінгвальна еволюція персонажного мовлення жіночого роману, протягом ХІХ–ХХ ст., цей жанр об'єднав у собі автобіографічний, політичний, соціальний, побутовий, еротичний, любовний, історичний, сатиричний, сентиментальний романи тощо.

У жіночому романі романтичні стосунки між героєм і героїнею повинні грати «ключову роль» в сюжеті. Як резюмує Г. Пол, «це книги про прославлення закоханості, емоцій і вірності, і всіх тих речей, що ми дуже хочемо»⁸.

Отже, в жіночому романі для розкриття головної інтриги сюжету має бути представлено мовлення героїв-чоловіків і героїнь-жінок, яке, задля реалістичного зображення подій та читацького співчуття, має збігатися з мовленнєвими конструкціями притаманними певному культурно-історичному часу даного суспільства. Таким чином, зіставлення чоловічих і жіночих партій в романах Дж. Остін «Гордість і упередження» та Х. Філдинг «Щоденник Бріджит Джонс», відповідно, дає певне уявлення про еволюцію структури речень, що об'єктивовані в репліках персонажів.

Мовленнєва поведінка – складне явище, яке пов'язане з місцем народження людини і місцем її життя. На мовленнєву поведінку людини також впливає те середовище, в якому вона спілкується, тобто звичне оточення людини, її виховання і національні особливості. Однак гендерна лінгвістика сьогодні не заперечує, що основним фактором, який впливає на мовленнєву поведінку людини, є факт її приналежності до чоловічої чи жіночої статі.

В основі багатьох функціонуючих у культурі опозицій оцінок полягає протистояння чоловічого та жіночого. Різниця між чоловічим і жіночим мовленням була вперше помічена в антропологічній літературі ще у ХVІІ ст. Місіонери і дослідники зіткнулися з товариствами, чия «лінгвістична поведінка» давала можливість навіть

⁷ Кушнірова Т. Проблемні питання типології роману в літературознавстві. Наукові виклади. Літературознавство. 2011. № 1. С. 53.

⁸ Paul G. Passion on pages. *Time Magazine*. 2000. URL : <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,996381,00.html>.

говорити про існування «чоловічого» і «жіночого» мовлення. Як зазначає В.Ф. Енгальчев, «у цих мовленнях була виявлена фонологічна, морфологічна, синтаксична, лексична різниця, де від статі мовця безпосередньо залежав вибір мовної форми»⁹. Але систематичних досліджень у цьому напрямку в той час не проводилося.

До 60-х років наука не проявляла великого зацікавлення до особливостей мовлення чоловіків і жінок. Становлення та інтенсивний розвиток гендерних досліджень у лінгвістиці припадає на останні десятиліття ХХ століття. Це пов'язано зі зміною наукової парадигми в гуманітарних науках під впливом постмодерністської філософії. Поява нових соціально-філософських теорій відбувалася паралельно з демократизацією західного суспільства. Студентська революція 1968 року та активізація фемінізму сприяли прискореному поширенню цілої низки ідей Усвідомлення соціально-культурної зумовленості статі, що вбачаємо у феміністичному русі в англійських країнах (США та Англії) і в Скандинавії, стимулює наукове осмислення гендерної концепції і значною мірою сприяє її поширенню в цілях політичної боротьби. Виходячи із цих історичних даних, вчені стверджують, що народження теми «стать і мова» зобов'язано своєю появою саме «новому жіночому руху»¹⁰.

Сьогодні можна говорити про існування власне гендерних досліджень, які вивчають обидві статі. У колективній свідомості присутні гендерні стереотипи – спрощені і загострені уявлення про властивості і якостях осіб тієї чи іншої статі. Опозиційний характер цих категорій фіксується в мові стійким виразом «протилежна стать» (the opposite sex), а їхня полярність усвідомлюється як факт, відбитий, а не сконструйований свідомістю.

Отже, говорячи про гендерний аспект, слід зазначити, що твердження про чоловіка і жінку як про абсолютно різних або абсолютно однакових людей спочатку невірні. Перш за все, і ті й інші – люди, особистості, які володіють рівними можливостями, правами і свободами. Протилежні характеристики чоловіків і жінок, такі як, наприклад, раціональність, стриманість перших і емоційність, відкритість останніх, продиктовані не біологічною приналежністю до тої, чи іншої статі, а скоріше духовною. Подібні відмінності між фізіологічним і духовним станом виражені відповідно у наступних англійських словах «sex» і «gender».

⁹ *Енгальчев В.Ф. Психолінгвистические особенности «мужского» и «женского» языков / В.Ф. Енгальчев, В.П. Белянин, Е.С. Константинова. Труды регионального конкурса научных проектов в области гуманитарных наук. Выпуск 2. Калуга : Эйдос, 2001. С. 177.*

¹⁰ *Вайнен Ричард. Долгий 68: Радикальный протест и его враги. Москва : Альпина нон-фикшн, 2020. С. 600.*

3. Гендерна детермінованість особливостей комунікативної поведінки мовців

У сучасному розумінні термін «гендер» був уведений у науковий обіг американським психоаналітиком Р. Столлером наприкінці 60-х років ХХ ст. Він запропонував використовувати на позначення соціальних і культурних аспектів статі поняття «гендер», який до того використовувався тільки у біологічному та фізичному значенні на позначення роду¹¹.

У парадигмі сучасного наукового знання гендер є одним із ключових понять. На даний момент у лінгвістиці немає єдиного визначення поняття «гендер». Це поняття трактується різними вченими по-різному, іноді точки зору на нього не збігаються.

Американський соціолог Е. Гідденс, визначаючи поняття гендера, зазначає: «Якщо стать індивіда біологічно детермінована, то гендер є культурно та соціально заданим. Таким чином, існують дві статі (чоловіча і жіноча) і два гендери (маскулінний та фемінний)»¹². Такою цей термін не можна ототожнювати із граматичним родом як мовною категорією. Становлення поняття «гендер» відбувається за допомогою визначення його місця і ролі як елемента тричленної опозиції стать :: гендер :: рід. Однак сучасні дослідження з компаративної лінгвістики показують, що поняття роду і статі у багатьох мовах не збігаються і часом не мають логічного пояснення, за словами А.В. Кириліна¹³.

У науці досі не склалося єдиної концепції щодо дослідження гендеру в комунікації. Ще нещодавно гендерні дослідження були зосереджені тільки навколо жінок і вивчалися в межах феміністичного руху, де жінки боролися за свої права, за викорінення упереджень проти інших людей через їхню стать. Г.А. Брандт зазначає, що, говорячи про гендер, говорять не стільки про досягнення повної рівноправності жінок, а про перегляд духовних пріоритетів своєї культури. Це диктується фактором відкриття того, що наш погляд на природу суспільства, людини, культури не нейтральний у ставих відносинах¹⁴.

У даній роботі, погоджуючись з А.А. Хвостовим та А.П. Мартинюк, розуміємо під гендером «комплекс соматичних, репродуктивних, соціокультурних і поведінкових характеристик, які забезпечують індивіду особистісний, соціальний та правовий статус чоловіка чи

¹¹ Stoller R. Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity. New York, 1968. P. 23.

¹² Гидденс Э. Социология. Москва : Эдиториал УРСС, 2005. С. 70.

¹³ Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. Москва : Институт социологии РАН, 1999. С. 220.

¹⁴ Брандт Г.А. Природа женщин как проблема: Концепция феминизма. *Общественные науки и современность*. 1998. URL : <http://ecsocman.hse.ru/data/437/380/1216/017Brandt.pdf>.

жінки»^{15,16}. Саме ця дефініція поняття «гендер» є, на нашу думку, найважливішою, адже в ній підкреслюється і фізіологічна, і соціальна складова частина цього міждисциплінарного поняття.

Завдяки численним дослідженням мови в аспекті гендерної лінгвістики визначено основні психолінгвістичні риси чоловічого та жіночого мовлення. Мовленнєва поведінка багато в чому пов'язана із соціальними ролями (жінка – господиня будинку, мати, дружина; чоловік – голова сім'ї, годувальник). Багато дослідників зазначають, що чоловіки мають схильність до ролей, які потребують соціальної та фізичної сили, а жінки – до ролей, пов'язаних з опікою. Наприклад, така типова жіноча риса побудови розмови, як включення в хід бесіди, діалогу будь-якої теми, яка за своєю проблематикою ніяк не пов'язана з основною лінійною бесідою, багато в чому визначається традиційними соціальними, підлеглими ролями жінок, які не могли власноручно ініціювати бесіду у потрібному їм напрямку. Постійне виконання усталених суспільством ролей накладає певний відбиток на типову мовленнєву поведінку жінок взагалі, впливає на їхні стратегії і тактики ведення бесіди. Наприклад,

Містер Дарсі. *But it has been the study of my life to avoid those weaknesses which often expose a strong understanding to ridicule.*

Елізабет. *Such as vanity and pride.* Репліка Елізабет неповна і має реактивний характер.

Типові соціальні ролі чоловіків не так часто примушують їх до такої поведінки. Чоловіки важко переключаються з теми на тему в акті комунікації, захоплюючись темою розмови або діалогу, вони перестають реагувати на інші репліки, які з нею не пов'язані. Дебора Таннен, аналізуючи типову мовленнєву поведінку чоловіків і жінок, найчастіше визначає її як протилежну. Згідно з її концепцією, це пояснюється різними вимогами, що пред'являються суспільством до чоловіків і жінок. Відповідно до її спостережень, мовленнєва поведінка чоловіків, як правило, спрямована на досягнення і збереження незалежності і високого статусу. Від жінок суспільство очікує неконфліктності, поступливості, емоційності¹⁷.

Сучасні дослідження показують, що мовлення чоловіків характеризується агресивністю, стислістю і передачею почуття зверхності. Можна також відзначити, що у дорослих чоловіків часто спостерігається нездатність висловити і описати свої власні емоційні

¹⁵ Хвостов А.А. Гендерные проблемы современного мира. *Развитие личности*. Москва, 2002. № 2. С. 193.

¹⁶ Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі : монографія. Харків : Константа, 2004. 292 с.

¹⁷ Tannen D. *You just don't understand: Women and men in conversation*. New York : William Morrow & Co., 1990. Pp. 330.

стани, зокрема теплоту, турботу, печаль або біль. Чоловіки вербалізують лише одну емоцію – гнів. Їхньому мовленню притаманне переважання дієслів над іншими частинами мови. Лінгвісти також стверджують, що вживання нецензурних слів частіше типове для чоловіків, ніж для жінок¹⁸.

Жіноче мовлення набагато більш емоційне по відношенню до партнера. Мова і мовлення жінок відрізняються м'якістю, поступливістю, неконфліктністю. Це реалізується через конкретні лінгвістичні засоби: велика кількість оцінних слів, вигуків і модальних дієслів, перевага питальних речень у порівнянні з чоловічим мовленням, насиченість стверджувальними висловлюваннями.

У чоловіків і жінок однієї культури і приблизно однієї соціальної групи зазвичай по-різному проявляється ставлення до тексту, зокрема по-різному розподілено увагу до об'єктів і тем тексту. Розглядаючи побудову жіночої бесіди, слід зазначити, що жіночому мовленню більш властиве асоціативне переключення з теми на тему. Особливістю мовленнєвої поведінки багатьох чоловіків є явище, яке можна умовно назвати «психологічною глухотою»¹⁹.

Пояснимо, що мається на увазі такне: коли чоловіки розмовляють на якусь цікаву тему (політика, спорт), вони не звертають уваги і не чують, що говорять поруч і навіть не помічають, що діється навколо. Звичайно, це властиво не всім чоловікам, і багато чоловіків, навпаки, не можуть вимкнутися з навколишньої ситуації. Однак як типова особливість сконцентрованість на певній важливій для них темі властива саме чоловікам.

Як слушно зауважує С. Богданович, стиль ведення бесіди у чоловіків і жінок також має свої характерні особливості²⁰.

Так, наприклад, чоловіки дуже часто ставлять під сумнів авторитет їхнього співрозмовника і більш охоче вступають у конфлікти, при цьому ними рухає прагнення зберегти незалежність і свободу. На їхню думку, агресивна мовленнєва поведінка не виключає дружби, відсутність згоди не є загрозою дружнім відносинам.

Наприклад, Містер Дарсі: *I certainly shall not. You know how I detest such things. It would be a punishment to me to stand up with.* Відповідь містера Дарсі своєму приятелю містеру Бінглі звучить дуже мало люб'язно.

¹⁸ Irvin K. Speaking as a Warrior. Chaucer Oress Ltd., Bungay, Suffolk. P. 21.

¹⁹ Бендас Т.В. Гендерная психология [Текст] : учебное пособие для вузов. Санкт-Петербург. [и др.]: Питер, 2009. 430 с. : ил. (Учебное пособие). Глоссарий: с. 337–345. Прил.: с. 371–428. Библиогр.: С. 346–370. Предм. указ.: С. 429–430.

²⁰ Богданович Г.Ю. Формы речевого поведения в ассоциативном представлении мужчин и женщин / Г.Ю. Богданович. *Культура народов Причерноморья*. 2002. № 31. С. 148.

Як зазначалося вище, жінки менш конфліктні та частіше уникають можливості відкритого ведення «бою» у розмові. Жінкою рухає прагнення зберегти близькість і приязнь. Згода – необхідна умова збереження близькості. За уявною згодою можуть ховатися глибокі розбіжності. Чоловіки дотримуються конкурентної тактики ведення бесіди, яка швидше служить меті взяти слово, а не слухати співрозмовника. На відміну від них, жінки намагаються захопити співрозмовника до продовження висловлювання, підкреслити спільність позицій. Чоловіки найбільш охоче говорять у незнайомому їм колі і відчувають себе при цьому більш комфортно, у жінок навпаки, вони відчувають комфорт у більш вузькому колі своїх близьких.

Чоловіки, на думку лінгвістів, перш ніж почати говорити, детально обдумують все, що було почуто від співрозмовника і тільки після цього формулюють та кажуть відповідь²¹.

У жінок відбувається все навпаки. Жінка спочатку говорить, демонструючи при цьому свій внутрішній процес обмірковування сказаного, і лише в процесі мовлення вона виявляє саме те, що хоче сказати. Під час бесіди чоловіки не дають практично ніяких мінімальних реакцій (сигналів зворотного зв'язку). Жінкам же навпаки характерні мінімальні реакції. На думку чоловіка, успішна бесіда повинна носити неособистий, фактологічний, аргументований і цілеспрямований характер. Для жінки такою бесідою є обговорення проблем з усіма деталями і подробицями²².

Можна зробити висновок, що мовленнєва поведінка чоловіків і жінок зовсім протилежна. Чоловіки зазвичай занурені у хід своїх думок, та якщо захоплюються розмовою, то не реагують на навколишнє середовище. Жінка більш відкрито веде бесіду, чуйно реагує на всі навколишні обставини. Сучасні дослідження показують, що чоловіки дуже рідко перебивають один одного під час діалогу. Але водночас, коли вони говорять з жінками, то кількість перебивання різко зростає і стає загальною тенденцією у розмові. Коли чоловіки говорять з чоловіками, вони, як правило, дуже рідко сумніваються в компетентності один одного. Тоді ж, коли жінка вирішується в присутності чоловіка проявити свою компетентність, чоловік сприймає це як виклик, як агресію з боку жінки²³.

У сучасному світі вирівнюються соціальні ролі чоловіка і жінки. Мова є лише одним з аспектів, за допомогою яких людина висловлює свою статеву приналежність у цьому світі. Одна з головних

²¹ Irvin K. Speaking as a Warrior. Chaucer Oress Ltd., Bungay, Suffolk. P. 34.

²² Tannen D. You just don't understand: Women and men in conversation. New York : William Morrow & Co., 1990. Pp. 330.

²³ Tannen D. You just don't understand: Women and men in conversation. New York : William Morrow & Co., 1990. Pp. 330.

відмінностей чоловіків і жінок проявляється в їхній мовленнєвій поведінці, що частково пов'язано з їхньою традиційною роллю в суспільстві, певними очікуваннями суспільства щодо їхньої поведінки (чоловіки агресивніші, жінки більш поступливі), але і пояснюється також приналежністю людини до сильної або слабкої статі. Поза всяким сумнівом, у мовленнєвій взаємодії гендерний чинник повинен бути врахований найретельнішим чином, оскільки він безпосередньо впливає на ефективність комунікації. Отже, узагальнено, що гендерні стереотипи – факт суспільної свідомості, що впливає на генерацію мовлення людини та її невербального типу спілкування з іншими людьми. Гендерні відмінності стійкі для даного суспільства в даний історичний момент, функціонуючи як відповідні моделі вербальної і невербальної поведінки людей²⁴.

4. Діахронічні зміни в структурній організації персонажних партій головної героїні жіночого роману

Аналізуючи художній діалог, необхідно зазначити, що діалог є основним способом зображення персонажа в літературі. Своєрідність діалогу в художньому тексті полягає в тому, що він, як правило, структурно і стилістично протиставлений авторській розповіді. Якщо авторський наратив – це переважно мовлення писемне, що відбивається у синтаксисі і стилі, то мовлення персонажів – це завжди імітація живого усного вербального спілкування²⁵.

У роботі прийнято визначення діалогу, найпоширеніше у сучасному мовознавстві (Ф.С. Бацевича, Г.В. Бирдіна, О.Л. Каменської, В.І. Лагутіна, І.Б. Морозової та ін.). Згідно з ними діалог тлумачиться як форма мовлення, що становить інверсовану розмову двох і більше осіб (полілог). «Діалог становить собою обмін висловлень, породжуваних одне іншим у процесі розмови. Цей взаємозв'язок висловлень у діалозі є завжди взаємозв'язком значеннєвим, у певних випадках – структурно-мовним»²⁶.

Вивчення діалогу в художній прозі показує, що кожний з комунікантів-персонажів живе своїм віртуальним життям, і особистісна свідомість героя, характерна для його соціуму й епохи.

²⁴ Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англомовному дискурсі : монографія. Харків : Константа, 2004. 292 с.

²⁵ Морозова І.Б. Парадигматичний аналіз структури і семантики елементарних комунікативних одиниць у світлі гештальт-теорії в сучасній англійській мові : монографія. Одеса : Друкарський дім, 2009. С. 94.

²⁶ Морозова І.Б. Парадигматичний аналіз структури і семантики елементарних комунікативних одиниць у світлі гештальт-теорії в сучасній англійській мові : монографія. Одеса : Друкарський дім, 2009. С. 85.

Зауважимо, що роман Хелен Філдинг «Щоденник Бріджит Джонс» написаний у формі щоденника, який веде головна героїня. Формально кажучи, кожне речення роману – це репліка Бріджит. Але для аналізу в роботі обрані тільки ті речення з мовлення дівчини, які вона сама висловлює в діалозі з іншими персонажами роману. До дослідження також залучено внутрішні монологи, що мають місце у щоденнику.

У процесі аналізу мовленнєвих зразків, дібраних методом суцільної вибірки з діалогів головних героїв чоловіків і жінок романів Дж. Остін «Гордість і упередження» та Х. Філдинг «Щоденник Бріджит Джонс» виявлено наступні закономірності в їхній структурній організації речень.

Задля унаочнення отриманих результатів, кількісний розподіл реплік за їхньою частотністю згідно формальної побудови речень наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

**Частотність уживання різних типів речень
у мовленні головних героїнь**

№	Типи речень	Мовлення Елізабет Кількість випадків %	Мовлення Бріджит Кількість випадків %
11	Прості речення (The simple sentence)	30,5	40,5
22	Ускладнені речення (The complicated sentence)	8,0	5,2
43	Складні речення (The composite Sentences)	57,5	31,2
33.1	Складносурядні (The compound Sentences)	14,6	5,3
3.3.2	Складнопідрядні (The complex sentences)	28,5	19,5
3.3.3	Складні речення з різними видами зв'язку (The complex sentences with different types of communication)	14,4	6,4
44	Структурно-непредикатні речення	4	23,1
Усього речень		100	100

Наприклад,

Елізабет:

1. Містер Дарсі. *Do you talk by rule, then, while you are dancing?*

Елізабет. *Sometimes;*

2. *But I want him to come!*

3.1. *I cannot talk of books in a ball-room; my head is always full of some-thing else.*

3.2. *I want to know, **what** you have learnt about Mr. Wickham.*

3.3 *He has a very satirical eye, and if I do not begin by being impertinent myself, I shall soon grow afraid of him.*

4. *Oh, really?*

Бріджит:

1. *God, I'm bored.*

2a. *But it was so kind of you, taking time off work and everything.*

2b. *Love has a wicked dissolute air, while being v. successful and clever.*

3.1. *Bridget's skirt is not feeling at all well and I have sent it home.*

3.2. *The only thing which makes it tolerable is thought of seeing Daniel again, but even that is inadvisable since am fat, have spot on chin, and desire only to sit on cushion eating chocolate and watching Xmas specials.*

4. *Oh, shit!*

Аналіз фактичного мовленнєвого матеріалу показує, що обидві героїні вельми часто використовують прості мовленнєві конструкції Але якщо у Бріджит цей тип речень посідає перше місце у її персонажних партіях (40,5% мовленнєвого внеску), Елізабет надає перевагу структурно складним побудовам (57,5%). У свою чергу, у Бріджит складні речення становлять менше третини (31,2%) від загального обсягу використаних нею речень. Такий розподіл вживання зазначеного типу речень головною героїнею Джейн Остін можна пояснити досить значною кількістю складних речень в її монологічних роздумах.

Отже, розподіл частотності вживання простих речень головними героїнями становить 30,5% у Елізабет і 40,5% – у Бріджит. Ускладнені речення Елізабет використовує майже в 1,5 рази більше, ніж Бріджит (8% і 5,2% відповідно). У процесі аналізу мовлення Бріджит виявлено, що просте речення як форма діалогічного висловлювання превалює в мові сучасної англомовної героїні, що пояснюється спрощенням вербальної організації мовлення взагалі. Ускладнені і складні речення можна спостерігати переважно у внутрішніх монологіях, роздумах героїні «Щоденника», коли вона перебуває наодинці з собою.

Розгляд мовленнєвих партій містера Дарсі та Мартіна Дарсі, часова відстань між якими становить майже двісті років, неочікувано виявив велику схожість в організації їхнього персонажного мовлення Обидва героя надають перевагу простим реченням, які вживано у 48% у мовленні містера Дарсі і 49,1,% – у мовленні Марка Дарсі, відповідно. Складні синтаксичні побудови складають 41,2% мовленнєвого вкладу містера Дарсі і 35,9% мовлення Марка Дарсі. Деяка розбіжність спостерігається у вживанні ускладнених речень: їхня кількість у персонажних партіях героїв чоловіків з часом зростає майже вдвічі

(7,8% – у містера Дарсі і 14% – у Марка Дарсі відповідно). Вживання непередкатних конструкцій в мовленні чоловіків відрізняється несуттєво: вони складають 3% – реплік містера Дарсі і 1% реплік Марка Дарсі, відповідно.

Наприклад:

1. Oh, well , said Mr. Darcy.
2. ‘Hahumph,’ he said, going red in the face and pulling his trousers up by the waistband.

ВИСНОВКИ

Узагальнено зроблені спостереження. Порівняльний аналіз мовленнєвих партій головних героїнь романів Джейн Остін «Гордість та упередження» та Хелен Філдінг «Щоденник Бріджит Джонс» виявив особливості специфіки мовлення героїні в романі початку XIX століття і героїні сучасного жіночого роману, в тому числі в гендерному аспекті. Досліджено мовленнєве вираження деяких гендерних стереотипів. Встановлено, що обидві героїні належать до вищих соціальних верств суспільства і вживають у своєму мовленні різні синтаксичні засоби, сформовані в умовах свого часу та відображають норми моральної поведінки і стиль життя тієї історичної епохи, в якій вони жили.

Проведене дослідження дає можливість зробити висновок, що якщо головна героїня у жіночому романі демонструє еволюційний розвиток своєї мовленнєвої особистості, головний герой-чоловік залишається у певному сенсі статичним. Пояснення цього факту вбачаємо в природі жіночого роману, де розвиток подій відбуваються крізь призму бачення жінки-письменниці. Попри зростаючу демократизацію суспільства, жінки протягом сторіч однаково бажають бачити поряд з собою сильного, надійного партнера і свого захисника.

З іншого боку, стає очевидним, що асиметрія в мовленні чоловіка та жінки поступово зникає, але не нівелне протиставлення гендера в мовленні. Таким чином, можна зробити висновок, що жінки та чоловіки стають більш рівноправними не тільки в соціальному аспекті, але й у мовленнєвому. При цьому, явище гендерної своєрідності в мовленні зберігається, що є, безумовно, культурною цінністю, яка корелює з соціальними ролями чоловіка та жінки.

АНОТАЦІЯ

У наступному дослідженні розглядається еволюція синтаксичного кодування висловлювань головних героїнь класичних жіночих романів Дж. Остін «Гордість і упередження» і Х. Філдінг «Щоденник Бріджит Джонс». Звернення до цієї проблеми продиктовано загальною демократизацією сучасного суспільства і зростаючою роллю жінки у ньому. Методологічним підґрунтям представленої роботи виступають –

антропоцентризм, принципи комунікативного та системного підходу до вивчення лінгвістичних явищ, а також сучасне розуміння гендерної орієнтації особистості в аспекті її розвитку і лінгвальних характеристик її мовлення. У роботі поставлена мета встановлення закономірностей у синтаксичній організації персонажних мовленнєвих партій головних героїнь жіночого роману у діахронії ХІХ–ХХ ст., а також визначення основних тенденцій відображення чоловічого та жіночого мовлення у жіночому романі. Аналіз фактичного мовленнєвого матеріалу уможливив зробити висновок стосовно загального спрощення поверхневої структури речень у мовленнєвій партії сучасної героїні жіночого роману, що певною мірою наближає її мовлення до чоловічих стереотипів. Мова чоловіків майже не зазначає суттєвих діахронічних змін, що свідчить про усталеність жіночих уявлень про ідеал чоловіка-героя роману.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бендас, Т.В. Гендерная психология : учебное пособие для вузов. Питер, 2009. 430 с.
2. Богданович Г.Ю. Формы речевого поведения в ассоциативном представлении мужчин и женщин. *Культура народов Причерноморья*. 2002. № 31. С. 148–151.
3. Брандт Г. А. Природа женщин как проблема: Концепция феминизма 1998. URL : <http://ecsocman.hse.ru/data/437/380/1216/017Brandt.pdf>.
4. Вайнен Ричард. Долгий 68: Радикальный протест и его враги. Москва : Альпина нон-фикшн, 2020. 627 с.
5. Гидденс Э. Социология. Москва : Эдиториал УРСС, 2005. 632 с.
6. Губенко О. Полтавський Держ. ун-т, «Хвиля», Полтава, 2003.
7. Енгальчев В.Ф. Психолінгвістическіе особенності «мужского» и «женского» языков. *Труды регионального конкурса научных проектов в области гуманитарных наук*. Выпуск 2. Калуга : Эйдос, 2001. С. 177–187.
8. Кавелти Дж. Г. Изучение литературных формул. *Новое литературное обозрение*. № 22. 2006. С. 33–64.
9. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. Москва : Институт социологии РАН, 1999, 226 с.
10. Кушнірова Т. Проблемні питання типології роману в літературознавстві. *Наукові виклади. Літературознавство*. 2011. № 1. С. 53–57.
11. Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі. Харків : Константа, 2004. 292 с.
12. Морозова І.Б. Парадигматичний аналіз структури і семантики елементарних комунікативних одиниць у світлі гештальт-теорії в сучасній англійській мові. Одеса : Друкарський дім, 2009. 384 с.

13. Палий А.А. Основные черты поэтики Джейн Остин и ценностные характеристики ее произведений. Татарстан, Омский. гос. пед. ун-т. Омск : Изд-во ОмГПУ, 2003. 211 с.
14. Палий А.А. Творчество Джейн Остин в оценке англоязычных критиков (80-е – 90-е годы XX в.). *Проблемы истории, филологии, культуры*. М. Вып. 16/2. 2006. С. 282–291.
15. Платон. Государство. Платон. Сочинения. Т.3. М., 1994.
16. Хвостов А.А. Гендерные проблемы современного мира. *Развитие личности*. Москва, 2002. № 2. 194 с.
17. Irvin K. Speaking as a Warrior. Chaucer Oress Ltd., Bungay, Suffolk. 212 p.
18. Kay J. J. Austen's Victorian World and its Inhabitants., UK, York, Clays Ltd, St Ives plc, 2016. 245 p.
19. Paul G. Passion on pages. 2000. URL : <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,996381,00.html>.
20. Stoller R. Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity. New York, 1968.
21. Tannen D. You just don't understand: Women and men in conversation. New York: William Morrow & Co., 1990. Pp. 330.

Information about the authors:

Morozova I. B.,

Doctor of Philological Sciences (Grand PhD),
Full Professor at the Chair of English Grammar
Odesa I. I. Mechnikov National University
2, Dvoryanska str., Odesa, 65026, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-1905-7563

Repushevska I. I.,

Postgraduate Student,
Lecturer at the Chair of Philology
Odessa National Maritime University
34, Mechnykova str., Odesa, 65000, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-2794-4445

НАЦІОНАЛЬНІ КАРТИНИ СВІТУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА КУРДСЬКІЙ УСНІЙ НАРОДНІЙ ТВОРЧОСТІ

Набок М. М., Ворона Н. О.

ВСТУП

Упродовж багатьох століть людство сформувало систему національних та загальнолюдських цінностей. У кожного окремого народу загальнолюдське сприймається крізь призму національного світобачення і світорозуміння. Саме етнічна самосвідомість є важливою складовою частиною існування нації, що формується на певних морально-етичних нормах, духовних надбаннях, історичній пам'яті. Тому інтерес до аналізу національних картин світу не випадковий в умовах багатокультурного суспільства. Сучасна молодь, іноземні студенти, мігранти, які приїхали в Україну з інших держав, – це те покоління, соціалізація яких відбувається в атмосфері посиленого взаємовпливу культур, етнокультурного середовища, що впливає на формування їх особистостей. Головне в цьому розмаїтті культур – зберегти самоозначення, національну культуру, а це допомогло людині призвичаїтись не лише до умов професійної діяльності, а й до соціально-культурного життя в цілому.

Культурний простір, національний характер, систему формування в українській та курдській усній народній творчості ми досліджуємо у тісному зв'язку з ідейно-духовними та художньо-естетичними досягненнями сучасної гуманітарної науки, зокрема фольклористики (О. Дей, С. Грица, Р. Кирчів, С. Мишанич, В. Сокіл, К. Черемський). Адже український фольклор, як і фольклор народів світу, – це не тільки наше минуле, але й сучасне, яке твориться безперервно, повсюди й скрізь, де розмовляють і думають¹. Фольклорна свідомість відображає своєрідний генетичний код, в основі якого стародавні уявлення про людину і світ.

Інтерес до вивчення культурних особливостей курдського народу з'явився переважно у XIX – на початку XX століття. Перші наукові розвідки про курдську культуру належать таким вченим, як М. Сайкс, П. Лерх, М. Клерже, П. Рондо, В. Віграм, Ф. Міллінген, О. Манн, С. Нолде, А. Сафрастьян, А. Саркісян, Н. Марр, В. Нікітін та ін. Зокрема В. Нікітін, який багато років провів серед цього народу, добре

¹ Дмитренко М. Символи українського фольклору. Київ, 2011. С. 59.

володів курдською мовою, написав декілька історико-етнографічних робіт, а у 1956 році видав французькою мовою книжку «Курди»², що складалася з дванадцяти глав та містила відомості про походження, лінгвістичну і антропологічну характеристику курдів, історію, культурні та національні особливості народу тощо. У російському перекладі І. Фарізова³ ця книжка вийшла друком у 1964 році. Бхарі Абдула Хадер у своєму дисертаційному дослідженні «Курдська проблема в міжнародних відносинах на Близькому та Середньому Сході в середині 70-х – 90-ті рр.»⁴ (кандидатська дисертація захищена в 2000 році в КНУ ім. Т. Шевченка), крім питань міжнародних відносин, розглядав і питання схожості історичної долі українського та курдського народів. Також наголошено, що ментальність курдів не зовсім типова для Сходу, бо вони мають деякі риси європейців. Національна картина світу курдів вирізняється глибоким внутрішнім змістом у сприйнятті всього, що їх оточує, і знаходить відображення в усній народній творчості.

У розділі монографії особливу увагу ми звертаємо на ознаки національно-духовної культури народів, первні колективного підсвідомого як важливого чинника світопізнання і світорозуміння нації, усвідомлення яких важливе передусім для збереження національної природи людини, народів, становлення і розвитку міжкультурного спілкування загалом. Також на основі відгуків студентів-курдів, які навчаються у Сумському державному університеті, проаналізуємо своєрідне сприйняття образів національних героїв в українських народних думках та курдських народних піснях, здійснимо його порівняльний аналіз та визначимо спільне та відмінне у характерах, діях та вчинках цих героїв.

1. Природа особливостей українського та курдського народів як підґрунтя їхньої національної культури

Історична доля курдів дуже подібна до української, тому вивчення їхньої історії, природи особливостей може допомогти українцям краще зрозуміти не лише курдську, а й українську народну культуру, що містить у собі генетичний код нації, є запорукою її збереження і

² Никитин В. Курды. Москва, 1964. URL : <https://book.ivran.ru/f/niktin-kurdy.pdf>. (дата звернення: 20.01.2021).

³ Фарізов І. Курды. Москва, 1964. URL : <https://book.ivran.ru/f/niktin-kurdy.pdf>. (дата звернення: 21.01.2021).

⁴ Бхарі Абдула Хадер. Курдська проблема в міжнародних відносинах на Близькому та Середньому Сході в середині 70-х – 90-ті рр: дис... канд. наук: 23.00.04, 2001. URL : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/332594.html> (дата звернення: 27.01.2020).

подальшого розвитку. Відомий український поет Василь Симоненко ще в 60-ті роки минулого століття присвятив курдам достатньо показовий вірш «Курдському братові», в якому він закликає братів-курдів боротися за свою незалежність:

Курдському братові

Борітеся – поборете!

Т. Шевченко

Воляють гори, кровію полити,

Підбиті зорі падають униз.

В пахкі долини, зранені і зриті,

Вдирається голодний шовінізм.

О курде! Бережи свої набої,

Але життя убивців не щади –

На байстрюків свавілля і розбою

Нещадним смерчем, бурєю впади!

Веди із ними кулями розмову,

Вони прийшли не тільки за добром –

Прийшли забрати ім'я твоє, мову,

Пустити твого сина байстрюком.

З гнобителем не житимеш у згоді:

Йому «паняють», тобі тягнути віз.

Жиріє з крові змучених народів

Наш найлютіший ворог – шовінізм.

Він віроломство заручив з ганьбою,

Він вчинить все, аби скорився ти...

О курде! Бережи свої набої,

Без них тобі свій рід не зберегти.

Не заколисуй ненависті силу...

Тоді привітність візьмеш за девіз,

Коли впаде в роззявлену могилу

Останній на планеті шовініст⁵

Від шістдесятих і до початку дев'яностих років ХХ століття курдська тематика перебуває в полі зору радянських вчених М. Лазарева, Т. Арістової, О. Жигаліної, М. Гасратяна, Є. Васильєвої, К. Курдоева, М. Руденко та ін., хоча їхні роботи не позбавлені тенденційності і пропагандистських штампів, ними було проведено чимало досліджень курдських діалектів, зібрано і проаналізовано багато зразків народної поезії курдського народу і т. ін.

Курди вважаються нащадками мідійців, які «живуть на своїй етнічній території принаймні 3 тисячі років. Згадки про них

⁵ Симоненко В. Вірші. URL : https://www.pysar.net/poet.php?poet_id=62 (дата звернення: 22.01.2021).

зустрічаються в працях ассірійських, давньовірменських, давньогрецьких та римських (під назвою «карду») істориків⁶. Курди єдині у світі вцілілі кочівники індоевропейського походження і на цей час це найбільша бездержавна нація в світі. Протягом багатьох століть їхніми традиційними заняттями залишаються напівкочове скотарство і землеробство (зернові, садівництво, тютюн). Курдські жінки, окрім ведення домашнього господарства, займалися виготовленням одягу з вовни і килимів, виявляючи неабиякий смак у підборі кольорів і орнаменту. Курдські чоловіки в давні часи досягали значних успіхів у ремеслах, працюючи з металом і деревом. Вироблена ними холодна зброя, посуд зараз прикрашають приватні колекції і музеї різних держав. Не маючи змоги активно розвивати власну промисловість, міські курди ще з початку минулого століття працюють у промисловості тих країн, на території яких вони мешкають, досягаючи в цьому значних успіхів. *«Як робітники курди невтомні, слухняні й спокійні, виявляють цікавість до всілякого роду техніки»*⁷.

Отже, курди – народ працелюбний, що не цурається будь-якої роботи, але, на відміну від багатьох народів Сходу, має відразу і презирство до гендлярства, взагалі не дуже цікавиться комерцією. З давніх часів роль комерсантів для продажу курдських товарів часто виконували араби, євреї або вірмени, маючи з того неабиякий зиск. І своєю працелюбністю, і зневагою до баришництва курди схожі з українцями, що знайшло відображення і в подібних прислів'ях: *«без праці не побачиши достатку»* (курд.) і *«без трудів не їстимеш пирогів»*, *«без турботи не буде й врожаю»* (укр.), *«хліб з вечора на ранок відклади, але ніякого діла не відкладай»* (курд.) і *«сьогоднішньої роботи на завтра не відкладай»* (укр.), *«добро, що нажите нечесно, не на користь»* (курд.) і *«здобуте без праці на користь не піде»* (укр.).

Більшість дослідників національного характеру курдів погоджується з тим, що попри певні регіональні відмінності, їхніми найважливішими рисами є войовничість, хоробрість, волелюбність, почуття власної гідності, честі та обов'язку перед своєю нацією. Разом з тим вони можуть виявляти надмірну категоричність, дратівливість, образу, навіть нетерпимість. В. Нікітін робить наголос на їхній готовності до самопожертви *«в ім'я племені й високо розвинене почуття гордості за свою країну і свій народ»*⁸. Він наголошує на тому, що постійна небезпека зробила курдів не тільки сміливими і відважними, інколи вони надто вразливі, недовірливі й підозрілі. Вони

⁶ Харахаш Б. Курди: Свобода і нафта. URL : <http://old.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmist5/zmist512> (дата звернення: 21.01.2021).

⁷ Никитин В. Курды. С. 69.

⁸ Там само. С. 77.

можуть бути вірними друзями, намагаються не порушувати обіцянки, але якщо ви стали їхнім ворогом, то вам не позаздриш, бо ви здобули справжнього ворога, жорсткого і безкомпромісного.

Курди, як і українці, однією з найбільших чеснот людини вважають особисту хоробрість. І хоча це переважно стосується чоловіків, і в давній, і в сучасній курдській історії є приклади відваги і сили духу, що їх виявляли курдські жінки. Після смерті чоловіків вони очолювали племена і успішно воювали з ворогами за свободу. У народній творчості курдів засуджується боягузтво і малодушність: *«в домі – лев, на вулиці – кішка», «поголос йде про вовка, а світ псує лисиця», «не бійся бурної води, остерігайся тихої»* і т. п. Подібне зауважуємо і в українських прислів'ях: *«вдома – лев, а на війні – тхір», «з телячим хвостом у вовки не сунься», «мертвого лева й зацьп скубне»*.

Курдський народ здебільшого лише формально визнавали владу чужинців, вони намагалися не сплачувати їм податки, не входили до складу їхнього війська, хоча іноді брали участь у військових діях на боці то однієї, то іншої з цих держав. На основі родоплемінних структур склалась ціла низка різних феодално-державних курдських утворень – еміратів, ханств, бекств, шейхств. Курди визнавали авторитет лише своїх вождів, зберігаючи їм вірність і відданість, тому чужоземним володарям майже неможливо було підкупити простих курдів ні за гроші, ні за високі посади. Коли зовнішній тиск ставав непомірним, вони цілими племенами тікали у важкодоступні гірські райони, переходили на територію іншої держави або вступали з завойовниками в жорстке протистояння. Так тривало до кінця XVIII ст. Весь час курди постійно воювали – то з вищезазначеними імперіями, а здебільшого між собою, чим різні імперії з перемінним успіхом користалися. Це дуже нагадує і століття української бездержавності, коли українці у складі різних імперій воювали одне з одним за чужі інтереси, але в певний час могли об'єднатися і дати гідну відсіч завойовникам. Як українці, так і курди добре пам'ятають про неймовірно високу ціну свободи.

Релігія у житті курдів відіграє суттєвішу роль, ніж у переважної більшості українців. Майже всі курди є мусульманами: 75 відсотків з них – суніти, тобто прихильники канонічного ісламу, решта – шіїти, які дотримуються більш догматичних і непримиренних ісламських вчень. Близько двохсот тисяч курдів продовжує сповідувати особливу релігію – езидизм, *«який одні дослідники вважають синкретичним культом, що поєднує елементи зороастризму, юдаїзму, християнства, ісламу і навіть стародавніх ірано-арійських вірувань, а інші – оригінальною етнічною релігією, яку курди сповідували до свого*

навернення в іслам»⁹. Ісламізація курдів відбулася через захоплення їхньої території арабами і вона не була добровільною. Курди чинили шалений спротив завойовникам. Серед курдів немає релігійного фанатизму, вони більш толерантні у ставленні до людей іншого віросповідання, не намагаються нав'язувати свій мусульманський світогляд, не демонструють в питаннях віри зверхнього чи насмішливо-поблажливого ставлення. Але своїх переконань теж не зраджують. Курд-мусульманин, так само, як і араб чи турок, навіть теоретично не уявляє, щоб його діти могли сповідувати будь-яку іншу віру, навіть за умови змішаного шлюбу. Мусульманська віра підтримує патріархальні стосунки в родині, хоча у курдів вони не настільки жорсткі, як в інших мусульман. Нам не доводилося бачити курдських дівчат в хіджабі, вони вдягаються абсолютно в європейському стилі, але без надмірно відкритих елементів одягу.

Досліджуючи національні традиції, культуру курдського народу В. Нікітін звертає увагу на звичай укладання шлюбу. Зокрема він підкреслює, що курди традиційно укладають шлюби по любові, наречені спілкуються до весілля і добре знають одне одного, тому дослідник називає курдів «найліберальнішими серед мусульман»¹⁰.

На відміну від турків чи арабів, які є більш ортодоксальними мусульманами і виступають проти будь-яких проявів язичництва, у курдів збереглися деякі елементи давніх вірувань. Показовим у цьому плані є ставлення до дуже давнього і найважливішого для курдів свята *Новруз*, що символізує прихід весни і оновлення. Обрядовість цього свята дуже нагадує шановане в українців *Івана Купала*, де язичницькі традиції теж тісно переплелися з християнськими¹¹. Головним символом і центром святкування обох цих свят був і залишається вогонь. Сучасні курди, як і їхні пращури, розпалюють багаття, через яке чоловіки стрибають, загадавши бажання, на цьому ж багатті іноді спалюються старі і непотрібні речі, на ньому готуються традиційні курдські страви. Свято супроводжується національними танцями, співами, рухливими іграми. За багато століть це свято із язичницького перетворилося на загальнонаціональне й набуло нового змісту, «ставши символом єднання і боротьби за свободу»¹². Варто лише

⁹ Харахаш Б. Курди: Свобода і нафта. URL : <http://old.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmist5/zmist512>.

¹⁰ Нікітін Курды. С. 92.

¹¹ Ворона Н. Давня, культурно багата і безталанна нація – курди. *Світогляд – філософія – релігія*. 2018. № 13. С.45.

¹² Ворона Н.А., Ялчин М., Гюркай Г. Курды: происхождение, верования, ментальные особенности *Молодь в сучасній психології: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та фахівців у галузі психології*. Суми, 2018. С. 58.

додати, що деякі постулати морального кодексу єзидів дійсно дуже нагадують християнські заповіді: єзиду не можна давати брехливих клятв, заглядатися на чужих дружин, потрібно поважати і шанувати батьків і т. п. А деякі перегукуються з українською народною мораллю. Зокрема, в українців пошана до батька, матері розглядається у площині пошани до *Роду* в цілому, де *Рід* розглядається як поняття на позначення комплексу морально-етичних принципів, що співвідноситься із *«божественними, соціальними та матеріальними відносинами між Людиною і будь-яким іншим складником Всесвіту»*¹³. Прикметно, що фактор матеріального відходить тут на другий план, поступаючись категоріям *енергетичним, внутрішньо естетичним*¹⁴.

Переважає більшість дослідників курдського національного характеру підкреслює, що він не є абсолютно типовим для Сходу, до таких не зовсім «східних» рис можна віднести прямодушність і достатню відвертість. А національна гордість курдів, як свідчить наш власний досвід спілкування з ними, зазвичай не заважає їм визнавати свої помилки і прорахунки. Про почуття відповідальності за власні слова і вчинки йдеться і в курдських прислів'ях: *«Не сіла б баба на реп'ях, реп'ях до неї і не причетився б», «відрізану голову назад не приставиш»*.

Проте національною прикметою курдів, із чим вони також погоджуються, є хитрість. Часто в народних оповіданнях герой зображується хитрим злодієм. В. Нікітін, наприклад, вважає, що хитрість у курдів іноді замінює розум. На наш погляд, хитрість не лише курдів, а й інших представників Сходу, зокрема й арабів, часто непрактична і дещо наївна. Вона суттєво відрізняється від української хитрості, яка швидше є синонімом кмітливості і винахідливості. Хитрість, що межує з брехливістю й підступністю, українська народна мораль засуджує.

Ми провели опитування серед студентів-курдів, які навчаються у Сумському державному університеті, щодо їхніх життєвих цінностей та дійшли висновку, що вони є загальнолюдськими і практично не відрізняються від українських. Як приклад наведемо відповідь одного з опитаних. *«На першому місці для мене сім'я, тому що мої батьки – це мої руки, мої ноги, моє все. Без них я ніхто, ми живемо заради одне одного. На другому – здоров'я, бо лише здорова людина може зробити все для себе, для батьків, для всіх інших. Третє місце, я думаю, можна віддати улюбленій роботі, тому що ми все життя працюватимемо. Треба любити свою роботу, щоб бути щасливим. Не можна бути*

¹³ Лук'яненко О. Родоцентрична педагогіка: історикотеоретичні розвідки. Полтава, 2008. С. 25.

¹⁴ Набок М. Національні особливості сприйняття українських народних дум крізь призму «творець – виконавець – слухач». Scientific developments of European countries in the rea of philological researches : Collective monograph. Riga : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. P. 331.

задоволеним, якщо все життя робиш те, що не подобається. На четверте місце я би поставив кохання як найбільш незвичайне почуття, а на п'ятому має бути дружба» (архів Н. Ворони).

Спільним для українців і курдів можна вважати і створення обома націями напрочуд багатого фольклору. Багато дослідників та мандрівників, які побували на території етнічних земель курдів, були зачаровані їхньою народною поезією і пісенною творчістю. У своїх розвідках вони зазначали, що у курдів були й мандрівні народні співці, подібні до українських кобзарів, які збирали довкола себе великі натовпи слухачів, виконуючи як пісні про битви і перемоги своїх національних героїв, так і задушевні ліричні. Усна народна поетична творчість курдів вирізняється своєю довершеністю, оригінальністю, багатством жанрів: казки, легенди, пісні, весільні обряди, приказки тощо.

Окреслити національні особливості курдського народу складно, як і представити всю його багатогранну культуру, тому ми намагалися проаналізувати найпоказовіші, з нашого погляду, ментальні і культурні ознаки курдів, провести паралель з українцями. Всупереч надзвичайно складній і трагічній історії, цей бездержавний багатомільйонний народ протягом багатьох століть зберігав своє національне самоозначення та уникав асиміляції, створюючи свою своєрідну й багату національну культуру. Цей довготривалий процес національного становлення має і негативні наслідки, такі, як крайній радикалізм, відчуття національної образи та недовіри до інших націй. «У курдів немає друзів, окрім гір», – так говорить курдське прислів'я. Проте, можливо, саме завдяки цій недовірі та сподіванням лише на власні сили курди і завдячують збереженню власного «Я». Саме тому курди не є типовими представниками Сходу, адже мають такі риси характеру, що більше властиві європейцям, українцям в тому числі. Курдський національний характер, як і український, не зрозумілий і не демонстративний, він внутрішньо глибокий, вистражданий багатьма роками складної боротьби. Саме цей національний дух, історична пам'ять еднають курдів більше, ніж віросповідання чи навіть мова.

2. Образи національних героїв

в українській та курдській усній народній творчості

В основу характеру епічного героя українських народних дум покладено козацький звичай, лицарські чесноти. *Лицарство* – це сукупність вироблених народом упродовж віків правил поведінки, національного розуміння честі, гідності, обов'язку. Такі якості національного характеру досить глибоко і повно розкриваються в думовому епосі, адже вони становили основну мету козацької педагогіки, завжди утверджували і утверджують вільнолюбність,

готовність на самопожертву в ім'я України як основу лицарства та національної ідеї загалом.

Важливе значення для дослідження образу національного героя в українських народних думках мають праці з проблем козацької педагогіки. Зокрема, Ю. Руденко визначає такі складові частини кодексу лицарської честі:

- непохитна вірність принципам народної моралі, духовності;
- відстоювання свободи і незалежності народу, держави;
- уміння скрізь і всюди чинити шляхетно, виявляти лицарські чесноти;
- готовність боротися до загиби за волю, честь і славу України;
- ненависть до ворогів, прагнення визволити рідний край від чужих заброд-завойовників¹⁵.

Якщо в Західній Європі лицар – це воїн, який мав бути із так званої благородної сім'ї, пов'язаний з класовими феодалними привілеями, то в українському фольклорі – це простий *козак*, який вільно гуляє степами, у боях з ворогами, у повсякденному житті виявляє названі вище чесноти. Чимало таких складових лицарства мають й герої дум¹⁶.

Ознайомлюючи іноземних студентів, які навчаються в Сумському державному університеті, з українською усною народною творчістю, зокрема народними думками, ми здійснюємо порівняльний аналіз спільного та відмінного у зображенні фольклорних героїв. Зокрема, студенти-курди прослухали та проаналізували записи дум і пісень у виконанні кобзарів Г. Ткаченка, Є. Адамцевича, Є. Мовчана, охарактеризували героїв дум, порівняли їх дії з діями своїх національних героїв у пісенному фольклорі.

Так, в українській народній думі «*Козак Голота*», студентів вразив зовнішній вигляд козака, бо ж на ньому

*... шапка-бирка,
Зверху дірка,
Травою пошита,
Вітромъ підбита,
Куди віє, туди й провіває,
Козака молодого прохоложає*¹⁷.

Незважаючи на убогу зовнішність козака, він «*Не боїтця ні огня, ні меча, ні третєго болота*». Козак Голота – представник простого

¹⁵ Руденко Ю. Українська козацька педагогіка: відродження, пошуки, перспективи. *Рідна школа*. 1994. № 5. С. 16.

¹⁶ Набок М, Амлех С. Категорія «героїчне» у міжетнічному вимірі. Мова, історія, культура у лінгвокомунікативному просторі : збірник наук. праць. Суми, 2016. С. 39.

¹⁷ Українські народні думи. Том другий корпусу. Тексти № № 14-33 і вступ Катерини Грушевської. Харків; Київ, 1931. С. 9.

народу, який за свій обов'язок обрав захист рідної йому землі. Смісл його життя не в тому, щоб просто жити, а в тому, для чого жити. Наповнення його буття високим духовним змістом – це складний процес становлення Голоти як лицаря¹⁸.

«Розшифровуючи» поетичні формули цієї думи, іноземні студенти були вражені силою, багатством української мови та природним, тонким вчуттям українців у навколишній світ. Відтак для них стало зрозуміло, чому козак Голота звертався до поля Килиїмського як до живої істоти, подібної собі, адже розуміння краси в українців вбачалося не лише у «ясних зорях» і «тихих водах», а й у злитті людини з природою. Легко зрозуміли студенти й те, чому козак був одягнений убого і не прагнув золотих шат татарина, бо ж багатство не було прикметною ознакою козака-лицаря, який вільно гуляє степами, у боях з ворогами, у повсякденному житті виявляє лицарські чесноти. Щоб точніше окреслити природну основу образу козака-воїна, іноземним студентам було пояснено смисл слів «козак», «Січ», що увібрали в себе первісне розуміння навколишнього світу. Чимало дослідників намагались пояснити це слово як запозичене. Проте нині воно трактується як питомо праукраїнське, що мало коріння ще з часів держави артів. Тоді існувало слово «кес» (варіанти «кос», «кас»), що означало «меч». Слово «кесар» складалося із двох слів «кес» (меч) і «сар» (головний), і мало значення першій воїн. Переходячи в інші мови, воно набирало іншого звучання. Так, люди озброєні «кос» (мечами) були «косаками», звідси й слово «козак»¹⁹. Відтак характер козаків відтворював істинне прагнення до боротьби, що було властиве першому воїнові у ній, пройнятому поривом до перемоги, бажанням здобути собі славу, яка має бути вічною. «Слава не вмере, не поляже, отинні до віка!», – так закінчуються думи. Слово ж «Січ» має своє коріння ще з «доскитських часів і утворене від слова «сік» («січ»), що у мові предків-українців і їх родичів шумерів означало «удар»²⁰. Тобто, Січ для козаків була центром організації швидкого відплатного удару.

Поняття «людина і природа» студенти-курди сприймають в площині відданості своїй землі, за яку борються і помирають. Так, наприклад, курд Абдерахім зазначає про те, що для козака Голоти дуже важливо відстоювати свою незалежність, бо ж козак народився вільним. Тому поле, де він отримує перемогу над ворогом, він також прославляє та дякує йому за допомогу. Студент дуже тонко відчув зв'язок людини та природи, вони для нього мисляться як єдине ціле. Саме таке

¹⁸ Набок М. Українська усна народна творчість (українські народні думи як жанр: лекції спецкурсу з «Української усної народної творчості». Суми, 215. С. 96.

¹⁹ Братко-Кутинський О. Феномен України. Київ, 1996. С. 82–85.

²⁰ Там само. С. 88.

світосприйняття властиве національній природі курдського народу. Студент Ридван також зазначає, що головним для героя думи є відчуття єдності із землею. *«Земля допомогла козакові тільки тому, – пише він у відгуку, – що цей лицар народився на цій землі, ріс і увібрав її силу, що й стало джерелом його перемоги»* (архів М. Набок).

Світосприйняття та світорозуміння курдського народу теж засноване на єдності людини і світу, в основі якого лежить діалектика протилежностей. *Сила, міць, потужність* поєднуються з *ніжністю, спокоєм, красою*. Жіночі та чоловічі курдські імена відображають таке поєднання: *Delal* (ніжна), *Xezal* (красива), *Rojin* (сонце), *Helbest* (вірш, поема), *Agir* (вогонь), *Aram* (спокій) та ін.

Своєрідним постає образ національного героя в курдській народній пісні *«Bêrîtana»*²¹. Діяр Озьгур та Ахмет Ішим проаналізували образ героїні цієї пісні – молодій дівчини на ім'я Берітан, що значить *перший воїн*. Вона постає в образі *лева* «şer», очолює і веде за собою військо. У різних варіантах цієї пісні образ лева змінюється на образ *хвилі* «rêlan», яка грізно нищить все довкола. Берітан є уособленням чоловічого і жіночого начал: дівчина сильна як чоловік та одночасно жіночна, ніжна як троянда *«kulilka»*. *«Саме ця молода дівчина вказала курдському народові шлях до свободи. Раніше наш народ не знав, як можна бути вільним, незалежним, жити по-іншому. Берітан стала для нас світлом свободи, вона – національна героїня»* (архів М. Набок), – коментує Ахмет. Студенти пишуться рішучими діями героїні, що покликані любов'ю до рідної землі, свободи, незалежності. Діяр співпереживає за долю Берітан, що підтверджується його емоційним співом. У цьому іноземний студент уподібнюється до постаті українського кобзаря чи бандуриста, бо ж намагається глибоко ввійти в образ героїні і передати нам її внутрішній стан. До співу Діяра приєдналися інші студенти-курди, засвідчуючи цим свою підтримку, єдність з героїнею народної пісні.

Коли в українській народній думі *«Козак Голота»* епічний герой виголошує славу козакам-лицарям у кінцівці думи, то у курдській пісні *«Bêrîtana»* народ возвеличує героїзм, хоробрість дівчини вже у зачині пісні: *«Çendî hebim ji bîr naçe / Bêrîtana min»* (*«Народ ніколи не забуде тебе / Наша Берітана»*).

В українському фольклорі не так багато зразків пісень, де головним героєм є *жінка-воячка*. У думках героїчного циклу образ матері виступає у персоніфікованій формі, а саме: *Січ – Мати, Луг – Батько, перемога – Матір-Слава*. В українського та курдського народів прагнення до слави є природною рисою їх національного характеру.

²¹ Bêrîtana. URL : <http://kurtce-muzik.blogspot.com/2012/03/sipan-xelat-beritan.html> (дата звернення: 15.01.2020).

В українців ще в дохристиянський період перед майбутньою битвою переконували військо у красі боротьби за рідну землю, в тому, що ця боротьба освячена верхніми, божественними силами, й насамперед *Матір'ю Славою*, яка є захисницею племені.

*Про смерть нашу не думаймо,
і життя наше на полі (бою) прекрасне.
Б'є крилами Мати наша Слава і велить нам іти до січі,
І маємо йти²², –*

так зазначено у «Велесовій книзі» [дощечка 8].

Подібне світосприйняття зауважуємо і в курдського народу. Зокрема, студент Ахмет Ішим пояснює, що слово «*курд*» означає «*сильний*», «*відважний*». Новонародженій дитині бажали кращого життя, що можливе лише у вільній країні. Тому курди мають бути сильними, хоробрими, рішучими не тільки у своїх діях, але й в почуттях до близьких та рідних. Їх природний потяг до свободи відображено і в курдських іменах. Так, наприклад, жіноче ім'я *Şine* означає синій колір неба, яке є символом вільного життя. «*Воно таке велике, безкрає, як і свобода*» (архів М. Набок), – пояснює Ахмет.

Прикметно, що спільним в українського і курдського народів є традиційне сприйняття *жінки-матері* як берегині роду. Курдські жінки, наприклад, нарівні з чоловіками мають право на власність, на голос у розв'язанні сімейних справ, вони не носять паранджі, не позбавлені права вільного пересування по помешканню (нагадаємо, що в інших мусульманських народів жінки майже не виходять поза межі жіночої половини оселі). Серед курдів зовсім не поширене багатоженство. Зокрема, студент-курд Ахмет Ішим так коментує роль жінки у суспільстві: «*Жінка і природа мають один корінь. Природа дає нам хліб, овочі, фрукти тощо, так і жінка дає життя. Ми говоримо, що жінка «jîn» – це моє життя. Звертаючись до сестри чи дружини, ми кажемо «Xwişka tin», «Lina tin» («моя рідна» у значення «та, яка дала життя»)*» (архів М. Набок). В українських народних думках соціально-побутового характеру природа образу матері пов'язана з укладом хліборобської родини, де потрібні вміння господарювати, витривалість у праці тощо. Українська жінка переносить звичаї родини, а тим самим і нації, з покоління в покоління. І тому вивищення образу матері, святість у ставленні до неї в думовому епосі цілком зрозумілі. Зважаючи на різноманітність, багатовекторність прояву жіночого начала в житті наших предків, в українському фольклорі, як і у курдському, образ матері – символ зародження, охорони життя, безкінечності родової пам'яті у всіх його проявах. Так, наприклад, в українських народних думках героїчного циклу «*Іван Коновченко*», «*Федір Безрідний*», «*Сірчиха і Сірченки*», «*Отаман Матяши*», первень матері втілено в образі *матері-*

²² Велесова книга. Волховник. Київ, 2002. С. 121.

захисниці Роду, яка здатна зрозуміти та підтримати прагнення сина «слави, лицарства козацькому війську доставати». У всіх варіантах дум, мати не є головним героєм. Часто її образ не ідеалізований, трагічний, суперечливий, проте у думках він є джерелом єднання та продовження козацьких традицій, безперервності родової пам'яті. Так, наприклад, у варіантах думи «Іван Коновченко» матір зображено в образі «старої вдови», «вдови-матері», «старої неньки», «старенької бабусі», «старенької жєни», «голубоньки сивенької», а у варіантах дум, що записані від кобзаря Івана на Миргородщині та на хуторі Млинки на Харківщині – в образі «старої жєни Грицихи», у записі Шишацького-Ілліча від бандуриста Василя Макуленка з Седнева Чернігівського повіту – «матушки Грицихи, по прозванню Коновчиха». У переважній більшості варіантів народної думи, мати не дає синові благословення перед його походом у козацьке військо та ховає від нього зброю, бо ж боїться втратити єдиного сина, якого:

*З росту його малого гудувала
На руках як сокола юліяла,
Ясної свічі не вгасала,
Темної ночі не досипала,
Цілої днєньки нігде від него не відходила,
До зросту літ слави той пам'яти по нему сподівала»²³*

(запис Є. Сіцінського від лірника Степана Гудзя в Мазниках 1881 року на Поділлі).

Незважаючи на прохання матері залишитися вдома, молодий Коновченко все ж пішов до війська, бо ж не хотів, щоб над ним насміхались та називали гречкосієм, тому мати його проклинає «Щоб тебе перва куля не мыновала, / У первій військовій потреби споткала!»²⁴. Виплакавши та усвідомивши згубність своїх слів та вчинків, вона обмінює воли на коня та наймає чоловіка, щоб той наздогнав козаків та віддав коня синові. Прикметно, що мати поділяє намагання сина бути не гречкосієм, а воїном. За цього зауважуємо про моральне очищення матері через її усвідомлення вищої ідеї сина служити не власним інтересам, а народові. Тому й називає сина лицарем. Трагізм образу матері виражений у її почуттях та переживаннях. Паралельно глибокому стражданню матері, оповідач, творець і виконавець думи виспівує вічні смисложиттєві цінності її характеру як мораль, честь, обов'язок. У жінці ніби борються дві протилежності: низьке (гнів, зневага) та піднесене (радість, хвилювання), де переважає останнє. Тому саме морально-етична складова характеру матері, як берегині Роду, проєктується у вічність: після смерті сина вона проклинає козаків, які не вберегли його від смерті, але разом з тим визнає в цьому і свою провину та

²³ Українські народні думи. Том другий корпусу. Тексти № № 14-33. С. 35.

²⁴ Там само. С. 35.

благословляє козаків, таким чином підтримуючи вищу ідею всього козацтва служити своєму народові

На відміну від українських народних дум, у курдській народній пісні «*Zilan*»²⁵, зауважуємо протилежне світосприйняття дій та вчинків молоді дівчини та її бабусі. Курд Мехмет Бешир, аналізуючи пісню зазначає, що не випадково образ молоді дівчини *Zilan* зображено паралельно з образом її бабусі. Дівчина дуже схожа на неї не лише зовнішньо, але й внутрішньо: «*çavên te da xezaba dişmin*» («*риси обличчя, очі так схожі на бабусині*»), «*kîna ev dilêvan ne bi meriv*» («*помстися їм за нас*»), «*agir berdan reşan, usa bi sedan gund u bajar*» («*дочко моя, не забудь, що вони зробили з нами*»), – читаємо в пісні. Як пояснює студент, за курдською народною традицією образ старшої жінки в родині завжди вивершувався. До її порад, настанов завжди дослухаються. Тому не випадково в народній пісні онука так схожа на бабусю. Адже таким чином народ підкреслює тяглість родинних кровних зв'язків, силу духу, невмирущість ідей, що передаються з покоління в покоління. Така родина невмируща і є прикладом не лише для курдського народу, але й для світу в цілому: «*ne teni li nav gelê kurdistan belav bû li nav hemû gelê cîhan*» («*твої дії видно не лише в Курдистані, але й далеко за її межами*»).

Не випадково дівчину звати *Zilan* (означає «квітка», «земля»). Як пояснюють студенти, вид таких квітів росте високо в горах, між каміння, де, практично, немає землі, тому вони змушені боротися за життя. Ці квіти червоного та жовтого кольору. Червоний колір – символ вогню, жовтий – землі, поля. Традиційно образ землі для курдського народу є уособленням його любові до життя, циклічності буття. «*Курдський народ цінує життя, співчутливий до болю інших, тому й бажає миру кожній нації*» (архів М. Набок), – наголошує Мехмет Бешир. Разом із тим він непримиренний до ворогів, які хочуть забрати у нього волю. Відтак воїн має бути достатньо сміливим, сильним, щоб навіть одним поглядом показати хоробре серце і душу курда: «*de zu bikin bi baweriya te xwar te serî hildan li hember dişmin*» («*впевнена у собі, вона стала перед ворогом так, щоб вороги боялися навіть її погляду*»). «*Перед стратою курда-воїна традиційно зображують усміхненим. Це є ознакою сили його характеру, непримиренності перед ворогом*», – пояснює Мехмет Бешир.

Чужоземні студенти переймаються долею невільників, які тридцять років перебували в «темниці-кам'яній» (думи «Маруся Богуславка», «Плач невільників»). Хоча драматична складова частина переважає героїчну, герої дум для них теж постають сильні духом. Наприклад, студентові Емре важко усвідомити, що людина взагалі здатна

²⁵ Zilan. URL : <http://www.bakanzi.com/sarki-sozu-cevirileri/ciwan-ha> (дата звернення: 15.01.2020).

втримати такі нелюдські умови. *«Коли б мені довелося бути на місці українських невольників і терпіти такі муки, то, напевно, я б не витримав. Для мене таке «життя» рівноцінне смерті»* (архів М. Набок), – ділиться він своїми враженнями. У зображенні характерів цих героїв переважає не героїчна складова, а драматична. Оповідач, творець і виконавець думи входить в образ героїв та особливостями епічної співогри глибоко передає їх страждання.

Студенти також з розумінням та повагою ставляться до героїні думи *«Маруся Богуславка»*, адже вона чітко кладе межу між *«своїм»* і *«чужим»*. Вона для них теж герой. Сприймаючи зміст думи, курди усвідомлюють, що козаки-невільники для Марусі Богуславки є *«своїми»*, тому спільність їх інтересів велика. Психічний стан героїні думи передає глибину її страждання. Ідея свободи й обов'язку зумовлює появу думок щодо звільнення козаків-невільників, а те, що вона не втекла разом із невольниками, студенти пояснюють її мудрістю і далекоглядністю. Своєрідно, наприклад, сприйняв вчинок Марусі Абдерахім: *«Дуже добре вона зробила, що відпустила земляків. А що не пішла з ними, теж добре. Коли б втекла з козаками, то султан обов'язково їх наздогнав би і знищив усіх. Та оскільки вона залишилася, то була вірогідність того, що він їй пробачить цей вчинок. Таким чином козаки успішно дістануться на рідну землю»* (архів М. Набок).

ВИСНОВКИ

Отже, духовна культура українського та курдського народів, усна поетична творчість (українські народні думи, курдська пісенна творчість) посідають чільне місце у розкритті основ характеру національного героя у міжетнічних світоглядних зв'язках. Своєрідність світосприйняття і світорозуміння навколишнього світу, непохитна вірність своїм принципам та ідеалам, благородство, нехтування небезпекою, свободолюбність, героїзм, подвижництво, жертвовність в ім'я Батьківщини, поетизація любові до неї, поєднання героїчного з драматичним, творять основу дій фольклорних героїв, що особливо важливо для виховання молодого покоління в умовах глобалізаційних процесів. На матеріалі українських народних дум та курдських народних пісень ми підкреслили, що традиційне сприйняття народами образу жінки-матері як берегині роду, поняття «людина і природа» сприймається в площині відданості героїв своїй землі, за яку вони борються і помирають.

Народна творчість – це не абстрактні образи і сюжети, вона містить у собі досвід багатьох поколінь кожної нації, її моральний кодекс, так званий генетичний код нації. На тлі активних інтеграційних процесів у світі увага до поєднання загальнолюдського в кожній окремій культурі зі специфічним етнонаціональним пояснюється природним бажанням кожної нації до самопізнання і самозбереження, а для курдів і українців,

які протягом багатьох століть мали схожі проблеми і зазнали жорсткого асимілятивного впливу, – це дійсно питання збереження власного самоозначення, самовизначення і самоствердження.

АНОТАЦІЯ

У розділі монографії здійснено спробу охарактеризувати особливості національних картин світу українського та курдського народів. Наголошено на особливостях формування та становлення національного характеру курдів та українців. Підкреслено, що ці народи мають як спільні, так і відмінні особливості у сприйнятті та світорозумінні навколишнього світу. Курди не є типовими представниками Сходу, багато в чому вони схожі на європейців. Така подібність відображена в усній народній творчості, духовній культурі загалом. Також на основі відгуків студентів-курдів проаналізовано своєрідне сприйняття образу національного героя в українських народних думках та курдських народних піснях, здійснено його порівняльний аналіз. На цій основі визначено спільне та відмінне у характерах, діях та вчинках національних героїв. Враховуючи особливості світосприйняття і світорозуміння українського і курдського народів, наголошено на особливостях становлення та значенні образу жінки-матері у фольклорних творах, спільному та відмінному у творенні цього художнього образу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бхарі Абдула Хадер. Курдська проблема в міжнародних відносинах на Близькому та Середньому Сході в середині 70-х – 90-ті рр. : дис... канд. наук: 23.00.04, 2001. URL : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/332594.html> (дата звернення: 27.01.2021).
2. Братко-Кутинський О. Феномен України. Київ, 1996. 394 с.
3. Велесова книга. Волховник / укладена Г. Лозко. Київ, 2002. 367 с.
4. «Bêrîtana». URL : <http://kurtce-muzik.blogspot.com/2012/03/sipan-xelat-beritan.html> (дата звернення: 15.01.2021).
5. Ворона Н.А., Ялчин М., Тюркай Г. Курды: происхождение, верования, ментальные особенности. *Молодь в сучасній психології* : матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та фахівців у галузі психології. Суми, 2018. С. 57–61.
6. Ворона Н. Давня, культурно багата і безталанна нація – курди. *Світогляд – філософія – релігія*. 2018. № 13. С. 42–50.
7. Дмитренко М. Символи українського фольклору. Київ, 2011. 400 с.
8. Лук'яненко О. Родоцентрична педагогіка: історико-теоретичні розвідки. Полтава, 2008. 66 с.
9. Набок М. Національні особливості сприйняття українських народних дум крізь призму «творець – виконавець – слухач». Scientific

developments of European countries in the area of philological researches : Collective monograph. Riga : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. P. 331. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-56-3.2.1>.

10. Набок М, Амлех С. Категорія «героїчне» у міжетнічному вимірі. Мова, історія, культура у лінгвокомунікативному просторі : збірник наук. праць. Суми, 2016. С. 37–44.

11. Набок М. Українська усна народна творчість (українські народні думи як жанр: лекції спецкурсу з «Української усної народної творчості»). Суми, 215. С. 207.

12. Никитин В. Курды. Москва, 1964. URL : <https://book.ivran.ru/f/nikitin-kurdy.pdf> (дата звернення: 20.01.2021).

13. Руденко Ю. Українська козацька педагогіка: відродження, пошуки, перспективи. *Рідна школа*. 1994. № 5. С. 13–18.

14. Симоненко В. Вірші. URL : pysar.net/poet.php?poet_id (дата звернення: 22.01.2021).

15. Фаризов И. Курды. Москва, 1964. URL : <https://book.ivran.ru/f/nikitin-kurdy.pdf> (дата звернення: 21.01.2021).

16. Харахаш Б. Курди: Свобода і нафта. URL : old.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmist5/zmist512 (дата звернення: 21.01.2021).

17. Українські народні думи. Том другий корпусу. Тексти № № 14–33 і вступ Катерини Грушевської. Харків ; Київ, 1931. 304 с.

18. «Zilan». URL : <http://www.bakanzi.com/sarki-sozu-cevirileri/ciwan-ha> (дата звернення: 15.01.2021).

Information about the authors:

Nabok M. M.,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Language Training
for Foreign Citizens
Sumy State University
2, Rimsky-Korsakov str., Sumy, 40007, Ukraine

Vorona N. O.,

Lecturer at the Department of Language Training for Foreign Citizens
Sumy State University
2, Rimsky-Korsakov str., Sumy, 40007, Ukraine

КОНЦЕПТ *ОСВІТА* В УКРАЇНСЬКОМУ ТА ПОЛЬСЬКОМУ ДИСКУРСАХ КРІЗЬ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ КОРПУСІВ

Надутенко М. В., Семенов О. М.

ВСТУП

Спорідненість мов та культур дослідники вважають однією з визначальних рис науково-освітньої співпраці України і Республіки Польща. Євроінтеграційний вектор розвитку освіти кожної із слов'янських країн є важливим чинником у вивченні концептосфери *освіти* в українському та польському освітньому дискурсах. Інтерпретація лексико-семантичних груп концептосфери *освіти* у вимірах лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, педагогічної аксіології дозволяє простежити соціокультурну динаміку освітніх процесів українського та польського соціумів, відображеної у мовній картині учасників освітнього процесу.

Водночас для більш якісного аналізу лексем концепту *освіта* в українському та польському дискурсі постає необхідність застосовувати новітні інформаційні технології, використання яких дозволяє презентувати лінгвістичний матеріал у мережі Інтернет у вигляді віртуальних лінгвістичних лабораторій та створювати відповідні Web-сервіси. Це сприятиме більш широкому уведенню в загальний міжнародний науково-навчальний простір унікальних даних та знань, більшість із яких натеper існує лише у поодиноких паперових варіаціях. Подальше лінгвостатистичне дослідження великих масивів інформації виявляється можливим передусім із застосуванням сучасних цифрових лінгвістичних технологій.

До потужних електронних лінгвістичних ресурсів України належать національні лінгвістичні ресурси Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, серед яких для дослідження концепту *освіта* вважаємо за доцільне використовувати Український національний лінгвістичний корпус (режим доступу: http://unlc.icybcluster.org.ua/virt_unlc_4.5/¹).

Створення **лінгвістичних корпусів** для національних мов – це загальносвітова практика. Так, щораз більшої актуальності набуває

¹ Український національний лінгвістичний корпус. URL : http://unlc.icybcluster.org.ua/virt_unlc_4.5/. – Назва з екрана.

проблема об'єднання («інтеграції») ідей і технологій віртуалізації, Великих даних і інтелектуалізації (головним чином, через механізми природної мови). Але особливість лінгвістичних засобів полягає в тому, що мови існують лише у формі окремих національних мов, носії яких, власне, і здатні розробляти лінгвістичні компоненти програмного забезпечення на належному рівні і прийнятної якості. Основою такого роду розробок є добре кодифіковані, ановані й репрезентативні моделі та масиви лінгвістичних даних, що представляють всі (в ідеалі) аспекти функціонування тієї чи іншої мови – як у когнітивному, так і в комунікативному плані. Такими засобами є лексикографічні системи, що надають далекоюсяжне узагальнення поняття словника і **лінгвістичні корпуси**, які оперують великими цифровими масивами лінгвістично кваліфікованих й анованих текстів².

Усі розвинуті країни світу мають корпуси для своїх мов, серед яких нами було використано Narodowy Korpus Języka Polskiego (режим доступу: <http://nkjp.pl>³).

Концепт *освіта* розглядаємо не ізольовано, а в контексті суспільно-політичного життя країни та його бачення кількома категоріями мовців (здобувачами освіти, освітянами, науковцями, управлінцями), що дає змогу з урахуванням міждисциплінарного підходу простежити етнокультурну специфіку, виділити традиційні та нові характеристики. Лінгвістичному аналізу підлягають назви понять і явищ галузі освіти, їх цифрова інтерпретація, лексико-семантичне та конотативне наповнення, зокрема, створені за загальномовними граматичними моделями; оказіональні сполучення слів, що характеризуються індивідуальною належністю та новизною; словосполучення, що мають ознаки метафори; фразеологізми, яким властива соціальна оцінність тощо.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що нами уперше комплексно досліджено концепт *освіта* із застосуванням когнітивно-дискурсивного підходу; окреслено рекомендації щодо використання освітньої лексики в міждисциплінарних розвідках; застосовано національні корпуси для оглядового порівняння концепту *освіта*. Долучено та презентовано «Лексикон польської та української активної фразеології» Р. Тимошука, В. Сосновського, М. Яскота, Ю. Ганошенка⁴, який є першою працею в історії польської та

² Лінгвістично-інформаційні студії : праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України : у 5 т. / В.А. Широков та ін. Т. 1 : Наукова парадигма та основні мовно-інформаційні структури. Київ. Український мовно-інформаційний фонд НАН України. 2018. 271 с. DOI 10.33190/978-966-02-8683-2/8684-9.

³ Narodowy Korpus Języka Polskiego. URL : <http://nkjp.pl>

⁴ Тимошук Р. та ін. Лексикон польської та української активної фразеології / В. Сосновський, М. Яскот, Ю. Ганошенко. Варшава : KJV Digital, 2018. 312 с. URL : <https://services.ulif.org.ua/lexicon>.

української лексикографії, яка репрезентує семантичні відповідності польських і українських фразеологічних одиниць. Такі мовні одиниці серед інших типів словосполучень вирізняються своєю складною семантикою, орієнтованою на національну мовну картину світу. Перевагою праці є те, що до його реєстру ввійшли найпоширеніші в сучасній мові фразеологізми, а також фразеологічні інновації, які дотепер не були зафіксовані в польських та українських фразеологічних словниках. Головною характеристикою праці, є її спрямованість на користувача. Автори зосередили свою увагу на тих усталених сполученнях, які у результаті проведеного анкетування носіїв української та польської мов віком від 5 до 45 років виявилися найактивнішими в усному та писемному мовленні, автори зібрали також активний матеріал, виявлений у розмовному мовленні, діалогах сучасних українських та польських художніх фільмів, серіалів, соціальних мереж, у мові реклами тощо⁵.

Зазначені електронні лінгвістичні ресурси вперше застосовано для дослідження концепту *oswita*.

Актуальність теми дослідження зумовлена відсутністю системних досліджень і цілісного опису змісту та структури концепту *oswita* в українському та польському дискурсі з урахуванням міждисциплінарного підходу, що створює мовну та концептуальну картину світу; важливістю концепту *oswita* для культури й ментальності українців та об'єктивною потребою комплексно проаналізувати концепт *oswita* як мовно-мисленнєву сутність і соціальне явище, виявити динамічні процеси в сучасному мовленні в контексті постановки питання про збереження й нарощування власної національної термінології освіти, інтерпретації лексичних елементів за допомогою цифрових лінгвістичних технологій.

Мета дослідження – з'ясувати особливості вербалізації культурного і поняттєвого компонентів концепту *oswita* в українському та польському освітньому дискурсах на засадах міждисциплінарного підходу та із застосуванням українських та польських цифрових лінгвістичних технологій.

Завдання дослідження: охарактеризувати базові поняття, означити тематичні групи концепту *oswita*; окреслити культурний (на матеріалі прислів'їв) та поняттєвий компоненти концепту *oswita* в освітньому дискурсі; презентувати технічні можливості застосування національних корпусів та передових лінгвістичних технологій для дослідження великих масивів інформації.

⁵ Лучик А. А. Тимошук Р., Сосновський В., Яскот М., Ганошенко Ю. Лексикон польської та української активної фразеології. Варшава : KJV Digital, 2018. 312 с. : [рецензія]. *Мовознавство*. 2019. № 3. С. 72–75.

Джерельною базою дослідження став корпус таких текстів: національні лексикографічні та енциклопедичні праці: «Словник української мови: в 11 т.» (1970–1980)⁶; «Словник української мови» (онлайн). Томи 1–11»⁷; «Електронний ресурс «Український мовно-інформаційний фонд НАН України»⁸; «Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів» (2001)⁹; «Słownik języka polskiego» (1996)¹⁰; «Mały słownik języka polskiego»¹¹; «Енциклопедія освіти» (2008)¹²; «Український педагогічний словник» (1997)¹³; «Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku» (2004)¹⁴; «Mały słownik etyczny» (1994)¹⁵; Okoń W. «Nowy słownik pedagogiczny» (2007)¹⁶; «Національний освітньо-науковий глосарій»¹⁷; «Енциклопедія освіти»¹⁸; «Prawo o szkolnictwie wyższym» (2005, 2028); «Strategia rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce do 2020 roku»¹⁹; наукові дослідження з лінгвістики та педагогіки; Український національний лінгвістичний корпус²⁰, Narodowy Korpus Języka Polskiego²¹; «Лексикон польської та української активної фразеології»²².

⁶ Словник української мови : в 11 томах. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

⁷ Словник української мови. Томи 1–11. URL : <https://services.ulif.org.ua/exp/Entry/index?wordid=1&page=0>.

⁸ Український мовно-інформаційний фонд НАН України. URL : <http://icorp.ulif.org.ua/LSlist>.

⁹ Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.

¹⁰ Słownik języka polskiego. URL : <https://sjp.pwn.pl>.

¹¹ Mały słownik języka polskiego. URL : <https://lubimyczytac.pl/ksiazka/180725/maly-sownik-jezyka-polskiego>.

¹² Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України ; гол. ред. В.Г. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

¹³ Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. Київ : Либідь, 1997. 373 с.

¹⁴ Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku / red. nauk. i przewodn. kom. red. Tadeusz Pilch. Warszawa : Wyd. Akad. Żak, 2007. Т. 1-6.

¹⁵ Mały słownik etyczny. / red. nauk St. Jedynek. Branta, 1999. 331 s.

¹⁶ Okoń W. Nowy Słownik Pedagogiczny / W. Okoń. Warszawa : Żak, 1998. 198 s.

¹⁷ Національний освітньо-науковий глосарій. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. 524 с.

¹⁸ Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

¹⁹ Cytowanie / Górniak J., red. (2015) // Diagnostyka szkolnictwa wyższego. Program rozwoju szkolnictwa wyższego do 2020 r. Część III, FRP, KRASP, Warszawa. P. 44.

²⁰ Український національний лінгвістичний корпус. URL : http://unlc.icybcluster.org.ua/virt_unlc_4.5.

²¹ Narodowy Korpus Języka Polskiego. URL : <http://nkjp.pl>.

²² Тимошук Р. та ін. Лексикон польської та української активної фразеології / Сосновський В., Яскот М., Ганошенко Ю. Варшава : KJV Digital, 2018. 312 с. URL : <https://services.ulif.org.ua/lexicon>.

Методи дослідження. Для досягнення мети використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення. У процесі опрацювання мовного матеріалу застосовано описовий метод, аналіз словникових дефініцій, уперше додатково застосовано метод цифрової лінгвістичної статистики для аналізу мовного матеріалу. Для з'ясування образно-ціннісного аспекту концепту залучено метод контекстуального аналізу. Зіставний метод дозволив порівняти особливості вербалізації концепту в українській та польській мовних картинах світу. Наочність та переконливість результатів дослідження забезпечено за допомогою методики кількісних підрахунків та квантитативного оброблення матеріалу.

Аналіз та узагальнення наукових джерел обумовили вибір базових понять дослідження. В основу характеристики поняття *дискурс* покладено визначення А. Загнітка: зв'язний текст у сукупності з естралінгвальними (прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками)²³.

У роботі акцентуємо увагу на інституційній (термін В.Карасика), зокрема, на такий різновид, як освітній дискурс²⁴.

Характеризуємо освітній дискурс як сукупність текстів, об'єднаних загальною тематикою освітньої діяльності людини, що знаходить лінгвістичне відображення в різних функціонально-стильових типах текстів.

Керуємось поняттям *мовна картина світу*, яке В. Жайворонок означає як «мозаїкоподібну польову структуру взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього стану людини, тобто загальною картину (модель) світу як таку»²⁵; А.Є.Бартмінський та Р. Токарський – «закріплені в мові комплексні знання про людину і світ»²⁶.

До базових понять відносимо поняття ***антропоцентрична парадигма*** (від грецьк. *anthrōpos* людина + лат. *centrum* < грецьк. *kentron* центр), предметом досліджень якої визначають *homo loquens* (людину як суб'єкт мови, культури і комунікації). Як показує аналіз

²³ Загнітко А.П. Основи дискурсології : науково-навчальне видання. Донецьк : ДонНУ, 2008. 194 с.

²⁴ Карасик В.И. Культурные доминанты в языке. Языковая личность: культурные концепты: сб. науч. тр. Волгоград – Архангельск : Перемена, 1996. С. 3–16.

²⁵ Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика : нариси : навч. посіб. Київ : Довіра, 2007. 262 с.

²⁶ Bartmiński J. Językowy obraz świata a spójność tekstu. Teoria tekstu. Zbiór studiów / red. T. Dobrzyńska. Wrocław. 1986. S. 65–82.

наукових джерел, антропоцентрична парадигма актулізується із другої половини ХХ ст. й охоплює міждисциплінарні дослідження з когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, лінгвопедагогічної аксіології.

Концепт окреслено, за В. Кононенком, як словесно виражену змістову одиницю свідомості, збагачену культурними смислами й індивідуальними асоціаціями²⁷, а також пропозицією польських дослідників (Є. Бартминський, В. Хлебда), які досліджують поняття за схемою, що враховує широкий контекст лексико-семантичних і концептуальних зв'язків: гіпероніми; антоніми, колекції (польськ. *kolekcje /ciagi*), найменування понять, що регулярно паралельно вживаються; синоніми; колокації (стійкі ознаки, закріплені у фразеологічних одиницях)²⁸. Так, до концептів фахівці відносять лексеми, значення яких складають зміст національної мовної свідомості і формують наївну картину світу носіїв мови, а сукупність концептів створює відповідно концептосферу.

1. Міждисциплінарний підхід до вивчення концептосфери *освіта*

До основних ознак міждисциплінарних досліджень фахівці відносять поєднання різних галузей наукового знання, аналіз та інтерпретацію результатів із позиції «провідної» дисципліни.

З урахуванням лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного підходів концепт окреслено як осередок культури в ментальному світі людини. Аксіологічний контекст концепту розглядаємо в межах лінгвістичної та педагогічної аксіології. Поняття «*цінності*» характеризуємо за Малим словником етичним як «усе те, що гідне бажання і вибору; є кінцевою метою людських прагнень»²⁹. Казімеж Денек наголошує, що для освіти та науки засадничий характер мають *цінності* пізнання та цінності універсального (загальнолюдського) характеру, новизна, істинність, творчість³⁰.

Для аналізу лексем в освіті доцільно застосовувати також і лінгвоцифровий підхід, національні корпуси.

²⁷ Кононенко В.І. Концептологія в лінгвістичному аспекті. *Мовознавство*. Київ, 2006. № 2-3. С. 111–117.

²⁸ Bartmiński J. *Językowe podstawy obrazu świata* / J. Bartmiński. Lublin. 2012. 328 s.

Chlebda W. *Płaszczyzny oglądu językowego obrazu świata, [w:] Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*. 1, red. S. Gajda, Opole 2000. S. 164–178.

²⁹ *Mały słownik etyczny* / S. Jedynek (red.). Bydgoszcz, 1994. 248 s.

³⁰ Denek K. *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej* / Kazimierz Denek. Torun : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2000. 37 s.

2. Лексико-семантичні групи концепту *освіта*

Узагальнення наукових праць І. Серебрянської та проведення опитування здобувачів освіти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, освітян, науковців, управлінців різних регіонів дає підстави виокремити культурний, поняттєвий та образно-ціннісний складники, а також визначити кілька лексико-семантичних груп концепту *освіта*³¹:

1) «Освіта та її види, загальні поняття» (*освіта, індивідуальна освітня траєкторія, інклюзивне навчання, освітня програма* тощо);

2) «Заклади освіти» (*автономія закладу освіти, університет, академія, інститут, коледж, дослідницький університет, школа*);

3) «Забезпечення якості освіти» (*система забезпечення якості освіти, ліцензування освітньої діяльності, акредитація освітньої програми, академічний плагіат, самоплагіат, моніторинг освітніх програм, оцінювання, якість вищої освіти, контроль якості* тощо);

4) «Учасники освітнього процесу» (*здобувач освіти, студент, курсант, аспірант, докторант, слухач, особа з особливими освітніми потребами, іноземний студент, науково-педагогічний працівник* тощо), номінації осіб, які здійснюють педагогічну діяльність (*викладач, учитель, педагог, наставник, професор, освітянин*);

5) «Освітній процес» (*зовнішнє незалежне оцінювання, самостійна робота, практична підготовка, індивідуальне заняття* тощо).

Для подальшої лінгвістичної обробки інформації звертаємося до Український національний лінгвістичний корпус, який містить понад 50 тисяч слововживань лексеми «*освіта*» див. Рис. 1 – Презентація лексеми «*освіта*» з Українського національного лінгвістичного корпусу.

Досліджуємо вживання лексеми «*освіта*» на прикладах художніх творів різних хронологічних зрізів.

Так, зафіксовано, що у творах Ю. Андруховича вживано словосполучення «*університетська освіта*», «*народна освіта*»; І. Багряний: «*вища освіта*», «*середня освіта*», Олесь Гончар «*семирічна освіта*»; «*хороша освіта*»; «*нижча освіта*»; І. Франко «*грецька освіта*»; В. Шкляр «*висока освіта*», «*юридична освіта*»; І. Роздобудько «*освіта селян*», «*офіційна освіта, професійна освіта, престижна освіта*» (див. Український національний лінгвістичний корпус).

За допомогою корпусних технологій дослідник має можливість за максимально короткий проміжок часу простежити зміни у лексичних значеннях лексеми *освіта* на діахронічному зрізі, зробити вибірку з порівняльною статистикою, провести подальший морфемно-словотвірний та стилістичний аналіз тощо.

³¹ Серебрянська І. М. Освіта в Україні : спостереження крізь призму мовної картини світу : монографія. Харків : Видавництво Іванченка І. С., 2018. 416 с.

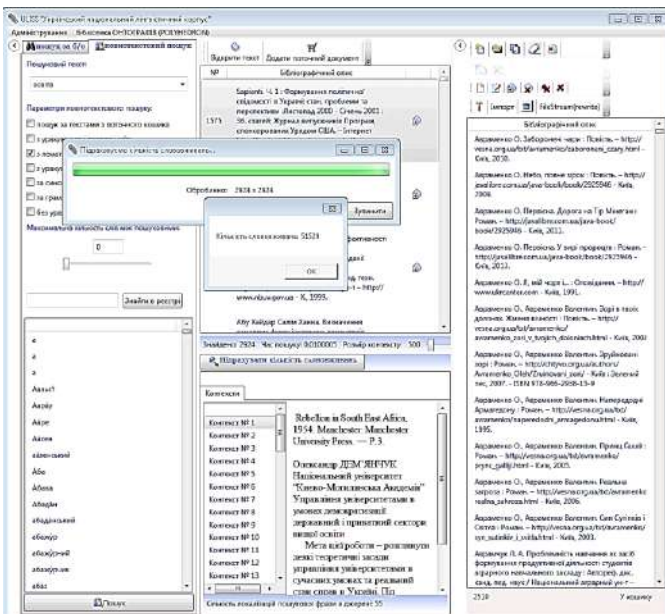

Рис. 1. Презентація лексеми «освіта» з Українського національного лінгвістичного корпусу

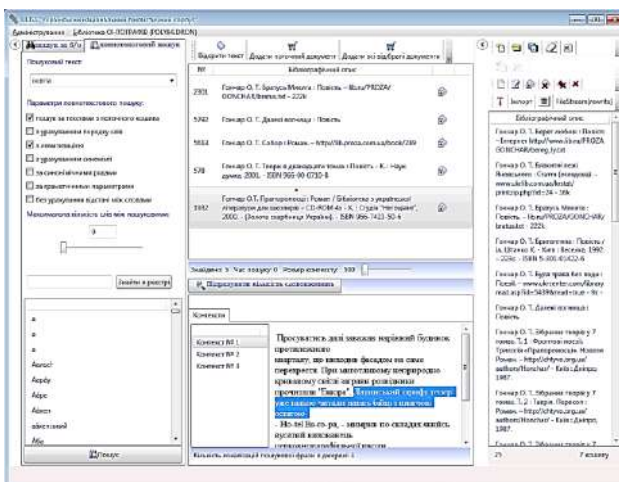

Рис. 2. Лексема «освіта» у творчості Олеся Гончара

Звернення до «Narodowy Korpus Języka Polskiego» ілюструє польську лексему «*edukacja*».

Рис. 3. Лексема «*edukacja*» Narodowy Korpus Języka Polskiego

3. Культурний компонент концепту *osvita*

Серцевиною етнокультурного досвіду кожної мови є прислів'я і приказки, – зазначає польська дослідниця Р. Гжегожевська³².

Лексема праця / *praca*, труд / *trud* презентує концепт *osvita* в українських та польських приказках. У польській та українській етнокультурі фразеосполуки вживаються з позитивною етичною оцінкою (*nauczycielski trud, ofiarny trud; duchowny trud, prawednyj trud, podwizhniczyj trud*) або на позначення результату творчої діяльності (*praca doktorska, praca naukowa, tworcha pracja*).

Польська дослідниця Г. Вільк³³ окреслює цілий спектр значень слова *praca* в сучасній польській мові: 1. 'świadoma, celowa działalność człowieka zmierzająca do wytworzenia określonych dóbr materialnych lub kulturalnych, będąca podstawą i warunkiem istnienia i rozwoju społeczeństwa; wykonywany zawód, zajęcie, zatrudnienie, robota, akcja'; 2. 'wytwór pracy człowieka, opracowanie czegoś; dzieło, utwór'; 3. *zwykle w lm* 'czynność człowieka (także zwierzęcia) oraz związany z nią wysiłek mięśniowy, intelektualny itp.; funkcjonowanie, działanie organizmu, organu,

³² Grzegorzycowa R. Pojęcie językowego obrazu świata. Językowy obraz świata ; red. J. Bartmiskiego. Lublin : UMCS, 1999. S. 39–47.

³³ Вильк Г. Семантика труда в русско-польском сопоставлении: дисс. на соиск. ученой степени канд. филол. наук. URL : https://wydawnictwo.us.edu.pl/sites/wydawnictwo.us.edu.pl/files/semantika_g_wilk_czw_st_e.pdf.

mechanizmu maszyny itp.; proces, przebieg jakiejś czynności, jakiegoś działania»; 4. *tylko w lp* ‘zajęcie, zatrudnienie jako źródło zarobku; posada, zarobkowanie’; 5. *tylko w lp* ‘działalność zespołowa, ogół czynności grupy ludzi realizujących wspólnie jakieś zadanie’; 6. *pot.* ‘instytucja, w której pracuje się zarobkowo; miejsce pracy, zatrudnienia’.

Лексикон польської та української активної фразеології відтворює:

pracować / działać / ruszyć pełną parą	працювати на всіх парах
'wtedy, gdy ktoś robi coś pełną mocą, ile sił starcza'	'тоді, коли хтось працює на повну силу'
<i>Fabryka pracuje pełną parą, żeby zrealizować wszystkie zamówienia.</i>	<i>Будівельники працювали на всіх парах, аби встигнути із замовленням.</i>

Рис. 4. «Лексикон польської та української активної фразеології»

(див. <https://services.ulif.org.ua/lexicon>)

Про значення праці як важливого презентанта натхнення, внутрішньої краси людини, духовного багатства й саморозвитку людини свідчать українські та польські прислів'я: *Кожна робота легка, коли охоче її робити; Як є охота, то й під гору потягне, а як нема, то і з гори не трутуть*³⁴; *Bez ochoty niespore roboty; Sama się robota w palcach robi, kiedy się z ochotą pracuj; Sama się robota w palcach robi, kiedy się z ochotą pracuje; Człek rodzi się do pracy; kto czas traci marnie, Tak żyje jako ów, co go sen wieczny ogarnie*³⁵.

Активно презентує концепт *oswima* в українських та польських приказках і народних порівняннях лексема *rozum*.

У приказках двох народів знаходимо такі варіанти: польськ. *a co ro czyjej wielkości, jak nie ma w głowie mądrości* – укр. *що там чиясь велич, коли немає розуму*; польськ. *bez ciekawości nie ma mądrości* – укр. *без інтересу немає мудрості*; польськ. *broda mędrcom nie czyni* – укр. *борода мудрецем не робить*; со *głowa, to rozum* – укр. *що голова – то розум*; польськ. *komu Bóg rozumu nie da, kował mu go nie ukuje* – укр. *кому Бог розуму не дає, коваль йому не накає*; польськ. *mądrej głowie dość dwie słowie* – укр. *мудрій голові достатньо два слова*; польськ. *mądry przyjmie radę, głupi nią wzgardzi* – укр. *розумний приймає пораду, дурний нею погордує*³⁶.

Лексикон польської та української активної фразеології відтворює:

³⁴ Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / Упоряд. М.М. Пазяк. Київ : Наук. думка, 1989. 298 с.

³⁵ *Przysłowia polskie / Wyb. i opracow / K. Stefańska-Jokiel. Wrocław : Wyd. Europa, 2006. s. 46-47.*

Przysłowia polskie / Wyb. i opracow. K. Stefańska-Jokiel. – Wrocław: Wyd. Europa, 2006. 200 s.

³⁶ *Przysłowia polskie / Wyb. i opracow. K. Stefańska-Jokiel. Wrocław : Wyd. Europa, 2006. 200 s.*

звести / зводити (когось) з розуму	zawrócić / zawracać (komuś) w głowie
тоді, коли хтось позбавляє когось здатності сприймати дійсність об'єктивно; приваблює, захопує в себе'	'wtedy, gdy ktoś pozbawia kogoś jasnej oceny sytuacji, oczarowuje i rozkocharuje w sobie'
Вона звела його з розуму, і тепер він, крім неї, нікого не бачить.	Nowa sekretarka zawróciła w głowie połowie menedżerów.

Рис. 5. «Лексикон польської та української активної фразеології»
(див. <https://services.ulif.org.ua/lexicon>)

Отже, українська, польська національні мовні картини неповторно кодують етнокультурний досвід навчання. Народні прислів'я відображають ціннісні орієнтири народу щодо виховання, національну специфіку позитивних уявлень про навчання, учителя, розум, працю вчителя, у повчальній формі описують життєвий досвід покоління, виконують виховну, волонтеративну, комунікативну, естетичну функції.

4. Поняттєвий компонент концепту *освіта*

Поняттєвий компонент концепту *освіта* відображений у законодавстві: *освіту* окреслено як основу інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації (Закон України «Про освіту» (2017)³⁷; спільний суспільний скарб (Ustawa o szkolnictwie wyższym) z dnia 27 lipca 2005 roku. Prawo o szkolnictwie wyższym).

Закцентуємо увагу і на лексемі *вчитель* (особа, яка навчає, викладає який-небудь навчальний предмет у школі, авторитет у якій-небудь галузі, впливає на інших, передає свій досвід, знання, служить для них прикладом («Словник української мови») (див. <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>); людина, яка професійно опікується освітою – навчанням, вихованням інших (Словник польської мови).

Простежуємо синонімічні зв'язки понять за допомогою електронних словників Українського мовно-інформаційного фонду НАН України³⁸ (див. рис. 6, 7).

³⁷ Про освіту : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. No 38–39. Ст. 380. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

³⁸ Український мовно-інформаційний фонд НАН України. URL : <http://lcorp.ulif.org.ua/Lslist>.

мовна картина світу, концепт. Концептосферу освіта представлено як сегмент концептуальної системи, сфери знань в українському та польському освітньому дискурсах. Здійснюючи розгляд культурного і поняттєвого компонентів концепту освіта, керуємось положеннями міждисциплінарного підходу, що увиразнює мовну та концептуальну картину світу. Розгляд культурного компоненту концепту освіта (на матеріалі прислів'їв) запропоновано під кутом лінгвокультурологічного підходу, поняттєвого-лінгвокогнітивного підходу.

Аналіз лексико-семантичного та конотативного наповнення концепту освіта (різних видів сполучуваності: словосполучень, оказіональних сполучень слів, словосполучень, що мають ознаки метафори; фразеологізми, яким властива соціальна оцінність (праця, розум) здійснено у врахуванням технічних можливостей застосування національних корпусів та українських та польських цифрових лінгвістичних технологій) зумовлює об'єктивну потребу комплексно проаналізувати концепт освіта як мовно-мисленнєву сутність і соціальне явище, виявити динамічні процеси в сучасному мовленні в контексті постановки питання про збереження й нарощування власної національної термінології освіти, інтерпретації лексичних елементів за допомогою цифрових лінгвістичних технологій.

Наведені приклади є ілюстративними, використано для демонстрації можливостей застосування корпусних технологій: оперативність, гнучкість у формуванні поставлених завдань, широкий масштаб для подальших міждисциплінарних досліджень. Сучасний дослідник має опанувати та майстерно використовувати можливості корпусних технологій.

АНОТАЦІЯ

У статті окреслено особливості вербалізації культурного і поняттєвого компонентів концепту *освіта* в українському та польському освітньому дискурсах на засадах міждисциплінарного підходу та із застосуванням українських та польських цифрових лінгвістичних технологій.

Для досягнення мети використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, на основі яких презентовано базові поняття дослідження: *дискурс, освітній дискурс, мовна картина світу, концепт*. Концептосферу *освіта* представлено як сегмент концептуальної системи, сфери знань в українському та польському освітньому дискурсах. Здійснюючи розгляд культурного і поняттєвого компонентів концепту *освіта*, керуємось положеннями міждисциплінарного підходу, що увиразнює мовну та концептуальну картину світу.

Розгляд культурного компоненту концепту *oswita* (на матеріалі прислів'їв та лінгвістичних корпусів) запропоновано під кутом лінгвокультурологічного підходу, поняттєвого – лінгвокогнітивного підходу. Аналіз лексико-семантичного та конотативного наповнення концепту *oswita* (різних видів сполучуваності: словосполучення, okazіональні сполучення слів, словосполучення, що мають ознаки метафори; фразеологізми, яким властива соціальна оцінність (*praca, rozum*), здійснено з урахуванням технічних можливостей українських та польських цифрових лінгвістичних технологій, що дозволяє комплексно проаналізувати концепт *oswita* як мовно-мисленнєву сутність і соціальне явище, виявити динамічні процеси в сучасному мовленні в контексті постановки питання про збереження й нарощування власної національної термінології освіти, інтерпретації лексичних елементів та презентує технічні можливості застосування національних корпусів і передових лінгвістичних технологій для дослідження великих масивів інформації.

Наведені приклади використано для демонстрації можливостей застосування корпусних технологій та словників різних типів. Оперативність, гнучкість у формуванні поставлених завдань, міжмовний та міждисциплінарний підхід формує широкий масштаб для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata. Lublin. 2012. 328 s.
2. Bartmiński J. Językowy obraz świata a spójność tekstu / J. Bartmiński, R. Tokarski. *Teoria tekstu. Zbiór studiów* / red. T. Dobrzyńska. Wrocław. 1986. S. 65–82.
3. Chlebda W. Płaszczyzny oglądu językowego obrazu świata, [w:] / Chlebda W. *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*. 1, red. S. Gajda, Opole 2000. S. 164–178.
4. Cytowanie / Górniak J., red. (2015). *Diagnoza szkolnictwa wyższego. Program rozwoju szkolnictwa wyższego do 2020 r.* Część III, FRP, KRASP, Warszawa.
5. Denek K. Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej / Kazimierz Denek. Torun : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2000. 37 s.
6. Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku / red. nauk. i przewodn. kom. red. Tadeusz Pilch. Warszawa : Wyd. Akad. Żak, 2007. T. 1–6.
7. Grzegorzczkowska R. Pojęcie językowego obrazu świata. *Językowy obraz świata* ; red. J. Bartmińskiego. Lublin : UMCS, 1999. S. 39–47.
8. *Mały słownik etyczny* / red. nauk St. Jedynak. Branta, 1999. 331 s.
9. *Mały słownik etyczny* / S. Jedynak (red.). Bydgoszcz, 1994. 248 s.
10. *Mały słownik języka polskiego*. URL : <https://lubimyczytac.pl/ksiazka/180725/maly-sloownik-jezyka-polskiego>.

11. Narodowy Korpus Języka Polskiego. URL : <http://nkjp.pl>.
12. Okoń W. Nowy Słownik Pedagogiczny / W. Okoń. Warszawa : Żak, 1998. 198 s.
13. Przysłowia polskie / Wyb. i opracow / K. Stefańska-Jokiel. Wrocław : Wyd. Europa, 2006. 244 s.
14. Słownik języka polskiego. URL : <https://sjp.pwn.pl>.
15. Вильк Г. Семантика труда в русско-польском языковом сопоставлении : дисс. на соиск. ученой степени канд. филол. наук. URL: https://wydawnictwo.us.edu.pl/sites/wydawnictwo.us.edu.pl/files/semantika_g_wilk_czw_st_e.pdf.
16. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремін. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
17. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси : навч. посіб. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
18. Загнітко А.П. Основи дискурсології : науково-навчальне видання Донецьк : ДонНУ, 2008. 194 с.
19. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке. *Языковая личность: культурные концепты : сб. науч. тр.* Волгоград–Архангельск : Перемена, 1996. С. 3–16.
20. Кононенко В.І. Концептологія в лінгвістичному аспекті. *Мовознавство*. Київ, 2006. № 2-3. С. 111–117.
21. *Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів* / За ред. С.Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
22. Лінгвістично-інформаційні студії : праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України : у 5 т. / В.А. Широков та ін. Т. 1 : Наукова парадигма та основні мовно-інформаційні структури. Київ. Український мовно-інформаційний фонд НАН України. 2018. 271 с. DOI 10.33190/978-966-02-8683-2/8684-9.
23. Лучик А., Тимошук Р., Сосновський В., Яскот М., Ганошенко Ю. Лексикон польської та української активної фразеології. Варшава : KJV Digital, 2018. 312 с. : [рецензія]. *Мовознавство*. 2019. № 3. С. 72–75.
24. Національний освітньо-науковий глосарій. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 524 с.
25. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / Упоряд. М.М. Пазяк. Київ : Наук. думка, 1989. 298 с.
26. Про освіту : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38-39. Ст. 380. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
27. Серебрянська І.М. Освіта в Україні : спостереження крізь призму мовної картини світу : [монографія] Харків : Видавництво Іванченка І.С., 2018. 416 с.
28. Словник української мови : в 11 томах. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

29. Словник української мови. Томи 1–11. URL : <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>.

30. Тимошук Р. та ін. Лексикон польської та української активної фразеології. Варшава : KJV Digital, 2018. 312 с. URL : <https://services.ulif.org.ua/lexicon>.

31. Український мовно-інформаційний фонд НАН України. URL : <http://lcorp.ulif.org.ua/LSlist>.

32. Український національний лінгвістичний корпус. URL : http://unlc.icybcluster.org.ua/virt_unlc_4.5/.

33. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. Київ : Либідь, 1997. 373 с.

Information about the authors:

Nadutenko M. V.,

Candidate of Philological Sciences,
Researcher at the Linguistics Department
Ukrainian Lingua-Information Fund
of the National Academy of Sciences of Ukraine
3, Holosiivskyi avenue, Kyiv, 03039, Ukraine

Semenog O. M.,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of Ukrainian Language and Literature Department
of the Faculty of Foreign and Slavic Philology
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko
87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

**IDEOWE ODZWIERCIEDLENIE REWOLUCJI LAT 1905-1907
W POWIEŚCI BOLESŁAWA PRUSA „DZIECI”
JAKO Dyskurs Literacki**

Nanivskyy R. S.

WSTĘP

Złagodzenie cenzury rosyjskiej po 1905 roku natychmiast przejawiało się w twórczości pisarzy pozytywistycznych. Natomiast same wydarzenia rewolucyjne silnym echem odbiły się w ich utworach. Przedłużeniem tych głosów publicystycznych stały się również rozprawy, artykuły i utwory literackie, między innymi powieść „Dzieci” Bolesława Prusa, która powstała w 1909 roku.

Historyczne usytuowanie czasu akcji powieści to początki rewolucji 1905-1907 roku. Utwór można zaliczyć do dyskursów ideowych, które pokazują obraz rewolucji na prowincji, gdzieś na wschodnich kresach, najprawdopodobniej kulturowym pograniczu Królestwa Polskiego, w miasteczku X.

Początkowy tytuł utworu brzmiał „Świt” i różnił się układem rozdziałów¹. Jest to, zatem wyjątkowa pod względem czasu powieść w twórczości Bolesława Prusa. Rozpiętość czasu akcji wynosi zaledwie sześć do siedmiu tygodni i wedle poglądów Prusa, na naturalny materiał walk klasowych w Rosji i Królestwie, niedorozwój cywilizacyjny oraz społeczny i surowość proletariatu i zuchwałość jego przywódców. Socjalizm widziany z perspektywy powieści jest dziki, niedojrzały, agitacyjny, dogmatyczny, przyklaskujący strajkom, skłonny do zamachów i rozpraw partyjnych. Z tego powodu tak zwani „rewolucjoniści” nie są naprawdę rewolucjonistami, lecz reakcjonistami, wierzącymi w siłę morderstw, gwałtów, przymusów, rabunków – przez które mogą osiągnąć swoje cele i spełnienie wszystkich planów dotyczących zmian w społeczeństwie. Zwłaszcza właśnie przed tym próbuje ostrzec autor najpierw w „Kronikach”, a potem w powieści.

Głównym wątkiem powieści jest historia młodego pokolenia, które dążyło do zmian. Historia młodocianego związku Rycerzy Wolności i ich przywódcy Kazimierza Świrskiego, których pochłonęła nieoczekiwana fala wydarzeń i zmuszeni zostali do zmiany swoich początkowych poglądów. W

¹ Pieścikowski E. Dzieci Bolesława Prusa. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980. S. 32.

powieści autor nie tylko śledził wydarzenia rewolucyjne, ale i komentował je na bieżąco. Przy tym na swój sposób podkreślał, własny punkt widzenia sytuacji, przez postacie świadomie patrzące na rzeczywistość, które mają dość siły, by opanować chaos i nie doprowadzić do całkowitego upadku społeczeństwa.

Obraz rewolucji w powieści pokazany jest poprzez strajki dezorganizujące działalność gospodarczą wywołwane przez nieodpowiedzialnych demagogów. Ofiarami zamachów terrorystycznych padają często ludzie niewinni, oddziały rewolucjonistów przekształcają się w bandy rabunkowe. Jednak udział w rewolucji wywołuje przede wszystkim spustoszenia moralne lub rozstrój społeczny, nawet wśród najlepszych jej uczestników. Rewolucja zajęła swoje znaczące miejsce w ideologicznym wymiarze powieści, w której Prus usiłował przedstawić nie tyle aktualne wydarzenia, ile psychologię rewolucji i konsekwencje jej oddziaływania na charaktery ludzkie, a także postawić diagnozę moralną tego zjawiska.

1. Kompozycja i ekspozycja wydarzeń w powieści

Na stereotypowy sposób rozpoczyna autor pisanie powieści, zaczyna od przedstawienia Wincentego Świrskiego w staroświeckim stylu od wyglądu zewnętrznego bohatera. Jest przedstawiciel starej generacji szlacheckiej z klasycznymi założeniami wobec podstaw życiowych. Od pierwszych fragmentów ujawnia się wszechwiedzący narrator, którego atrybutem jest wszechwiedza: zna on przeszłość postaci powieściowych, czasami stosuje ironie, czasami dokonuje wartościowania pewnych wydarzeń. Autor w szczególności zwraca uwagę na wygląd zewnętrzny, jak i na jego poglądy. Szczególnie charakteryzuje go wiek (około siedemdziesięciu lat) i wygląd zewnętrzny, może nie głównego, ale dość czołowego bohatera – „wysoki, szczupły, mimo lat zawsze wyprostowany, zapięty na wszystkie guziki człowiek mało mówił i prawie nigdy się nie śmiał, wszystkich traktował z góry i surowo, szpiczaste wąsy i szpakowata czupryna”². Skutkiem czego w wyobraźni czytelnika powstaje klasyczny szlachcic. Nieprzypadkowo podaje jego wiek, bo od razu pojawiają się wiadomości, że za młodych lat wojował pod Garibaldim, dalej krótko w powstaniu, a w 1870 roku służył w wolnych strzelcach. Po powrocie do ojczystych stron objął majątek po rodzicach i prowadził osamotnione życie na odziedziczonym gospodarstwie. Jednak bardzo się zmienił: „Niegdyś zapalony demokrata i rewolucjonista, zniechęcił się do rewolucji i demokracji <...> i pędził życie samotne”³.

Z wyznawanych poglądów Wincentego Świrskiego wynika, że reprezentuje ten człowiek konserwatywną szlachtę – głową narodu jest i

² Prus B. *Anielka, Placówka, Dzieci. Pisma wybrane*, t. 3. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1984. S. 381.

³ Tamże. S. 381.

powinna być szlachta; na stanowisko rządcy prowincji, ministra albo generała musi być mianowany tylko szlachcic, bo tylko on posiada we krwi zdolność do rządzenia; nawet wyżsi duchowni też powinni wywodzić się z rodów szlacheckich. Zasadnicze wyznania starego Świrskiego głosiły, „ że głową narodu jest i powinna być szlachta <...> tylko ona ma wrodzony talent do rządzenia <...> państwo polskie upadło, a cały naród jest mało wart – dlatego, że szlachta zgałaniała”⁴. Lecz w procesie podniesienia siły i mocy narodu, trzeba odrodzić szlachtę, przypominając właściwych dla tej klasy obowiązków. Sądził również, że „<...> szlachcic nie powinien rwać się do pisania wierszy, do muzyki, medycyny, nawet do agronomii, lecz powinien się uczyć sztuki rządzenia”⁵.

Według tych zasad Wincenty Świrski wychowywał swego synowca, o którym mówił, że musi zostać „jenerałem”. Opowiadał mu o sztuce wojskowej, o wydarzeniach i życiorysach znakomitych wojowników. Swoje teorie popierał także ćwiczeniami praktycznymi. Zgodnie z założeniami stryja, człowiek mający wykształcenie wojenne nie będzie już popełniał szaleństw, które miały miejsce w czasie ostatnich wydarzeń rewolucyjnych w latach sześćdziesiątych, kiedy „kraj <...> nie miał ani jednego batalionu, ani jednej armaty, ani jednego jenerała”⁶.

Pewnie taki system wychowania mógłby zrujnować bardziej słabsze dziecko, ale na szczęście Kazio był zdrow, zdolny i silny, więc wyrobił się na niezwyklego młodzieńca. Mimo tego, że rodzina Świrskiego nie pochwałała zamiarów stryja odnośnie wychowania synowca, to ten surowo akcentował swoją linię wychowania i edukacji. Wierząc, że „gdy w taki sposób wychowa swego „pupila”, inna szlachta będzie go naśladować, i tym sposobem z wolna utworzy się w Polsce nowa szlachta, która nie pozwoli na powstania i słumi jakieś tam demokratyczne, a naprawdę anarchistyczne mrzonki”⁷.

Kiedy Kazio dorasta to zgodnie decyzji stryja zostawia pałac w Świerkach i wyjeżdża do gimnazjum, gdzie powoli wyrabia sobie stanowisko, zapoznaje się z synami wojskowych, a przez nich z oficerami różnej broni, bywa na musztrach, bierze czynny udział w ćwiczeniach strzeleckich, a nawet artyleryjskich, sprawia przyjemne wrażenie i zasługuje na sympatię. Nauczycielom, którzy w większej części byli Rosjanami, podobał się wojskowo usposobiony uczeń zachwycający się rosyjskimi autorami i jednocześnie wykazując zapał do nauki. Natomiast koledzy mniej się nim zachwycali, „bo poza szkołą chętnie wdawał się z młodzieżą

⁴ Tamże. S. 381.

⁵ Tamże. S. 382.

⁶ Tamże. S. 383.

⁷ Tamże. S. 384.

rosyjską”⁸. Nawet dostał przydomek „moskiewski duch” <...> pomimo, że opinia publiczna trzymała stronę Kazia”⁹.

Wszystko zapowiadało się dobrze – nawet mimo przykrego wypadku z nauczycielem, którego chamskie zachowanie nie przeszkodziło we wzroście szacunku i popularności, jaką cieszył się Kazio.

Kłopoty nastąpiły w piątej klasie. Najważniejszym powodem do porzucenia gimnazjum stało się następujące wydarzenie: jeden z kolegów dał Kaziowi „Dziady” Mickiewicza. Była to nie tylko książka polska, ale jeszcze zakazana. Kaziowi aż tak spodobał się dramat, że czytał go podczas lekcji historii Rosji. W związku z tym incydentem zostaje wyrzucony z gimnazjum. Ten moment w życiu młodego Świrskiego jest początkiem zmian.

Po gimnazjum Świrski wstąpił do szkoły handlowej. Tu od nowa poznał innych nauczycieli, innych kolegów. W tym okresie pojawiają się jego pierwsze rozważania dotyczące przede wszystkim ojczystego języka, dlatego „w policji nie chcą z nami mówić po polsku, a w sądach i w szkole nawet kary za to wymierzają <...>, oni mają swój język, a ja nie mam go”¹⁰.

Nad wszystkim ciążył barbarzyński ucisk, który hamował zarówno społeczno-ekonomiczny, jak i kulturalny rozwój kraju. Prześladowany był język polski i wszelka wolna myśl. Natomiast nienawiść do rządu carskiego, usiłującego wynarodowić ludność kraju i zmuszającego do uczenia się w obcym języku oraz do służby w obcej armii, a także gnębiącego podatkami, stawała się coraz bardziej powszechna¹¹.

W nowej szkole Kazio zaczął bywać na zebraniach koleżeńskich, gdzie spotykali się nie tylko uczniowie handlowki, ale również i młodzież urzędnicza, rzemieślnicza, którą mimo różnych zajęć łączyła wielka krzywda. „Krzywdy <...> krzywdy <...>, straszne krzywdy, – myślał Świrski przypominając sobie opowieści nowego otoczenia”¹².

Zwłaszcza tutaj, w nowym środowisku, młody Świrski widzi całkiem inne życie – życie bez ozdób i zasłon, czego nie mógł dostrzec wcześniej, będąc jeszcze w gimnazjum. Nienawiść do rządu carskiego, usiłującego wynarodowić ludność kraju i zmuszającego do uczenia się w obcym języku oraz do służby w obcej armii, a także gnębiącego podatkami, stawała się coraz bardziej powszechna¹³.

⁸ Tamże. S. 384.

⁹ Tamże. S. 384.

¹⁰ Tamże. S. 386.

¹¹ Historia Polski, pod red. Ż. Kormanowej, W. Najdus, t. III. Warszawa : PWN, 1972. S. 337–338.

¹² Prus B. Anielka, Placówka, Dzieci. Pisma wybrane, t. 3. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1984. S. 387.

¹³ Historia Polski, pod red. Ż. Kormanowej, W. Najdus, t. III. Warszawa : PWN, 1972. S. 337–338.

Autor powieści świadomie pokazuje dyskusje zebraniowe, aby czytelnik mógł dostrzec na własne oczy jak różni byli tu ludzie. Każdy widział inaczej życie, każdy marzył na swój, czasami bezsensowny sposób, jak na przykład, że szkoła to wolna szkoła, „taka do której wolno nie chodzić”¹⁴.

Oczywiście, były bardzo słuszne propozycje, jak na przykład, że w wolnej szkole będzie można wyklądać w każdym języku. Pod wpływem rzeczywistości Kazio stopniowo zmienia swoje wcześniejsze poglądy, jednak mimo wszystko nadal pozostaje wierny swoim sadom, które opierają się na opiniach stryja.

Zapał, jaki panował na zebraniach, powoli wciąga Kazia. Jego umysłowe zdolności, umiejętność konsekwentnego wyrażania swojego widzenia jakiejś sprawy, a także gruntowna wiedza związana z tematyką wojskową przetarła drogę do popularności. Na głosowaniach robotnicy byli nadal przeciwni poglądom Świrskiego, ale uczniowie zazwyczaj je popierali. W krótkim czasie jego opinie uzyskiwały co raz większe poparcie, a z jego zdaniem zaczęto się liczyć, co więcej popierała je większość zebranych – po krótkim czasie mały Świrski zajmuje czołową pozycję na zabranii, poznaje nowych kolegów: Linowskiego, syna podleśnego pana Józefa Linowskiego, Starkę, Chranowskiego, Jędrzejczaka, Modrzewskiego i Brzydzińskiego.

Początek powieści rozgrywa się w przeddzień wydarzeń rewolucyjnych. Powszechne niezadowolenia szerokich mas społeczeństwa, nie tylko w Królestwie Polskim, ale i w całym Cesarstwie, przekształcają się z czasem w otwarte żądanie zrobienia rewolucji, co miało miejsce na jednym zebraniu.

Ogień w gubernialnym miasteczku X rozdmuchiwał niejaki Kulowicz – wcześniej Nożyński, Truciński, następnie Vogel itd. On roznosił słuchy o młodziem miejscowej i jej pasywności wobec udziału w ruchu rewolucyjnym. Agitatora zainteresował młody i zdolny, choć dość uparty w poglądach, ale wrażliwy na pochlebstwo Świrski, więc po zasypianiu go komplementami Kazio nadal uczestniczył w zebraniach, mimo tego, że wystrzegał się jałowych sporów. Jego popularność coraz bardziej wzrastała na zebraniu i wkrótce on staje się jednym z liderów prowincjonalnego miasteczka, chociaż sam z tego nie zdaje sobie sprawy, krążą słuchy o jego poparciu rewolucji, a nawet o założeniu odpowiedniego związku. Od tego momentu zaczynają się wydarzenia, które spowodują wiele zmian nie tylko w życiu Kazia Świrskiego, ale również jego kolegów, a także ich znajomych, krewnych i ogólnie życia w miasteczku.

Świrski był przeciwny każdemu rodzajowi przemocy, również zamachom terrorystycznym. Był przekonany, że tylko regularne, zawodowe wojsko ma uprawnienia do prowadzenia walk, według przepisów sztuki

¹⁴ Prus B. Anielka, Placówka, Dzieci. Pisma wybrane, t. 3. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1984. S. 388.

wojennej, a nawet zgodził się na jednym zebraniu na publiczną dyskusję o sztuce wojennej.

Na przedmieściu Bagno, gdzie znajdował się stary magazyn, zaczynają się pierwsze kroki związane z wydarzeniami rewolucyjnymi. Tak naprawdę wszystko zaczęło się jeszcze wcześniej, ale ci ludzie, którzy zdecydowali się przyjść późnym wieczorem na opuszczone przedmieście, mieli odwagę wystąpić przeciwko całemu systemowi. Każdy z obecnych miał swoje poglądy na poprawienie rzeczywistości, marząc o budowie nowego lepszego ładu. Towarzyszył im młodzieńczy zapał i chęć do zmian. Większość dążyła do zmiany istniejącego ustroju: zamiast określenia „państwo” piękniej będzie brzmiało „towarzystwo”, zamiast „burżuazji” – „socjalizm”, zamiast „caratu” – „demokracja”. Całemu zebraniu przewodniczył siedemnastoletni uczeń szkoły handlowej. Także tu autor zabiera swój rozsądny i trzeźwy głos, poprzez wypowiedzi dwóch nauczycieli Świrskiego ze szkoły handlowej. Jak trafnie powiedziano przez jednego nauczyciela, cytatem Hamleta, „że świat wyszedł z zawiasów”¹⁵.

Następnie pojawia się agitator, który teraz zmienia nazwisko już na Truciński i jak zwykle obsypując Kazia pochwałami. Po jego wyjeździe w cichym miasteczku X zaczęły się niepokoje. Tuż po jego zniknięciu w mieście pojawia się pierwsza ofiara, parę dni potem bomba rozerwała robotnika, który kręcił się z nią wokół policji. Każdego tygodnia wychodziła gazeta rewolucyjna, na ulicach pojawiały się zgromadzenia z flagami czerwonego koloru, parę razy strzelało wojsko. Pewnego dnia zabito człowieka, który podobno zajmował się szpiegostwem, a tydzień później przez pomyłkę zamordowano kogoś niewinnego. W czasie narastania w mieście niepokoju, powstaje związek Rycerzy Wolności. Autor powierzchownie charakteryzuje organizację, „wśród takich warunków garstka uczniów i rzemieślników dzielących opinie Świrskiego, na jego propozycję utworzyła związek”¹⁶.

Użycie określenia „garstka” przez autora już na początku wskazuje na jego opinię, niby wątpi w słuszność podobnego zjednoczenia młodych ludzi. Związek miał dwa podstawowe założenia. Po pierwsze, żeby powstrzymać swoich członków od mieszania się do akcji terrorystycznej, po drugie – aby kształcić ich na żołnierzy. Można się tylko domyślić, że nie wszystkim przypada do gustu taka idea. Wszystko odbywało się w tajemnicy – poprzez regularne ćwiczenia i nawet kilkakrotnie wyjeżdżano w góry oraz do lasu, gdzie uczono się strzelać do celu. Zapał do zmian w społeczeństwie będzie wymagał walki, a nawet zabójstw i terroru. Nie była to już dziecięca zabawa, która skończyła się egzaminem z dotychczasowych ćwiczeń.

¹⁵ Tamże. S. 396.

¹⁶ Tamże. S. 397.

Co mogło być bardziej fascynujące, jak spełnienie romantycznych planów – marzeń młodzieży, która dojrzewała w cichym mieście X. Młodzi ludzie, którzy wyrastali na opowieściach swoich ojców i dziadków o powstaniu listopadowym oraz styczniowym, słyszeli o zwycięstwach i czynach bohaterskich, tutaj, daleko od centrów zachowała się nadzieja na odzyskanie niepodległości państwa, wiara w swoje siły i zwycięstwo sprawiedliwości. Natomiast młodzież mając szczerze i naiwne ambicje, nie miała autorytatywnych i wyrozumiałych opiekunów, których mogłaby naśladować i jednocześnie takich, którzy mieliby poczucie odpowiedzialności i byli reprezentantami trzeźwości wobec swoich uczynków i postępowań.

Do takich bezwzględnie zalicza się doktor Dębowski, ale jednak jego wizja nie zalicza się do słodkich awantur. Również jego przyjaciel i towarzysz jeszcze z czasów powstania styczniowego – podleśny Linowski też w gruncie rzeczy trzyma się podobnych założeń. Nawet Wincenty Świrski, którego utopijne poglądy nie tylko nie zachwycały, ale wyglądały na dość przestarzałe wśród starszego pokolenia szlachty, jednocześnie troszcząc się o dobro i pokój społeczeństwa, któremu poświęcił młode lata swego życia też nawiązuje do odpowiedzialności i rozsądności w postępowaniach.

Niestety, olbrzymia popularność wśród ówczesnej młodzieży zdobywają skrajne niebezpieczno-fanatyczne poglądy wielopostaciowego agitatora Kulowicza, co od początku charakteryzuje się sprytny i tajemniczy bohater, co przybiera różne postawy i ciągle zmienna nazwiska, Niżyński, Truciński, itd. Dzięki jego staraniom zaczęły roznosić się słuchy o młodzieży miejscowej nie biorącej żadnego udziału w ruchu rewolucyjnym oraz braku działalności jakiegokolwiek związku. W końcu większość ulega wpływowi doświadczonego agitatora. Po wymianie przykrych słów, argumenty przybyłego posłańca rewolucji okazały się jednak mocniejsze i w konsekwencji młodzi mężczyźni postanowili złożyć wariacki dowód odwagi.

Szaleństwo polegało na tym, że po upływie czterdziestu ośmiu godzin osoba, która wylosuje z czapki karteczkę z krzyżem, odbierze sobie życie: „duma i zaciętość chłopców były tak wielkie, że nie tylko żaden nie protestował przeciw szalonej loterii, ale przeciwnie – każdy uważał ją za dopełnienie ćwiczeń rozwijających odwagę”¹⁷.

Nawet reakcja, która pojawiła się później, nie potrafiła dokonać zmian w świadomości członków związku. Dopiero po jakimś czasie wszystko uspokoiło się. Nawet Świrski nieco zmienił swoje zachowanie, zaczął uczestniczyć w innych stowarzyszeniach, spotykać się z ludźmi, którzy mieli

¹⁷ Tamże. S. 400.

wstręt do rewolucji. Jednak nadal się pojawia, „jakby z nieba, wielopostaciowy agitator”¹⁸.

Dostrzec można, jak autor świadomie z nieukrywaną nie przyjaźnią patrzy na agitatora, który tym razem oprócz właściwej zmiany nazwiska, miał duże ciemne wąsy. Widzimy kolejne próby oddziaływania na świadomość młodzieży. Nadal puszczane w obieg pomówienia o „sztubackim związku”¹⁹.

Zarzucono młodzieży niepotrzebne wahanie w decyzji o podjęciu działań rewolucyjnych. W końcu zrodził się, nie bez pomocy Vogla-Trucińskiego, plan zaatakowania kasy gubernatorskiej, który to osobiście przedstawił związkowcom. Oprócz młodszego pokolenia, które dominuje na początku powieści, Bolesław Prus przedstawia też portrety starszej generacji. Do takich zalicza się, oprócz Wincentego Świrskiego, doktora Dębowskiego, sekretarz Towarzystwa Żelaznej Huty i podleśny – Józef Linowski. Nie przypadkiem autor wybiera tę osobę na początkowego obserwatora wydarzeń w przed dniu wydarzeń. Jest to człowiek, który zazdrościł miastu chodników i latarni, bliskości do kościoła, szkoły i poczty, lecz mimo tego nie czuł się na siłach zostać w tej atmosferze na dłużej.

Podleśny Linowski to osoba z wielkim życiowym bagażem – człowiek, mimo że posunięty w latach, to jeszcze dość silny i zdrowy, żeby móc świadomie i rozsądnie dostrzec zmiany, które zachodzą w rzeczywistości. On mieszka w leśnictwie, tam ma gospodarstwo, dom, ziemię. Poza tym, to był uczestnik powstania styczniowego, co też nie jest bez znaczenia dla następnych wydarzeń, wszystko to przyda się bohaterowi.

Po przybyciu do miasta, w celu odwiedzenia swego syna – osiemnastoletniego Władka, siódmoklasisty szkoły handlowej – Linowski od razu dostrzega zmiany w życiu publicznym. Przede wszystkim zmiany te nastąpiły w zachowaniach mieszkańców, którzy teraz mniej kręcili się po ulicach i biegali prędzej; nie mówiąc już o dziwnej piosence, która dość nieśmiało leciała z ust od jednego niby robotnika: „Nadejdzie jednak dzień zapłaty, sędziami wówczas będziemy my!”²⁰.

Wkrótce w dyskusyjnej rozmowie z podleśnym dołącza się mecenas, następnie Pfeferman, a potem komentarz podejmuje doktor Dębowski.

W restauracji czytelnik dowiaduje się o wydarzeniach, które odbywają się w mieście, o nastrojach, w których coraz bardziej pogrąża się społeczeństwo, o poglądach na przyszłość państwa i zmianę własnego losu. Poza tym w tym mieście Prus przeprowadza periodyzację dotychczasowych wydarzeń. Czytelnik wnioskuje to z rozmowy podleśnego Linowskiego i mecenasu, o

¹⁸ Tamże. S. 400.

¹⁹ Tamże. S. 401.

²⁰ Tamże. S. 404.

zmianach zachodzących w życiu kraju. Replika mecenasa wnosi nieco podejrzliwe zamieszanie: „nie wierzysz pan, bo nie wiesz, co się dzieje”²¹.

Nadal pojawia się doktor Dębowski także za młodych lat uczestnik powstania 1863 roku. Ma on zwyczajną powierzchowność, stary kawaler, średniego wzrostu, krepy, łysawy, ze szpakowatą brodą i niedużymi, wesołymi oczyma, a wyborny lekarz i doskonały obywatel – społecznik, cieszący się powszechnym uznaniem²². Dębowski przez wszystkich piszących o „Dzieciach”, został uznany zgodnie za rezonera powieści, a więc za postać komentującą i interpretującą wydarzenia w imieniu autora. Takiej charakterystyki dokonał narrator powieści: „Nie istniało stowarzyszenie ani czyn społeczny, do którego nie należałyby, nie wnosił składek albo nie oddawał swojej rozumnej i wytrwałej pracy <...>, bezinteresowność, współczucie dla każdej biedy materialnej czy moralnej kochali i czcili go ludzie należący do wszelkich wyznań, partii, nawet narodowości”²³.

Wypowiedzi Dębowskiego nie podlegają zakwestionowaniu, tymczasem – jak wypływa z tekstu powieści, nie jest tak zupełnie. Przykładów można przywołać wiele, jest to więc rezoner o kompetencjach jakby nieco ograniczonych, o zmniejszonej autorytatywności. Warto przywołać uwagę odnoszącą się do postaci Dębowskiego: jego rady i pouczenia głosiły potrzebę zmian, ale przez edukację i spokój; podobną uwagę można też odnieść do stanowiska pani Jadwigi wobec jego postaw życiowych.

Bez wątpienia Dębowski to jeden z czołowych bohaterów powieści, który komentuje i interpretuje wydarzenia w imieniu autora. Jeszcze w notatkach Prus przypisuje Dębowskiemu, między innymi, poglądy odmienne od swoich, chociażby o roli posłów polskich w dumie²⁴. Natomiast Dębowski również jak i sam autor niewątpliwie należy do nielicznych przeciwników rewolucji, uważając, że prawdziwy rewolucjonista powinien i musiałby zacząć od zerwania ze wszystkimi sposobami pozbawionymi moralności; zamiast gwałtem postługiwać się dobrowolną zgodą, zamiast browningiem – perswazją, zamiast nienawiści – życzliwością.

²¹ Tamże. S. 408.

²² Tamże. S. 421.

²³ Tamże. S. 421.

²⁴ Pięćcikowski E. Dzieci Bolesława Prusa. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980. S. 98–99.

2. Charakterystyka bohaterów powieści w kontekście wydarzeń czasowych

Mimo że w powieści rozgrywają się fikcyjne wydarzenia, jednak do pewnego stopnia czasowo można dokładnie scharakteryzować i określić wydarzenia w odniesieniu historycznym.

Rozdział I i II powieści „Dzieci” to perspektywa czasowa, obejmująca okres przed rozpoczęciem akcji powieści. Tu autor podaje relację o Wincentym Świrskim, o młodości wychowanego przez niego synowca Kazimierza, o pobycie Kazia wpraw w gimnazjum, a potem w szkole handlowej w X, o jego udziale w zebraniach koleżeńskich, odczycie na przedmieściu Bagno, wreszcie o utworzeniu związku Rycerzy Wolności i ćwiczeniach wojskowych. Jest to relacja o szybkim przebiegu czasowym, przy czym miernikami są określenia ogólnikowe, w rodzaju: „pewnego razu, dnia, wieczora”, „w kilka dni”, „w tydzień”, „od tej chwili, pory”, itp.

Kiedy jednak związek Rycerzy Wolności postanowił – za namową wielo nazwiskowego agitatora Kulowicza, Niżyńskiego, Trucińskiego, Vogla – wziąć po raz pierwszy udział w działaniach bojowych, od tego momentu można mówić o złym, zgubnym kierunku, na który wkroczyli bohaterowie związku. Wkrótce o tym powie sam winowajca, Kazio Świrski.

Następnie od przyjazdu starego Linowskiego do miasta X fabuła staje się czasowo skonkretyzowana. W tym momencie autor podaje pierwszy zabieg według tekstu, „było to na tydzień przed Bożym Narodzeniem, a dokładniej w piątek”²⁵.

W taki sposób można nadal rozwijać wydarzenia według dni tygodnia, które już nie są relacjonowane jak w początkowych partiach „Dzieci”, lecz reprezentowane i uobecniane. W piątek, a jest to bardzo nasycony wydarzeniami dzień, przyjeżdża do miasta X Józefa Linowskiego, dalej składa wizytę Pfefermanowi i Wątorskiej. Tego samego dnia odbywa się zebranie na stacji Kazia Świrskiego i wyprawa związku, której celem staje się zdobycie pieniędzy rządowych. W tym czasie Linowski przebywa z wizytą u doktora Dębowskiego, która kończy się uzyskaniem części sumy pieniężnej dla Żelaznych Hut i wyjazdem z miasta. Tego samego wieczoru odbywa się spotkanie z Rycerzami Wolności. Na drugi dzień pieniądze trafiają, dzięki Linowskiemu – za pomocą Władka i Kazia, do Żelaznych Hut. Zestresowany, a w dodatku zszokowany podleśny słabnie. W tym dniu, w mieście X, odbywa się areszt członka związku Jędrzejczaka, a w niedzielę wykonany został wyrok śmierci przez rozstrzelanie.

W poniedziałek Władek Linowski i Świrski odwiedzają Słomianki, a już we wtorek przyjeżdża do Leśniczówki doktor Dębowski, donosząc o ostatnich wydarzeniach w mieście X. W środę, za namową doktora, Władek

²⁵ Prus B. Anielka, Placówka, Dzieci. Pisma wybrane, t. 3. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1984. S. 402.

z ojcem wyjeżdżają do Grudy nad granicę galicyjską. Kazio zostaje w Leśniczówce i zapoznaje się z okolicami, a następnego dnia rozmyśla i studiuje mapy okolicy. W piątek przyjeżdża sekretarz Żelaznych Hut z pieniędzmi dla Kazia, następnego dnia – Wigilia.

W tym miejscu kalendarium wydarzeń powieściowych chwilowo zostaje przerwane z punktu widzenia początku wyprawy Rycerzy Wolności, a rozdział VI staje się przełomowym momentem w dziejach związku. Natomiast rozdział III, gdzie pojawia się podleśny Linowski i rozgrywają się wydarzenia związane z dostrzeganiem wizji rzeczywistości, staje się początkiem akcji.

Nadal wydarzenia będą się rozgrywały w niemniej szalonym tempie. Jednak ten tydzień nie tylko zmienił ciąg wydarzeń, ale jakby przekształcił życie głównych bohaterów. Wigilia i Święto Bożego Narodzenia, jak i Nowy Rok stają się tu punktem odniesienia. Świadczą o tym określenia: „po Wigilii”²⁶, „pewnego dnia, już po Nowym Roku”²⁷, „na drugi dzień po świętach”²⁸.

Dzięki tym punktom odniesienia można dość dokładnie oznaczyć także czas zakończenia akcji: zliczywszy wszystkie „nazajutrz”, „na drugi dzień”, uwzględnivszy podane nazwy dni tygodnia – w taki sposób dochodzimy do wniosku, że akcja „Dzieci” kończy się pod koniec stycznia.

Jak na razie czytelnikowi podaje się przede wszystkim to, co unaocznione, na drugim planie pozostają relacje i informacje, poglądy i postawy. Prus dokonuje zhierarchizowania wydarzeń odtwarzane z rzeczywistości: przedstawił spisek prowadzący do bandytyzmu, przedstawił zabójstwa polityczne i egzekucję; natomiast o innych formach walki rewolucyjnej, na przykład o strajkach i manifestacjach, rodzących się wówczas dylematach polityczno–społecznych, a nade wszystko etycznych, mówią tylko bohaterowie²⁹. Nie ostatnią rolę w rozwoju wydarzeń odgrywa słynny Kulowicz. O tej tajemniczej postaci niewiele można się dowiedzieć z tekstu. Ciągłe zmieniając nazwiska, jak również wygląd zewnętrzny, wędruje on z miejscowości do miejscowości, zachęcając do rewolucji. Jest to tajemnicza postać w powieści. Fanatyk idei czy może polityczny oszust? Zwłaszcza do jego autorstwa należą następujące wydarzenia związane z młodzieżą na czele z Kazimierzem Świrskim dążącą do społecznych zmian. Młody Świrski występuje jako protagonista utworu: „dobry, zdolny, szlachetny, był wysoki, doskonale zbudowany, miał rysy grube, ale sympatyczne, oczy wyraźne, szare, wyraz twarzy poważny”³⁰.

²⁶ Tamże. S. 497.

²⁷ Tamże. S. 505.

²⁸ Tamże. S. 500.

²⁹ Pieścikowski E. Dzieci Bolesława Prusa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980. S. 104.

³⁰ Prus B. Anielka, Placówka, Dzieci. Pisma wybrane, t. 3. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1984. S. 413.

Jego losy powiązał pisarz z perypetiami innych bohaterów, poprzez odpowiednią konstrukcję toku fabuły powieści. Szkoła, gdzie Kazio początkowo, nie wykazywał uczuć związanych ze swoją kulturową tożsamością. Dopiero po wyrzuceniu z gimnazjum za lekturę „Dziadów” zaczęły fermentować się w nim nowe myśli³¹, a już będąc uczniem szkoły handlowej zapoznał się z krzywdą narodową. Poczucie krzywdy rodzi potrzebę zemsty. Toteż Kazio, jako przeciwnik metod terrorystycznych i niehonorowych, zaczął myśleć o walce otwartej, o regularnej wojnie, przygotowując do niej rówieśników przez odczyty o sztuce wojennej i ćwiczeniach terenowych. Mając na myśli najszlachetniejsze zamiary, jako kadrę przyszłej armii zorganizował związek Rycerzy Wolności. Na samym początku działalności potrzebne było jednak uzbrojenie, a przede wszystkim pieniądze. Dlatego Świrski zgodził się na awanturyny plan zaproponowany przez wielopostaciowego agitatora, polegającym na akcji rabunku kasy.

Jednak sytuacja potoczyła się inaczej. Tworząc związek Kazia żywił aspiracje niepodległościowe, ale dość szybko przekonuje się, że jego altruistyczne pomysły są szkodliwe, wręcz zgubne nie tylko dla społeczeństwa, ale dla najbardziej bliskich mu ludzi. Takim przykładem staje się piątklasista Brydziński, który z powodu fatalnego losu wydobyl z czapki kartkę z krzyżykiem i zaangażowany w szaloną grę w odwagę, „popemnił samobójstwo, tym samym na zawsze wykarbowawszy sobie miejsce w pamięci innych związkowców. Taki był wariacki dowód odwagi”³².

W powieści autor dokładnie charakteryzuje część głównych członków związku, którzy są rówieśnikami Świrskiego. Jeden z nich to jego przyjaciel Marcin Jędrzejczak. Jest wysoki, zgarbiony, z długimi rękoma i rudymi włosami, pochodzący z prostej, wiejskiej rodziny młody człowiek. On bierze udział we wszystkich pochodach.

W przeszłości porzucił socjalistów, ponieważ organizowali morderstwa. Wstąpił do związku Rycerzy Wolności i jako jedyny, kiedy jego koledzy po namówieniu przez Vogla postanowili zorganizować napad na kasę gubernialną i filię banku, odmówił udziału w tej „awanturze”. „Nie chcę <...> mordować ludzi zniecka...nie chcę rozbijać kas i grabić cudzych pieniędzy”³³. Los jednak dla niego okazał się okrutny, odważny i szlachetny Jędrzejczak posądzony niesłusznie o zabójstwo dwóch strażników, został aresztowany i bez sądu skazany na karę śmierci, zginął bohatersko.

Dla kontrastu, Włodek Linowski brał udział w niefortunnej wyprawie Rycerzy Wolności, ale po napaści na własnego ojca od razu targał włosy i załamywał ręce mówiąc do Świrskiego: „Co ja zrobiłem! Gdyby ojcu stało się co złego, nie przeżyłbym <...> już nie chcę należeć do związku!... Sam

³¹ Tamże. S. 386.

³² Tamże. S. 399.

³³ Tamże. S. 419.

Bóg ostrzegł mnie!”³⁴. Później, pod wpływem doktora Dębowskiego, łatwo doszedł do nowych poglądów i zamiarów. Udał się natychmiast z ojcem do Galicji, gdzie kontynuował naukę. Nie trudno się domyślić jakie czeka na Władka życie w przyszłości, ale w każdym razie pozostanie on wartościowym członkiem w społeczeństwie.

Starka, ambitny kandydat na dowódcę – w partii Zajączkowskiego rozpił się, przybrał pseudonim Monopolka, nabył specjalizację w wieszaniu napadniętych. Następnie zostaje agentem ochrony, lecz czeka go przykry los. Jego przeciwstawieniem jest jeden z najszlachetniejszych chłopców – Wacław Chrzanowski, który przez wdzięczność, a bardziej z obowiązku, należał wraz z Linowskim do partii Zająca; po bohaterskim uwolnieniu z więzienia przez Świrskiego, zbiegł za granicę do Galicji.

Wreszcie w końcu staje się to, co ma być, Kazio jako czołowy bohater gubi się we własnych rozważaniach, błakając w niedojrzałych poglądach, wreszcie ostatecznie traci sens, poddając się biegowi wydarzeń. Ewolucja światopoglądu bohatera dotyczy szczególnie wartości etycznych. On naśladując autora, także próbuje doszukać się sensu w wydarzeniach rewolucyjnych. Straciwszy młodzieńcze złudzenia i ideały, zmienia swój stosunek do świata, rozczarowuje się w obliczu nowych konieczności traci wszelki interes do życia.

3. Rozważania na temat głównego wątku powieści

Rozdział I i II powieści „Dzieci” to perspektywa czasowa, obejmująca okres przed rozpoczęciem akcji powieści. Tu mimo podstawowych wiadomości o życiu i bohaterach jest to relacja o szybkim przebiegu czasowym.

Wyprawa Rycerzy Wolności jest zawiązaniem akcji, a rozdział VI staje się przełomowym momentem w dziejach związku. Natomiast rozdział III, gdzie pojawia się podleśny Linowski i rozgrywają się wydarzenia związane z dostrzeganiem wizji rzeczywistości, staje się początkiem głównego wątku.

Już wkrótce pojawiają się pierwsze niepowodzenia, polegające na tym, że większość członków związku nie wzięła udziału w wyprawie, a na domiar złego spotkanie z ojcem Władka Linowskiego zmieniło kwestie następnych wydarzeń. Przede wszystkim to wpłynęło na zachowania głównego związkowca Kazimierza. Młodzi ludzie postanowili więc rozwiązać związek Rycerzy Wolności.

Wypadki potoczyły się jednak inaczej, a planu nie udało się zrealizować. Później jednak byli Rycerze Wolności, lecz w inspiracji Vogla-Iwanowa, albo może nawet jakichś innych, nie wspomnianych w powieści, agitatorów; i pod wodzą Zająca, ba Zajączkowskiego, ujawniającego w porównaniu z myśleniem Świrskiego, zachowania i zwyczaje „skończonego bandyty”³⁵.

³⁴ Tamże. S. 439.

³⁵ Tamże. S. 553.

Kiedy doszło do zrozumienia błędów, było już nieco za późno – sytuacja wymknęła spod kontroli. Teraz trudno odszukać kogoś, kto mógłby opanować ją i doprowadzić chociażby do mniej tragicznych skutków. Wydarzenia się kardynalnie zmieniły. Wiadomości o rozstrzelaniu Jędrzejzaka, o aresztowaniu i odbiciu Starki, Lisowskiego i Chrzanowskiego wzbudziły rozterki.

Dalej pojawiły się jeszcze gorsze wiadomości, związane z działalnością byłych Rycerzy Wolności, pod dowództwem Zajączkowskiego. Rozbijanie kas i monopole, napady na furgony pocztowe z pieniędzmi oraz podróży, mordowanie niewinnych ludzi to są heroiczne uczynki, wówczas większość tworzyli albo już gotowi bandyci, albo mogący się nimi stać. Poszukiwania Kazimierza, jako faktycznego dowodzącego, przez strażników wpłynęły na zmianę jego decyzji. Postanowił wydobyć kolegów i umożliwić im wyjazd za granicę, a następnie podążyć za nimi dla kontynuowania nauki.

Tymczasem, oczekując w Leśniczówce na wyniki rozpoznania, którego chciał dokonać doktor Dębowski, miał Świrski dużo czasu na rozmyślenia i dyskusje. Najpierw rozmyślał o krzywdzie wyrządzonej rodzinie Linowskich, po czym złagodniały wyrzuty sumienia i powróciły ulubione marzenia o działaniach wojska pod jego komendą. Wciąż próbuje jeszcze zabrać głos w ostrej dyskusji politycznej podczas Wigilii, formułując raz jeszcze ideę armii rewolucyjnej. Lecz nadchodzące wieści o przejawach konfliktów klasowych i morderstwach komentuje następująco: „o to właściwie jest naszym nieszczęściem <...> w chwili kiedy powinniśmy zjednoczyć się jak najsilniej <...> jedno ciało i jedna dusza”³⁶.

Ostatnim argumentem, wbrew wszystkim dotychczasowym poczynaniom Świrskiego, stało się zabójstwo sekretarza Żelaznych Hut. Zamordowanie sekretarza fabryki, szlachetnego idealisty i przyjaciela ludzi, wstrząsnęło jego wiarą w społeczeństwo, albo i całkiem zniszczyło jego młodzieńczy zapał do realizacji pragnień lepszego losu swego narodu, ojczyzny, państwa. Stało się to największym rozczarowaniem i poważnymi wątpliwościami w działaniach dotychczasowych. Co stanie się w przyszłości, „jeżeli robotnicy fabryczni zabijają uczciwych urzędników?”³⁷.

W tym okresie przychodzi na myśl jednoznaczne podsumowanie ideowe dokonane przez doktora Dębowskiego, jego niedawne słowa podobne jak w wypowiedzeniach autora, na temat rewolucji, już nie wydają się takimi bezsensownymi i szkodliwymi na rzecz rewolucji, która w żadnym wypadku nie może wywołać dobrych następstw.

Morał brzmi jednak – każdy czyn pociąga za sobą nagrodę lub karę. Otóż znajdujemy tam pomysł utworu w rozważaniach Świrskiego, który obmyśla

³⁶ Tamże. S. 495.

³⁷ Tamże. S. 514.

swoi dotychczasowe postępowania w Leśniczówce, szepcząc w rozpaczy: „Co ja zrobiłem? <...> Co ja zrobiłem?”³⁸.

Po kolei wymieniał wszystkie okropne skutki, które pojawiły się w wyniku jego postępowania od czasu założenia związku Rycerzy Wolności. Już częściej napływały wieści o aktywności band, tym bardziej opuszczał go zapał do działań rewolucyjnych. Przypomina się wypowiedź doktora Dębowskiego, a nawet gniewne wybuchy stryja, „o kilkunastu smarkaczów <...> popchnęło kraj do wojny”³⁹.

Świrski załamał się. Cóż – kiedy od początku przeznaczony był na zmarnowanie? Wśród przyczyn klęski głównego bohatera wskazuje się przede wszystkim: wychowanie. Według założeń stryja o przydatności dla sprawy narodu ludzi znających sztukę wojenną, klęski powstań narodowych spowodowane były nieuctwem wojskowym. Na takich zasadach wychowywał synowca. Zaszczepił wychowankowi nade wszystko poczucie honoru i obowiązku, ale także tendencje postszlacheckie i antydemokratyczne.

Wpływ wywołały bezpośrednio procesy, które były przyczyną rewolucji, ze skutkami których bohater po raz pierwszy spotyka się w szkole. Rozważania te miały olbrzymi wpływ na następujące go decyzje i ocywiście ostatnim bodźcem jest miłość.

Pomylił się Świrski, jeszcze na początku, zakładając związek – pomylił się w swoich poglądach. Dlatego powieść ma tytuł „Dzieci”; to nieprzygotowane zasady, czasami brak doświadczeń życiowych sprawia, że Świrski staje się materiałem dla bandytów. Pomyliły się władze wojskowe w mieście X skazując na śmierć za zabójstwo strażników Jędrzejczaka oraz rewolucjoniści rzucając bombę w pułkownika Miednikowa, który jako jedyny wierzył w niewinność Jędrzejczaka i chciał go ocalić. Również pomylili się robotnicy w Żelaznych Hutach mordując sekretarza fabryki, szlachetnego idealistę i przyjaciela ludzi. Tragedia pomyłek!

Do ostatniego momentu jeszcze istnieje nadzieja, że Świrski powróci do życia, wróci zapał i wiara, nawet przy samym zakończeniu. Jednak chyba jeszcze nie nastąpiły odpowiednie czasy dla takich ludzi, może jest jeszcze za wcześniej albo już za późno. Kto wie? Nie ma dla nich miejsca, tak postanowił autor. Świrski mylił się wreszcie ostatni raz w życiu sądząc, że kozacy są na jego tropie i przykłada pistolet do skroni, chociaż nikt o jego kryjówce nie wiedział. W końcu wyczerpany moralnie i fizycznie, niespełniony w patriotycznych marzeniach młody człowiek, wierny swoim ideałom popełnia samobójstwo⁴⁰.

³⁸ Tamże. S. 514.

³⁹ Tamże. S. 383.

⁴⁰ Pieścikowski E. Dzieci Bolesława Prusa. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980. S. 102.

4. Ogólna charakterystyka wydarzeń powieściowych a rzeczywistość rewolucyjna powieści

Prus ciągle oczekiwał na zmianę ciężkiego położenia Polaków i przyszłego losu Królestwa Polskiego. Wierzył, że Nadzieja okazała się pod wpływem ruchu rewolucyjnego, ale dość szybko po pierwszych zdarzeniach została poddana wątpliwości. Stosunek autora do ewolucji 1905-1907 roku nie był jednolity przez cały czas – razem z nadchodzącymi wydarzeniami podlegał ewolucji. Kiedy rewolucja najwyraźniej przybrała formę rozpraw, stosunek autora był negatywny, a nawet do pewnego stopnia wrogi, o czym z prerażeniem konstatował, zwłaszcza po serii morderstw politycznych, jakie miały miejsce w tym okresie.

Na ten temat pisarz wielokrotnie wypowiada się w jednej ze swoich „Kronik”, na długo przed początkiem rewolucji: „<...> mamy więc przed sobą zadania i bardzo szerokie widnokregi: kształcić zaniedbany rozum, robić użyteczny wynalazki i poprawiać materialny i duchowny byt nie tylko nasz własny, ale i naszych bliskich”⁴¹.

Wszystko, co się wówczas działo, znajduje w powieści „Dzieci” szerokie odbicie. Powieść ukazała się w druku częściami, kiedy ruchy rewolucyjne zaczęły wygasać, czyli w połowie 1907 roku. Skoro tak, to interpretację „Dzieci” trzeba rozpatrywać pamiętając o szeregu rodzących się pytań. Naturalnie, że patrzyenie na wydarzenia przez ten okres też podlegało ewolucji i w końcu, zdaniem autora, miało spełnić rolę społeczno-wychowawczą w powieści.

Znane jest oświadczenie Bolesława Prusa o obmyślaniu przez dłuższy czas planu powieści. Tymczasem nad napisaniem powieści „Dzieci” myślał dość krótko, a materiał czerpał dosłownie z wydarzeń ostatnich chwil. Z tego powodu bierze się historyczne cofnięcie czasu, licząc od początku pisania utworu. Jest to w twórczości Prusa dystans bez precedensu krótki, co nie może nie rzutować na interpretację powieści⁴².

Ustalenia czasu historycznego fabuły „Dzieci” wydaje się zabiegiem dość prostym – sześć do siedmiu tygodni. Zdaje się, że „Dzieci” nie miały być powieścią – kroniką, nie są nawet powieścią, lecz obrazem rewolucji, takim sobie dyskursem ideowym, konfrontacją polityczno-społeczną, ale również i etycznych poglądów czy postaw. Stąd realia dość trudnych i niejednorodnych rozważań w tym utworze, które ciasno przeplatają się z własnymi obserwacjami, jak i poglądami autora.

Mimo tego, że powieść przedstawia oczywiste wydarzenia rewolucyjne, nawet staje się w pewnym stopniu ich odzwierciedleniem – kalendarz i zegar weryfikują zsubiektywizowany czas przeżyć postaci powieściowych.

⁴¹ Prus B. Kroniki. Wybór, opr. J. Bachórz. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1994. S. 401.

⁴² Pieścikowski E. Dzieci Bolesława Prusa. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980. S. 28.

Pisarz, głęboki i oryginalny twórca okresu pozytywizmu, nie tylko śledził wydarzenia rewolucyjne, ale i komentował je na bieżąco, przy tym – jak podkreślał wielokrotnie – ze stanowiska nie zaangażowanego do jakiegokolwiek grupy partyjnej. Pozwalało to optymalnie poznawać dobre strony, jak i protestować na swój Prusowski sposób, z omyłkami – strasznymi historycznymi omyłkami na tle wydarzeń. Oprócz tego, Liga Narodowa podkreślała, że wojna nie przyniesie Polakom żadnych korzyści, ostrzegała przed karmieniem się złudzeniami, solidaryzowaniem z wrogami Rosji, a także niepodejmowaniem akcji niepodległościowej, która przyniesie jedynie przelanie polskiej krwi w *bezużytecznych próbach powstańczych*⁴³.

W imię realizmu politycznego należało czekać na osłabienie Rosji, na przesilenie wewnętrzne w imperium i reformy jego ustroju. Rosły nadzieje na uzyskanie przez Polaków koncesji autonomicznych, rodził się program działania w ramach imperium carskiego, ale już jako odrębnego organizmu, dążącego do samodzielności i niepodległości.

W rzeczywistości niedługa historia rewolucji rosyjskiej, a właściwie rewolucyjnego fermentu dzieli się na dwa, niezmiernie charakterystyczne okresy: do ogłoszenia manifestu i po ogłoszeniu manifestu konstytucyjnego.

W pierwszym okresie usprawiedliwione były wszelkie manifestacje, wzburzenia i starcia. Natomiast po przyjęciu manifestu wszystkie niepokoje powinny były ustać, a rewolucja w obliczu jej przywódców powinna była dać rządowi czas do wprowadzenia reform. Takim oto poglądom dał wyraz Bolesław Prus na początku 1906 roku. Będąc pod wrażeniem nowych wypadków, obiektywnie, zatem, wsparł zmasowaną kontrakcję przeciwko ruchowi rewolucyjnemu, zwłaszcza przeciwko strajkom.

„Dzieci”, jak stwierdza Edward Pieścikowski, nie są powieścią – kroniką, nie są nawet powieścią – obrazem rewolucji; „są raczej powieścią – dyskursem ideowym, konfrontacji politycznych, społecznych, ale też etycznych poglądów i postaw”⁴⁴.

Dla Prusa „Dzieci” są figurą myśli o niedojrzałości rewolucji, o brutalnym wykorzystywaniu entuzjazmu i idealizmu młodzieży przez bezwzględnych, wyrachowanych agentów partii politycznych.

„Dzieci” pozostają w świecie czytelnika jako tytuł informacyjny, natomiast treść jest nacechowana emocjonalnie. Każdy czytelnik doceni utwór pogłębiając rozważania nie tylko nad losem bohaterów, ale również losem społeczeństwa, a właśnie ten sens niejednoznacznie podlega interpretacji.

Los członków związku Rycerzy Wolności, skonstruowany na zasadzie przypadków autentycznych, ukazuje deprawujący wpływ rewolucji. Nie

⁴³ Zdrada J. Historia Polski 1795–1914. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. S. 763.

⁴⁴ Pieścikowski E. Dzieci Bolesława Prusa. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980. S. 118.

sposób jednak ustalić, czy między zdarzeniami fabularnymi a konkretnymi wydarzeniami historycznymi istnieje związek bezpośredni. Narrator, zatem uprzedza nas, że przyjmuje pozycję introspekcyjną: bohater zaczął marzyć, w końcu się ocknął.

Powieściowy okres rewolucyjny jest stosunkowo krótki. Wskutek tego pojawia się dylemat dotyczący pytania o czas historyczny „Dzieci”. Może to być przełom lat 1905 – 1906 lub nieco późniejszy okres 1906 – 1907 rokiem. Również stosunkowo niewielki czas akcji, jakichś sześciu do siedmiu tygodni.

Zatem priorytet funkcji postulatywnej powieści wobec rzeczywistości wydaje się nie podlegać dyskusji, zwracając uwagę na to, że dystans między czasem jej powstania a historycznym czasem akcji był dość krótki. Stąd taka subiektywność i jednostronność obrazu, stąd się bierze pewien autentyzm.

W każdym razie jest to utwór literacki, który ma swoją fabułę, mimo tego, że opiera się na realnych wydarzeniach, znajdując się między fikcją a rzeczywistością, ma ustalonych bohaterów, którzy mieli swoje prototypy – rzecz jasna jest pisana jako odpowiedź na wydarzenia rewolucyjne. Podkreśla się ukierunkowane przetworzenie rzeczywistych faktów i tendencję do ich autointerpretacji.

Rewolucja w zwierciadle powieści, to przede wszystkim ruch młodzieży szlachetnej i ofiarnej, ale naiwnej w swym idealizmie. Podobny kierunek jest dla społeczeństwa zgubny: strajki wywoływane przez nieodpowiedzialnych demagogów dezorganizują działalność gospodarczą, jak bywa często – ofiarami zamachów terrorystycznych padają niewinni ludzie i to niestety była codzienna rzeczywistość rewolucji.

Najgorzej, gdy oddziały partyzanckie, które całkiem niedawno walczyły o wysokie i czyste ideały, przekształcają się w bandy rabunkowe i to też była prawda. W skutek udziału w rewolucji wywołuje spustoszenia moralne i rozstrój społeczny, nawet wśród najlepszych jej uczestników.

Wydarzenia rewolucyjne nie dostarczały, możliwości wybierania nie najlepszych postaw, czynów, poglądów na przyszłość. Wreszcie jednak wydarzenia te rodziły liczne dylematy, także moralne – i to najbardziej fascynowało autora „Dzieci”. Żeby dowiedzieć się, jakiego „sensu rewolucji” poszukiwał Prus, wystarczy odwoływać się do jego wcześniejszych „Kronik”.

Pewnie najbardziej zaniepokoił pisarza rozpolitykowany udział młodzieży w zajściach rewolucyjnych, a także, jak wspomniano, w zabójstwach politycznych. Kwestie bandytyzmu młodzieży i groźnych efektów społecznych wywołanych pierwszą falą rewolucji w pewnym okresie zachłysnęła społeczeństwo, o czym niejednokrotnie z zaniepokojeniem podejmował rozważania Prus.

Odzwierciedlenie w tekście działalności związku też ściśle wiąże się z wydarzeniami rzeczywistymi. W okresie rewolucyjnym młodzież odważnie wstąpiła do walki biorąc udział w manifestacjach i strajkach.

Powieściowe założenia związku Rycerzy Wolności w dalszej kolejności będą przedłużeniem działalności tego rodzaju, toteż jej historyczne udokumentowanie stanie się przedmiotem późniejszych rozważań. Na razie wystarczy stwierdzić, że ta atmosfera zabójstw, rabunków, morderstw i napadów koresponduje w mniejszym stopniu ze schyłkiem 1905 roku, a w większym z 1906 roku.

Przedstawiony w utworze związek Rycerzy Wolności, wyznający najszlachetniejsze zasady i kierujący się wolnościowymi pryncypiami, przekształca się – wbrew woli swego założyciela i lidera Kazimierza Świrskiego – w grupę terrorystyczną. Co jest zgodnie z faktami. Na zebraniu związku Rycerzy Wolności, poprzedzającym ich pierwszą wyprawę, mówi się o morderstwach politycznych, napadaniu na ludzi i grabieżach. Wkrótce ideały w zderzeniu z rzeczywistością rewolucyjną przekształcają się w swoje przeciwieństwa. Nie jest to już związek, gdyż jego jednolitość podważana jest przez różne postawy i dążenia członków. Do głównej tezy zalicza się pomoc bezpośrednio autora, który próbując przez dzieło literackie ostrzec, zwłaszcza młodzież od podobnych zdarzeń.

W powieści Prus przedstawia zalety i wady ówczesnej młodzieży. Według pisarza, młodzież staje na złą, zgubną drogę, ale co gorsze, jest nierozważna, uważając swoje pragnienia za fakty realne, mierząc siły na zamiary, co mogą być ładne w poezji, lecz pozostają niewybaczalnym głupstwem w polityce i od początku zostają potępione na korzyść poglądów pewnych politycznych oszustów, co swoimi dążeniami uzyskali wielkie poparcie wśród szerokiego kręgu społeczeństwa i jako skutek doprowadzają kraj do upadku i ruiny. Co tak zgodnie niestety z rzeczywistością.

PODSUMOWANIE

„Dzieci” według założeń autora nie miały być powieścią – kroniką, nie są nawet powieścią – obrazem rewolucji, a są raczej powieścią – dyskursem ideowym, konfrontacją politycznych, społecznych, ale i etycznych poglądów oraz postaw. Oprócz tego jest to tekst literacki. Nie jest to przypadek, bo w rzeczywistości pozaliterackiej dają o sobie znać wówczas chaotyczne dążenia młodzieży do ruchu rewolucyjnego. Powieść reprezentuje sens rewolucji, przedstawiając na podstawie faktów jej ogólne modele, które funkcjonowały w tym okresie i pozostawiły swoje odbicie w historii – jako lustrze rzeczywistości społeczno-ideologicznej, oraz nurty, które w tym zjawisku przodowały.

Działalność związku Rycerzy Wolności wyrusza w imię najświętszych ideałów i ponosi klęskę. Ta krucjata jest psychologiczną koniecznością, cyklicznym zjawiskiem pokoleniowym, zderzającym się boleśnie z rewolucyjnym zwyrodnieniem i ślepotą moralną. To różni niestety Rycerzy Wolności od ich poprzedników w dążeniach wolnościowych: rycerzy Stycznia, nie stosujących się do kodeksu czytelników i nie rozbitych na nienawidzące się wzajemnie partie. Organizacja ulega rozbięciu na

szlachetnych idealistów, dezertarów, bandytów i prowokatorów, ale ci pierwsi łącznie z przywódcą nie mają w niej nic do roboty. Wszyscy są w pewnym stopniu rozczarowani, zanarchizowani i gotowi do dezercji. Nie są to rycerze, lecz manekiny poruszane agitacją rewolucyjną. I nie chodzi tu o wolność, gdyż wszelka aktywność idąca w tym kierunku gubi się w chaosie wypadków, bądź jest dyscyplinowana przez gilotynę partyjną.

STRESZCZENIE

Artykuł dotyczy charakterystyki rewolucji 1905-1907 roku w powieści Bolesława Prusa „Dzieci”. Utwór odzwierciedla właśnie tragedię etyczną młodzieży, zafascynowanej rewolucją i połkniętej przez nią.

Rozdział 1 przedstawia kompozycję i ekspozycję powieści. W kolejnej części artykułu ma miejsce kreacja i krótka charakterystyka bohaterów utworu w kontekście wydarzeń historycznych. Rozdział 3 umieszcza rozważania na temat głównego wątku a ostatnia część zawiera charakterystykę wydarzeń powieściowych między rzeczywistością a fikcją literacką.

W szatę fikcji literackiej ubrane zostały pytania o moralny i historyczny sens wydarzeń, dylematy wyborów i postaw, rzetelne postępowanie wobec drugiego człowieka, umiejętności znoszenia cierpień, wiara w ludzkie współczucie i miłosierdzie, które ma każdy – z uznaniem szlachetności ludzkich uczynków, z własną pokorą, co w swojej kolejności doprowadzi do przemian, których nie w stanie dokonać żadna rewolucja.

LITERATURA:

1. Pieścikowski E. Dzieci Bolesława Prusa. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1980.132 s.
2. Prus B. Anielka, Placówka, Dzieci, Pisma wybrane, t. 3. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1984. 604 s.
3. Prus B. Kroniki. Wybór, opr. J. Bachórz. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1994. 522 s.
4. Historia Polski, pod red. Ż. Kormanowej, W. Najdus, t. III. Warszawa : PWN, 1972. 992 s.
5. Zdrada J. Historia Polski 1795–1914. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. 763 s.

Information about the author:

Nanivskyy R. S.,
Lecturer at the Department of Foreign Languages
Lviv Polytechnic National University
14, Stepana Bandery str., Lviv, 79000, Ukraine

ГЕНЕЗА БІБЛІЙНОГО ОБРАЗУ-СИМВОЛУ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

Ніконова В. Г., Хаботнякова П. С.

ВСТУП

Духовний пошук, прагнення зрозуміти сутність речей та намагання осягнути сенс життя завжди були рушійною силою у літературі, кіно, музиці та живописі. Важливу роль у цьому відіграє релігія (від лат. *religio* ‘зв’язок’) – система світогляду та світосприйняття конкретної людини або групи людей, набір культурних, духовних і моральних цінностей, що зумовлюють поведінку людини. Науці відомо більше п’яти тисяч релігій, але найбільш поширеними з них є буддизм, індуїзм, іслам, юдаїзм і християнство, у складі якого виокремлюються католицизм, православ’я та протестантизм. Християнство (від гр. *Χριστός* ‘помазанник, Месія’) – монотеїстична релігія, яка ґрунтується на віруванні в Ісуса Христа як Божого Сина, який помер на хресті і воскрес на третій день заради спасіння людства від рабства гріха.

Християнство базується на Біблії (від гр. *τά βιβλία*, *βιβλία* ‘збірка книг’) – богонатхненні збірки священних текстів, які християни вважають Святим Письмом уже протягом тисячоліть. У Біблії розкривається історія людства від самого початку й описується його кінець, а також висвітлюються основні постулати вчення Ісуса Христа. Святе Письмо поділяється на Старий і Новий Заповіти. Заповіт (івр. *ברית* ‘угода, договір, союз, заповіт’) відображає угоду між Богом і людством. У Старому Заповіті йдеться про створення світу, гріхопадіння і заповіт Бога з Ізраїльським народом, а у Новому – про спасіння людства від гріха через спокутування його смертю Ісуса Христа та новий заповіт із Богом. «Загублений рай» у книзі Буття стає «Поверненим Раєм» у книзі Одкровення. Біблія вважається найдавнішим прикладом гіпертексту, в якому реалізуються біблійні образи-символи. Дослідження біблійних образів-символів вимагає з’ясування таких основних понять, як «образ», «символ», «образ-символ», встановлення особливостей їх кореляції у гуманітарній парадигмі зокрема.

1. Поняття «образ» і «символ» у гуманітарній площині

Поняттям «образ» (гр. *Εἰκὼν* ‘подоба, вигляд’) послуговуються майже у всіх галузях гуманітарних наук і, відповідно, кожна з галузей має свої

підходи до тлумачення цього поняття. Найбільш уживаним це поняття є у філософії, психології, лінгвокультурології, літературі та лінгвістиці.

Суть поняття «образ» у **філософії** полягає у тому, що образ розуміється як результат та ідеальна форма віддзеркалення і реконструкції предметів та явищ матеріального світу у свідомості людини¹. Образ пояснює структуру світотворення, його закони; і одночасно він є фактом ідеального буття, певним семантичним об'єктом².

У **психології** поняття «образ» розуміється як те, що лежить в основі асоціацій ідей (Ф. Гальтон³), і відображає переживання, які пов'язані з тим, що відбувається в нашій пам'яті, а не з поточним моментом, та один з елементів свідомості, основним завданням якого є репрезентація в структурі свідомості феноменів внутрішньої реальності (Е. Титченер⁴); як відтворення у свідомості інстинктів і потягів; як те, що пов'язує людину не з об'єктивною реальністю, а з внутрішнім світом, відображаючи його підводні течії і колізії; і як міст, що поєднує протилежності⁵. Когнітивна психологія трактує образ як репрезентацію у розумі уявного об'єкта або події (Р. Солсо⁶), і його основним завданням є збереження в пам'яті подій і явищ реальності у вигляді певної картинки в голові, проекції сцен із реального світу. Образом називають усі психічні відображення, у яких перед суб'єктом відкриваються предмети і відношення об'єктивного світу (П. Гальперін⁷); а також, образ – це пізнавально-смишлова структура, яка виконує роль прозорого посередника.

У **лінгвокультурології** розрізняють «предметні образи», які зумовлені лінгвокреативним мисленням та які є результатом наочного узагальнення та відбору культурно значущих подій і ситуацій⁸. Предметні образи – це форма відображення явищ і предметів; наприклад, предметний образ «сонце» уявляється як жовтий, круглий

¹ Жюлиа Д. Философский словарь / сост. и гл. ред. Дидье Жюлиа. Москва : Междунар. отношения, 2000. 544 с.

² Кемеров В. Философская энциклопедия / сост. и гл. ред. В. Кемеров. Панпринт, 1998. URL: <http://terme.ru/dictionary>

³ Galton F. Inquiries into Human Faculty and its Development. URL : <http://galton.org/books/human-faculty/text/human-faculty.pdf>.

⁴ Titchener E. B. Lectures on the Elementary Psychology of Feeling and Attention. New York : Adamant Media Corporation, 2005. 84 p.

⁵ Горчак Т. Ю. Словесний образ-символ в американській поезії ХХ століття : когнітивно-семіотичний аспект : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2009. 214 с.

⁶ Солсо Р. Когнитивная психология. 6-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 589 с.

⁷ Гальперин П. Я. Основные результаты исследований по проблеме «формирование умственных действий и понятий» : доклад на соискание учен. степени д-ра пед. наук (по психологии) по совокупности работ. Москва : Б. и., 1965. 51 с.

⁸ Карасик В. И. Языковые ключи : монография. Волгоград : Парадигма, 2007. 519 с.

предмет, який дає світло і тепло; тобто у нашій уяві одразу виникає певний малюнок – образ предмету завдяки його характеристикам.

У **літературознавстві** досліджується «художній образ»⁹. Під художнім образом розуміється система конкретно-чуттєвих засобів, що втілює собою власне художній зміст¹⁰; те, що творчо відтворено автором у художньому творі¹¹. Літературознавча традиція розглядає художній образ як специфічну форму буття художнього твору в цілому й окремих його складників¹²; як засіб естетичного моделювання реальності¹³; як конкретну й одночасно узагальнену картину людського життя, яка створюється за допомогою уяви та має естетичне значення та як картину дійсності, яку змальовує письменник⁹. Художній образ – це художній персонаж; наприклад, загальновідомі літературні герої Аліса, Гамлет, Горпина, Катерина, Робін Гуд, та інші – це художні образи.

У **лінгвістиці** наголошують на таких характеристиках образу: образ – це ілюстрація, яка сприяє кращому сприйняттю інформації¹⁴; це «відбиток» об'єктів навколишньої дійсності у мові людини¹⁵; образ містить конотативну забарвленість та емотивність¹⁶; образ набуває символічного значення у мовній діяльності¹⁷; образ – це двостороння одиниця, що об'єднує в собі словесну та концептуальну сторони¹⁸; образ – це вербалізоване сприйняття навколишнього середовища¹⁹.

⁹ Есин А. Б. Принципы и приемы анализа художественного произведения. Москва : Флинта, 2005. 162 с.

¹⁰ Burroway J. Imaginative Writing : The Elements of Craft. Florida : Pearson; Florida State University. 2010. 394 p.

¹¹ Golden J. M. The Narrative Symbol in Childhood Literature: Explorations in the Construction of Text. Berlin – New York : Walter de Gruyter, 2013. 282 p.

¹² Balakian A., Balakian A. E. The Symbolist Movement in the Literature of European Languages. Amsterdam : John Benjamins Publishing, 1984. 732p.

¹³ Хаботнякова П. С. Кореляція понять «образ», «символ» та «образ-символ» у сучасній лінгвістичній парадигмі (на прикладах творів Френка Перетті). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Київ, 2015. Т. 18. № 2. С. 190–194.

¹⁴ Горчак Т. Ю. Словесний образ-символ в американській поезії ХХ століття : когнітивно-семіотичний аспект : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2009. 214 с.

¹⁵ Хаботнякова П. С. Кореляція понять «образ», «символ» та «образ-символ» у сучасній лінгвістичній парадигмі (на прикладах творів Френка Перетті). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Київ, 2015. Т. 18. № 2. С. 190–194.

¹⁶ Солсо Р. Когнитивная психология. 6-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 589 с.

¹⁷ Авдеенко И. А. Символ и художественный образ. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2014. №1–1 (31). С. 15–18.

¹⁸ Белехова Л. І. Образний простір американської поезії : лінгвокогнітивний аспект : дис.... докт. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2002. 476 с.

¹⁹ Хаботнякова П. С. Кореляція понять «образ», «символ» та «образ-символ» у сучасній лінгвістичній парадигмі (на прикладах творів Френка Перетті). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Київ, 2015. Т. 18. № 2. С. 190–194.

У лінгвістичних розвідках образ розглядається у двох його іпостасях: це – «мовний образ» і «мовленнєвий образ». Диференціацію зумовлено не типом переносного значення (оскільки метафоричне чи метонімічне переосмислення є основою як мовного, так і мовленнєвого образу), а сферою їх застосування – у мові чи мовленні²⁰.

Мовні образи створюються на основі метафоричного чи метонімічного переосмислення мовних одиниць – усталених словосполучень (фразеологізмів), зафіксованих у словниках. Наприклад, значення британського фразеологізму *to read the tea-leaves* ‘гадати на кавовій гуці’ зумовлене східною традицією чаювання, адже можна було побачити своє майбутнє буквально на дні горнятка.

Мовленнєві образи створюються у тексті / контексті шляхом метафоричного або метонімічного переосмислення лексичних одиниць або вільних словосполучень. Мовленнєвий образ розуміється як троп, або фігура, що виникає завдяки ментальним операціям і реалізується безпосередньо у тексті²¹. У контексті теорії словесного (мовленнєвого) образу, розбудованої Л. Белеховою²², словесний поетичний образ визначається як засіб особливої організації словесної тканини поетичного тексту, в якій типи знань про світ набувають предметного значення. У зв’язку з цим, словесний образ визначається як фрагмент мовлення – слово чи вільне словосполучення – що несе образну інформацію, значення якої не є еквівалентним значенню окремо взятих елементів даного фрагменту²³. Багатий на асоціативні зв’язки, мовленнєвий образ несе додаткову, контекстуальну інформацію. Суть мовленнєвого образу полягає у різноманітності асоціацій, які він викликає. Під час декодування мовленнєвого образу до уваги беруться словникові значення, які у контексті набувають емотивного забарвлення й асоціативних зв’язків. Мовленнєві (як і мовні) образи створюються різноманітними стилістичними прийомами – метафорами, образними порівняннями, антономазією, епітетами тощо. Наприклад, якщо хлопець говорить про дівчину *She is my Anne Shirley*, це означає, що він зустрів мрійливу дівчину, оскільки в основі мовленнєвого образу – антономазія, метафоричне переосмислення власної назви *Anne Shirley* ‘Енн Ширлі’ з роману «Енн із Зелених дахів» (“*Anne of Green*

²⁰ Хаботнякова П. С. Кореляція понять «образ», «символ» та «образ-символ» у сучасній лінгвістичній парадигмі (на прикладах творів Френка Перетті). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Київ, 2015. Т. 18. № 2. С. 190–194.

²¹ Солсо Р. Когнитивна психологія. 6-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 589 с.

²² Белехова Л. І. Образний простір американської поезії : лінгвокогнітивний аспект : дис.... докт. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2002. 476 с.

²³ Хаботнякова П. С. Кореляція понять «образ», «символ» та «образ-символ» у сучасній лінгвістичній парадигмі (на прикладах творів Френка Перетті). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Київ, 2015. Т. 18. № 2. С. 190–194.

Gables”) канадської письменниці Люсі-Мод Монтгомері (*Lucy Maud Montgomery*): Енн Ширлі – рудоволоса дівчинка-сирота, яку виховують брат і сестра Метью й Марілла Катберти, які живуть на фермі Зелені Дахи в Ейвонлі, острів Принца Едуарда. Енн Ширлі опиняється у різноманітних кумедних ситуаціях, має багату уяву, любить читати книжки та має хист до письменництва.

Поняття «символ» (гр. Σύμβολον ‘знак, зображення певного предмету або тварини для позначення якості предмету; умовний знак певних понять, ідей, явищ’) стає об’єктом дослідження у таких наукових галузях, як семіотика, філософія, лінгвокультурологія, література, лінгвістика тощо.

У **семіотиці** символом називають графічний знак формально-мовного опису, у якому зв’язок між позначуваним і позначувальним устанавлюється за умовною згодою, а також це базовий знак математичних кодів, що характеризується високим потенціалом абстракції і значним семіотичним наповненням²⁴.

У **філософії** категорію символу почали досліджувати ще у ХІХ столітті (Г. Гегель, І. Кант, Ф. Шеллінг), а у ХХ столітті був сформований цілісний підхід до філософського поняття символічності (Ж. Бодрійяр, А. Вайтхед, Ж. Делез, Е. Кассірер, Ж. Лакан, К. Юнг) (*цит. за*²⁵). Філософія розглядає символ як спосіб пізнання істинного божественного сенсу – мова, міф, релігія, мистецтво і наука є символічними формами, за допомогою яких людина, з одного боку, впорядковує навколишній хаос, а з іншого, – здійснює єднання самих людей²⁶. Символ – це те, що позначає «щось», що зображує внутрішній стан людини, її почуття і думки; це те, що знаходиться поза нами й символізує щось всередині нас²⁷, а також «втілення ейдосу в інобуття, і до того ж не обов’язково в реальному і фактичному інобутті та невичерпне багатство апофатичних можливостей сенсу» (*цит. за*²⁸). У філософсько-герменевтичному аспекті (Г. Гадамер, П. Рікер) символ – це зв’язок між уламками буття, які прагнуть возз’єднатися у гармонійне ціле, він указує на значення, актуалізує його та

²⁴ Balakian A., Balakian A. E. *The Symbolist Movement in the Literature of European Languages*. Amsterdam : John Benjamins Publishing, 1984. 732p.

²⁵ Balakian A., Balakian A. E. *The Symbolist Movement in the Literature of European Languages*. Amsterdam : John Benjamins Publishing, 1984. 732p.

²⁶ Жюліа Д. *Філософський словарь / сост. и гл. ред. Дидье Жюліа*. Москва : Междунар. отношения, 2000. 544 с.

²⁷ Кемеров В. *Філософская энциклопедия / сост. и гл. ред. В. Кемеров*. Панпринт, 1998. URL: <http://terme.ru/dictionary>

²⁸ Хаботнякова П. С. Кореляція понять «образ», «символ» та «образ-символ» у сучасній лінгвістичній парадигмі (на прикладах творів Френка Перетті). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Київ, 2015. Т. 18. № 2. С. 190–194.

репрезентує (цит. за²⁹). Символом можна вважати «будь-яку структуру значення, де один смисл, прямий, первинний, буквальний, означає одночасно і другий смисл, непрямий, вторинний, алегоричний, який можна зрозуміти лише через перший»³⁰. Ці вислови з подвійним смислом утворюють герменевтичне поле, у зв'язку з чим поняття інтерпретації та символу значно розширюються. У цьому контексті, інтерпретація – це робота мислення, яка полягає у тому, щоб розшифрувати смисл, який стоїть за прямим смислом, а також у тому, щоб розкрити рівні значення, які знаходяться у буквальному значенні³¹.

У лінгвокультурології на основі тлумачення символу як багатозмістового, конвенційного, мотивованого знаку наголошують на предметних символах³², у яких носієм символічної функції є предмет, артефакт або персона. За В. Масловою, символ – це «семантична спіраль, що містить широкий спектр значень: як імпліцитних, так і шкали семантичних субститутів, тобто запрограмовану заміну одного значення іншим» (цит. за³³). Об'єктом символізації стають ключові елементи культури (предметні символи), таким чином символ – стабільна функціональна категорія культури, яка виконує регуляторну й інтегративну функцію культури³⁴. Предметний символ – це річ, наділена смислом, наприклад, «змій», «кава», «корона», «сіль». «Корона» як предметний символ утілює велич, силу; корону вдягають правителю як знак влади, але коли корону забирають від нього, він позбувається цієї влади. «Корона» стає словесним символом «влади», точніше, це – «символ влади». Предметний символ – це знак, зв'язок якого з референтом специфічно вмотивований сукупністю асоціацій,

²⁹ Хаботнякова П. С. Кореляція понять «образ», «символ» та «образ-символ» у сучасній лінгвістичній парадигмі (на прикладах творів Френка Перетті). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Київ, 2015. Т. 18. № 2. С. 190–194.

³⁰ Рикер П. Герменевтика. Этика. Политика : Московские лекции и интервью. Москва : КАМІ, АСАДЕМІА, 1995. 160 с

³¹ Хаботнякова П. С. Кореляція понять «образ», «символ» та «образ-символ» у сучасній лінгвістичній парадигмі (на прикладах творів Френка Перетті). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Київ, 2015. Т. 18. № 2. С. 190–194.

³² Карасик В. И. Языковые ключи : монография. Волгоград : Парадигма, 2007. 519 с.

³³ Хаботнякова П. С. Кореляція понять «образ», «символ» та «образ-символ» у сучасній лінгвістичній парадигмі (на прикладах творів Френка Перетті). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Київ, 2015. Т. 18. № 2. С. 190–194.

³⁴ Хаботнякова П. С. Кореляція понять «образ», «символ» та «образ-символ» у сучасній лінгвістичній парадигмі (на прикладах творів Френка Перетті). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Київ, 2015. Т. 18. № 2. С. 190–194.

уявлень про предмет символічного позначення та про предмет первинного позначення³⁵.

У літературознавстві художній символ – це художній образ, що виражає значення будь-якого явища у предметній формі, та будь-який художній персонаж, що умовно відтворює усталену думку, ідею, почуття, які набувають символізму; естетична категорія, зміст якої розкривається шляхом зіставлення його (символа) із суміжними категоріями – образом, знаком й алегорією³⁶. Наприклад, у контексті *Вона – Кайдашиха* власна назва *Кайдашиха* позначає художнього персонажа – жадібну та жорстоку свекруху, яка не давала спокійного життя своїм невісткам. Таким чином, *Кайдашиха* символізує людину, яка має скандальний характер, як Маруся Кайдашиха із повісті «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького, і поводитья як сварлива та жадібна баба. Отже, *Кайдашиха* виступає художнім символом. Художній символ, маючи графічне зображення, формує глибинні смисли тексту³⁷; він є результатом ментальної симуляції емпіричного й емоційного досвіду людини³⁸.

У лінгвістиці слово-символ визначається як багатозмістовий знак, що має словесне втілення³⁹. Словесні символи – стійкі асоціативні комплекси, закріплені у свідомості людей, які існують у мовному значенні слова у вигляді «символічної аури», низки сем культурно-стереотипного й архетипного, давнього міфологічного характеру⁴⁰; їх особливість полягає у «мотивації мовного знака, пов'язаної з картиною світу, фоновими знаннями, прагматикою в широкому сенсі»⁴¹. Словесний символ, або слово-символ, – це звичайне слово, яке називає предмет і має символічне значення. Слова-символи беруться з життя і використовуються у їх прямому значенні, наприклад, слово *wedding ring* 'обручка' позначає головний символ подружжя.

³⁵ Шелестюк Е. Семантика художественного образа и символа (на материале англоязычной поэзии XX века) : дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 1998. 209 с.

³⁶ Burroway J. Imaginative Writing : The Elements of Craft. Florida : Pearson; Florida State University. 2010. 394 p.

³⁷ Ryken L. Dictionary of Biblical Imagery / eds L. Ryken, J. C. Wilhoit, T. Longman. USA: InterVarsity Christian Fellowship, 1998. 1058 p.

³⁸ Golden J. M. The Narrative Symbol in Childhood Literature: Explorations in the Construction of Text. Berlin – New York : Walter de Gruyter, 2013. 282 p.

³⁹ Шелестюк Е. Семантика художественного образа и символа (на материале англоязычной поэзии XX века) : дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 1998. 209 с.

⁴⁰ Науменко Н. В. Символіка в образній структурі української новелістики кінця XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2002. 20 с.

⁴¹ Хаботнякова П. С. Кореляція понять «образ», «символ» та «образ-символ» у сучасній лінгвістичній парадигмі (на прикладах творів Френка Перетті). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Київ, 2015. Т. 18. № 2. С. 190–194.

Отже, образ у гуманітарній парадигмі – це продукт сприйняття і розуміння світу. У лінгвістичних дослідженнях у термінах мовно-мисленнєвого процесу мовний і мовленнєвий образи – це слова чи словосполучення, що навантажені образною інформацією. Мовний образ зафіксований у словниках, а мовленнєвий (словесний) – це метафоричне чи метонімічне переосмислення слова чи вільного словосполучення у контексті. Символ розуміється як багатозмістовий знак, що має предметне втілення (матеріальний об'єкт, зображення тощо) і заміняє собою якусь іншу сутність (поняття, ідею чи іншу абстракцію), використовуючи для цього асоціацію, подібність або домовленість. Словесний символ, або слово-символ, – це слово, що у своєму буквальному значенні позначає якийсь матеріальний об'єкт, який асоціюється у нашому фоновому знанні з певним символічним поняттям чи абстракцією і таким чином набуває символічного значення.

2. Підґрунтя «біблійного образу-символу»

Образ-символ розуміється як імплікативний, динамічний, макроконтекстуальний словесний образ, для якого характерна розщепленість референції і рівноправність вихідного значення і похідного референційного смислу⁴². За Т. Горчак⁴³, образ-символ – це складний багатозначний семіотичний конструкт, який виникає внаслідок поєднання символізму та вживання різноманітних образних засобів: метафор, порівнянь, персоніфікацій, алюзій тощо. В образах-символах символ – це слово, яке називає предмет, щось символізує та асоціюється з чимось / чимось символічним. В образах-символах відзначають образну природу символу – символ «виростає» з образу, проте «образність» символу розуміється по-різному⁴⁴. Таким чином, в образах-символах спостерігається комплексність у плані змісту. В образах-символах символ, трансформований та актуалізований в образі, отримує необхідну для підключення до символічного простору культури частку предметності, відчутності. Стимулюючи уяву, образ змушує людину не лише інтерпретувати символ, а й переживати його. У цьому сенсі образ є посередником між символічним (духовним) і безпосереднім (матеріальним, соціальним)

⁴²Белехова Л. І. Образний простір американської поезії : лінгвокогнітивний аспект : дис.... докт. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2002. 476 с.

⁴³Горчак Т. Ю. Словесний образ-символ в американській поезії ХХ століття : когнітивно-семіотичний аспект : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2009. 214 с.

⁴⁴Шелестюк Е. Семантика художественного образа и символа (на материале англоязычной поэзии ХХ века) : дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 1998. 209 с.

аспектами людського буття. Образ і символ здатні програмувати події: звідси поєднання естетичного і магічного у тексті⁴⁵.

Образи-символи поділяються на ті, що закріплені у культурі, та індивідуально-авторські. Образи-символи, закріплені в культурі, є загальновідомими, наприклад, у британській культурі це – *red rose* ‘червона троянда’, *red telephone box* ‘червона телефонна будка’, *fish and chips* ‘риба та чіпси’, а в американській – *uncle Sam* ‘дядько Сем’, *the Statue of Liberty* ‘Статуя Свободи’, *hamburger* ‘бургер’ (цит. за⁴⁶); в українській культурі це – *калина*, *мак*, *чорнобривці*, *тризуб*, *гарбуз*⁴⁷. Необхідною умовою для їх адекватного розуміння є обізнаність у культурно-світоглядних традиціях народу. Індивідуально-авторські образи-символи у культурі незакріплені. Вони набувають символізму безпосередньо у тексті, актуалізуючи певні інтенції автора (цит. за⁴⁸).

Біблійний образ-символ ґрунтується на поєднанні біблійних образів і біблійних символів. Кореляцію цих понять можна проілюструвати на прикладі біблійного образу-символу води. В розповіді про Вихід (вихід євреїв з Єгипту, який відбувався протягом 40 років) вода постає як предметний образ. Читаємо, що не «було води пити народові», а потім Мойсей ударив по скелі, з якої пішла вода, і народ став пити її (Вих. 17: 1–7). У цьому випадку сенс води визначається її фізичними властивостями, що забезпечують угамування спраги і відведення загрози смерті⁴⁹. Але у словах Ісуса, звернених до жінки біля колодязя, вода перетворюється на символ порятунку: «*А хто пийме воду, яку Я дам йому, той не матиме спраги повік, але вода, яку Я йому дам, стане в ньому джерелом води, що тече в життя вічне*» (Ів. 4: 14). У предметному образі води першорядне значення мають її фізичні властивості, а у зверненні Ісуса до жінки воді надається символічне значення – порятунок. Зрозуміло, що вода не стала б символом порятунку, якщо б у неї не було притаманних їй фізичних властивостей, тому навіть при розгляді біблійного, духовного образу-символу береться до уваги буквальне значення слова.

⁴⁵ Авдеєнко І. А. Символ и художественный образ. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2014. №1–1 (31). С. 15–18.

⁴⁶ Balakian A., Balakian A. E. *The Symbolist Movement in the Literature of European Languages*. Amsterdam : John Benjamins Publishing, 1984. 732p.

⁴⁷ Коцура В. П. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, Москва Київ Дмитренко, В. В. Куйбиди. 3-є вид. Київ : Міленіум, 2005. 352 с.

⁴⁸ Хаботнякова П. С. Кореляція понять «образ», «символ» та «образ-символ» у сучасній лінгвістичній парадигмі (на прикладах творів Френка Перетті). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Київ, 2015. Т. 18. № 2. С. 190–194.

⁴⁹ Ryken L. *Dictionary of Biblical Imagery* / eds L. Ryken, J. C. Wilhoit, T. Longman. USA: InterVarsity Christian Fellowship, 1998. 1058 p.

Метафора й образне порівняння – «дворяусні» висловлювання, у яких необхідно брати до уваги рівні як прямого, так і переносного сенсу. Багато про що говорить саме значення слова «метафора» (гр. *μεταφορά*), утвореного з двох грецьких слів, які буквально означають ‘перенесення’. Наприклад, спочатку треба уявити собі воду у вихідному, фізичному сенсі (у наведеному вище прикладі), а потім – перенести це значення на такі поняття, як «християнське виховання» і «добра звістка з далекого краю». Зв’язок між цими частинами образного порівняння не довільний, а логічний. Для розуміння логіки, укладеної у метафорі або образному порівнянні, необхідно враховувати пряме значення слова або складників вільного словосполучення і пам’ятати, що метафори й образні порівняння – насамперед образи, а потім уже зіставлення слова⁵⁰.

Біблійні образи-символи можуть формувати певну тему сюжетної лінії, тобто мотив. Термін «мотив» (лат. *motivus*) означає повторення в оповіданні тих самих елементів, тобто є характеристикою типової сцени та фрагменту загальної картини або об’єкта, що багаторазово повторюється з деякими змінами⁵¹. Роберт Олтер (*Robert Alter*), популяризатор цього поняття, визначає типову сцену як «ретельно розроблений набір прийнятих акторами й глядачами умовностей при постановці художнього твору» і як «схему», яку читач визнає і якої чекає (*цит. за*⁵²).

У простій формі мотив зустрічається, приміром, у конкретних біблійних оповіданнях. Наприклад, у розповіді про зустріч Якова з Рахіль у колодязя (Бут. 29: 4–12) розвивається тема зустрічі з майбутньою нареченою біля колодязя у такій сюжетній лінії: біля колодязя з’явився чоловік з іншої країни, до колодязя за водою підійшла жінка, чоловік і жінка поговорили один з одним, чоловік набрав води з колодязя, допомігши жінці, жінка побігла додому розповісти сім’ї про те, що трапилося, і запросила чужинця в будинок, проявивши гостинність і привітність⁵³. Мотив зустрічі з майбутньою нареченою у колодязя повторюється в Біблії кілька разів – в оповіданні не лише про Якова і Рахіль, але також в оповіданні про раба Авраама, якому наказали привести наречену Ісааку і він уперше побачив її біля колодязя (Бут. 24: 10–33), і в оповіданні про Мойсея, коли він прийшов

⁵⁰ Ryken L. Dictionary of Biblical Imagery / eds L. Ryken, J. C. Wilhoit, T. Longman. USA: InterVarsity Christian Fellowship, 1998. 1058 p.

⁵¹ Абрамович С. Біблія як інтертекст світової літератури : монографія. Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2011. С. 428.

⁵² Абрамович С. Біблія як інтертекст світової літератури : монографія. Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2011. С. 428.

⁵³ Ryken L. Dictionary of Biblical Imagery / eds L. Ryken, J. C. Wilhoit, T. Longman. USA: InterVarsity Christian Fellowship, 1998. 1058 p.

у Мадіамську землю і там зустрів свою майбутню дружину (Вих. 2: 16–21). Таким чином, тема або мотив створюються за допомогою певних умовних повторів, тобто елементів, настільки часто повторюваних в аналогічних ситуаціях, що вони здаються самі собою зрозумілими як авторам, так і читачам слова⁵⁴.

У контексті сучасного переосмислення біблійних сюжетів виникає поняття інтертекстуальності (від фр. *intertextualite* ‘міжтекстовість’) для позначення загальних властивостей текстів, що виражається в наявності між ними зав’язків, завдяки яким тексти (або їх частини) можуть посилатися один на одного різноманітними способами, хоча сама ідея «діалога між текстами» належить М. Бахтіну. Внаслідок цього виникає поняття «інтертекст» – співвідношення одного тексту з іншим, діалогічною взаємодією текстів, що забезпечують додатковий смисл ніж той, що був задуманий автором (*цит. за*⁵⁵).

Змістом біблійного інтертексту є різні мотиви, які розвиваються у сюжетних лініях Святого Письма. В цих мотивах реалізуються різноманітні біблійні образи-символи. Розглянемо деякі біблійні мотиви.

Біблійний мотив **Гріхопадіння** у Старому Заповіті (Буття 3: 1–24). Історія починається відтоді, як Бог створив Усесвіт і помістив у Едемському Саду перших людей (Адама і Єву), щоб із ними спілкуватися. Адам і Єва могли насолоджуватися життям та один одним, але Бог дав їм одне правило – ніколи не їсти з дерева Пізнання добра і зла. Проте Змій спокусив Єву, запропонувавши вкусити фрукт із цього дерева та стати богами, а Єва, своєю чергою, звабила цим фруктом Адама. Саме через те, що вони не послухалися, Бог їх вигнав із Рая та поставив охорону – янголів із вогняними мечами⁵⁶.

У цьому біблійному мотиві реалізуються такі біблійні образи-символи.

Адам ‘Adam’ – загальна назва всіх людей як роду, асоціюється з першою людиною на землі та символізує гріхопадіння. Уживається у складі біблеїзмів: *Адамове ребро*, себто жінка, *Адамові діти* / *Адамові сини* – нащадки Адама, всі люди на землі. Англійські відповідники: *not to know smb from Adam; the Old Adam; as old as Adam; one’s outward Adam; When Adam delved and Eve span who was then a gentleman*.

Єва ‘Eve’ (євр. *חַוָּה*) – та, хто дає життя, асоціюється з першою жінкою на землі та символізує життя. Так назвав Адам свою дружину, першу жінку і праматір усіх людей. Проте «*Змій Єву звабив лукавством своїм*» (2 Кор. 11.3); таким чином у світ прийшли гріх і горе. Але як

⁵⁴ Symons A., Creasy M. *The Symbolist Movement in Literature*. Manchester : Carcanet Press Ltd., 2014. 336 p.

⁵⁵ Авдеенко И. А. Символ и художественный образ. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2014. №1–1 (31). С. 15–18.

⁵⁶ Святе Письмо / пер. І. Огієнка. URL : <http://allbible.info/bible/ogienko/mr/12/>.

гріх прийшов у цей світ через жінку, так і через жінку прийде порятунок (мається на увазі Марія, яка народила Ісуса Христа). Вживається у складі біблеїзмів: *Свина дочка, Євине насіння, Євин накоренок* – нащадки Єви, жінки. Англійські відповідники: *a daughter of Eve; would you Adam and Eve it?*

Змій ‘serpent’ – асоціюється з дияволом і символізує хитрість. Це древній змій, дракон, званий дияволом і сатаною, що зводить усесвіт (Об. 12.9; 20.2). У символічному втіленні у Біблії зустрічаються такі назви: «змій», «єхидна», «отрута змій» і «породження єхидни», що позначають хитрість, злість, ідолопоклонство і безбожництво. Вживається у складі біблеїзмів: *змій-спокусник* (про людину, яка своїми улесливими речами підштовхує когось до аморальних вчинків). Англійські відповідники: *be lover tan a snake, go and kill a snake, snake in the grass*.

Плід ‘fruit’ – асоціюється з порушенням правил і символізує щось заборонене. Вживається у складі біблеїзму: *скуштувати плід із забороненого дерева* (тяжкий злочин), *первородний гріх, грішна спокуса*. Англійські відповідники: *a forbidden fruit, bear the fruits of smth, forbidden fruit is sweetest, he that would eat the fruit must climb the tree*.

Фіговий листок ‘a fig leaf’ – асоціюється з благопристойним прикриттям ганебних учинків і символізує сором. Після того, як Адам і Єва скуштували плід із дерева пізнання добра та зла, їм розкрилися очі, «і пізнали, що нагі вони. І зшили вони фігові листя, і зробили опаски собі» (Буття 3: 7).

Дерево життя ‘the tree of life’ – асоціюється з джерелом благодаті та символізує безсмертя. Це – дерево, яке за Святим Писанням, разом із деревом пізнання добра і зла, зростив Господь у райському Едемі. Коли Бог вигнав Адама і Єву з раю, Він «поставив Херувима і меча полум’яного, який обертався навколо, щоб стерегти дорогу до дерева життя» (Буття 3: 24). Плоди цього дерева – це джерело життя, що є в людському серці. Це джерело благодаті, Богом дарованої всеперемагаючої любові. Вживається у складі біблеїзму: *скуштувати плід із забороненого дерева* (тяжкий злочин), *первородний гріх, грішна спокуса*. Англійські відповідники: *as the tree as the fruit, the tree is known by its fruit*.

Біблійний мотив **Каїн та Авель** (Буття 4: 1–15). Після того, як Адам і Єва покинули Едемський Сад, вони почали оброблювати землю та народили дітей. Каїн, їх перший син, займався землеробством, а Авель, другий син, був пастухом. Бог прийняв жертву, яку приніс Авель (овочі та фрукти), а від жертви Каїна відмовився. Каїн убив свого молодшого брата через заздрість – так була пролита перша кров людини. У Новому Заповіті Авеля називають праведним, а його віра і діла прославляються.

А на життя Каїна прийшло прокляття – земля перестала давати свій урожай, і Каїн перетворився на вигнанця та блукача⁵⁷.

У цьому біблійному мотиві реалізуються такі біблійні образи-символи.

Кров ‘blood’ – асоціюється з життям та вважається символом примирення в жертвоприношеннях, і тому «без пролиття крові не може бути прощення гріхів» (Євр 9.22). «Душа тіла в крові, і Я призначив її вам для жертовника, щоб очищати душі ваші, бо кров та вона очищує душу» (Лев.17.11). Уживається у складі біблеїзму: *Пролита кров Авеля* (яка ззиває до Бога про помсту, порівнюється з кров’ю Христа, голос якого звучить сильніше, оскільки кров Христа уможливує прощення (Євр. 12: 24). Англійські відповідники: *have smb’s blood on one’s hands (head); shed one’s blood*.

Каїн ‘Cain’ – асоціюється з першим братовбивцею та символізує жорстокість. Первородний син Адама і Єви (Бут 4.1), який, всупереч попередженню Бога, піддався гріху, коли Бог із благоволінням прийняв жертву Авеля і відкинув жертву Каїна: він убив Авеля, і, в покарання за це, Бог вигнав його із землі, де він жив. Уживається у складі біблеїзму: *Каїнове клеймо* (Каїн, завдяки особливому знаку, даним йому Богом, охоронявся від помсти людей, яку, як він сам усвідомлював, він заслужив). Англійські відповідники: *the Brand of Cain; the mark of Cain*.

Біблійний мотив **Завіт з Авраамом** (Буття 22: 1–14). Господь покликав Аврама розпочати подорож у землю Ханаанську. Він дав йому три обітниці – дати землю, провести від нього великий народ і благословити його та всіх майбутніх нащадків. Аврам і його дружина Сара не мали дітей, але Бог пообіцяв велике потомство. Час ішов, і вони вирішили виправити цю ситуації хитрістю. Служниця Сари провела ніч з Аврамом і народила від нього сина Ізмаїла (від нього пішов арабський народ). Але Божий план був іншим – на знак угоди з Богом у Аврама і Сари з’явилися нові імена – Авраам і Сарра, а також Авраам прийняв знамення завіту – обрізання. Бог повелів, щоб усі представники чоловічої статі робили обрізання – як знак завіту з Богом. Ця традиція збереглася й до нині у всіх нащадків Авраама (євреїв та арабів). Коли Аврааму було 100 років, Сарра народила сина Ісаака. Але і тут Бог випробував віру Авраама, наказавши йому принести у жертву його сина Ісаака. Про вбивство сина не йшлося, оскільки на місці жертвоприношення був баран: питання полягало у довірі Богу та слідуванню Його волі.⁵⁸

У цьому біблійному мотиві реалізуються такі біблійні образи-символи.

⁵⁷ Святе Письмо / пер. І. Огієнка. URL : <http://allbible.info/bible/ ogienko/mr/12/>.

⁵⁸ Там само.

Авраам ‘Abraham’ – асоціюється з батьком єврейського народу та символізує довіру Богу та слідування Його волі.

Земля обітована ‘the land of promise (the promised land)’ – асоціюється з Палестиною та символізує багатий, розкішний край, де панує достаток і злагода. Вживається у складі біблеїзму: *блаженний край, обіцяний край*. Англійські відповідники: *spy out the land, see land, the land flowing with milk and honey*.

Агнець ‘lamb’ – асоціюється з жертвовною твариною та символізує смиренну, покірну людину. Вживається у складі біблеїзму: *Агнець Божий* (асоціюється з Ісусом Христом і символізує Його жертву на Голгофському хресті). Англійські відповідники: *lamb of God, like a lamb, one’s ewe lamb, (as) quiet as a lamb*.

Біблійний мотив **Розп’яття та Воскресіння** (Від Матвія 28: 1–7) розвивається за таким сюжетом. Юда Іскаріот вирішив зрадити Ісуса – за тридцять срібних монет він привів первосвящеників та озброєних людей у Гетсиманський сад, де був Ісус зі Своїми учнями. Юда підійшов до Ісуса, поцілував Його та вказав первосвященикам на Нього. Цей поцілунок був знаком, що саме Його треба заарештувати. Ісуса розп’яли на хресті на горі Голгофа. Ця гора нагадувала форму черепа. Поруч із ним на хрестах висіли два розбійники – один із них розкаявся у своїх гріхах, і Ісус пообіцяв йому місце у Раю. Коли Ісус сконав, то стався землетрус і завіса у Храмі, яка приховувала Святе Святих, розірвалася навпіл. Це означало, що Ісус став жертвою за гріхи людства, і відтоді люди можуть звертатися до Бога напяму без посередників у будь-який час. На третій день, у неділю, Ісус Воскрес із мертвих – він вийшов із печери, де був похований⁵⁹.

Цей біблійний мотив реалізує такі біблійні образи-символи.

Гетсиманський сад ‘The Garden of Gethsemane’ – асоціюється з місцем Гетсиманія (що в перекладі означає ‘прес для масла’) – невеличким селищем із садом за межами Єрусалима біля західного підніжжя Оливної гори, куди часто ходив Христос і де Він переніс глибокі душевні муки, віддавшись добровільно в руки грішників, і символізує страждання.

Хрест ‘cross’ – асоціюється з місцем страти Ісуса Христа та символізує страждання та смерть. Первинне значення слова «хрест» – ‘ганебний стовп, до якого прив’язували злочинців, виставляючи їх на всенародне приниження й голодну смерть’. Кожен засуджений мав нести свій хрест до місця страти. Засуджений до страти, Ісус ішов на Голготу (лобне місце Череповище) і ніс на Собі це «дерево прокляття». Христос змирився зі Своєю долею й терпляче переборював усі приниження, глузування, знущання. *«І взяли Ісуса й повели... І, нісши*

⁵⁹ Святе Письмо / пер. І. Огієнка. URL : <http://allbible.info/bible/ogienko/mr/12/>.

Свого хреста, Він вийшов на місце, Череповищем зване, по-гебрейському Голгота» (Іоана 19: 17). У перекладі з грецького Голгота означає ‘трупна голова, череп’. Уживається у складі біблеїзму: *бути на хресті; нести тяжкий хрест* (терпляче переборювати труднощі, незгоди, усе те, що сталося неминучим у чиемусь житті) *бути на хресній дорозі, хресна путь, іти на Голготу, іти під тязарем хреста, тяжкий хрест*. Англійські відповідники: *bear (carry) one's cross; no cross, no crown; on the cross; take smb to the cross*.

Тридцять срібняків ‘Thirty pieces of silver’ – асоціюється з грошима, які Юда отримав за те, що видасть Ісуса священикам, і символізує винагороду за зраду. Срібняк – срібна гебрайська монета. За тридцять срібняків можна було купити одного раба. Саме за таку суму Юда віддає Ісуса Христа до рук римських солдатів: *«І вони йому виплатили тридцять срібняків. І він відтоді шукав слушного часу, щоб видати Його»* (Матвія 26: 15–16). Служителі храму, яким Юда повернув тридцять срібняків, не могли скористатися ними, бо були заплямовані вони невинною кров’ю. За ці гроші була куплена земля для поховання померлих подорожніх. Уживається у складі біблеїзму: *Юдин срібляк, грішний карбованець, тридцять динарів*. Англійські відповідники: *blood money, black money*.

Терновий вінок ‘crown of thorns’ – асоціюється з високим кущем із темним листям, маленькими гострими колючками та символізує муки, страждання, покарання. Вживається у складі біблеїзму: *терновий лавр*. Англійський відповідник: *a crown of glory*.

Юдин поцілунок ‘a Judas Kiss’ – асоціюється з Юдою та символізує зраду. Вживається у складі біблеїзму: *Юдина зрада; останній поцілунок; Юдина служба; чорна зрада; обцілувати, як Юда*. Англійські відповідники: *the Kiss of death, the last kiss*.

Отже, біблійний образ-символ – це слово у прямому значенні, що позначає предмет, який щось символізує та асоціюється з певним інтертекстом. Біблійні образи-символи є елементами тексту Біблії, що передає знання про світ, бачення світу, характерне для християнського релігійного світобачення. Біблійний образ-символ представляє найвищий ступінь образності у художньому втіленні, а символічність полягає у тому, що біблійні мотиви реалізуються біблійними образами-символами, вербалізованими у тексті Біблії.

ВИСНОВКИ

З опертям на досвід вітчизняних і закордонних дослідників у галузі філософії, психології, лінгвокультурології, літературознавства і лінгвістики встановлено онтологічну сутність поняття «образ-символ» у ланці споріднених понять «образ» і «символ» у гуманітарній парадигмі. Поєднуючи символічне й образне начала, образ-символ

характеризується комплексністю у плані змісту: в образі-символі символ містить у собі образ, але не зводиться до нього; символ позначає присутність якогось смислу, нероздільно злитого з образом, але не тотожного йому.

Біблійні образи-символи – це закріплені в світовій культурі, загальновідомі пізнавально-сміслові структури, що є елементами тексту Біблії, або Святого Письма. Біблійний образ-символ – це слово у прямому значенні, що позначає предмет, який щось символізує та асоціюється з певним інтертекстом.

У християнській релігійній картині світу біблійні образи-символи реалізують біблійні мотиви, а кожний біблійний мотив реалізується певним набором біблійних образів-символів, вербалізованих у тексті Біблії, приміром, мотив «Розп'яття та Воскресіння» представлено такими біблійними образами-символами, як: «хрест», «кров», «тридцять срібняків», «Голгота» тощо.

АНОТАЦІЯ

Встановлено онтологічну сутність поняття «біблійний образ-символ». З оперттям на досвід вітчизняних і закордонних дослідників у галузі філософії, психології, лінгвокультурології, літературознавства і лінгвістики поняття «образ-символ» розтлумачено у ланці споріднених понять «образ» і «символ» у гуманітарній парадигмі. Біблійні образи-символи – це слова у прямому значенні, що позначають предмети, які щось символізують та асоціюються з певними інтертекстами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С. Біблія як інтертекст світової літератури : монографія. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. С. 428.
2. Авдеенко И.А. Символ и художественный образ. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2014. №1–1 (31). С. 15–18.
3. Белехова Л.І. Образний простір американської поезії : лінгвокогнітивний аспект : дис... докт. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2002. 476 с.
4. Гальперин П.Я. Основные результаты исследований по проблеме «формирование умственных действий и понятий» : доклад на соискание учен. степени д-ра пед. наук (по психологии) по совокупности работ. Москва : Б. и., 1965. 51 с.
5. Горчак Т.Ю. Словесний образ-символ в американській поезії ХХ століття : когнітивно-семіотичний аспект : дис. ... канд. філол. Наук : 10.02.04. Київ, 2009. 214 с.
6. Жюлиа Д. Философский словарь / сост. и гл. ред. Дидье Жюлиа. Москва : Междунар. отношения, 2000. 544 с.

7. Есин А.Б. Принципы и приемы анализа художественного произведения. Москва : Флинта, 2005. 162 с.
8. Карасик В.И. Языковые ключи : монография. Волгоград : Парадигма, 2007. 519 с.
9. Кемеров В. Философская энциклопедия / сост. и гл. ред. В. Кемеров. Панпринт, 1998. URL : <http://terme.ru/dictionary>.
10. Коцура В.П. Словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, Москва Київ Дмитренко, В.В. Куйбіди. 3-е вид. Київ : Міленіум, 2005. 352 с.
11. Науменко Н.В. Символіка в образній структурі української новелістики кінця XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2002. 20 с.
12. Рикер П. Герменевтика. Етика. Політика : Московские лекции и интервью. Москва : КАМІ, АCADEMIA, 1995. 160 с.
13. Святе Письмо / пер. І. Огієнка. URL : <http://allbible.info/bible/ogienko/mr/12/>.
14. Солсо Р. Когнитивная психология. 6-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 589 с.
15. Хаботнякова П.С. Кореляція понять «образ», «символ» та «образ-символ» у сучасній лінгвістичній парадигмі (на прикладах творів Френка Перетті). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Київ, 2015. Т. 18. № 2. С. 190–194.
16. Швець Я. Застосування термінів інтертекстуальність та інтертекст у сучасній комунікативній лінгвістиці. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2010. № 675. С. 195–197.
17. Шелестюк Е. Семантика художественного образа и символа (на материале англоязычной поэзии XX века) : дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Москва, 1998. 209 с.
18. Balakian A., Balakian A. E. The Symbolist Movement in the Literature of European Languages. Amsterdam : John Benjamins Publishing, 1984. 732 p.
19. Burroway J. Imaginative Writing : The Elements of Craft. Florida : Pearson; Florida State University. 2010. 394 p.
20. Frye N. Ethical Criticism: Theory of Symbols. Idem, Anatomy of Criticism. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1990. 71 p.
21. Galton F. Inquiries into Human Faculty and its Development. URL : <http://galton.org/books/human-faculty/text/human-faculty.pdf>.
22. Geertz Cl. Ethos, World-View and the Analysis of Sacred Symbols. Man Makes Sense / eds E. A. Hamme, W. S. Simmons. Boston : Little, Brown and Company, 1970. 325 p.

23. Golden J. M. *The Narrative Symbol in Childhood Literature: Explorations in the Construction of Text*. Berlin – New York : Walter de Gruyter, 2013. 282 p.

24. Langacker R. W. *Concept, Image, and Symbol : The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin – New York : Mouton de Gruyter, 2002. 395 p.

25. Ryken L. *Dictionary of Biblical Imagery* / eds L. Ryken, J. C. Wilhoit, T. Longman. USA: InterVarsity Christian Fellowship, 1998. 1058 p.

26. Symons A., Creasy M. *The Symbolist Movement in Literature*. Manchester : Carcanet Press Ltd., 2014. 336 p.

27. Titchener E. B. *Lectures on the Elementary Psychology of Feeling and Attention*. New York : Adamant Media Corporation, 2005. 84 p.

Information about the authors:

Nikonova V. H.,

Doctor of Philological Sciences, Full Professor,
Head of Korunets Department of English
and German Philology and Translation
Kyiv National Linguistic University
73, Velyka Vasylkivska str, Kyiv, 03680, Ukraine

Khabotniakova P. S.,

Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Korunets Department of English and German
Philology and Translation
Kyiv National Linguistic University
73, Velyka Vasylkivska str, Kyiv, 03680, Ukraine

**NAUTICAL ORIGIN OF CONTEMPORARY
ENGLISH COLLOQUIALISMS**

Nikulina O. L.

INTRODUCTION

The origin of contemporary English colloquialisms has its roots in various layers of historical and professional etymological sources of the English language, but since Britain was always a sea country and a marine power depending on the surrounding seas, the large bulk of contemporary colloquialisms descend from marine domain. The sea served always as means of island protection from the invaders and British people depended on the sea as a considerable source of food, like catch of fish. Britain always had a strong elaborate fleet that helped the country not only to defend itself but also to open new lands and make them British colonies, like Canada, Australia, India, etc. No wonder that many everyday English phrases are of nautical/ marine origin. In this research we studied fifty-three colloquialisms of nautical origin and decided to systemize them according to their contemporary status in today's English. Not many languages can boast such amount of nautical/marine words and phrases as the English language. The astonishing amount of English idiomatic speech owes to the nautical language of the past. English is extraordinary rich in metaphor and many of the figures of speech that people speaking English use every day derive from the language and customs of the sea which fact sometimes we even don't realize. This article is the first attempt of describing and systematizing the idioms and metaphors that over the centuries have been passed on from ship to shore.

The big part of the studied marine terms is connected with marine superstitions, the history of which dates back to the very first days of seafaring. At the time when the first ships appeared and the first voyages started to be organized, the mariners didn't have any maps or navigational aids, they relied mostly on their intuition, professional experience and skills. The long expeditions required not only a solid stock of food and water on board but also psychological support for the people in the open ocean that could not communicate with their relatives and families ashore. The big helper in this situation were believes and that is how marine superstitions began to appear. Many of them exist up till now and people often refer to them on land.

In this article we described only those of the researched nautical phrases and expressions that are either used in the contemporary English colloquial

language or those used mainly by the seafarers but are generally understood by all the speakers of English. The methods used were mostly historical comparative and contemporary comparative. We hope that the suggested work will trigger the interest not only of the seafarers and people related to the marine business, but also to all those interested in the etymology of marine/nautical ESP.

The idea of this article is to investigate the nautical origin of the well-known colloquialisms of contemporary English. When people use such expressions as *take it easy, fair and square, ship-shape* etc. they are not aware of where they come from and definitely not many people connect the words with nautical etymology while in reality they are of marine origin. The research was based on several fundamental resources, the results were thoroughly analyzed and we have come to the conclusion that theoretically all the studied terms may be divided into three groups:

1. Originally nautical terms but now everyday English colloquialisms that still can be recognized as phrases connected with marine sphere.
2. Terms that no longer are used by mariners but well known to native speakers.
3. Terms that still refer to maritime sphere.

The next stage of our research was to compare the percentage of the studied expressions to identify which of them are more frequently used and which are not.

1. Group 1. Originally nautical terms but now everyday English colloquialisms that still can be recognized as phrases connected with marine sphere

Here the expressions are presented in an alphabetic order and not according to their value of frequency of usage.

When we hear the expression "*blue ribbon*" we usually think of two things: of "*blue*" as a color of royal and noble origin like in the expression "*blue blood*" and '*ribbon*' as a sign of some prize or trophy awarded for something supreme in a contest won by the winner like different exhibitions, horse shows, etc. The main event in a competition is often called "*blue ribbon event*"¹. Originally it was connected with non-official but very prestigious contest, it was a trophy awarded to the passenger vessel that made the fastest crossing of the Atlantic Ocean. The first vessel to hold the Blue Ribbon was a Cunard liner, the Acadia, the last was United States in 1952, with a speed of nearly 36 knots.²

¹ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 16.

² Ibid.

No wonder the blue color always is associated with the color of sea waters, that's why there are many expressions containing the word, but the meaning of some phrases containing the adjective "*blue*" are not always connected with the color like in "Navy blue" which really means the dark blue color of the Navy uniform. English speakers use the expression "*true blue*" when they characterize the individuals who exhibit the qualities of "steadfastness and trueness" i.e. when they speak of someone's "faithfulness, unswerving loyalty and honesty".³

The expression "*out of the blue*" (also "*like a bolt from the blue*") is definitely known to all people speaking English as "unexpectedly",⁴ without warning, suddenly. The expression has definitely entered the contemporary English, but still the connection with the marine theme can be observed. The etymology of this phrase is also of nautical roots. It is short for "*out of a clear blue sky*" and is an analogy to a sudden change in the weather when, from a good breeze under a cloud dappled blue sky, a demon squall can appear and wreak havoc on the ship, the historians give a documented example of such a situation in the spring of 1878 when ship *Eurydice* was on last few miles of her journey home to Portsmouth from Bermuda. The day was calm. The weather was sunny, all sails set and nothing was ill-omened and betokened a thunderstorm. The seamen were relaxing on deck. Then without warning a dark cloud appeared, a squall struck and *Eurydice* sank with 368 men on board. Within half an hour the weather was perfect again.

What do people think of when they hear the expression "*to have a bone in one's teeth*" immediately a picture of a contented dog with a bone in its teeth rushing happily in seeking for a shelter to indulge itself with tasting the bone visually appears. Or maybe one thinks of a person who is moving freely and briskly with an air of determination and purpose. This is the contemporary meaning of the expression. The origin of it roots back to marine usage. If you look at a picture of any tall ship of 17–18th century, a caravel or any other sailing vessel of the time you usually see the way she cuts the waves in the nice weather with her bow and a white foam round the bow. A "*bone*" in this expression is this foam at the bow or cutwater as the vessel moves through the water. When the foam is quite marked, the ship is said "to have a bone in her teeth" just because of the resemblance to a bone. Nowadays we do not see sailing tall vessels very often but the expression remained in the language.

It's very hard to find an English speaker who hasn't at least once in his lifetime used the colloquialism "*it's double Dutch for me*" meaning "I don't

³ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 168.

⁴ Dictionary of English Language and Culture. London Group UK, 1992. 1528 p. P. 121.

understand a word of it”. But why *Dutch* of all the unclear languages to the British? For other nations gibberish speech is associated with other languages, like Turkish for Ukrainians. The clue lies in history. There were many wars between the English and the Dutch in the seventeenth century, especially in the Thames estuary and very often with the English being defeated. No wonder English seamen hated their enemies and often “coined a wide variety of phrases that depicted the Dutch in a less than flattering manner”⁵, some of many are: “*Dutch bargain*” – a bargain settled over drinks, “*to go Dutch*” – to pay for oneself, etc.

When people use the expression “*to kick the bucket*” the probably would never associate it with its nautical origin but sooner with the American film of the 60ies where one of characters talking about the hidden treasury was dyeing and at last he died while kicking the real bucket with his feet. Some scholars also suggest that the etymology of this expression really is connected with somebody having to literally kick the bucket before hanging oneself. For our research the relevant version of this phrase etymology would be a Nautical one. As we mentioned in our previous article there was always a tradition to keep brooms and buckets always on board because loosing broom or bucket at sea or kicking them overboard was considered very unlucky.⁶ Bucket is very important for the seaman because “it is his bailer when his vessel is taking in water, and it is of great use for catching rainwater when shipboard supplies are low. So practically kicking the bucket overboard was equal to threaten the ships safety in case of emergency or even causing ship’s sinking and hence the death of the crew”.

A “*jackknife*” according to many dictionaries is “a large knife with folding blades”⁷, “a knife with a blade that folds into the handle”⁸, “a large pocketknife”, etc. practically all of us have jackknives at home and they are extremely useful at picnics walking tours and camping trips. This term also owns its nautical etymology. The seamen serving in sail needed a knife that was instantly available and would be used for serving different functions like cutting, fixing, etc. it was carried at the back of a seaman’s belt. “One of the first things the mates did when signing on a new crew in the merchant marine was to break off the points of the men’s knives, so as to reduce the possibility of dangerous wounds among fighting crew members”. It is interesting to mention here that if jackknife “functions as a verb it means “to

⁵ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 41.

⁶ Hornby A.S. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English. Oxford university Press, 2005. 1715 p. P. 87.

⁷ Random House Webster’s College Dictionary. USA, 1995. 1555 p. P. 794.

⁸ Dictionary of English Language and Culture. London Group UK, 1992. 1528 p. P. 700.

form a V-shape””, so when a high diver who touches his feet before hitting the water or a man who folds in a fight are said to jackknife.

Another example of a widely used contemporary expression which dates back to maritime usage is “*mainstream*”. Now it means “a principal or dominant course, tendency or trend”⁹, “the ideas and opinions shared by most people and are most accepted”¹⁰, like mainstream of fashion or in the mainstream of politics. Originally it was a marine term “*to be in the mainstream*” meaning “to be in the main body of water in the tide as it ebbs or flows”^{11; 12}. In nautical language “*stream*” means a steady current in a river or ocean, like Gulf Stream. It didn’t mean that being in the mainstream was always preferable for the ship, because its way may have been dependent on entering or leaving the port, weather conditions, high or low water, etc. The main reason why the phrase entered the everyday English with the positive connotation is the positive load of the two parts of it; “*stream*” which was always good for sailing ships because together with the wind it assured she would move ahead, and “*main*” which is central, principle, dominant.

A well-known colloquialism “*to be under the weather*” can be easily decoded as to be under the influence of bad weather, to feel blue, to feel unwell. It is also a colloquialism for being inebriated, drunk. But the phrase is definitely connected with the sea and this is transparent. Usually when the sea is rough and it’s storming even not heavily landsmen may be inclined to seasickness, nausea, which is the visible symptom of being under the influence of the weather. The traditional belief is that seamen do not succumb to seasickness, although “Lord Nelson himself freely admitted to being seasick for a day or two whenever he went to sea”.¹³

The expression “*to come in with flying colors*” while often used colloquially is easily detectable as belonging to marine domain. Colloquially it means to be completely triumphant, to win a hard competition or a business deal. Historically “*colors*” it was the name of the national flag or ensign given to a ship to fly when at sea. By the means of colors, the ships established their nationalities. Such flags were of particular importance to all maritime nations because they not only revealed the country or nation the ship is establishing; these flags were some kind of code language because at

⁹ Dictionary of English Language and Culture. London Group UK, 1992. 1528 p. P. 819.

¹⁰ Hornby A.S. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English. Oxford university Press, 2005. 1715 p. P. 891.

¹¹ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 41.

¹² Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 103.

¹³ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 175.

those times there was no radio to transmit the signals so the seaman relied only on the visual signs that they could see in the distance. “In battle a ship signified surrender by lowering its colors; a ship or fleet that had been victorious would sail into port with all flags flying at the mastheads”¹⁴. Hence in contemporary colloquial English there are many expressions containing the word *flag*, like: true colors – genuine authentic, false color – fake wrong, show your (true) colors – to reveal one’s true character, go down with colors flying – to suffer defeat, come off with flying colors – to reach the end of something successfully, etc.

Another example of a widely used expression today with the word “*flag*” is “*to show the white flag*”. The phrase is notorious for its transparent meaning – “to surrender”, and it may be used not only in the context of military operations or battlefield activities. If one party to the dispute wishes to say that they surrender and accept another party’s decision they also say that the party “showed the white flag”. Originally the white flag was used when prisoners were being exchanged by special vessels that carried out the exchange between the opposing sides these vessels were called “cartel ships” and they displayed a white flag, “and this became internationally recognized as the sign of temporary truce, or cessation of hostilities”¹⁵.

The phrase “*to break the ice*” is well known to all English speakers in its contemporary colloquial meaning – “to say or do something that makes people feel more relaxed”¹⁶, “to overcome initial social awkwardness or formality”¹⁷. With many people the expression is associated with ice breaker that literally breaks the ice in Polar navigation basin. Icebreakers are often used to prepare the way for other vessels that cannot force their path themselves in extreme northern latitudes. Colloquially “*an ice-breaker* is anything that breaks down reserve or reticence, such as in one’s first meeting with a stranger, or in preparing the scene so that unpleasant or unwelcome news can be imparted”¹⁸.

All people speaking English know that “*SOS*” is an internationally recognized radiotelegraphic distress signal. But definitely not all people know about the origin of the acronym. It was adopted in 1908 in Morse Code for ships requiring help in emergency situations; they were easy to read: three dots, three dashes, three dots. “these letters, contrary to popular

¹⁴ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 175.

¹⁵ Ibid. P. 56.

¹⁶ Hornby A.S. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English. Oxford university Press, 2005. 1715 p. P. 735.

¹⁷ Dictionary of English Language and Culture. London Group UK, 1992. 1528 p. P. 666.

¹⁸ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 76.

belief, do not stand for “save our souls” or “save our ship”¹⁹, they were just chosen for easy recognizing while receiving the telegraph message, – there are no other so drastically different signs in Morse Code. Now in the contemporary colloquial English the expression means any call for help.

The examples that were displayed in the previous group, “*Originally nautical terms but now everyday English colloquialisms but still can be recognized as phrases connected with marine sphere*” show that although the dominant, prevailing meaning that most of contemporary English dictionaries suggest is *colloquial*, still the original nautical etymology can be easily traced. These expressions are used not only by landsmen but by mariners also but mostly in colloquial sense because they originated in the historically different epoch and nowadays the seamen rely rather on their navigational aids, tools and instruments than on saving their buckets or having their jackknives ready to defend them. Of course this group is not limited by the examples that we mentioned here in the frame of the article genre, but so far we can say that all the studied examples present 25% frequency of the total sampling.

2. Group 2. Terms that no longer are used by mariners but well known to native speakers

This group is functionally pretty close to the first one because predominant meaning of such phrases will also be *colloquial*, but although they are of marine/nautical origin, they cannot be read so transparently as marine terms as the expressions from the first group and with people who are not connected with work at sea they will not be associated with the sea at all. Here as well as in the first group the expressions are presented in an alphabetic order and not according to their value of frequency of usage. This group is not limited by the examples that we mentioned here in the frame of the article genre, but so far we can say that all the studied examples present 55% frequency of the total sampling

It the late 90’s and the beginning of 2000’s it was extremely stylish with young people to wear colorful “*bandanas*” on their heads, but it highly unlikely that anybody would connect this big cotton neckerchief or scarf of brightly printed colors with maritime origin. Bandanas were worn by seamen in the 19th century as a head covering head band or neck cloth, sometimes also as a waist band.²⁰ The origin of the word is Hindu and it means the way of dyeing fabrics. It was introduced to English by British seamen who came from India.

When people talk about “*barbecue*” now the usually mean cooking food outdoors and making it a social event, a party. These are extremely popular in Australia, America and New Zealand. But this a kind of metonymy, because

¹⁹ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 156.

²⁰ Ibid. P. 9.

the first meaning of barbecue is a metal grill arranged for cooking meat above an open fire of coals, wood, etc. the connection with maritime usage dates back to the early days of piracy in the Pacific and the Caribbean when Spanish pirates (the word “*barbecue*” comes from the Spanish “*barboka*”, grill or the cooking of dried meat over the open fire. The pirates were called “*buccaneers*” from the French “*boucan*” meaning the same grill or cooking on a grill. Buccaneers became closely involved with the illegal trading of such meat in the Caribbean basin.²¹ Who would ever now connect the pleasant and innocent barbecue party with the bloody history of Spanish pirates?

The meaning of the word “*beachcomber*” is pretty transparent and decipherable from the semantical point of view – person who is combing the beach, since the suffix –er points at the doer of the action. Nowadays the word describes any loafer around the waterfront or beaches looking idly for any easy prey like a watch or a mobile left by the holiday makers while they are swimming at sea. Historically the word used by mariners “became a metaphor for seamen who preferred to hang around ports and harbors looking for flotsam and jetsam that might prove saleable”²². originally the word described not a person but a strong destroying wave that crashes into the shore and pools away carrying sand and pebbles with itself as if it was combing the beach. Later this word became a metaphor and travelled into the colloquial English.

Like “bandana” “*bell-bottomed trousers*” were the fashion hit at the 70ies when practically all musicians used to wear them. The name speaks for itself – they are wide and flaring at the bottoms of the legs trousers. But again, they will not be spoken of here if the phrase were not connected with marine use. In 1857 a standard uniform for sailors was established; it was of dark blue or navy blue color and made of blue serge. The seamen were allowed to have their own best shore-going clothes. Since they bought the serge themselves they wanted to use the fabrics at maximum, avoiding waste so not to lose extra money. So the style of “bell-bottomed trousers” appeared as the tailors used the fabric at full at the bottom of the leg. Now not only in English speaking countries but all over Europe the typical image of a sailor is clad in bell-bottomed trousers.

The expression “*black list*” is very frequent in contemporary colloquial English and means “a list of the names of people, companies, products or countries that are considered unacceptable and must be avoided”²³, “a list of persons under suspicion”²⁴. The origin of the phrase owes to nautical English. Originally it was a list of sailors undergoing punishment, “probably deriving from the term *black books*, which, because of their close association

²¹ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 9.

²² Ibid. P. 10.

²³ Hornby A.S. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English. Oxford university Press, 2005. 1715 p. P. 141.

²⁴ Dictionary of English Language and Culture. London Group UK, 1992. 1528 p. P. 142.

with the laws, customs, and usages of the sea, came to be associated with the awarding of punishment”.²⁵ Definitely no one would love to be entered to the black list now. It is interesting, but the true opposition – “a white list” appeared in the English language meaning “a list of persons or things that are approved or considered acceptable”.²⁶ We have not traced the connection of this expression to nautical English and it’s interesting that only one of the respectable dictionaries contains the entry “white list”.

The word “*booby*” is known in colloquial language as “a foolish, stupid person”, the origin of the word is connected with marine English. Booby is a well-known tropical seabird who prefers to rest out of water at night, often perching on the yards and masts of ships. The name is from the Spanish “*bob*”, fool. The bird was considered stupid because it allowed itself to be caught easily by the seamen.

The phrase “*between the devil and the deep blue sea*” in metaphorical sense is used in contemporary English in the meaning of “facing two choices, both of which are unpleasant”²⁷. The marine origin of the expression is easily detectable. The devil on board ship was the outermost seam on the deck, it was called so because it was practically impossible to hammer the caulking in to make the seam watertight. It is also the name of garboard seam between the keel and the first plant which was also difficult to caulk. For the sailor all that lay between disaster and his present position was the thickness of the planking that stood between the devil on the deck and the sea around the ship. “The “deep blue sea” was the inevitable dire result if the sailor neglected to carry out the necessary and always difficult task of keeping the devils in good order”.²⁸ That’s how the metaphor appeared, – to be placed between two alternatives each of which is equally precarious or hazardous.

Another interesting expression which is used by English speakers is “*no room to swing a cat*”. It means a confined space, a room, a house or any other area which is too small to do something special in it. The only question is, why would anyone use a cat to swing and to check whether the space is sufficient enough. Why a cat? Why not other animal? The answer lies in the nautical origin of this expression. “Cat” is the sailors’ abbreviation for the *cat-o’-nine-tails*, a nine-lashed whip to punish sailors for any guilt of fault. The punishment was conducted on deck in the space between the poop and the deck, quite a restricted area, so the boatswain who conducted the

²⁵ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 15.

²⁶ Dictionary of English Language and Culture. London Group UK, 1992. 1528 p. P. 1520.

²⁷ Hornby A.S. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English. Oxford university Press, 2005. 1715 p. P. 348.

²⁸ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 36.

punishment should have got enough skill to perform the execution.²⁹ In contemporary English the word is used like a metaphor and has nothing to do with punishment.

The expression **“to let the cat out of the bag”** is a widely used colloquial one and means “to tell a secret carelessly or by mistake”³⁰. This metaphor also takes its roots in nautical slang. ““To let the cat out of the bag” was to put an unpleasant state of affairs into motion”³¹. The point is that the *cat-o'-nine-tails*’ was traditionally kept in a bag made of baize, and when this “cat” was taken out of the sack it definitely meant the punishment was to arrive. The seamen had a specific ironic humor, so they compared the punishment tool with a purring domestic cat. Luckily, this colloquial expression of marine origin is not connected with punishment today.

Today we word *“kid”* in colloquial English is more frequent than the word “children”; primarily it became popular in American, and then in British English. The word entered the expression **“to kidnap”** and owes its origin to nautical slang. Contemporary dictionaries explain the phrase like taking away someone illegally and by force to demand ransom for their safe return. The term “kidnapping” originated in the 17th century when “it referred to the “nabbing” of a kid” or child for sale to sea captains, who then transported that unfortunate person to the plantations in the American colonies”³². The origin of the expression was essentially maritime although now the phrase extrapolated from marine to everyday use, and not only children are captured and being held now for ransom.

The next two expressions: **“take it easy”** and **“fair and square”** are known to people who have just started learning English because they are popular and extremely frequent in everyday speech. All the readers should guess by now that the phrases are connected with marine background but not all know what is the origin of the two, what they used to mean in nautical environment. The expression **“take it easy”** in colloquial meaning is don’t be worried or angry, take it in a comfortable manner, remain calm. The marine interpretation of the phrase comes from the order *“Easy!”* meaning to “lessen the effort being put into a particular action”. By the way the word alone is used colloquially now like *“easy, easy”* meaning slowly, without panic, everything is going to be all right. The essential element of *“easy”* in marine usage is “to relax without actually abandoning one’s duty or

²⁹ Jeans P.D. *An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases.* Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 24.

³⁰ Hornby A.S. *Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English.* Oxford university Press, 2005. 1715 p. P. 220.

³¹ Jeans P.D. *An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases.* Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 24.

³² *Ibid.* P. 85.

position”.³³. That’s why in the Royal Navy a short break during working hours is called a “*stand easy*”.

The expression “*fair and square*” in modern colloquial English may mean either honestly justly, straightforwardly and according to the rules or in a direct way that is easy to understand. In nautical slang “*fair*”, “which is to adjust and adapt something until it exactly suits the intended purpose; and “*square*” – to adjust it so that it lies at right angles to the fore-and-aft line of the ship”³⁴. From this marine use the word “*fair*” travelled into colloquial English in another phrase – “fair enough” and the word “*square*” – in expressions “to square off”, “square away” meaning to make everything tidy.

Another expression which people are unlikely to associate with marine origin is “*headway*” or “*make headway*” although the marine meaning is easily predictable. In everyday speech the phrase means “to make progress, especially when this is slow or difficult”, “forward movement, progress in a forward direction”. In marine usage it is practically the same idea as suggested by Random House Webster’s College Dictionary, USA i.e. “forward movement of the vessel through the water and “is a contraction of *ahead-way*, that is progress forward”³⁵. The phrase is similar to a very typically marine expression “*making leeway*” which in colloquial English is to struggle effectively against odds of some kind like in an argument or while performing some effort requiring task, e.g. Are you making any leeway? Marine expression “*to make up leeway*” means “to make up or recover the ground or distance lost by the action of leeway caused by wind or tide”³⁶. As a metaphor the phrase is used in spoken English addressing to the effort exerted to make up distance or advantage lost.

Another interesting expression which is now a metaphorical colloquialism is “*to flog a dead horse*”. Literally it means a useless enterprise because even if you beat a dead horse severely with a whip for a punishment (flog) it will never stand up and come back to life. So why flogging it? Metaphorically the phrase means “to waste time or effort by returning to a subject or arrangement which has already been settled”. It is a widely used colloquial taken from the language of the sea. The “*dead horse*” is the term used by the seamen to describe the period of work on board ship for which they have been paid in advance when signing on. “There was a custom in merchant ships where the seamen celebrated having “worked off the dead horse” (i.e., having completed the duties covered by their pay in advance) by parading a stuffed straw horse around the decks, hanging it from the yardarm, and then heaving it overboard”³⁷. To “*flog a*

³³ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 1, 42.

³⁴ Ibid. P. 46.

³⁵ Ibid. P. 73.

³⁶ Ibid. P. 95.

³⁷ Dictionary of English Language and Culture. London Group UK, 1992. 1528 p. P. 491.

dead horse” is to expect in vain to get extra work out of a ship’s crew while they are still working off the “dead horse”. So the expression “*to flog a dead horse*” now means it’s useless to interest somebody in a subject that provokes no more interest.

In many languages different nationalities are given a mocking or sometimes offensive and derogative metaphoric nicknames, like “frog eaters” – for French, “Yankee” – for Americans by British, and “*limey*” – for British by Americans. Definitely “*limey*” comes from “*lime*” which is a fruit similar to lemon, but why English people are associated with this fruit in particular? The explanation can be found in history which is closely connected with marine domain. Nowadays “*limey*” is associated not only with a Briton but with a British sailor or a British ship³⁸. The name derives from the practice of using lime juice to British crews to combat scurvy. Vessels that introduced such practice were called “*lime-juicers*” by American sailors. Then as a metonymy the word entered the language in the meaning of “a Briton”. The expression was placed and described in this group because although it originated in marine sphere it is no longer used by mariners all over the world, just by Americans.

“*To cross the line*” may literally mean crossing a line between two places or locations, but there is also colloquial meaning to it. When a person “*crosses the line*” it means that he has gone too far from where usually there’s never a way back, like¹ breaking a law, going beyond one’s commission or losing trust and this person usually exposes his/her to serious criticism or danger. In this case the phrase has negative connotation. As for nautical application, the phrase is rather of positive connotation, because *the Line* for seamen means equator. The long established custom at sea is to be summoned to “King Neptune’s court”³⁹ to encourage the seamen who cross the equator for the first time to be initiated to the Neptune’s kingdom by being soundly ducked in a bale of water by Neptune’s attendants – nymphs and bears. After this the first-timer is awarded a certificate stating that he has crossed the Line (equator) and is released from this ritual on any future crossing the equator.

When people talk about “*mayonnaise*” no doubt they mean a creamy sauce, a thick dressing of eggs, lemon juice, oil and seasonings, used in cooking. But a few people know that this French word has something to do if not with nautical slang but certainly with marine history. This word is believed to be coined by the French officer Duc de Richelieu who led a successful attack on the British navy base of Port Mahon in Minorca in 1756. When he entered the base and found that the storehouses were set fire to by the British so that not to leave any food for the French victors, Richelieu improvised a meal from remnants, comprising eggs, vinegar, oil,

³⁸ Ibid. P. 787.

³⁹ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 96.

pepper, salt and mustard. That's how the French seamen were saved from starvation. They were delighted by the 'dish' and named it after their victory – *Mahonnaise*, that later became "*mayonnaise*".

The well-known phrase "***point blank***" in contemporary colloquial English means "direct, to the point, straightforward". But not all the contemporary English dictionaries are unanimous in explaining the shaded of the phrase meaning. Compare: "very definite and direct and *not very polite(!)*" [2, p. 1119]⁴⁰; "straightforward, plain, explicit" [4, p. 1043]⁴¹; "forceful(!) and direct" [3, p. 1013]. At least all the three cited dictionaries agree upon "direct". The expression was born when on board battleships there were guns to fire the enemy. The phrase comes from the French "point blanc", "white point" in English, meaning the white disk that marks the bull's-eye of a target. When a ship's gun is fired "point blank", it is fired at a quite short distance so the object is hit at the point of aim [1, p. 124]⁴². Hence the contemporary meaning of the expression. It is interesting to mention here that some dictionaries do give this meaning of "hitting", compare: "(fired) from a very close position" [3, p. 1013]⁴³; "aimed or fired straight at the mark, esp. from close range" [4, p. 1043]⁴⁴; "fired with a gun touching or very close to the person or thing it is aimed at". We presume the "shooting" can explain the idea of "forcefulness".

We entered this expression in the second group because although the dictionaries give the meaning of "shooting" it's not connected with nautical slang any more, the phrase has entered the general English language.

Another very well-known word that roots back in marine English is "***posh***" which is interpreted by many dictionaries as elegant, expensive, fashionable, stylish, luxurious. Needless to say it also grates its origin to marine usage history, and the story behind this expression is a fascinating one. It dates back to the days of the heyday of the British Empire when the steamship travel from Britain to India and Australia through the Suez Canal and back was very popular. The passage down the Red Sea and across the Indian Ocean north of the equator was unbearably hot, so the passengers travelling from Britain to the colonies would prefer the cabins on the port side of the vessel, i.e. left – hand side. This side of the ship will be cooler, while travelling home to Britain the passengers would rather pick up a cabin on the starboard side, i.e. right side of the ship for the same reason of temperature comfort. The acronym "POSH" appeared for "Port Out, Starboard Home". Naturally these cabins were more expensive and only

⁴⁰ Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford university Press, 2005. 1715 p. P. 1119.

⁴¹ Dictionary of English Language and Culture. London Group UK, 1992. 1528 p. P. 1043.

⁴² Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 124.

⁴³ Dictionary of English Language and Culture. London Group UK, 1992. 1528 p. P. 1013.

⁴⁴ Ibid. P. 1043.

those people of high society, rich people could afford them. That's how the metonymy "*posh*" entered the English language in the meaning of "rich, stylish, of high class".

We are gradually coming to the conclusion that many contemporary English colloquialisms oblige their origin to nautical sphere, but still it is so much to investigate and explain. Take the word "*salary*"; definitely everybody will associate it with monthly payment, fixed compensation paid periodically for regular work or services, etc. Again, the origin of the word is connected with maritime business. It goes back to the Roman custom of paying soldiers and sailors a quantity of salt as a part of their wages. Salt was not considered very precious by Northern European sailors, but in the early days of sail it was used to preserve meat and even as a crude antiseptic.

It's really hard to find a person wherever he lives in this big world who wouldn't know what "*skyscraper*" means. Of course it is a very tall building "of many stories in the city, that is literally "*scraping the sky*" with its height. But again the word is of nautical origin. Long before the word came to mean a high building it was the name given to the highest sail in the tall-ship. "Sometimes a square sail was set in the same place and this was called a *moonraker*. Both *skyscraper* and *moonraker* were carried above the skysails. Occasionally they would run up even higher one known as, *stargazer*. After that they ran out of names".⁴⁵

Who would ever associate an everyday phrase "*so long!*" with marine field, but it is really of nautical origin and comes from East Indian word "*salaam*" which used to be a seamen's farewell.

Another well-known contemporary English colloquial phrase is "*ship-shape*", which means "clean and neat; in good condition and ready to use", "in good order", "trim or tidy". But where does the word come from and what's its connection with the marine domain? Since the word "*ship*" is present in the phrase the connection with the vessel should be obvious. The expression does not mean "in the shape of the ship" by no means, it refers to perfectly organized, proper order as it should be on board ship. i.e. well rigged, well equipped, well handled. The time came when it became vital to work out a standardized system of organization of all the works maintained on board ship, because seamen and the officers served on a variety of vessels, in war and in trade, in bad and good weather, so the necessity came to develop the rules and regulations which should be adhered to by all ships and crews. "*Bristol fashion*" refers to the days when Bristol was England's major west coast port, and its shipping had to be maintained in proper good order because the city had no docks and ships were thus left high and dry at low tide. Vessels using the port, therefore, had to be well built and properly maintained to withstand the stresses of taking the ground.⁴⁶ That's why the

⁴⁵ Dictionary of English Language and Culture. London Group UK, 1992. 1528 p. P. 1013.

⁴⁶ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases., Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 148.

full expression which originated from nautical English was **“All shipshape and Bristol fashion”** of which only the first part entered the contemporary colloquial English.

Another interesting expression which profoundly took its place in contemporary English colloquialisms is **“to tell off”**, which means **“to rebuke severely, scold”**, **“to talk angrily, to reprimand”**. Although the phrase is of nautical origin it does not contain the negative connotation that it has today in its colloquial version. To **“tell off”** of board ship meant to detail each man on watch to some particular duty or position in the ship. The essential thing was to instruct the watchman, to tell his what he is assigned to in a particular job. **“When the watch was mastered, each man would be *“told off”* by the officer of the watch”**⁴⁷ i.e. the seaman was given assessment of his work done and maybe some criticism was allowed hence the contemporary meaning of **“reprimanding and scolding”** owes to the expression **“to be told off”** rather than **“to tell off”**.

“Tidy” in everyday English means **“arranged neatly and with everything in order”**, **“neat, orderly, trim”**⁴⁸. The connection with the nautical term **“tide”** is if not obvious but easily traced. But what is common between the ocean **“tide”** low and high, when the sea waters arrive deep into shore or run off back and **“a tidy room of dress”**? **“To be in tide”** means to do things at their proper time or season, to ensure that they are done in an orderly manner, **“in the same way that the tides ebb and flow in a regular rhythm”**⁴⁹. The colloquial **“tidy”** is an adverbial formation from the noun **“tide”** and is used now in association with methodical, regular, like the periods of the tide.

The phrase **“touch-and-go”** is colloquial nowadays and means **“narrow escape, risky, of uncertain result”**, **“precarious or delicate state of affairs”**⁵⁰. **“Touch and go”** being originally a nautical term, means **“to run a vessel aground but to refloat her almost immediately”**, **“it is to graze the bottom very slightly, in such a way as not to cause any serious damage or even check the vessel’s progress through the water”**.⁵¹ That’s why metaphorically now the phrase means **“a narrow escape”**.

When people open the **“Vogue”** magazine they know that the issue will be about fashion. Indeed, the present day English word **“vogue”** means **“the popular fashion or custom”**, **“the prevailing fashion at a particular time, mode”**. The word originates from French **“voguer”**, it was a nautical term and meant **“to be carried forward on the water by oar or by sail, or to move with the tide or the**

⁴⁷ Ibid. P. 164.

⁴⁸ Dictionary of English Language and Culture. London Group UK, 1992. 1528 p. P. 1394.

⁴⁹ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 165.

⁵⁰ Dictionary of English Language and Culture. London Group UK, 1992. 1528 p. P. 1410.

⁵¹ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 167.

current”.⁵² When something is *“in vogue”* it is copied by those who wish to be thought up-to-date. The phrase is no longer used by seamen today.

3. Group 3. Terms that still refer to maritime sphere

This group contains the words and expressions which predominant meaning is contemporary marine, i.e. they are used by seafarers and people of marine business nowadays although they are clear to the speakers of English. Here as well as in the first and second group the expressions are presented in an alphabetic order and not according to their value of frequency of usage. This group is not limited by the examples that we mentioned here in the frame of the article genre, but so far we can say that all the studied examples present 20% frequency of the total sampling

A.B. (seaman) is a typically nautical term that is widely used now in the maritime business. It is interesting to mention here that only one dictionary Random House Webster’s College Dictionary, USA mentioned this abbreviation in a nautical sense; *“able-bodied seaman”*⁵³, others do not mention the term at all. It is often thought that the abbreviation stands for the term *“able-bodied”*, but originally in nautical slang it was just the first two letters of the word *“able”*. To be qualified as able-bodied in the old sailing days “a man had to be able to hand, reef, and steer”⁵⁴; that is, he had to have enough skills to handle sails and to steer in any weather. There used to be three rates of sailors in the old days: A.B., Ordinary Seaman and Landsman. Today there are only two positions: A.B. and Ordinary Seaman, the latter is the rank lower than A.B.

The word *“caboose”* is recognizable now in the general English as “ship’s galley or storeroom”⁵⁵ which in reality it is in the nautical sense, “a galley or cook house”, it was usually located on deck on small ships and between decks on large vessels. *“Caboose”* was borrowed from German *“kabuse”* which means a small hut or dwelling that’s why the usage of the word in the United States may also mean “the last wagon on a goods train, which accommodated the guard and the breaksman”⁵⁶.

The word *“hand”* which is an old nautical term, metonymy, and is still used by the seamen means “a member of a ship’s crew” like in the saying “All hands on deck!” or “All hands to the pumps!”. Another expression with this word we can find in *“to be an old hand”*, which is “to be experienced and skilled seaman”. Quite popular this nautical term is today in general English since it entered such colloquial phrases as *“give/lend a hand”*, meaning help.

⁵² Ibid. P. 173.

⁵³ Dictionary of English Language and Culture. London Group UK, 1992. 1528 p. P. 1.

⁵⁴ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 3.

⁵⁵ Random House Webster’s College Dictionary. USA, 1995, 1555 p. P. 190.

⁵⁶ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 21.

The expression “*high and dry*” is often used in contemporary colloquial English in the meaning of “in a helpless situation, in a difficult situation without help or money” in British English and “deserted, stranded” in American English. As a nautical term it was said of a ship that has run aground so that the tide gradually exposes the keel. If this happens at high water the situation is pretty tragic, because there is no higher tide expected so the ship is bound to remain on ground until some extra help come to rescue it. This phrase gave the origin to the colloquial interpretation of “someone being left stranded, helpless, in a difficult position, unable to continue normally”.⁵⁷

Another term which is still used by seafarers is “*knot*”. The word is used in general English in the meaning of a join made by tying together two ends of a rope, and also the word is registered in contemporary English dictionaries as “speed equal to one nautical mile per hour”⁵⁸. In contemporary maritime English the word expresses the idea of rate at which the ship proceeds along the sea surface. A knot is the nautical measure of speed, the product of one nautical mile per hour, usually a ship is said to do several knots, but never several knots per hour.

The nautical term “*log*” is used in contemporary general English in the meaning of “an official record of events during a particular period of time, especially a journey on a ship or plane”⁵⁹, “any of various detailed, usu. sequential records”⁶⁰. It is interesting that originally a *log* on a ship was a speed-measuring device. Whenever the speed was measured the log of the watch was entered into special journal. Gradually by metonymy this journal was called the “*log book*”, which was used not only to record the speed parameters but also the general shipboard proceedings at the bridge, and later in the engine room. Nowadays it’s hard to imagine someone not using the P.C. and definitely all of us know that to be registered at a website or internet platform we need to enter our “*log-in*” as a registration sign. That is a good example of how a word travels through time and its semantic changes.

Another nautical tem that is still in use by mariners and known to the majority of people speaking English is “*Mayday*”. In general English it is interpreted as “an international radio signal used by ships and aircraft needing help when they are in danger”⁶¹, and it has nothing in common with the month of May. The origin of this radio-telephonic distress signal was a voice signal in the opposition to the telegraphic or Morse signals “SOS” (save our ship) and “CQD” (come quickly, danger) and it was first pronounced in French “*m’aidez*”, meaning “I need help”. Later it was transformed into English sounding “*Mayday*” which is close to French pronunciation.

⁵⁷ Ibid. P. 74.

⁵⁸ Dictionary of English Language and Culture. London Group UK, 1992. 1528 p. P. 749.

⁵⁹ Hornby A.S. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English. Oxford university Press, 2005. 1715 p. P. 869.

⁶⁰ Dictionary of English Language and Culture. London Group UK, 1992. 1528 p. P. 798.

⁶¹ Random House Webster’s College Dictionary. USA, 1995. 1555 p. P. 912.

The originally nautical term **“overboard”** in general English has the meaning of “to be too excited or enthusiastic”, “to go to extremes”. These are the idiomatic expressions in the contemporary language. The nautical meaning was “beyond the board”, i.e. beyond the sides of the ship, in the water. *“To go overboard”* meant that something had fallen over the side, and if a man happened to fall overboard there was a cry: “Man overboard!” which now is one of the emergency situations on board. Now when used figuratively, the phrase means “to harbor an excess of feeling about something, to lose one’s emotional footing, and plunge into a wave of unbridled enthusiasm”.⁶²

One more typically nautical term is; **overhaul** “which in contemporary general English means practically the same” an examination of a machine or system, including doing repairs⁶³. The expression is widely used in the maritime business nowadays, but originally it meant “to increase the instance between two sets of block in a tackle system.

The word **“rate”** is well frequent in general English meaning “measurement of how good, popular, important somebody is”⁶⁴. In the maritime history the phrase “How does it rate? “Derived from the” way in which fighting ships took precedence when getting into the line of battle”⁶⁵. Nowadays “ratings” is a nautical phrase for “position below officers” in the deck department or engine room department.

An interesting example suggests here the expression **“the Rock of Gibraltar”**. Historically it is a British possession although geographically it is the Spanish coast. So far it is the subject of disagreement between the two countries. In colloquial contemporary English the expression means “support, stronghold, bastion”, the one you can rely upon in any circumstances. For the majority of seamen nowadays it is the South coast of Spain, the shortest straight, from where one can see both continents – Europe and Africa.

This group of words and phrases contains the expressions which are still used in marine business, but are understood and used by many English speakers.

CONCLUSIONS

British people are islanders, their life depended on the sea generosity – fishing, trading, discovering new lands and establishing colonies. No wonder that nautical/marine language influenced the contemporary English language a lot, suggesting many cute and subtle comparisons, idioms, slang words and colloquialisms. Not many languages in the world can gratify marine

⁶² Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 115.

⁶³ Hornby A.S. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English. Oxford university Press, 2005. 1715 p. P. 1040.

⁶⁴ Ibid. P. 1203.

⁶⁵ Jeans P.D. An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases. Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p. P. 131.

terminology for entering the body of general language spoken by everybody in the society. The aim of this article was to study and describe the contemporary English colloquialisms that have nautical/marine origin. Altogether fifty-three entries taken from reliable contemporary dictionaries fundamental resources and marine publications were studied and described. The bulk of studied words and phrases were organized in three groups depending upon their function and usage. The results were thoroughly analyzed and we have come to the conclusion that theoretically all the studied terms may be divided into three groups:

1. Originally nautical terms but now everyday English colloquialisms that still can be recognized as phrases connected with marine sphere.

2. Terms that no longer are used by mariners but well known to native speakers.

3. Terms that still refer to maritime sphere.

The next stage of our research was to compare the percentage of the studied expressions to identify which of them are more frequently used and which are not. As a result, we received the following frequency percentage in the three groups mentioned. Group one – 25%, group two – 55%, group three – 20%. As we can see the biggest group is the second, “Terms that no longer are used by mariners but well known to native speakers” (e.g. *bandana*, *barbeque*, *beachcomber*, etc.); it constitutes 55% frequency of the total sampling. This can be explained by the fact, that most of marine terminology, like other professional terminology becomes historically outdated sometimes even obsolete, because maritime business is developing constantly, the ships are no longer sailing vessels, but modern A1 class, the navigation equipment is not primitive, but elaborate, the crews working on modern vessels have profound knowledge, experience and skills necessary to operate complicated equipment and modern automatic machines on board. That is why many words and phrases that were used by mariners three or four centuries ago are no longer relevant, they are no longer used in the profession, but once they entered the colloquial English they became popular with the speakers and people use them often having no idea about their marine origin.

Group one – “Originally nautical terms but now everyday English colloquialisms that still can be recognized as phrases connected with marine sphere” (e.g. *double Dutch*, *to kick the bucket*, *blue ribbon*, etc.). This group it constitutes 25% frequency of the total sampling. Group one is very close to the second one as they both are of nautical origin, but group of words is still used in maritime business.

The last of the analyzed group is “Terms that still refer to maritime sphere” (e.g. *log*, *Mayday*, *overhaul*, etc.). It constitutes 20% frequency of the total sampling. This group contains words and phrases that are still used by seafarers, so for sure the entries here are of nautical/marine origin. Needless to say that not only mariners use these expressions, they are known to the majority of English speakers.

In the suggested article we made the first attempt in Ukraine to study, describe and systematize the words and of phrases that function now in contemporary colloquial English but which are of nautical/marine origin.

SUMMARY

The object of the article is the bulk words and phrases in contemporary colloquial English which are of nautical/marine origin. The result of the research is as such; three functional groups were singled out. All the three have one and the same characteristic feature or peculiarity – all the expressions are of nautical/marine origin. The difference in the three groups lies in the application of the expressions in different styles of the language – purely colloquial, purely marine and the combination of both.

REFERENCES

1. Jeans P.D. *An Ocean of Words. A Dictionary of Nautical Words and Phrases.* Toronto, Ontario : Carol Publishing Group, 1998. 180 p.
2. Hornby A.S. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English.* Oxford university Press, 2005. 1715 p.
3. *Dictionary of English Language and Culture.* London Group UK, 1992. 1528 p.
4. *Random House Webster's College Dictionary.* USA, 1995. 1555 p.
5. Opie I., Tatem M. *Dictionary of Superstitions.* Oxford ; New York : Oxford University Press, 1996.
6. Beavis B., McGloskey R.G. *Salty Dog Talk. The Nautical Origin of Everyday Expressions.* London : Sheridan House ; New York : Granada, 1983. 96 p.
7. Nikulina O.L. *Origin and Etymology of Marine Superstitions.* *Нова філологія* : збірник наукових праць. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2020. № 806. Т. II. С. 83–88.

Information about the author:

Nikulina O. L.,
PhD, Associate Professor,
Head of the English Department
National University "Odesa Maritime Academy"
8, Didrickson str., Odesa, 65001, Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-5206-5998

ПСЕВДОНИМИ ЯК ЛІНГВОМАРКЕРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОКУЛЬТУРИ

Павликівська Н. М., Прокопчук Л. В.

ВСТУП

В онімному корпусі української мови чільне місце посідають вітоніми (власні назви об'єктів живої природи), серед яких виділяють розряд антропонімів. До антропонімікону належать особові імена, імена по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми та деякі інші онімні одиниці.

Мета нашої статті передбачає розгляд псевдонімів як лінгвокогнітивного феномену української етнокультури, як одного із способів національного мовного самовираження. Псевдоніми як комунікативні знаки з особливим призначенням мають давню традицію використання.

Псевдоніми активно досліджують як вітчизняні (А. Буткевич, М. Лесюк, В. Німчук, Н. Павликівська, О. Петрова, Л. Підкуймуха, М. Торчинський, П. Чучка, Н. Шульська, Г. Яворська), так й інші слов'янські (С. Вархол, В. Никонов, О. Суперанська, Т. Суркова, Г. Суслова,) лінгвісти. Розглянуто питання лінгвістичного статусу, призначення та функцій псевдоніма, структури класу псевдонімів, особливості псевдонімної номінації тощо.

Незважаючи на давню традицію вивчення, термін *псевдонім* і до сьогодні потрактовують неоднаково. У слов'янських лексикографічних та довідкових джерелах його витлумачують як *прибране/вигадане* власне найменування, використовуване здебільшого в громадському й літературно-мистецькому середовищі (письменники, журналісти, актори та ін.) для втаємничування справжнього імені.

Комплексне дослідження української літературно-мистецької, громадсько-політичної, кримінальної псевдонімії («Питання української псевдонімії ХХ століття», 2009 рік) дозволило умотивувати власне розуміння псевдоніма як особливого різновиду антропоніма й запропонувати найповнішу дефініцію цього поняття: *псевдонім* (від гр. ψευδώνυμος) – різновид антропоніма, *прибране (вигадане) особове іменування, яке використовують представники окремих груп суспільства (письменники, публіцисти, композитори, актори, художники, співаки, громадсько-політичні діячі, злочинні елементи) поряд із своїм справжнім іменем та прізвиськом або замість них з метою*

конспірації через причини особистісного, політичного та юридичного характеру.

Для адекватної характеристики псевдоніма потрібно враховувати лінгвістичний статус цієї номінації, сферу, тривалість вживання, оскільки різні класи псевдонімів мають свої особливості. З-поміж *диференційних ознак* псевдоніма вирізняємо:

1) *ознаки лексичної семантики*: а) вторинна назва особи; б) факультативна назва, нерегламентована законодавством; в) назва здебільшого позначена інформативністю та характеристичністю; г) назва, що залежно від сфери вживання може набувати певних конотацій та, з огляду на це, виконувати додаткові функції (оцінну, символічну, естетичну та ін.);

2) *соціокомунікативні та функційні ознаки*: а) неофіційна назва людини, проте може бути вживана і в офіційних ситуаціях; б) псевдонім має особливе призначення – утаємничувати справжнє ім'я носія; в) псевдонім виконує езотеричну функцію, яка не властива іншим антропонімам; г) використання псевдоніма пов'язане із суспільною діяльністю носія (здебільшого це письменники, журналісти, актори та ін.; громадсько-політичні діячі, підпільники, злочинні елементи); д) псевдоніми можуть виникати як самоназви (літературно-мистецькі) або надаватися з боку оточення (більшість громадсько-політичних, кримінальних); е) функційне навантаження псевдоніма залежить від належності його до певного класу: зокрема, літературно-мистецькі самоназви можуть набувати сталості й заступати справжнє ім'я людини, стаючи лінгвомаркером історії певної етнокультури, а отже й української, інші функціонують лише доти, доки ними послуговуються самі носії; є) псевдонім, який стає єдиним іменем людини, втрачає свою специфіку і переходить в інший антропонімічний розряд; ж) псевдоніми не можна успадкувати; з) особа може мати один, кілька й багато псевдонімів.

1. Час, причини виникнення псевдонімів та принципи й мотиви їхньої номінації

«Псевдонімію можна віднести до мовних універсалій. Псевдоніми молодші від антропонімів, бо в невеликих людських колективах (родах, малих племенах) важко, а то й неможливо сховатися за новим, прибраним іменем. Ім'я особові, як правило, дають інші люди, а псевдоніми самі собі вибирають, «привласнюють»¹.

Виникнення прийому псевдонімності, на переконання деяких науковців, сягає сивої давнини. Зокрема, П. Берков пов'язує його

¹ Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію. *Українська мова*. 2002. № 2. С. 33.

з виконавцями усної поезії первісного суспільства. У період варварства в людському суспільстві з'являється думка, що «автором» усіх цих космогонічних міфів, героїчних епічних повістунів у віршах є божество, яке вибирає окремих людей як своїх «вщунів»². Отож ім'я божества використовувалося як своєрідний «псевдонім». В умовах родового суспільства ім'я божества як автора змінювалось іменами видатних народних героїв, вождів минулого, яким приписували різні твори.

У сучасному розумінні поняття «псевдонім» використовують уже в античному світі. У стародавній Греції в VI–V ст. до н.е., щоб приховати своє авторство, послуговувалися псевдонімами й алотріонімами. Відомо, що Аристофан виставляв свої комедії під іменами своїх співвітчизників-поетів Філоніда і Каллістрата, а його сучасник історик Ксенофонт виступав під псевдонімом Фемістоген. Алотріоніми використовували й у Візантії – багато творів приписувалось «отцям церкви» – Іоанну Златоусту, Григорію Богослову³. Відомими й досить популярними стають псевдоніми в епоху Відродження. Досить часто до них вдавалися видатні діячі західноєвропейських культур XVII–XVIII ст.

Приписування авторства анонімних творів відомим діячам з метою надання їм більшої авторитетності практикували і в добу Київської Русі, і в пізніші часи. Прикладом є компілятивний граматичний трактат про вісім частин мови, пов'язаний з іменем Йоанна Домаскіна (VII ст.). Що ж до найдавніших пам'яток української мови, то в них, на переконання В. Німчука, віднайти псевдоніми майже неможливо, оскільки тоді постає проблема їхнього відмежування від тодішніх прізвищ (прізвищ). Псевдоніми XI–XV ст., на жаль, досі не стали об'єктом наукових зацікавлень дослідників⁴.

Використання псевдонімів особливо активізувалося під час розгортання визвольних рухів. У XIX ст. в Росії та в західноєвропейських країнах псевдоніми стали необхідною умовою конспіративної діяльності. Складні суспільно-політичні умови в Україні (XIX – поч. XX ст.) змушували письменників, журналістів, критиків та інших діячів культури послуговуватися псевдонімами, аби уникнути переслідувань з боку влади, обійти цензуру.

Особливо важко було в дожовтневу добу жінкам-літераторам. Тодішні погляди на місце жінки в суспільстві й культурі змушували їх виступати під прибраними чоловічими антропонімами: *Марко Вовчок* –

² Масанов И.Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых общественных деятелей / В 4-х т. Т. 1–4. Подготов. к печати Ю. Масанов. Ред. Б.П. Козьмин. Москва : Изд-во Всесоюз. книжной палаты, 1956–1960. С. 13.

³ Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ : Наукова думка, 1969. С 15.

⁴ Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію. *Українська мова*. 2002. № 2. С. 34.

Марія Вілінська, за чоловіком Маркович; *Грицько Григоренко* (Олександра Судовщикова-Косач). Переслідування передових діячів культури в кінці XIX – на початку XX століття набрало такого розмаху, що вони користувалися псевдонімами і в життєвому спілкуванні та в листах. Псевдонімія в Україні набула значного поширення в період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. (Українська Держава, Українська Народна Республіка), кінця 30-их – початку 50-их років, у роки Другої світової війни. Псевдоніми використовували в радянському підпіллі та партизанському середовищі, були дуже поширеними серед членів Організації Українських Націоналістів (ОУН) та воєнків Української Повстанської Армії (УПА). Кожен оунівець мусив мати принаймні один псевдонім, а «коли псевдоніми ставали відомі відповідним службам режимів, що існували на теренах дії ОУН–УПА, носії конспіративних імен змушували їх міняти»⁵.

У XX ст. псевдонімами користувалися письменники, художники, музиканти, публіцисти. Однак таке літературне «переодягання» перетворилося у своєрідну гру, яка, зі свого боку, була даниною моді: зверталися до псевдоніма тому, що так прийнято, що всі беруть собі псевдоніми⁶.

Віддавна з усіх форм приховування справжнього йменування найуживанішими були і є псевдоніми. Найчастіше до них вдавалися діячі культури різних напрямів у різні епохи й у різних народів⁷. Письменники, художники, музиканти, публіцисти, громадські діячі, прагнучи тримати в таємниці своє справжнє ім'я, послуговувалися псевдонімами⁸. Літератори, підписавши свої твори вигаданим ім'ям, мали більше шансів бути опублікованими. Для одних видання творів означало заробіток, для інших – обстоювання певних політичних позицій (переслідування передових діячів культури в кінці XIX – на початку XX ст. значно активізувалося), для когось – це можливість брати участь у творчому літературному процесі, а ще для когось було лише своєрідною забавою⁹. Отож не кожен псевдонім відігравав роль своєрідного захисного засобу в загрозливих обставинах. Є й інші мотиви використання самоназв замість справжніх прізвищ. Підґрунтям

⁵ Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію. *Українська мова*. 2002. № 2. С. 36.

⁶ Суперанская А. В. Современные русские фамилии / Отв. ред. Ф.П. Филин. Москва : Наука, 1984. С. 138.

⁷ Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ : Наукова думка, 1969. С. 11.

⁸ Суперанская А. В. Современные русские фамилии / Отв. ред. Ф.П. Филин. Москва : Наука, 1984. С.134.

⁹ Там само. С. 136.

виникнення одних слугувала громадська діяльність автора, інші ж мали особисту підоснову¹⁰.

Серед причин появу псевдонімів здебільшого називають авторську скромність, традиції, немелодійність справжніх прізвиськ, невпевненість у власних авторських силах, службове становище, що, зі свого боку, не дозволяло публічно виступати під справжнім прізвиськом тощо. Траплялося, що псевдонім використовував плагіатор, прагнучи уникнути громадського осуду за свою літературну крадіжку. Хоча в історії української культури чимало є прикладів псевдонімів, використання яких зумовлене модою на прибрання іншого імені. Особливо популярним це було в останній чверті XIX і в перші десятиріччя XX ст. У радянський період право користуватись псевдонімами збережено. Проте вживали їх значно рідше, порівняно з дожовтневим періодом. Мотивом утаємничування справжнього імені називають особистісні міркування автора¹¹.

Дослідження української політичної псевдонімії XX століття дало підстави стверджувати, що причиною надання псевдоніма була потреба сховатися («замаскуватися») за ним. Зокрема, «...підпільники, бійці загонів УПА, кур'єри, зв'язкові, провідники ОУН–УПА, командири і старшини із зрозумілих причин не могли виступати під офіційними прізвиськами. Родини членів ОУН–УПА переслідувалися, тому оунівці змушені були приховувати свої власні прізвиська й іменуватися іншим, новим ім'ям-псевдонімом. Крім цього, псевдоніми були своєрідним страхуванням членів військового підрозділу УПА від деконспірації в разі якби хтось із бойових побратимів або зрадив, або випадково потрапив у лабеті енкаведистів»¹².

Мотиви використання псевдонімів діячами культури на поч. XX ст. пов'язані із суспільно-політичними умовами, номінатор прагнув «сховатися» за псевдонім від тогочасного режиму. Пізніше, у другій половині XX ст., потреба конспіративного маскування зникла, тому основними мотивами прибрання псевдонімів для письменників стала ідея творчості, увиразнення особистісної позиції в суспільстві, національного світобачення й ментальності, характеристика соціального статусу, трудової діяльності, моральних, політичних, релігійних переконань, інтелектуальних ознак тощо.

До чинників, які впливають на псевдонімну номінацію, належать такі: функціональна специфіка, неоднорідність псевдонімів за сферою

¹⁰ Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ : Наукова думка, 1969. С. 22.

¹¹ Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ : Наукова думка, 1969. С. 27.

¹² Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію. *Українська мова*. 2002. № 2. С. 33.

вживання, а також тип мовлення (письмове чи усне), у якому функціонує псевдонім¹³. Псевдоніму властиві ті самі мотиви найменування, що й іншим антропонімам. Провідне місце серед мотивів найменування посідає характеристика людини, яка прибрала псевдонім, – самохарактеристика або ж характеристика з боку інших людей. Це зонайперше вказівка на національність, місце проживання, соціальну належність, фізичні особливості, риси характеру носія псевдоніма, особливості його творчості, рід заняття. Розглянуті мотиваційні ознаки Т. Суркова об'єднує в один із головних принципів номінації – *номінація за характерними ознаками носія псевдоніма*¹⁴. Окрім цього, виділяють й інші принципи номінації – номінація «за зв'язком носія з іншими особами», тобто *зв'язок номінатора з оточенням*. Це імена міфологічних персонажів і літературних героїв, відомих письменників, прибрані як псевдонім. Основне місце належить мотивуючим ознакам-мотиваторам, які співвідносяться з об'єктом найменування. Проте автор псевдоніма, будучи невідомим оточенню, може дозволити собі для самоназви ознаки, які належать іншій людині. Серед літературних псевдонімів Т. Суркова відзначає номінацію, яка зумовлена зв'язком не з іменованим об'єктом, а з тематикою, жанром твору. Це численні жартівливі підписи гумористів, літературні маски. На думку дослідниці, такі псевдоніми не дають достовірної інформації про носія.

Принципи й мотиви номінації в псевдонімії, зокрема літературній, розглядає О. Петрова, на думку якої «реалізація ідеї творчості у самоіменуванні здійснюється шляхом презентації об'єктивної, особистісно чи соціально значущої інформації, або ж завдяки створенню метафорично-образних характеристик на основі асоціативного ототожнення власної творчої суб'єктивності з реаліями оточуючого світу»¹⁵. Авторка запропонувала три загальні мотиваційні типи (принципи) характеристичного називання: «людина в суспільстві», «людина і навколишній світ», «людина як така». Окрім цього, виділено ще *принцип латенції* – називання, яке навмисне вказує на те, що справжнє ім'я автора приховане, та *принцип відіменного називання*, який ґрунтується на мотиваційному зв'язку псевдоніма із справжнім ім'ям автора.

Мотиваційну базу політичних псевдонімів, зокрема ОУН–УПА, вивчав М. Лесюк. Дослідник констатує, що в ролі псевдонімів виступають власні

¹³ Суркова Т.И. Псевдонимы как особый тип антропонимов. *Русская ономастика*. Рязань : Рязанский гос. пед. ин-т. 1977. С. 100.

¹⁴ Там само. С. 102.

¹⁵ Петрова О.В. Особливості номінації в псевдонімії німецької та української мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство». Донецьк, 2005. С. 7.

імена людей, прізвища, назви за походженням, за національністю чи етнічною належністю, імена чи прізвиська народних героїв, видатних діячів, назви звірів, дерев, рослин, прикметники, що характеризують людину за зовнішніми і внутрішніми рисами. За спостереженнями М. Лесюка, мотиваційна база партизанських псевдонімів здебільшого є достатньо прозорою, у них яскраво проглядається експресія, емоційність, соковитість, вишуканість і дотепність¹⁶.

Подібну мотиваційну базу мають псевдоніми підпільників, досліджувані В. Німчуком на основі збірника «Сколівщина». Мотивом номінації, на думку автора, були міжособистісні зв'язки членів підпілля, етнічна характеристика, характеристика трудової діяльності, соціального статусу, їхні вподобання щодо фаунонімів чи флоронімів рідного краю, явищ чи предметів матеріального світу, характеристика зовнішності, внутрішнього світу денотата тощо. Псевдоніми оунівців нерідко походять від їхніх справжніх імен та прізвищ або ж від чужих найменувань¹⁷.

Отож мотиваційна база псевдонімів і літературних, і політичних дозволяє говорити про такі принципи номінації, як: 1) людина і суспільство; 2) людина і реалії навколишнього світу; 3) номінація за характерними ознаками носія; 4) відіменна номінація; 5) принцип латенції. Переконливі свідчення цього знаходимо в дослідженні української політичної псевдонімії (оунівської, партизанської, повстанських отаманів 20-х років) та літературно-мистецької (письменників, журналістів, художників, композиторів, акторів) минулого століття.

Мотиви соціальної тематики, об'єднані номінативним принципом «людина і суспільство», створюють соціальний портрет автора. Вони виявляють зв'язок з іншими людьми, дають характеристику за професією чи родом занять, за соціальним становищем, за етнічно-національною належністю, за спорідненістю людей. Варто зазначити, що в політичній псевдонімії, зокрема оунівській, соціальна тематика представлена ширше, ніж у літературній. Це передусім засвідчують псевдоніми, перенесені від апелювативів-історизмів, пов'язаних із козацькою добою, Запорізькою Січчю (*Козак, Запорожець, Січовик, Кошовий, Отаман, Сотник, Дорош, Чорноморець* та ін.); псевдоніми, прибрані на честь історичних постатей (*Богун, Орлик, Дорошенко, Сагайдачний, Мазепа, Сулима, Трясило, Підкова, Гордієнко, Палій, Махно, Нечай, Гонта, Залізник, Гамалія, Наливайко, Довбуш, Кармелюк* та ін.). У діячів культури такі псевдоніми трапляються, але значно

¹⁶ Лесюк М.П. Псевда вояків Української Повстанської Армії. *Studia Slawistyczne I; Nazewnictwo na pograniczach etniczno – jezykowych*. Białystok, 1999. С. 179.

¹⁷ Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію. *Українська мова*. 2002. № 2. С. 33–58.

рідше (*Чалий Сава* – Чернецький Сава; *Богун Микола* – Чудінов Микола; *Нечай Павло* – Космін Кирило; *Сагайдачний І. М.* – Творець Юрій; *Гамалія* – Мандрика Микита та ін.).

Політична і літературно-мистецька псевдонімія соціальної тематики представлена загалом найменуваннями, сформованими від назв осіб за становищем у суспільстві (*Голота, Бурлака, Сірома, Незаможник, Скиталець, Шляхтич*); від назв діячів за професією, постійним або тимчасовими заняттями, функціями, посадами (*Сівач, Плуатар, Кушнір, Рибак, Шинкар, Робітник, Лікар, Юрист, Рецензент, Репортер, Критик*); від етнонімів (*Гуцул, Лемко, Бойко, Верховинець, Українець, Волинець, Волох, Подоляк*); від назв людей за спорідненістю (*Вуйко, Батько, Син, Пасинок, Бабуся, Земляк, Приятель, Шурин, Сват, Кум, Нанашко, Побратим*). Прикметно, що на псевдонімна номінація значною мірою зумовлена сферою вживання псевдоніма та його функціональна специфікою. Особливо помітним це є в доборі псевдонімізованих лексем на позначення професійної спрямованості літераторів та підпільників.

Псевдоніми, об'єднані номінаційним принципом «людина і реалії навколишнього світу», мотивовані ставленням номінатора до флори і фауни рідного краю, топографічних та географічних об'єктів тощо. Особливо величезним розмаїттям ботано– та зоономенів представлена псевдонімія ОУН–УПА (*Вовк, Ведмідь, Лис, Тур, Олень, Бик, Засць, Щур, Вивірка, Карась, Окунь, В'юн, Ящірка, Джміль, Хруц, Оса, Щипавка, Явір, Береза, Дуб, Осика, Верес, Ячмінь* та ін.). Варто зазначити, що популярними у літераторів і підпільників були псевдоніми, перенесені від назв птахів (*Дрозд, Сокіл, Ворон, Ластівка, Горлиця, Соловей, Снігур, Голуб*).

Принцип «людина як така» ґрунтується на характеристиці носія. Мотиваційний потенціал виявляє характеристика носія щодо фізичних, психічних, інтелектуальних якостей. Репрезентативними в досліджуваних псевдоніміконах виявилися псевдоніми-субстантивовані прикметники: псевдоніми-френоніми (від грец. *phren* – розум), які вказують на розум, характер і вдачу: *Веселий, Завзятий, Прудкий, Хитрий, Лукавий, Покірний, Лагідний, Добрий, Смирний, Правдивий, Щирий, Грізний, Лютий, Кривавий, Мудрий, Цікавий, Вірний* та ін.; псевдоніми-ейдоніми (від грец. *eidās* – зовнішність): *Чорноокий, Високий, Довгий, Сильний, Товстий, Лисий, Бородатий, Кривий, Кучерявий* та ін.; псевдоніми-хроматоніми (від грец. *chroma* – колір): *Сивий, Сірий, Жовтий, Рудий, Рябий, Білий, Русявий* та ін.. Мотиваційну базу принципу «людина як така» активно формують похідні від атрибутивних назв осіб (*Бігун, Стрибун, Вертун, Брехун, Крикун, Свистун, Дивак, Чудак, Силач, Старик, Борець, Бурлій, Забіяка, Гуляка, Знайда, Сухар, Шульга, Базіка, Недолуга, Ревуха,*

Чванько, Боягуз, Нехлюй та ін.); від назв продуктів людської діяльності (*Довбня, Шпилька, Шило*); від назв, пов'язаних з людським організмом, одягом, продуктами харчування (*Зуб, Кулак, Капець, Свитка, Книш, Пиріг* та ін.) тощо.

Принцип «відіменної номінації» в псевдонімі пов'язаний щонайперше із справжнім іменуванням носія. Мотивом номінації є формальна модифікація імені, прізвища, або імені по батькові номінатора в псевдонім – нове антрополозначення. Відіменна номінація представлена як у літературній, так і в політичній псевдонімії. Проте до штучної деформації, модифікації справжнього імені частіше вдавалися діячі культури. Підпільники ж значно рідше використовували такі псевдоніми, щоб уникнути розсекречення справжнього ймення. Натомість вони нерідко використовували хресні імена (*Юрко, Андрійко, Славко, Ромко, Мисько, Олесь*). Прикметно, що «відіменна номінація» в підпільників, зокрема оунівців, передбачає трансформацію здебільшого не справжнього імені, а чужого. Псевдоніми, сформовані від імен, прізвищ інших осіб, були досить поширеними та популярними.

Принцип латенції, тобто називання, яке навмисне вказує на те, що справжнє ім'я автора приховане, представлене в досліджуваних псевдоніміконах небагатьма лексемами (*Нескажухто, Незнана, Ікс, Немо, Хтось, Якийсь*).

Незаперечним є те, що, по-перше, принципи псевдонімної номінації визначаються на основі мотиваційної бази (мотивами називання), по-друге, на псевдонімну номінацію впливає неоднорідність псевдонімів як за сферою використання, так і за функціональним призначенням.

2. Номінативні форми псевдонімів та їхнє місце серед інших різновидів антропонімів

Важливим питанням під час розгляду номінаційних особливостей псевдоніма є питання про вибір номінативних форм. Цей вибір зумовлений як загальними закономірностями виникнення лексичних одиниць, так і специфікою засобів вторинного називання. У ролі псевдоніма використовують готові слова або створюють нові.

Використання готових лексичних одиниць для позначення денотата характеризується широким застосуванням антропонімів (прізвищ, імен, імен по батькові), топонімів (гідронімів, ойконімів, оронімів), міфонімів, астронімів та апелятивів. Псевдоніми формуються шляхом онімізації апелятивної та трансонімізації пропріальної лексики. Такий спосіб номінації високопродуктивний як в літературно-мистецькій, так і в політичній псевдонімії. Продуктивним було використання антропонімів, особливо прізвищ та імен, апелятивної лексики. Рідше як

псевдоніми використовували топоніми, міфоніми і зовсім рідко астроніми.

Псевдоніми, сформовані шляхом перенесення готової лексики на людину, мають форму іменників, прикметників, рідше дієслівних форм, займенників, числівників, вигуків (*Дуб, Шпилько, Лютий, Лисий, Рубай, Хтось, Сам, Один, Трос, Тук, Стоп*).

Творення псевдонімів способом деривації широко практикувалося в літературно-мистецькій псевдонімії. Це афіксація довільно обраних загальних чи власних назв, афіксація справжнього іменування автора, штучна деформація справжнього іменування та субституція його окремих елементів (*Дніпровський П.* – Сліпчук Петро; *Хвилинський Георгій* – Хоткевич Гнат; *Василенко Петро* – Одарченко Петро Васильович; *Юрченко Юр.* – Яновський Юрій; *Чивомискам* – Максимович Михайло; *Химко Андрій* – Хименко Андрій; *Вроцький Н. А.* – Навроцький Олександр; *Волошка Іван* – Волошин Іван; *Лан Павла* – Талан Павлина; *Циганенко* – Циганко П.В.).

У літературній псевдонімії популярністю користувалися префіксальні утворення з афіксом-часткою не– (*Не літератор; Не родич; Не дипломат; Не лікар; Не поет; Не-січковий Стрілець, Не-Шевченко, Не-Перебендя*).

У політичній псевдонімії спосіб деривації менш продуктивний. Творення псевдонімів способом деривації передбачає переважно афіксацію довільно обраних загальних чи власних назв (*Вознесенко, Очеретенко, Бистрик, Зорич, Бродій, Гориллов, Соловецький*). Зрідка трапляються похідні від особового імені батька денотата (*Мусієнко* – Гаврилюк Михайло Мусійович); деякі псевдоніми утворилися шляхом приєднання афікса до особового імені денотата з метою перетворення його на прізвище (*Іванчук* – Версуюк Іван; *Осипенко* – Дяків Осип); окремі утворені шляхом видозміни справжнього іменування носія (*Корчак* – Корчинський Іван; *Поль* – Польовий Федір; *Заяць* – Заячківський). Зафіксовано невелику кількість префіксальних та префіксально-суфіксальних утворень (*Підполудний, Піддубний, Заріжний, Наколісний*).

Українські псевдоніми ХХ століття сформовані і внаслідок дії специфічного способу номінації, який ґрунтується на модифікації справжнього іменування автора. Найбільш продуктивним цей спосіб виявився в літературно-мистецькій псевдонімії. Модифікація справжнього імені діячів культури репрезентована використанням лише особового імені (його гіпокористичної чи демінутивної форми) замість повного іменування; зміною особового імені чи імен при збереженні прізвища (*Ногін Панас* – Ногін Петро); розширенням офіційного іменування за рахунок додавання до прізвища певного елемента (*Матушевський-Єфремов* – Єфремов Сергій).

У політичній псевдонімії модифікація справжнього іменування носія передбачала використання в ролі псевдоніма лише особового імені, частіше його варіантної форми (*Юрко* – Середницький Юрій; *Ванька* – Іван Юрченко; *Петя* – Якімов Петро).

Варто зазначити, що політичні псевдоніми на протигагу літературним здебільшого однослівні, двослівні ж трапляються рідко (*Друг Псельський* – Осьмак Кирило; *Панько Хрін*, *Панько Торба* – Степан Стебельський). Деякі псевдоніми скомпоновані за моделлю повного іменування людини (*Коваль Іван Пилипович* – Осьмак Кирило Іванович).

Крім псевдонімів-слів, засобом вторинної номінації слугують астериски (зірочки), ініціали, цифри. Загальна назва зашифрованих підписів – криптоніми (від грец. *kryptos* – «таємничий»). Криптонімами широко користувалися діячі культури, особливо письменники. Проте вони не були популярними в підпільників. Це пояснюється тим, що криптоніми незручні для живого мовного спілкування.

У національному антропоніміконі псевдоніми посідають проміжне місце між ядровими (імена, прізвища, імена по батькові) та периферійними (прізвиська, клички) найменуваннями людей. Як вид антропонімів псевдоніми мають як спільні, так і диференційні ознаки із цими одиницями пропріальної лексики.

3. Псевдоніми й імена, прізвища, імена по батькові

З іменами, прізвищами, іменами по батькові псевдоніми виявляють спільність, яка проявляється передусім у використанні структурно-словотворчих моделей. Багато псевдонімів, особливо літературно-мистецьких, твориться за допомогою суфіксальних формантів -енко, -ович, -ук(-юк), -ськ(ий), -ин, -ов, -ів, -ич на зразок прізвищ (*Кучерявенко В.* – Губенко Павло; *Кореспондентенко Я.* – Загребельний Павло; *Рожнівський Ф.* – Погребенник Федір; *Тетянчук Сергій* – Дзюба Сергій; *Попович С.* – Руданський Степан; *Кухарів М.* – Сторожук Михайло та ін.). Прикметно, що такі псевдоніми, особливо у діячів культури, часто мають структуру повного іменування людини (прізвище + ім'я). У політичній псевдонімії модель повного іменування трапляється значно рідше (*Горянський Марко* – Осьмак Кирило, *Чупринка Тарас* – Роман Шухевич; *Крем'янецький Микола* – Михайло Медвідь та ін.).

Літературні та політичні псевдоніми можуть мати аналітичну будову на зразок *прізвище + ім'я + ім'я по батькові* (*Коваль Іван Пилипович* – Осьмак Кирило Іванович; *Даниленко Сергій Тарасович* – Головка Андрій Васильович – політичні; *Єнко Василь Ульянович* – Охрімівич Володимир; *Роснянський Сергій Євдокимович* – Сученко Сергій – літературні).

Про близькість псевдонімів до прізвищ, імен, імен по батькові свідчать також інші дериваційні способи творення: афіксація

справжнього іменування автора, штучна деформація справжнього іменування та субституція його окремих елементів.

Варто зазначити, що в неспеціальних літературних джерелах, присвячених повстанням 20-х років, у значенні «псевдоніми» вживають терміни «прізвища», «імена»: «Вітер розніс по всій Україні гучні прізвища – Зелений, Блакитний, Чорний, Карий, Темний, Жовто-Блакитний»; «Поетія змішалася з витонченим гумором – і з'явилися по вечірній зорі отамани з ніби чемними іменами Добрий Вечір, Не журись, Око».

Особливо близькі псевдонімам прізвища. На переконання О. Суперанської, А. Суислової, «у російській традиції псевдонім найтісніше зв'язаний з прізвищем, хоча це не зовсім прізвище», «нерідко було, що письменник починав писати під псевдонімом, потім розкривав його, проте псевдонім супроводжував його (напр. М.Е.Салтыков, псевд. Н.Щедрин → Салтыков-Щедрин)»¹⁸. Б. Унбегаун російські псевдоніми розділяв на ті, які становлять «видозмінене справжнє прізвище» і ті, які «не зв'язані зі справжнім прізвищем»¹⁹. АН. Подольська вважає, що «псевдонім існує у суспільному житті людини поряд із справжнім іменем або замість нього»²⁰.

4. Псевдоніми та прізвиська

Прізвисько – вуличне прізвище, кличка – вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу. Термін в українській мові фіксується з XIV ст. Прізвиська – найчисленніший, найрізноманітніший клас антропонімів. Майже всі вони однопоколінні і в спадок передаються рідко²¹.

Прізвисько – вид антропоніма. Додаткове ім'я, дане людині оточенням відповідно до її характерної риси, обставини її життя, якої-небудь аналогії²².

Прізвисько – ім'я, яке дають людині як додаток до основного імені; не є спадкове²³.

¹⁸ Суперанская А.В. Современные русские фамилии / Отв. ред. Ф.П. Филин. Москва : Наука, 1984. С. 134.

¹⁹ Унбегаун Б. Русские фамилии. Москва : Прогресс, 1989. С. 182.

²⁰ Подольская Н.М. Словарь русской ономастической терминологии. Москва : Наука, 1978. С. 115.

²¹ Чучка П. П. Прізвиська. «Українська мова». Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголова), Зяблюк М.П. та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 494.

²² Подольская Н.М. Словарь русской ономастической терминологии. Москва : Наука, 1978. С. 115.

²³ Основен систем терминологии на словенската ономастика – основная система и терминология славянской ономастики. – Grundsystem und Terminologie der Slawischen Onomastik. 1983. С. 266.

Між псевдонімом і прізвиськом простежуємо особливу подібність, яка полягає в тому, що: 1) вони є засобом вторинної номінації людини; 2) їх вживання має необов'язковий, факультативний характер; 3) більшість псевдонімів, як і прізвиська, наділені значним інформативно-характеристичним потенціалом; 4) юридично вони не успадковуються.

Б. Унбегаун ділив прізвиська на дві основні групи – прізвиська, які вживають для того, щоб охарактеризувати особу – її поведінку, моральні, інтелектуальні чи фізичні властивості (так звані «особові»), та прізвиська, які утворювалися шляхом перенесення за аналогією назви тварини, рослини, предмета і т.ін. на особу – так звані «переносні»²⁴. Прізвисько здебільшого акумулює характерні риси свого носія. Подібне спостерігаємо в псевдонімах, більшість з яких постають унаслідок «цілеспрямованого акту словотворення»²⁵. Слугуючи засобом вираження певної інформації про їхнього автора, вони водночас зумовлюють низку асоціацій, які неодмінно виникають у зв'язку з тією чи тією самоназвою²⁶. Більшість політичних псевдонімів присвоювало особі оточення, зважаючи на ті асоціації, «які пов'язували особу вояка з тим чи тим явищем чи предметом»²⁷.

Однак псевдоніми і прізвиська – це різні антропонімічні розряди. Основна відмінність полягає в призначенні та сфері використання цих неофіційних назв людей. По-перше, псевдонім, на відміну від прізвиська, має особливе призначення – «приховати, замаскувати» справжнє ім'я носія; по-друге, псевдоніми використовують в окремих соціальних групах людей. Ними послуговуються переважно діячі культури та громадсько-політичні діячі. До того ж псевдоніми здебільшого виникають унаслідок самоіменування носія вигаданого імені (за винятком частини політичних та кримінальних), прізвиська ж носії отримують тільки від людей, які їх оточують; псевдоніми можуть бути не обмеженими в часі (Панас Мирний (Панас Рудченко), Леся Українка (Лариса Косач).

5. Псевдоніми і клички

Неоднозначним у лінгвістичній літературі є термін «кличка».

Кличка – 1. Те саме, що зоонім. 2. Конспіративне прізвисько людини, яка знаходиться у якій-небудь таємній організації, в т.ч.

²⁴ Унбегаун Б. Русские фамилии. Москва : Прогресс, 1989. С. 346.

²⁵ Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1973. С. 241.

²⁶ Петрова О.В. Принципи і мотиви номінації в українській і німецькій псевдонімії. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. 2001. Вип. 37. С. 58.

²⁷ Лесьюк М.П. Псевда вояків Української Повстанської Армії. *Studia Slawistyczne I; Nazewnictwo na pograniczach etniczno – językowych*. Białystok. 1999. С. 179.

партійна кличка у багатьох членів партії в період її підпільного нелегального існування. З. Жартівливе прізвисько²⁸.

Термін «кличка» в значенні конспіративне ім'я чи прізвище використовували підпільники ОУН–УПА («Кличкою «Белендіс» Стецько підписував свої інформації і до однієї зі служб МЗС Італії»; «Мельник – кличка «Консул»; повстанцями 20-х років («Увечері наступного дня поїхали на мельничанські хутори бунчужний Іван Соловій та козак, якому ім'я і прізвище заміняла кличка «Дайош»); радянськими партизанами та розвідниками (Калашник Іван Іванович – кличка «Максим»; Кулагин Ігнат Максимович – кличка «Жора Золотой»; Панченко Анатолій Петрович – кличка «Бурлака»; представниками кримінальних структур («...к нападенію причастен человек по кличке Чертик»). Варто зазначити, що у радянській традиції імена, що їх використовували для конспірації, називали і кличками, і псевдонімами («Артем» (партійний псевдонім Сергєєва Федора Андрійовича); «Терентий Дмитриевич Дерibas... в 1903 году... становится профессиональным революционером с партийной кличкой «Марат».

Термін «кличка» може мати значення «вуличне прізвище», «прізвисько». Це засвідчено, зокрема, у неофіційному антропоніміконі злочинних елементів: «За чуть узкий разрез глаз уличные пацаны метко дали Мишке кличку «Япончик» .

У позанормативному мовленні функціонує нині дериват *кликуха* – «кличка»²⁹. Отже, *кличка* – це різновид псевдоніма, застарілий термін.

ВИСНОВКИ

Псевдонім – різновид антропоніма, прибране, вигадане ім'я, яке використовують представники окремих соціальних груп паралельно зі своїм справжнім найменуванням або замість нього.

Псевдоніми мають низку спільних і відмінних ознак з іншими антропонімами – іменами, прізвищами, іменами по батькові, прізвиськами. Особливість псевдоніма, на відміну від інших антропонімних одиниць, полягає насамперед у його призначенні. Псевдонім існує передовсім для того, щоб зберегти таємницю справжнього імені людини.

Спільність псевдоніма з іменами, прізвищами, іменами по батькові виявляється зонайперше у використанні структурно-словотворчих моделей останніх для створення псевдонімних форм. Подібно до

²⁸ Подольская Н.М. Словарь русской ономастической терминологии. Москва : Наука, 1978. С. 65.

²⁹ Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію. *Українська мова*. 2002. № 2. С. 33.

прізвиськ, псевдоніми є вторинними, факультативними назвами, які наділені значним характеристичним потенціалом.

Багато спільного є в принципах, мотивах, способах та засобах номінації псевдонімів різних класів. На формування та становлення досліджуваних псевдонімів впливали такі екстралінгвальні чинники, як індивідуальність автора, культурно-історичні особливості, національно-культурний контекст, своєрідність національного світобачення й ментальності, природно-географічні особливості проживання тощо.

Українські псевдоніми – це величезний пласт пропріальної лексико-лінгвомотивація яких свідчить про лексичне багатство і безмежні потенційні можливості антропонімної системи української мови.

АНОТАЦІЯ

У статті йдеться про українські псевдоніми, які посідають важливе місце в антропонімній системі національної мови. Псевдоніми як комунікативні знаки з особливим призначенням використовувалися в різні епохи й у різних народів.

Йдеться про час, причини виникнення псевдонімів та принципи й мотиви їх номінації. Розглядаються номінативні форми псевдонімів та їхнє місце серед інших різновидів антропонімів. З'ясовано, що псевдоніми мають низку спільних і відмінних ознак з іншими антропонімами – іменами, прізвищами, іменами по батькові, прізвиськами. Наголошується на тому, що особливість псевдоніма, на відміну від інших антропонімних одиниць, полягає передусім у його призначенні: псевдонім існує для того, щоб зберегти таємницю справжнього імені людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ : Наукова думка, 1969. 559 с.
2. Лесюк М.П. Псевда вояків Української Повстанської Армії. *Studia Slawistyczne 1; Nazewnictwo na pograniczach etniczno – jezykowych*. Białystok. 1999. С. 117–184.
3. Масанов И.Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых общественных деятелей / В 4-х т. Т. 1-4. Подготов. к печати Ю. Масанов. Ред. Б.П. Козьмин. Москва : Изд-во Всесоюз. книжной палаты, 1956–1960.
4. Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію. *Українська мова*. 2002. № 2. С. 30–58.
5. Основен систем терминологија на словенската ономастика – основная система и терминология славянской ономастики. –

Grundsystem und Terminologie der Slawischen Onomastik. 1983. С. 158–160, 231, 232, 266.

6. Петрова О.В. Особливості номінації в псевдонімії німецької та української мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство». Донецьк, 2005. 20 с.

7. Петрова О.В. Принципи і мотиви номінації в українській і німецькій псевдонімії. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. 2001. Вип. 37. С. 57–60.

8. Подольская Н.М. Словарь русской ономастической терминологии. Москва : Наука, 1978. 198 с.

9. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1973. 365 с.

10. Суперанская А.В. Современные русские фамилии / Отв. ред. Ф.П. Филин. Москва : Наука, 1984. 176 с.

11. Суркова Т.И. Псевдонимы как особый тип антропонимов. *Русская ономастика*. Рязань : Рязанский гос. пед. ин-т. 1977. С. 91–100.

12. Торчинський М.М. Кількісна характеристика власних назв об'єктів живої природи. URL : http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/7804/3/apftp_2019_16_43.pdf (дата звернення: 15.12.2020).

13. Унбегаун Б. Русские фамилии. Москва : Прогресс, 1989. 440 с.

14. Чучка П.П. Прізвиська. «Українська мова». *Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголова), Зяблюк М.П. та ін.* Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 494.

Information about the authors:

Pavlykivska N. M.,

Doctor of Philological Science, Professor,
Professor at the Department of Ukrainian Language
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
32, Ostrozhskogo str., Vinnytsia, 21001, Ukraine

Prokopchuk L. V.,

Candidate of Philological Science, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
32, Ostrozhskogo str., Vinnytsia, 21001, Ukraine

ЕЛЕКТРОННА ЛІТЕРАТУРА: ОСНОВНІ ВІХИ ТЕОРІЇ Й РОЗВИТКУ ТА КЛЮЧОВІ РЕПРЕЗЕНТАНТИ

Пожарицька О. О.

ВСТУП

Поступовий перехід у цифровий світ розпочався з бурхливого розвитку новітніх технології, спрямованих на те, щоб зробити речі більш ефективними та доступними. Цей процес можна порівняти з випуском друкарні у XV ст., оскільки люди спочатку не усвідомили її значення як головного інструменту розповсюдження літератури. У 1960–1970-х рр. створення персонального комп'ютера уможливило перенесення друкованої літератури в електронний простір.

Дигітальна література (література в Мережі / віртуальна література / цифрова література) – нині ще не досконало вивчений феномен сучасної культури. *Актуальність* даної роботи зумовлена лінгвогносеологічною цінністю мовознавчих розвідок у новому форматі комп'ютерного кодування інформації, а також впливає із практичних потреб проникнення в сутність дигітальної комунікації.

Об'єктом дослідження виступає електронна література як нове явище в літературному просторі, *предметом* – її композиційні особливості у світлі сучасних мовознавчих концепцій.

Метою роботи є визначення основних етапів розвитку як самої електронної літератури, так і її теорії, а також проведення базового структурно-композиційного аналізу типових дигітальних творів. Для реалізації поставленої мети були вирішені такі *завдання*: розглянуто феномен «дигітальної літератури» та витоки її становлення, встановлено головні етапи у вивченні даного нового поняття в літературі, проаналізовано типові структурно-композиційні характеристики творів такого плану й окреслено сутність нового поняття “*wovel*” – “*web-novel*”, «вебрман».

Матеріал дослідження представлений дигітальними оповіданнями “*Breathe: A Ghost Story*” Кейт Пуллінгер (Kate Pullinger) та “*My body – a Wunderkammer*” Шеллі Джексон (Shelley Jackson), інтерактивним інтернет-простором Дж.К. Роулінг (J.K. Rowling) *Pottermore*, інтерактивними веброманами “*No Dead Trees – The Interactive Novel: Pick a Character, Pick a Direction*” Девіда Бенсона та “*The Living*” («Життя») Кіалана Патріка Берка (Kealan Patrick Burke).

1. Історичні витоки та періодизація дигітальної літератури

Під час розгляду становлення дигітальної літератури потрібно озирнутися назад, не тільки до винаходу друкування й усіх його аспектів, але й до графічних і аудіотехнік, адже будь-який твір дигітальної літератури є природно мультимодальним, поєднує в собі декілька медій – текстовий простір із комп'ютерною його обробкою, доданими гіперпосиланнями, аудіо- чи відеофрагментами та малюнками. Так, під дигітальною (чи електронною, цифровою) літературою традиційно маємо на увазі твори, написані за допомогою комп'ютерних технологій для читання на електронних приладах на кшталт комп'ютера або смартфона. Відтворення всього такого тексту та художнього простору твору на папері не є можливим чи бажаним¹.

Отже, ще в 1877 р. з винаходом фонографа почалися записи звуків. Цей винахід став у пригоді в 1930-х рр., коли були зроблені перші записи «розмовної книги» для розміщення коротких оповідань та розділів книг. У 1970-ті рр. термін «аудіокнига» став побутовим виразом, адже касетні стрічки із записами потрапляють у світ. А 1971 р. був офіційно визнаний як рік першої електронної книги. Попри те, що відомо декілька претендентів на винахід «електронної книги», засновник проєкту «Гутенберг» Майкл Харт вважається офіційним винахідником електронної книги після створення цифрової копії Декларації незалежності². Зауважимо, що це була електронна копія Декларації, а отже, зараз вона не буде розглядатися в межах дигітальної літератури. Однак початок дигіталізації тексту було покладено.

У 1975–1976-х рр. Вілл Кроутер (*Will Crowther*) запрограмував текстову гру під назвою «Пригода колосальної печери» (“*Colossal Cave Adventure*”) («Пригода»). Вона являла собою одну з перших комп'ютерних пригодницьких ігор, містила історію, де перед читачем поставав вибір, яким шляхом іти. Ці варіанти можуть привести читача до кінця оповідання або до його передчасної смерті. Такий нелінійний формат пізніше був імітований текстовою пригодницькою грою *Zork*, створеною групою студентів МІТ у 1977–1979 рр. Ці дві гри вважаються першими прикладами інтерактивної художньої літератури, а також одними з найбільш ранніх відеоігор.

¹ Пожарицкая Е.А. Дигитальная литература : концептуальная сущность и основные особенности. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія «Філологічні науки»*. 2017. № 6 (331). С. 63–70.

² Guertin C. Handholding, Remixing, and the Instant Replay : New Narratives in a Postnarrative Worl. *A Companion to Digital Literary Studies* / eds. R. Siemens, S. Schreibman. Oxford, UK : John Wiley & Sons, Ltd, 2013. URL: <http://www.digitalhumanities.org/companion/view?docId=blackwell/9781405148641/9781405148641.xml&chunk.id=ss1-5-6&toc.depth=1&toc.id=ss1-5-6&brand=9781405148641brand>.

Найдавніші фрагменти електронної літератури, як це визначено нині, були створені за допомогою *Storyspace*, програмного забезпечення, розробленого Джейм Девідом Болтером та Майклом Джойсом у 1980-х рр. Вони продали це програмне забезпечення в 1990 р. *Eastgate Systems*, невеликій програмі, що підтримує й оновлює код у *Storyspace* дотепер. *Storyspace* та інші подібні програми використовують гіпертекст для створення посилань у тексті. Літературу, що використовує гіпертекст, зазвичай називають художньою літературою гіпертексту. Спочатку ці історії часто поширювались на дисках, а пізніше на CD³. Художня література з виходом у гіпертекст все ще створюється сьогодні за допомогою не лише *Storyspace*, але й інших програм, як-от *Twine*.

Заснована Скоттом Реттбергом, Робертом Кувером та Джеффом Баллоу, Організація електронної літератури (далі – ОЕЛ) була створена в Чикаго в 1999 р. для популяризації читання, письма, викладання та розуміння літератури відповідно до її розвитку та збереження в мінливому цифровому середовищі. Ця некомерційна організація письменників, художників, викладачів, науковців та розробників.

Дж. Баллоу був її першим президентом, а С. Реттберг виконував обов'язки виконавчого директора. У цей період ОЕЛ ухвалила рішення включити до дигітальної літератури, поряд із гіпертекстовою розповіддю та художньою літературою, нові форми літературних творів з опертям на електронні дані, як, наприклад, «інтерактивне оповідання», «чиста поезія» тощо. Спочатку ОЕЛ, яка існувала коштом спонсорської допомоги від інтернет-компанії *dot.com*, змінила напрям після краху *dot.com*, 9 листопада перейшла до UCLA під керівництвом відомої дослідниці засобів масової інформації Н. Кетрін Хейлз, де її підтримали SCLAPSE UCLA. Перша її конференція «Держава мистецтв» була проведена в UCLA у 2002 р. М. Коверлі Люсебринк, художник з електронної літератури, відома під псевдонімом М.Д. Коверлі, у цей час стала другим президентом ОЕЛ. Також у цей період відбулися публікації ОЕЛ про збереження, архівування та розповсюдження дигітальної літератури, “*Acid-Free Bits*” (2004 р.) та “*Born-Again Bits*” (2005 р.); також розпочато роботу над збіркою електронної літератури (том 1) і антологією електронних літературних творів⁴.

У 2006 р., після від'їзду Н. Кетрін Хейлз з UCLA до університету Дюка, ОЕЛ переїхала до університету Меріленда, де її підтримав Мерілендський інститут технологій в гуманітарних науках під керівництвом науковця із цифрових гуманітарних наук

³ Hayles K. Electronic Literature: What Is It? *Electronic Literature Organization (publications)*. URL: <http://eliterature.org/pad/elp.html>.

⁴ Там само.

М. Кіршенбаума, з літературознавцем Джозефом Таббі, який виконує функції президента. Під керівництвом Дж. Таббі Організація розробила Консорціум з електронної літератури (*CELL*), відкритий доступ, некомерційний ресурс, що пропонує централізований доступ до літературних баз даних, архівів та інституційних програм у галузі літературного мистецтва та наукових наук, з акцентом на електронну літературу. Зростання організації завдяки її академічній приналежності викликало необхідність частіше об'єднувати науковців та художників з електронної літератури.

Перший етап становлення теорії електронної літератури – час «комп'ютерної літератури», час, коли тексти створюються на комп'ютері до появи Світової павутини в 1994 р. На цьому етапі теорії електронної літератури виокремимо два дослідження, які є базовими: «Гіпертекст: конвергенція сучасної критичної теорії та технології» (*"Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology"*) Джорджа П. Ландоу (George Landow) 1992 р.⁵ та «Кібертекст: Перспективи ергодичної літератури» (*"Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature"*) Еспен Дж. Аарсета (Espen J. Aarseth)⁶. Хоча друга книга була опублікована вже після появи інтернету, вона розповідає про часи до нього.

Зауважимо, що створення теорії електронної літератури проходило зі спиранням на вже наявні теорії мистецтва, тому на всіх трьох етапах розвитку цифрової літератури можемо простежити наслідування теорій вивчення звичайної друкованої художньої літератури, а особливо теорії постмодернізму та постпостмодернізму. Так, наприклад, у своєму дослідженні 1992 р. «Гіпертекст: конвергенція сучасної критичної теорії та технології» (*"Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology"*) Дж. Ландоу (G. Landow) стверджував, що гіпертекстуальність є частиною і продовженням постмодерністської теорії, і припустив, що робота Роланда Бартса та Жака Дерріди становить гіпертекстуальність, що інтертекстуалізм Джулії Крістєвої, багатоголосність Михайла Бахтіна та теорія сімулякра Жана Бодрільярда багато в чому також є прикладами гіпертекстуальності⁷. Зрозуміло, що Дж. Ландоу залучив теоретичні та методологічні інструменти від постмодерністської теорії до деталізації електронної текстуальності, її структури та способу її читання, зокрема й такі

⁵ Landow George. *Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*. Johns Hopkins University Press, 1992. 242 p.

⁶ Aarseth Espen J. *Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore : Johns Hopkins University Press ; UK ed. Edition, 1997. 216 p.

⁷ Landow George. *Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*. Johns Hopkins University Press, 1992. 242 p.

поняття та практики, як багатолінійність, багатозначне читання, лабіринт, лексія, номадизм (за Гізелою Бейгельман) та палімпсест.

Джей Девід Болтер у роботі «Письменницький простір: Комп'ютери, гіпертекст та санація друку» (1991 р.) стверджував, що гіпертекстуальність включає постструктурні концепції відкритого тексту⁸, Е.Дж. Аарсет, навпаки, створив нові методологічні інструменти для дослідження електронного тексту як культурного та літературного явища. Саме в цей момент можна спостерігати відхід від постмодерністської теорії, яка підкреслювала текст, відірваний від середовища. Е.Дж. Аарсет закликав переосмислити текст у його форматі електронної текстуальності та роль машини в читанні та писанні творів. Сама назва його книги «Кібертекст» підкреслювала неможливість відриву тексту від кібернетичного простору та комп'ютерної системи, щоб продемонструвати специфіку нової текстуальності. Так, Е.Дж. Аарсет уперше постулює, що текст більше не може бути відірваний від його середовища, а саме від машини, яка формує текст і визначає його структуру, функції й операції⁹. Автор вважає термін «кібертекст» перспективним для всіх текстових форм майбутнього та бере за головне саме сучасні технології, їхню роль у цифровій літературі в порівнянні із суто літературною, текстовою стороною творів. Не зовсім погоджуємося з таким підходом, підтримаємо М.-Л. Райян¹⁰, яка замість того, щоб концентруватися на суто семіотичному зв'язку тексту та комп'ютера, розглядає дигітальну літературу та наратив у ній як «віртуальну реальність». Сам термін «віртуальність» стає тут значно ширшим і осягає всі електронні пристрої, із якими взаємодіє людина.

У своєму вступі до «Трансмедіафрикцій» Марша Кіндер переосмислює "S / Z" Р. Бартса, щоб висвітлити його ідеї в контексті сьогоденної дигітальної літератури. М. Кіндер демонструє, що Р. Бартс перейшов від лінгвістичних пошуків до текстових значень і продукування сенсу¹¹, а отже, переходить від структуралізму до постструктуралізму. Усупереч ідеї Дж. Ландоу, що постструктуралізм концентрується лише на тексті та його матеріальному, суттєвому вираженні тексту, М. Кіндер стверджує, що метою Р. Бартса було

⁸ Bolter J. David. *writing space : computers, hypertext, and the remediation of print*. 2nd edition. routledge, 2001. 272 p.

⁹ Aarseth Espen J. *Cybertext : Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore : Johns Hopkins University Press ; UK ed. Edition, 1997. P. 21.

¹⁰ Ryan Marie-Laure. *Narrative as Virtual Reality: Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 2003.

¹¹ Kinder Marsha. *Medium Specificity and Productive Precursors : An Introduction. Transmedia Frictions : The Digital, the Arts, and the Humanities* / Ed. Marsha Kinder, Tara McPherson. Berkeley : University of California Press, 2014. P. 3–5.

зміщення фокуса літературної теорії від мовних, риторичних та граматичних розвідок до соціологічних та ідеологічних пошуків. М. Кіндер закликає теоретиків електронної літератури звертати увагу на соціологічні замість структурні характеристики текстів та їхню проблематику.

2. Цифрова література в епоху інтернету

Явище кібертексту добре висвітлено в роботі Н.К. Хейлз (Hayles) «Моя мати була комп'ютером» (“*My Mother Was a Computer*”), у якій вона узагальнила ідеї Е.Дж. Аарсета і замінила поняття «кібертекст» на категорію «технотекст», щоб визначити нові напрями літератури. Крім того, Н.К. Хейлз ужила термін «посередництво», щоб розглянути відмінності та взаємозв'язки між мовою та кодом, друкованим текстом і цифровим текстом, пізнанням людини та машиною¹². Крім того, на цьому другому етапі розвитку як самої електронної літератури, так і її теорії розширено було саме значення терміна «електронна література» шляхом включення нових категорій, завдяки яким теоретики відійшли від традиційної літературної теорії у своєму аналізі електронної літератури¹³, зараз спостерігається розробка таких нових областей і категорій: кінестетичний, гаптический та пропріоцептивний аналізи та дослідження цифрового тексту (А. Гіббс), тіло стало інтерпретуватися як особливий код (М. Хансен), нові типи перформативності були розроблені та досліджені в читанні літератури (К. Фернандес-Вара), спільне програмування (Н. Монфорт), концептуальне кодування і спрямування електронної літератури як протилежності антологізованого тексту (Д. Григар, «Чому кураторство?», 2012 р.).

Тоді як на зазначеному вище першому етапі розвитку теорії електронної літератури дослідники зосередилися на порівнянні друкованого й електронного тексту на основі уявлень Дж. Ландоу та Дж.Д. Болтера, семіотичний підхід, що панує на другому етапі розвитку теорії дигітальної літератури, мав вказати на відмінності між цими двома формами тексту, і головною відмінністю вважали саме візуальний аспект тексту. Отже, аспекти наочності, просторовості та взаємодії були основними елементами в семіотичних аналізах електронної літератури.¹⁴ Припущення Дж.Д. Болтера про те, що

¹² Hayles K. *Electronic Literature: What Is It?* In *Electronic Literature Organization (publications)*. URL: <http://eliterature.org/pad/elp.html>.

¹³ Niccoli A. *Paper or Tablet? Reading Recall and Comprehension*. URL: <http://er.educase.edu/articles/2015/9/paper-or-tablet-reading-recall-and-comprehension>.

¹⁴ Eskeline M. *The Challenge of Cybertext theory and Ludology to Literary Theory. The Aesthetics of Net Literature*. P. 179–211.

комп'ютер є «новою системою письма і надає нам новий вид книги»¹⁵, приводить до висновку, що комп'ютерна грамотність є семіотичною. Далі, Дж.Д. Болтер стверджує, що сприйняття електронного тексту відбувається через побічний продукт семіозиса як процесу інтерпретації знака та породження значення: «Наратив – це передусім текстура знака, і цими знаками він запрошує читача в уявний світ»¹⁶. Зазначимо, що візуальність та знаковість дигітальної літератури також підкреслював Майкл Джойс, який розглядав гіпертекст як візуальну форму та символічну структуру, яку можна «поєднувати та маніпулювати будь-ким, хто має до них доступ»¹⁷.

На другому етапі теорій електронної літератури предмет роботи – художні твори – збагатився новими елементами, як-от звук і анімація. Мультимедіа, багатшаровість та полісеміотичність закликали теоретиків до нових поглядів на електронний текст. Цей розвиток приводить до питань щодо самого тексту, розгляду ролі комп'ютерів, а отже, взаємозв'язку тексту та машини, знову підсилює інтерес до робіт Е.Дж. Аарсет, де він постулює, що цифровий семіотичний текст складається із трьох елементів, як-от: оператор, медіум та вербальний знак¹⁸. Під медіумом розуміється технічний прилад для читання та написання твору. Цей семіотичний трикутник є важливим моментом в історії електронної літератури, оскільки він доводить поступовий відхід від текстових та словесних знаків до орієнтації на оператора, людину та машину. Згодом інтерес до вербальних знаків частково замінили міркування щодо ролі інших елементів, як-от звук, анімація, рух, насамперед код. Перший аналіз комп'ютерного коду в контексті теорії електронної літератури відбувся в публікації Н.К. Хейлз «Моя мати була комп'ютером»¹⁹, у якій вона досліджувала перехід від мовлення, як його розуміє Ф. де Соссюр, через написання тексту як його розуміє Ж. Дерріда, до кодування, що, за словами Е.Дж. Аарсета, «перевищує як письмове, так і мовне»²⁰. Загалом, код є планом виразу, близьким до мови і письма, що забезпечує обчислення та програмування навколишнього світу, його віртуалізацію. Комп'ютер сприймається як універсальна семіотична машина.

¹⁵ Bolter J. David. Writing space: computers, hypertext, and the remediation of print. 2nd edition. routledge, 2001. P. 224.

¹⁶ Там само. С. 228.

¹⁷ Joyce M. Of Two Minds: Hypertext Pedagogy and Poetics. Michigan : University of Michigan Press, 1995. P. 19.

¹⁸ Aarseth Espen J. Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature. Baltimore : Johns Hopkins University Press ; UK ed. Edition, 1997. 216 p.

¹⁹ Hayles N. Katherine. My Mother Was a Computer: Digital Subjects and Literary Texts. Chicago : University of Chicago Press, 2005. 290 p.

²⁰ Там само. С. 41.

Урсула Паулицька вважає кінцем цієї другої фази, чи етапу розвитку теорії електронної літератури книгу Н.К. Хейлз *“Electronic Literature: New Horizons for the Literary”* (2007 р.), де підсумовуються головні тенденції розвитку дигітальної літератури на цьому етапі²¹.

Початок переходу до третього етапу в розвитку теорії дигітальної літератури поклала стаття Дене Григар (Dene Grigar) «Електронна література: де це?» (*“Electronic Literature: Where is it?”*, 2009). У ній авторка ставить менше питань щодо змісту такої літератури, проте намагається знайти місце дигітальної літератури та тих, хто її аналізує, в академічній спільноті та, ширше, серед цифрових гуманітарних наук. Дослідження Д. Григар та питання, які вона поставила, суперечили підходам, які домінували на другому етапі.

Отже, на третьому етапі свого розвитку теорія дигітальної літератури сприяє переходу до «цифрових гуманітарних студій». Також увага знову приділяється критичним дослідженням коду та кодування. Хоча статті про інтерпретацію коду з'являлися і раніше, наприклад у 2006 р. (Марк К. Маріно, 2006 р.²²), деякі напрями його вивчення було сприйнято як перспективні, саме у третьому періоді розвитку теорії дигітальної літератури їм приділили особливу увагу, вони сформували окреме поле для вивчення, що охоплює «інтерпретацію комп'ютерного коду, архітектури програми та документації в соціально-історичному контексті»²³. Цей період пов'язаний із розвитком нових технологій, що приводять до такого прогресу у світі цифрових технологій, що текст та зображення починають читати та «лістати» усе більш на портативних пристроях, які вже дозволяють інтерактивне використання тексту, зображення, рухомого зображення та звуку. Пол Левінсон вважає, що створення у 2007 р. смартфона iPhone розпочало нову еру в історії не лише дигітальної художньої літератури, а й для нових медіа, спровокувало розробку мобільних пристроїв, які впливають, серед іншого, на соціальні медіамережі²⁴. Отже, нові технології та їхній вплив на соціальні практики, зокрема й електронну літературу, підкреслюють необхідність розроблення й обговорення теоретичних рамок електронної літератури та того, чим

²¹ Pawlicka Urszula. Towards a History of Electronic Literature. *CLCWeb : Comparative Literature and Culture. Special Issue New Work on Electronic Literature and Cyberculture* / Ed. Maya Zalbidea, Mark C. Marino, Asunción López-Varela. 2014. № 16.5. URL: <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol16/iss5/2>.

²² Marino Mark C. Critical Code Studies. *Electronic Book Review*. 2006. URL: <http://www.electronicbookreview.com/thread/electropoetics/codology>.

²³ Toward a theory of new literacies emerging from the Internet and other information and communication technologies / D.J. Leu et al. *Theoretical Models and Processes of Reading* / R.B. Ruddell, N. Unrau (Eds.). 5th ed. P. 1570–1613. URL: http://www.readingonline.org/newliteracies/lit_index.asp?HREF=leu/.

²⁴ Levinson Paul. *New New Media*. Boston : Pearson, 2009. 240 p.

вона є, а отже, розроблення теорії дигітальної літератури неможливе без зосередження на нових технологіях, що сприяють її розповсюдженню та варіюванню.

Загалом, багато літературознавців підкреслюють, що, зосередившись на критичних контекстах, зараз теоретики дигітальної літератури відійшли від кіберструктуралістського підходу до таксономіадизму²⁵, що означає, за словами Талана Мемотта, що не існує універсальної нової медіапоетики, але існує поетична модель, відповідна окремим творам²⁶. Якщо на перших етапах дослідники прагнули побудувати нову поетичну медіасферу, на третьому етапі вони доводять, що цифровий твір ухилиється від будь-якої категоризації внаслідок його міждисциплінарного характеру та технологічного прогресу. Отже, теоретики намагаються скасувати межі між жанрами електронної літератури і пропонують використовувати різні позначення парасолькових термінів, як-от «таксономіазм» (Меммотт), «кочові поеми» (Бейгельман), «рекомбінантна поетика» (Сіман), «творчий канібалізм» (Фунхозер²⁷) тощо.

Теоретичні дослідження електронної літератури зосереджуються на важливості коду для створення електронного тексту. Наприклад, Дж. Кейлі пропонує звернути увагу на функцію коду, його значення та взаємозв'язок між внутрішнім шаром та поверхньою тексту: «код та мова потребують чітких стратегій читання»²⁸. Виходячи з розгляду Девіда М. Беррі щодо цифрових гуманітарних наук та ролі коду, можна погодитись, що розуміння культури може відбуватися за допомогою цифрових технологій. Так, історики оцифровують знайдені тексти, і розуміння культури означає розуміння коду²⁹. Отже, на третьому етапі розвитку теорії електронної літератури вчені та художники окремо концентруються на розробці кодів, оскільки «комп'ютерний код <...> заплутаний у всіх аспектах культури та пам'яті»³⁰.

²⁵ Pawlicka Urszula. Towards a History of Electronic Literature. *CLCWeb : Comparative Literature and Culture. Special Issue New Work on Electronic Literature and Cyberculture* / Ed. Maya Zalbidea, Mark C. Marino, Asunción López-Varela. 2014. № 16.5. URL: <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol16/iss5/2>.

²⁶ Memmott Talan. Beyond Taxonomy: Digital Poetics and the Problem of Reading. *New Media Poetics : Contexts, Technotexts, and Theories* / Ed. Adalaide Morris, Thomas Swiss. Cambridge : MIT, 2006. P. 293–306.

²⁷ Funkhouser Chris. Prehistoric Digital Poetry: An Archaeology of Forms, 1959–1995. Tuscaloosa : University of Alabama, 2007. 408 p.

²⁸ Cayley John. The Code is Not the Text (Unless It is the Text). 2002. URL: <http://www.electronicbookreview.com/thread/electropoetics/literal>.

²⁹ Code Poetry – The Art of Poetry Meets The Logic of Code. URL: <https://www.codeinstitute.net/blog/code-poetry/>.

³⁰ Berry David M. An Interpretation of Digital Humanities. *Understanding Digital Humanities* / Ed. David M. Berry. New York : Palgrave Macmillan, 2012. P. 5.

Здається зрозумілим, що розвиток електронної літератури йде з тексту як статичного об'єкта, що складається із блоків тексту та посилань, до тексту як процесу чи події. Тоді як на першому етапі становлення дигітальної літератури електронні тексти являли собою статичні блоки тексту із зображеннями й інтерактивністю (зазвичай вибір шляху героя), на другому етапі свого розвитку електронна література стала більш мультимодальною, багатошаровою, перформативною та полісеміотичною. Електронні тексти не розглядаються як об'єкти, що містять лише візуальні та словесні компоненти, але як події, процеси та механізми для організації матерії та часу: «Цифрові характеристики означають, що поема перестає існувати як самодостатній об'єкт і замість цього стає процесом, у якому час читання, відповідний для друкованого тексту, замінюється часом виконання»³¹.

Нові підходи до опису електронних текстів пов'язані з дослідженням внутрішнього шару тексту й аналізом його механізму. Отже, електронна література рухається від традиційного аналізу письма та читання до програмування тексту, перформативного читання й інтерактивного створення смислу.

Акцент ролі середовища сприяє дискусії про матеріалізацію цифрового тексту. Тривають дослідження щодо залежності цифрової літератури від машини, що її продукує, та читача, що його читає. Слідом за С. Бушардоном погодимось, що цифровий текст змістився від естетичного використання писемної мови до естетики інших засобів його прояву (тобто матеріальності тексту, інтерфейсу та комп'ютера як медіа – способу його прочитання)³². Важливо, що електронний текст не має меншу силу чи вплив на читача, ніж друкований. Навпаки, він кристалізує текстові значення через посилення ролі медіа – комп'ютерного забезпечення його існування³³.

Якщо припустити, що на першому етапі основну увагу було зосереджено на візуальних аспектах електронної літератури як такої, що відображається на екрані комп'ютера, зрозуміло, що питання естетики обмежувалося візуальними аспектами електронного тексту, це було зроблено шляхом розмежування електронного та друкованого тексту. На другому етапі розроблялися різні види естетики, увагу спрямовували на створення естетичних текстів машиною. Зрозуміло, що ця думка була

³¹ Hayles N. Katherine. *The Time of Digital Poetry : From Object to Event. New Media Poetics. Contexts, Technotexts, and Theories* / Ed. Adalaide Morris, Thomass Swiss. Cambridge : MIT, 2006. P. 181.

³² Bouchardon Serge, López-Varela Asunción. *Making Sense of the Digital as Embodied Experience. CLCWeb : Comparative Literature and Culture*. 2011. № 13.3. DOI: 10.7771/1481-4374.1793.

³³ Classical Aesthetics Digital Age. URL: http://courses.washington.edu/aesthetic/sven_digital.html.

наслідком ідеї технотексту та цифрової поетики: «естетика цифрової поезії – це розширення модерністських прийомів»³⁴.

Головними типами естетики дигітальної літератури на даному етапі є: естетика події (Н.К. Хейлз), естетика шуму (М. Енгберг), естетика фрустрації (Ф. Бутц), естетика помилки (О. Горіунова й О. Шультін), естетика коду (Р. Рейлі). Тоді як помилка є ознакою дисфункціональності машини, естетика коду, у свою чергу, є ознакою відкритого коду³⁵.

Тоді як естетичний напрям аналізу дигітальної літератури на другому етапі її розвитку був пов'язаний зі структурою та формуванням тексту машиною, на третьому етапі цифрову естетику розуміють як утілення критичних міркувань мистецьких, соціальних та політичних питань. Тому, хоча теоретики відходять від дослідження суто естетики тексту до аналізу ролі машини, взаємодії користувача та засобів програмування твору, вони вказують, що естетика замінюється критичною медіаестетикою, визначеною Крісом Функхоузером, так: «Критика медіаестетики дигітальної літератури передбачає, що створення та розуміння слова, образу, предмета зараз є спільним для нових засобів масової інформації, але їх варто розглядати в раціональній, а не в інструментальній перспективі»³⁶.

Розглянемо, чим відрізняються твори дигітальної літератури різних періодів її розвитку. Зміна тенденцій у цифрових творах різних етапів пояснюється передусім різними рівнями розвитку електронних технологій. Так, застарілість медій пов'язана зі змінами в інструментах та програмах, що використовуються у створенні цифрових творів, та стоїть на заваді прочитання таких текстів. На першому етапі розвитку дигітальної літератури, до 1994 р., електронні тексти не були в інтернеті. Це ера «школи Storyspace», як це назвала Н.К. Хейлз, адже в той час дигітальні твори створюються завдяки програмі Storyspace видавця Eastgate. Це період «класичних» для дигітальної літератури текстів на кшталт *“afternoon, a story”* М. Джайса чи *“Patchwork girl”* Ш. Джексона.

Як пише Джилл Волкер Реттберг, «з появою Інтернету відкрилися нові канали для авторів і розповсюдження творів, і вже наявні твори поступово втрапили своє домінування»³⁷. Поява Всесвітньої павутини

³⁴ Aarseth Espen J. *Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore : Johns Hopkins University Press ; UK ed. Edition, 1997. 216 p.

³⁵ How students comprehend using e-readers and traditional text: suggestions from the classroom / V. Cardullo et al. *American Reading Forum Annual Yearbook*. 2012. Vol. 32. P. 20–21.

³⁶ Funkhouser Chris. *New Directions in Digital Poetry*. London : Bloomsbury, 2012. P. 8.

³⁷ Rettberg Jill Walker. *Electronic Literature Seen from a Distance : The Beginnings of a Field*. *Dichtung digital*. 2012. № 41. URL: <http://www.dichtung-digital.org/2012/41/walker-rettberg/walker-rettberg.htm>.

припинила панування програмного забезпечення *Storyspace* та подібних програм і дозволила отримати доступ та розробляти нові інструменти для створення цифрових творів. Автори використовували для своєї роботи доступні та готові програми, зокрема й таке програмне забезпечення, як *Adobe, basic, html* тощо.

Тоді як другий етап розвитку дигітальної літератури та її критики був часом Усесвітньої павутини – інтернету, третій етап посилив роль кодування і використання портативних пристроїв, які сприяють створенню та використанню творчих «дигітальних текстів» («текст» тут – це парасольовий термін, що включає як власне текст, так і зображення, звук тощо). Хоча програмне забезпечення є необхідним інструментом для художників, на третьому етапі спостерігається «програмування натовпу»³⁸. Майже будь-хто може стати автором.

3. Сучасні електронні твори: структурно-композиційні особливості та типові ознаки

Розглянемо декілька типових дигітальних оповідань та романів, шляхи їх створення й умови читання.

Зазвичай дигітальне оповідання зосереджене на одній події або ж на схожих подіях. Воно розповідає про щось миттєве. Оповідання “Breathe” – це цифрова історія привидів, яку слід читати на телефоні. У ній розповідається історія про молоду жінку Фло, яка може спілкуватися з мертвими. Коли Фло намагається налагодити контакт зі своєю матір’ю, Кларою, яка померла, будучи молодою дівчиною, інші голоси не перериваються. Привиди, які зривають пошук Фло від Клари, впізнають оточення читача і починають переслідувати читача, так само, як вони переслідують Фло.

Автор брав участь у дослідницькому проекті під назвою *Ambient Literature*. З колегами з Університету Західної Англії, Бірмінгемського університету та *Bath Spa* вони досліджували місце і технологічне майбутнє книги, розбирали сферу цифрової літератури та розмірковували про те, що міські дані протікають, смартфон як пристрій для читання та прослуховування може привести до розповіді. В основі цього дослідження лежать питання про те, як література може використовувати нові технології та соціальну практику для створення сприятливого досвіду для читачів. Фінансування проекту (надане Радою з досліджень мистецтв та гуманітарних наук Великої Британії) дозволило замовити три творчі роботи як практику-дослідження, і “Breathe” – це відповідь на даний грант.

³⁸ Черняк В.Д., Черняк М.А. Сетература. Массовая литература в понятиях и терминах : учебный словарь-справочник. 2-е изд., стереот. Москва : Флинта, 2015. 192 с.

“*Breathe*” – це співпраця із цифровим книжковим простором *Editions at Play*, що є співпрацею між *Google Creative Labs Sydney* та лондонським видавцем *Visual Editions*. Створено літературний досвід за допомогою інтерфейсів прикладного програмування (API) та технології розпізнавання контексту, яка реагує на присутність читача, інтерналізує його навколишній світ. Історія використовує місце, час, контекст і оточення, щоб розташувати читача в центрі світу Фло, коли книга змінюється способами, які читачі вважають інтимними і загадковими. Це книга, яка персоналізує вас³⁹. Прочитати історію можна за п’ятнадцять хвилин; вона доступна безкоштовно і її можна читати на мобільних пристроях через www.breathe-story.com.

Оповідання “*My body – a Wunderkammer*” є ще одним прикладом дигітальної літератури. Автор та художник Шеллі Джексон випустила сукупність творів у друківаних та електронних засобах масової інформації, яка займає основний фокус взаємозв’язку між людською ідентичністю та складовими органами організму, рідинами, сполучною тканиною й іншими частинами. Тоді як її відома гіпертекстова «Дівчина-печворк» *Storyspace* переглянула історію Франкенштейна з погляду жіночого монстра, тіло використовує HTML-форму гіпертексту, щоб оживити мемуарний жанр. Коли читач вибирає елегантно намальовані креслення зображень частин тіла автора, розкриваються медитації й анекдоти, пов’язані з кожною частиною тіла. Наприклад:

“At twelve I did more chin-ups than anyone else in my class, and the boys came running jubilantly across the playground and caught me up like a sports hero. The girls were exhorted to manage one chin-up. That was considered sufficient. I looked at the other girls’ arms and knew I was a different animal. It did not seem possible that I could ever have wound up with arms like theirs, no matter how religiously I abstained from climbing, swinging, sawing wood. The scant flesh lying so mild over the bone, the slender arms, as uniformly tubular as sleeves. The thin wrists, the soft knuckleless hands. I couldn’t admire them, nor could I despise them with any passion. Does the moose despise the antelope? My arms are an anatomist’s fantasy, muscle and bone in a thin sheath of skin.

Weirdly, popular opinion has voted for my kind of body. Women train to look like me, and now and then come up to ask for tips. What do you do to look this way, they ask. Nothing, I say, I was born this way. I get a worried look in response. They think I’m lying. Well, I’m pretty active, I say, to help them out. I roller skate, I play tennis. They call me lucky. It is a quiet revenge for years of incredulous shrieks in bathrooms and dressing rooms.

³⁹ Pullinger K. *Breathe – a digital ghost story*. URL: <http://thewritingplatform.com/2018/02/breathe-digital-ghost-story/>.

There's a boy in here! Groups of girls stand around in conference, throwing glances at me. I do my best to look indifferent. Finally a spokesperson is elected, comes up: Are you a boy or a girl? The rest cluster around. My breasts, which I would just as soon hide from the world forever, are adduced as evidence. My clothes are plucked, assessed. Sometimes the interrogation is merely curious, sometimes it is hostile. It is all horrible to me. I wish I could keep my body out of the running, go to a third restroom, the one for monsters and hermaphrodites"⁴⁰.

У самій назві твору міститься провокація читача, заснована на грі різномовних слів: англійських *My body* і німецького *ein Wunderkammer*. Попри таку двомовність, текст легко сприймається англomовним читачем, оскільки сенс німецького *ein Wunderkammer* – «дивовижне приміщення, камера» дуже прозорий. Крім того, заголовок має графічну привабливість, wt рамкова конструкція sz слів, які пишуться з великої літери. Друга частина заголовка "*a Wunderkammer*" також, очевидно, корелюється із читацькими фоновими знаннями про Кунсткамеру (*Kunstkammer*), викликає додаткові асоціації у свідомості. Аналізована розповідь являє собою напівавтобіографічне оповідання, де текст суміщений із графічним зображенням людського тіла. Необхідно звернути увагу на те, що фактично зображення тіла є як у буквальному, так і в переносному сенсі «скелетом» усього твору, структурно співвідноситься із традиційним розділом «Зміст» (*Table of Contents*) у романі, з одного боку, і відбиває його семантичне наповнення – з іншого.⁴¹

Текст супроводжується картинками, зображеннями частин тіла. На них можна натискати й отримувати новий цікавий текст.

Якщо розглядати цей твір з погляду композиції, то він складається з основи (малюнок тіла) та частин (смішні та курйозні історії, пов'язані із цими частинами). Варто зазначити, що читання твору супроводжують звуки тіла, які записані разом із текстом. Це значно підсилює ефект від читання.

Інтерактивний роман – це більша за об'ємом форма інтерактивної веблітератури, часто фантастичного жанру. В інтерактивному романі читач обирає, куди йти далі в романі, натисканням на фрагмент тексту з гіперпосиланнями, як-от номер сторінки, символ чи напрямок. Тоді як автори традиційних романів із папером та чорнилом іноді намагалися надати читачам випадкової спрямованості, запропонованої гіпертекстом, цей підхід був не зовсім здійсненним до розробки HTML.

⁴⁰ Jackson S. *My body – a Wunderkammer*. URL: https://collection.eliterature.org/1/works/jackson_my_body_a_wunderkammer/body.html

⁴¹ Пожарицкая Е.А. Цифровая литература как интерактивная игра с читателем. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія «Філологічні науки»*. Луцьк, 2016. № 6 (331). С. 63–70.

Типовим прикладом цього жанру є “*No Dead Trees. The Interactive Novel: Pick a Character, Pick a Direction*”, знайдений на вебсайті Девіда Бенсона. Ця вигадка дозволяє читачам, які також можуть стати його співавторами, вивчити роман зі списку персонажів, поданих на сайті. Роман призначений для читання випадковим чином, оскільки читач вирішує слідувати різними напрямками.

Іншим прикладом інтерактивного роману можна вважати «Поттермор» (*Pottermore*, нині *Wizards World*), що є розширеною версією всесвіту Дж.К. Роулінг із серії про Гаррі Поттера, яку можна знайти в ынтернеті⁴². Сайт пропонує читачеві різний досвід у світі Гаррі Поттера, дає змогу дізнатися подальшу інформацію про серію Гаррі Поттера. Читач може знайти різні способи виявити різні розділи романів за допомогою перегляду та збирання предметів, що дозволяє читачеві пройти далі у світі, що він чи вона бачить на екрані.

В ынтернеті є зараз багато інтерактивних романів. Деякі зі старих ресурсів непридатні, але простота створення такої художньої літератури, відсутність перешкод для входу, характерних для традиційного видавництва на папері та чорнилі, допомагає поповнювати жанр живими новими творами.

Так, з'явилася нова назва для романів дигітальної літератури. “*Wovel*” – термін, що видавництво *Underland Press* запропонувало для інтерактивного веброману в інтернеті. Походження терміна зрозуміле. Це «портмонто» – блендінг-зрощування із двох слів *web* – «сітка», «паутиння», та *novel* – «роман». Такі твори написані майже у стилі ігрової серії *Choose Your Own Adventure*, у якій читач обирає, яким шляхом буде продовжуватися дія. Автор пише новий розділ, коли читачі проголосували за ту чи іншу лінію сюжету та його продовження. Оскільки автор не може знати, як усі будуть голосувати, йому чи їй доводиться чекати, поки закінчиться голосування, щоб продовжити написання оповідання. Незважаючи на свою інтерактивність, *wovel* випускається частинами, це форма вебсеріалу. Кожен «епізод» закінчується неочікувано, але вибір і доля сюжету залежать від голосування читача, а не заздалегідь визначені автором. Перший *wovel* – «Життя» (“*The Living*”) Кіалана Патріка Берка⁴³. Роман розпочалася 1 червня 2008 р. й одразу набрав понад 1 000 фолловерів-читачів та 700 голосів за перші кілька днів свого опублікування в інтернеті. Автор випускав новий розділ історії про зомбі кожного понеділка, і голосування за нього тривало до четверга. К.П. Берк писав

⁴² Pottermore. URL: <https://www.wizardingworld.com/>.

⁴³ Gilliland Blu Underland Press' Victoria Blake Talks Wovels and World Domination. Dark Scribe Magazine. A Virtual Magazine about the Books That Keep Us Up at Night. URL: <http://www.darkscribemagazine.com/feature-interviews/underland-press-victoria-blake-talks-wovels-and-world-domina.html>.

новий розділ історії, а потім наступного понеділка виходила нова публікація. Нині даний роман планується до видання як онлайн-серіал.

ВИСНОВКИ

Отже, дотриманням гіперпов'язаних фраз в інтерактивному оповіданні чи романі або «голосуванням» за ту чи іншу лінію сюжету читачі можуть знайти нові способи зрозуміти персонажів чи побудувати «новий» для сприйняття твір. Зауважимо, що немає неправильного способу прочитати гіпертекстовий інтерактивний роман. Посилання, вбудовані у сторінки, мають бути прийняті на розсуд читача – щоб дати читачеві зімітовану можливість вибору у світі твору.

Отже, можна зробити висновок, що дигітальна література, яка відрізняється від звичайного оповідання та роману своєю залежністю від гіпертекстового простору та комп'ютера як обладнання для написання або читання такого твору, не лише засновується на та сягає корінням до звичайної друкованої, але й розвиває саму концепцію літератури як уявної художньої реальності, що створюється шляхом взаємодії між автором та читачем. У такому разі дана квазіреальність по суті не є сталою, а являє собою набір компонентів, гіперпосилань, текстових елементів, аудіо– та відео файлів тощо, представлених автором читачеві на розсуд.

Розглянута «періодизація» розвитку як самої дигітальної літератури, так і її теорії та критики уможливила її розгляд у загальній теорії й історії літератури. Доповнюючи свій світ новими розробками на різних етапах, електронна література та її критичне вивчення пройшли декілька трансформацій та змін позицій, перейшовши від тексту до технотексту, від тексту як декодування значення до тексту як процесу інформатизації та відкритої інформаційної системи, від інтерпретації тексту до розуміння тексту як досвіду, від візуального його сприйняття до його перформативності, від читання до гіперчитання. Найбільш актуальним аспектом розвитку електронної літератури натеper є різнопланове кодування та дослідження як кодового аспекту дигітального тексту, так і вербального, композиційного, семіотичного й інтерактивного планів дигітальних творів.

Зауважимо, що саме інтерактивність як активна позиція читача (немов гравця відеогри, з одного боку, та діяча, з іншого) дозволяє скомбінувати представлені елементи в художній твір із певною композицією та сюжетною лінією, варіативність яких обмежена заздалегідь представленими автором елементами. Зміна читацького фокуса або просто наявність різних читачів, що обирають свої власні шляхи під час прочитання такого твору, можуть утворювати різні композиційні та сюжетні варіації, заплановані автором, що разом надають такому твору композиційно-сюжетної поліфонії або навіть уможливають існування певного мультивсесвіту квазіреальності, по

суті, одного чи близьких творів (як це сталося в коміксах, фанфіках, інтернет-порталах на кшталт *pottermore* тощо).

Така активна читацька роль імітує панівну читацьку позицію в побудуванні віртуального світу твору дигітальної літератури та начебто наближає її до співавторства, але насправді є інтерактивною авторською грою із читачем в окреслених автором межах та за заданими ним чи нею правилами – композиційним набором елементів та дозволеним вибором із них, але скерованим суто авторським задумом. Теорія нової електронної літератури наслідує принципи розгляду друкованої, проте також концентрує увагу на мультимодальних засобах кодування інформації, що притаманні тільки даній мультимедійній літературній формі.

АНОТАЦІЯ

Представлене дослідження розглядає сутність поняття «дигітальна література», аналізує основні етапи розвитку як самої електронної літератури, так і її теоретичних засад. У роботі зроблено огляд типових творів дигітальної літератури, висвітлено шляхи їх прочитання та головні композиційні особливості. Зроблено висновок про схожі шляхи розвитку друкованої та цифрової літератури за вкрай різних ступенях їхньої інтерактивності. Так, якщо друкована література «розмовляє» із читачем суто через дійових осіб та оповідача, електронні твори імітують свободу вибору читача, який стає немов співавтором твору, коли обирає ті чи інші сюжетні ходи або користуються тими чи іншими гіперпосиланнями у процесі прочитання твору. Зауважимо, що така інтерактивність – це, однак, по суті, гра автора із сучасним читачем, адже насправді саме фантазія автора окреслює нову квазіреальність та надає читачу можливість вибору саме на тих «вузлових точках» твору, що імпонують авторові. Водночас і варіанти вибору також задає читачеві автор.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пожарицкая Е.А. Цифровая литература как интерактивная игра с читателем. *Научный вестник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія «Філологічні науки»*. Луцьк, 2016. № 6 (331). С. 63–70.

2. Черняк В.Д., Черняк М.А. *Сетература. Массовая литература в понятиях и терминах : учебный словарь-справочник*. 2-е изд., стереот. Москва : Флинта, 2015. 192 с.

3. Aarseth Espen J. *Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore : Johns Hopkins University Press ; UK ed. Edition, 1997. 216 p.

4. Berry David M. *An Interpretation of Digital Humanities. Understanding Digital Humanities / Ed. David M. Berry*. New York : Palgrave Macmillan, 2012. P. 1–20.

5. Bolter J. David. *Writing Space: Computers, Hypertext, and the Remediation of Print*. 2nd ed. Routledge, 2001. 272 p.
6. Bouchardon Serge, López-Varela Asunción. *Making Sense of the Digital as Embodied Experience*. *CLCWeb : Comparative Literature and Culture*. 2011. № 13.3. DOI: 10.7771/1481-4374.1793.
7. How students comprehend using e-readers and traditional text: suggestions from the classroom / V. Cardullo et al. *American Reading Forum Annual Yearbook*. 2012. Vol. 32. P. 20–21.
8. Cayley John. *The Code is Not the Text (Unless It is the Text)*. 2002. URL: <http://www.electronicbookreview.com/thread/electropoetics/literal>.
9. Classical Aesthetics Digital Age. URL: http://courses.washington.edu/aestetik/sven_digital.html.
10. Code Poetry – The Art of Poetry Meets The Logic of Code. URL: <https://www.codeinstitute.net/blog/code-poetry/>.
11. Eskeline M. The Challenge of Cybertext theory and Ludology to Literary Theory. *The Aesthetics of Net Literature*. P. 179–211.
12. Funkhouser Chris. *Prehistoric Digital Poetry: An Archaeology of Forms, 1959–1995*. Tuscaloosa : University of Alabama, 2007. 408 p.
13. Funkhouser Chris. *New Directions in Digital Poetry*. London : Bloomsbury, 2012. 344. P. 8.
14. Gilliland Blu *Underland Press' Victoria Blake Talks Wovels and World Domination*. *Dark Scribe Magazine*. *A Virtual Magazine about the Books That Keep Us Up at Night*. URL: <http://www.darkscribemagazine.com/feature-interviews/underland-press-victoria-blake-talks-wovels-and-world-domina.html>.
15. Guertin C. Handholding, Remixing, and the Instant Replay: New Narratives in a Postnarrative World. *A Companion to Digital Literary Studies* / R. Siemens, S. Schreibman (eds.). Oxford, UK : John Wiley & Sons, Ltd, 2013. URL: http://www.digitalhumanities.org/companion/view?docId=blackwell/9781405148641/9781405148641.xml&chunk.id=ss1-5-6&toc.depth=1&toc.id=ss1-5-6&brand=9781405148641_brand.
16. Hayles N. Katherine. *My Mother Was a Computer: Digital Subjects and Literary Texts*. Chicago : University of Chicago Press, 2005. 290 p.
17. Hayles N. Katherine. The Time of Digital Poetry: From Object to Event. *New Media Poetics. Contexts, Technotexts, and Theories* / Ed. Adalaide Morris, Thomass Swiss. Cambridge : MIT, 2006. P. 181–209.
18. Hayles K. *Electronic Literature: What Is It? Electronic Literature Organization (publications)*. 2007. URL: <http://eliterature.org/pad/elp.html>.
19. Joyce M. *Of Two Minds: Hypertext Pedagogy and Poetics*. Michigan : University of Michigan Press, 1995. 288. P. 19.
20. Kinder Marsha. Medium Specificity and Productive Precursors: An Introduction. *Transmedia Frictions: The Digital, the Arts, and the Humanities* / Ed. Marsha Kinder, Tara McPherson. Berkeley : University of California Press, 2014. P. 3–5.

21. Landow George. *Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*. Johns Hopkins University Press, 1992. 242 p.
22. Toward a theory of new literacies emerging from the Internet and other information and communication technologies / D.J. Leu et al. *Theoretical Models and Processes of Reading* / R.B. Ruddell, N. Unrau (Eds.). 5th ed. P. 1570–1613. URL: http://www.readingonline.org/newliteracies/lit_index.asp?HREF=leu/
23. Levinson Paul. *New New Media*. Boston : Pearson, 2009. 240 p.
24. Memmott Talan. Beyond Taxonomy: Digital Poetics and the Problem of Reading. *New Media Poetics: Contexts, Technotexts, and Theories* / Ed. Adalaide Morris, Thomas Swiss. Cambridge : MIT, 2006. P. 293–306.
25. Marino Mark C. Critical Code Studies. *Electronic Book Review*. 2006. URL: <http://www.electronicbookreview.com/thread/electropoetics/codology>.
26. Niccoli A. Paper or Tablet? Reading Recall and Comprehension. URL: <http://er.educause.edu/articles/2015/9/paper-or-tablet-reading-recall-and-comprehension>.
27. Pawlicka Urszula. Towards a History of Electronic Literature. *CLCWeb : Comparative Literature and Culture. Special Issue New Work on Electronic Literature and Cyberculture* / Ed. Maya Zalbidea, Mark C. Marino, Asunción López-Varela. 2014. № 16.5. URL: <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol16/iss5/2>.
28. Rettberg Jill Walker. Electronic Literature Seen from a Distance: The Beginnings of a Field. *Dichtung digital*. 2012. № 41. URL: <http://www.dichtung-digital.org/2012/41/walker-rettberg/walker-rettberg.htm>.
29. Ryan Marie-Laure. *Narrative as Virtual Reality: Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 2003.
30. Jackson S. My body – a Wunderkammer. URL: https://collection.eliterature.org/1/works/jackson__my_body_a_wunderkammer/body.html.
31. Pullinger K. Breathe – a digital ghost story. URL: <http://thewritingplatform.com/2018/02/breathe-digital-ghost-story/>.
32. Pottermore. URL: <https://www.wizardingworld.com/>.

Information about the authors:

Pozharytska O. O.,

Candidate of Philological Sciences (Ph. D.), Associate Professor,
Associate Professor at the Chair of English Grammar
Odessa I.I. Mechnikov National University
2, Dvoryanskaya str., Odessa, 65082, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-4820-8129

ІМПРЕСІОНІСТИЧНІ НОВЕЛИ М. КОЦЮБИНСЬКОГО**Привалова С. П.****ВСТУП**

М. Коцюбинський – відомий український письменник-модерніст кінця XIX – початку XX ст., майстер оригінального художнього слова, творець специфічної імпресіоністичної манери письма та своєрідної психологічної замальовки, один з активних літературних діячів, які утверджували естетичну вартість української літератури.

Художня спадщина М. Коцюбинського – унікальна, специфічна, неповторна, багатогранна жанрово-стильовим різноманіттям та ідейно-тематичним спрямуванням. Творчість письменника є не тільки різножанровою, різноманітною за тематикою, а й змістовно багатою, своєрідною за прийомами і засобами художнього письма.

Індивідуальний стиль М. Коцюбинського відрізняється від художньої манери письма інших письменників: митець керується інтуїцією, відтворює сутність людського буття за допомогою власної уяви і відчуттів, зосереджується на індивідуальності особистості, її духовності, водночас об'єктивним зображенням стає не світ, а суб'єктивні враження від нього окремої людини.

Творчій еволюції М. Коцюбинського властиві чимало різних захоплень і впливів, проте письменник їх своєрідно інтерпретує. Митець почав свій письменницький шлях з етнографізму та реалізму, а завершив його високохудожніми зразками модерністського письма. Письменник засвідчував про потребу та необхідність перенести на український ґрунт здобутки модерної європейської літератури.

М. Коцюбинський – неперевершений майстер новаторської малої епічної форми (лірико-психологічна новела, новелістична акварель, психологічний етюд, « поезія у прозі»), для якої характерні лаконізм, тонкий ліризм і психологізм, детальне розкриття внутрішніх змін персонажів під впливом суб'єктивних чинників, відсутність узвичаєної сюжетної основи й опису побутових деталей.

У ранніх і пізніших творах М. Коцюбинського відбито процес становлення його індивідуального письменницького почерку, у якому наявні як риси схожості із творчістю його попередників (рання творчість), так і розвиток творчої індивідуальності митця (творчість пізнішого періоду).

1. Рання творчість М. Коцюбинського

Ранні твори письменника належать до реалістичної традиції XIX ст.: у них змальовано тяжке життя селян, наявні нескладні образи-персонажі, етнографічні подробиці тощо. У першому творі – оповіданні «Андрій Соловейко, або Вченіє світ, а невченіє тьма» (1884 р.) – помітне прагнення автора до психологічного трактування подій і героїв, нахил до розкриття внутрішнього світу людини. Протягом наступних трьох років він створив нові оповідання «21 грудня, на Введеніє», «Дядько та тітка». Ці твори не були подані до друку: сам автор не був упевнений у їхній мистецькій вартості. Перший критик, вінницький етнограф Ц. Нейман, дав досить різкий та негативний відгук на ранні твори митця. Характерними рисами дебютних оповідань М. Коцюбинського були просвітницько-моралізаторська направленість, соціально-побутовий характер конфліктів, недосконале мовне оформлення.

Ранні твори прозаїка засвідчили процес становлення його індивідуального письменницького почерку, у якому наявні як риси схожості із творчістю його попередників, так і розвиток творчої індивідуальності.

«У перших реалістичних творах М. Коцюбинського певною мірою відчутним є наслідування І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, із часом митець виробляє власну стильову манеру. Одна з її особливостей – заглиблення у внутрішній світ людини, показ діалектики душі героя, розкриття характеру у процесі руху та змін. Усе це було зумовлено не намірами письменника здійснити певні мистецькі експерименти, а прагненнями творити в дусі нових віянь у розвитку реалістичної літератури початку XX ст.»¹.

В оповіданнях «Дядько та тітка» (1886 р.), «П'ятизлотник» (1892 р.), «Ціпов'яз» (1893 р.), «Маленький грішник» (1893 р.), «Помстився» (1893 р.), казці «Хо» (1893 р.), повісті «На віру» (1891 р.) та інших прозаїк засвідчив знання особливостей життя українського народу, розробив своєрідну систему художніх троп, деталізував портретний живопис. Жанрова своєрідність ранніх творів поєднана із глибокою демократичною ідейністю, у них знайшла вираження і художня манера письменника: життя героя зображено не лише з побутового, соціального, а й із психологічного боку; відтворено найхарактерніше в зовнішності людини, у навколишній природі, у побутовій обстановці. Крім того, в ранніх творах М. Коцюбинського властиві пластика

¹ Привалова С. Особливості індивідуальної творчої манери письма Михайла Коцюбинського. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № № 7–8. С. 55.

зображення, яскрава образність описів, психологічна настроєність, тонкий мовний смак, мальовничість.

Для ранніх творів М. Коцюбинського характерними є також естетичний пошук автора, специфічна манера письма, прагнення до нових художніх форм і засобів, поєднання глибокого ліризму і поетичності викладу, барвистості описів і досконалого, тонкого психологічного аналізу, вдале поєднання реалістичної проникливості та романтичного світовідчуття.

Особливе місце в ранній творчості М. Коцюбинського належить дитячим оповіданням «Харитя» (1891 р.), «Ялинка» (1891 р.), «Маленький грішник» (1893 р.), у яких митець зацентрував увагу на героях із бідного середовища; відображенні зародження в дитячій свідомості свого обов'язку перед батьками; психологічному підході до змаловання життя і характеру дитини. Ці твори були відзначені метром українського критичного реалізму Панасом Мирним.

Вагомий вплив на формування письменницького таланту М. Коцюбинського мав суспільний рух 1905–1907 рр. У творах означених років майстер слова відтворює широку панораму народного життя, суспільних настроїв часу, звертає увагу на психологію різних прошарків населення – від аристократії до представників «суспільного дна» («Сміх», «Він іде!», «Невідомий», «Коні не винні» та інш.). Прозаїк відтворив життя людини в «межових» ситуаціях, застосував надзвичайно глибокий психологічний аналіз внутрішнього світу особистості, відтворення психології мас.

На зламі століть творчість М. Коцюбинського стала унікальним явищем, для якої характерне використання культурних і літературних надбань двох епох. У цей час особливого розвитку набула тенденція до синкретизму мистецтва. Вагомим культурним здобутком у цьому розумінні було малярство ранніх імпресіоністів, творах яких були властиві заклики до сучасності, звернення до природи, до сонця, до краси землі, що імпонувало письменникам-реалістам, зокрема й М. Коцюбинському.

Дослідники вказували на наявність рис імпресіонізму вже в перших творах митця (оповідання «Харитя» (1891 р.)), а твором, у якому М. Коцюбинський остаточно звернувся до імпресіонізму, називали ліричну мініатюру «На крилах пісні (Картка із щоденника)» (1895 р.). Пізніше автор створив цілу низку новел, які істотно відрізнялися від раніше написаних прозаїком, – цикл мініатюр «З глибини» (1903 р.), «Цвіт яблуні» (1902 р.), «Невідомий» (1907 р.), «Intermezzo» (1908 р.) та інші. У зазначених творах письменник прагне дослідити найтонші відтінки людського існування з усіма його проблемами і суперечностями, зосереджує увагу не на подієвому сюжеті, а на настрої творів, звертається до відтворення інтимних почуттів.

«Особливість імпресіонізму М. Коцюбинського полягає не у відмові од художнього аналізу людини як соціальної істоти, а у підпорядкуванні показу всіх сфер її психічного життя саме цій визначальній якості. Відповідно до художнього задуму письменник вдається до відтворення найрізноманітніших психічних станів. Збагачується його досвід розуміння та образного освоєння психічних явищ. У М. Коцюбинського багато відмінного, своєрідного. У його творах бачимо відображення процесів взаємозв'язку свідомості та самосвідомості, свідомості та підсвідомості тощо. Крім того, митець використовував особливі, авторські, засоби зображення душевного стану героя»².

Важливою художньою категорією для розуміння імпресіонізму Михайла Коцюбинського є колір. За словами В. Агеєвої, «у кожного з українських письменників, чия творчість тією чи іншою мірою зазнала впливу імпресіоністських тенденцій, семантика кольору, так званий «кольоровий психологізм» відіграє величезну роль»³.

Семантика кольору у творах автора часто орієнтована на народнопісенний досвід, однак вона не позбавлена авторської індивідуальності. Найчастіше використовуваними кольорами в М. Коцюбинського є жовтий, синій, блакитний, білий. Усі вони мають символічне навантаження. Митець змальовує кольорові ефекти із притаманною імпресіоністам технікою, зосереджується на фіксації зорових і слухових вражень.

Наслідком посилення настроєності стає послаблення сюжетного стрижня творів, що є типовою ознакою імпресіоністичного письма. Категорія переживання визначає фабулу творів та поглиблює конфліктність та емоційну настроєність творів. Хвилювання персонажів підсилюють звукові та зорові образи.

Для творів письменника характерний типовий для імпресіоністичної прози тип пейзажу. «Це така картина природи, яка передає не так місце подій, як настроїв, переживання героя»⁴. Пейзаж ліризує оповідь, надає їй більшого драматичного звучання, створює потрібне емоційне тло, окреслює та загострює почуття і настроїв ліричного героя. Автор віддає перевагу експозиційному і фінальному пейзажам. Обрамлення підсилює важливість єдності художнього простору й однорідності

² Привалова С. Особливості індивідуальної творчої манери письма Михайла Коцюбинського. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № № 7–8. С. 55–56.

³ Агеєва В. Українська імпресіоністична проза : Про творчість М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Г. Косинки та ін. Київ : Фірма «Віпол», 1994. С. 126.

⁴ Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кін. XIX – поч. XX ст. : Проблеми естетики і поетики. Київ : Наукова думка, 1995. С. 85.

психічного стану. Крім того, кожна деталь пейзажу набуває символічного забарвлення.

Для ранніх творів автора також характерна персоніфікація природи, яку він подає в постійних змінах, активному русі, стрімкому розвитку, нерозривному контакті із внутрішнім станом, переживаннями людини. Усе це зумовлює глибокий ліризм творів письменника, який не тільки вміє помітити нові риси в давно знайомому явищі, а й описати його своєрідно: «Для М. Коцюбинського взагалі характерна виняткова пластичність і мальовничість описів природи, речей, персонажів. Він часто подає образи як живописець. У нього навіть звуки інколи мають певне забарвлення»⁵.

Імпресіоністична манера письма митця виявляється й під час творення портрета персонажа, який викликає певні почуття й емоції. Інформація про портрет героя досить лаконічна. Відображення подій певною мірою поступається місцем зображенню звуків, запахів, барв.

Імпресіонізм М. Коцюбинського полягає не у відмові від художнього аналізу людини як соціальної істоти, а в підпорядкуванні показу всіх сфер її психічного життя цій визначальній якості.

«Характерними ознаками імпресіоністичних новел М. Коцюбинського є заглиблення у внутрішній світ людини, витонченість сприйняття та підвищена враженність, своєрідна точність при удаваній недбалій близькості, відтворення руху і фарб зовнішнього світу та найтонших порухів душі, філософська наповненість, відтворення яскравими художніми деталями найтонших змін у настроях і у природі, психологізм у змалюванні персонажів, суб'єктивний кут зору, увага до сфери ірраціонального, підсвідомого, зосередженість на враженнях, відчуттях, емоціях, почуттях, використання пейзажу як рівня певного світовідчуття, навіювання певних вражень від персонажа шляхом передачі кольорових, чуттєвих вражень, почуттів, особливий лаконізм прози, ритмічність, відмова від вагомих соціальних проблем»⁶.

Ранні твори митця позначені майстерністю психологічного аналізу, ліризмом зображення, глибиною відтворення внутрішнього світу персонажів.

⁵ Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кін. XIX – поч. XX ст. : Проблеми естетики і поетики. Київ : Наукова думка, 1995. С. 92.

⁶ Привалова С. Особливості індивідуальної творчої манери письма Михайла Коцюбинського. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № № 7–8. С. 56.

2. Майстерність відтворення картин дійсності в новелах «Цвіт яблуні», «На камені», “Intermezzo” М. Коцюбинського

У 1900-ті рр. розпочинається новий етап у літературній діяльності М. Коцюбинського, появу якого засвідчують написані ним три твори: новела «Лялечка», акварель «На камені» й етюд «Цвіт яблуні», які стали художнім вираженням планетарного світосприймання, звукопису, гри кольорів та світлотіней, набору чуттєвих елементів.

Етюд «Цвіт яблуні» (1902 р.) – невеликий за обсягом психологічний твір, який має драматичний характер, розкриває складний внутрішній світ, психологічні суперечності, трагічні враження та переживання ліричного героя-батька. «Ця психологічна студія виявляє руку великого майстра і незвичайно тонку обсервацію дуже складного психологічного процесу – враження письменника, у якого вмирає єдина улюблена дитина <...>»⁷.

Поштовхом до написання твору стали трагічні події в родині Мельникова в Лопатинцях, де прозаїк працював репетитором. Згодом автор, створюючи етюд у 1902 р. в Чернігові, ретельно занотовував усе про власні відчуття, які засвідчують складний творчий процес письменника над новаторським за жанром твором, який був надрукований лише в 1904 р. у збірці «На вічну пам'ять Котляревському».

За жанром «Цвіт яблуні» – це психологічний етюд, імпресіоністична замальовка, позбавлена єдиної сюжетної лінії. Характерною стильовою ознакою є своєрідність композиційної побудови твору. Швидкоплинні враження, відчуття часто змінюються. Письменник намагається зафіксувати мінливий рух психіки, оточення, суміш плутаних і неповторних вражень головного героя.

В основу твору митець поклав розповідь про трагічний епізод із життя батька-письменника (смерть єдиної дитини) та його душевний стан. Автор порушує низку філософських проблем – життя і смерті, місця і ролі людини у світі, відношення мистецтва до дійсності, любові до найрідніших людей, які розкриває через образ головного героя, душу якого переповнює надзвичайне горе. Як бачимо, автор відмовляється від відтворення глобальних соціальних проблем.

Розповідь у творі йде від першої особи, що допомагає глибше розкрити всі найтонші душевні порухи головного персонажа. Автор відтворює «роздвоєність» людської душі, почуття батька й письменника, перебування свідомості між двома світами – реальним й ірреальним. З одного боку – він боїться втратити доньку Оленку, а з

⁷ Фризман Л. Иван Франко: взгляд на литературу. Киев : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2017. С. 462.

іншого – виношує задум свого чергового твору. Такий процес у його душі є некерованим.

Ліричний герой позбавлений спокою вже три дні, оскільки в агонії весь цей час перебуває його дитина, яка повільно, у страшних фізичних муках помирає. Батько не має сил позбавити дитину страждань. Він вимірює кроками свій кабінет, уявляє десятки різноманітних картин: худеньке тільки смертельно хворої доньки, істоту з великими чорними крилами, промову нічного сторожа тощо. Чоловік постійно пригадує їхнє тихе сімейне щастя декілька днів тому: спостереження разом із донькою за грою бджіл у квітучих вишнях, прихід дитини до батьків побажати гарних снів, здібності дівчинки до різноманітних фантазій, прояв любові і тепла до батька. Такі спогади викликають біль. Він заглиблюється в переживання і дитини, і дружини, і самого себе, загострює їх, доводить до найвищого нерестерпного напруження, але в той самий момент пильно, холодно, з методичною послідовністю спостерігає, вишукує, фіксує.

Чоловік у безвиході, він усвідомлює власну безпорадність. Життя здається йому похмурим, трагічним, безпросвітним, а власний будинок видається каютою корабля. Перебуваючи в емоційній напрузі, ліричний герой весь час чекає на появу дружини, яка й повідомить йому про життєвий фінал їхньої дитини: «Раптом дикий крик, крик матері викидає мене з крісла. Ноги мої мліють, але я біжу <...> Я мчусь наосліп, все перекидаю <...> й наскакую на жінку, що в істеричному нападі ламає руки <...>»⁸.

Важливу роль у розкритті психологічного стану головного героя відіграє художня деталь – цвіт яблуні на гілці дерева. Вирвавшись із будинку до саду, чоловік має можливість дещо відсторонено усвідомити, пережити до кінця страшну подію в його житті: «Я нариваю цілі пучки цвіту яблуні, повні руки, і несу в хату <...> Я обкладаю її цвітом яблуні зі всіх боків, засипаючи тими квітками, такими ніжними, такими чистими, як моя дитина <...>»⁹. Але від доторку до ніжних пелюсток усе змінюється – квіти опадають. Автор підводить до думки, що життя і смерть – взаємопов'язані, невідворотні, непідвладні нікому процеси. А це означає, що в пам'яті і душі батька залишиться образ живої доньки, такої ніжної і світлої, як весняний цвіт за вікном, який символізує життя.

«Се закон природи», – ці слова ліричного героя увиразнюють саме імпресіоністичний характер тексту, тобто розуміння того, що смерть є часткою природного процесу, етапом, а не кінцем чи трагедією. У новелі «Цвіт яблуні» М. Коцюбинський досягає поставленої мети –

⁸ Коцюбинський М. Тіні забутих предків. Харків, 2011. С. 201.

⁹ Там само. С. 202.

здійснює психологічний аналіз емоційного стану особистості у критичний момент життя.

Самостійний мистецький витвір «Цвіт яблуні» є складовою частиною в ланцюгу безперервного творчого процесу прозаїка. Різноманітний емоційний комплекс (горе, втома, жах, ласка, ніжність, іронія), різочі контрасти (яблуні у цвіту – і мертва дитина, сувора урочистість смерті – потяг до дружини як до жінки), загострене, напівхворобливе спостереження – виникають як випробування на фактах особистого життя тих засобів майстерності, якими згодом письменник, поширивши і поглибивши їх, оперуватиме вже на цілком виразному соціальному матеріалі – на подіях революції 1905 р., на повстаннях, погромах, подіях царської реакції.

«Цвіт яблуні» – це суб'єктивна глибинна психологічна «замальовка», яка розкриває миттеві враження, трагічні почуття та переживання ліричного героя. М. Коцюбинський художньо відтворює складний внутрішній світ батька за допомогою підвищеної враженневості, своєрідної точності в зображенні деталей, передачі руху й опису фарб зовнішнього світу.

Доцільно також зазначити, що в житті М. Коцюбинського був період, тісно пов'язаний із його перебуванням у Криму. Знайомство письменника із сонячним краєм відбувається в 1895 р., коли він приїздить на роботу у складі членів філоксерної комісії. Період служби письменника в Молдавії та Криму стане життєвим матеріалом для творів митця – «Для загального добра», «Дорогою ціною», «На камені» та інших.

Краса південного мальовничого куточка землі відразу зачаровує митця, викликає невідкупні емоції. Митець винаймає кімнату в найкращому будинку приморського селища Куру-Узень, що належить купцеві, власнику єдиної в тому селищі кав'ярні, яка розташована на першому поверсі того ж будинку. Саме ця оселя й стає «прототипом» будинку Мемета – ненависного й жорстокого чоловіка красуні Фатьми. У Меметовій кав'ярні з побачених картин митець зробить певні висновки про специфіку родинних звичаїв кримських татар, традиційність магометанських законів, за якими чоловік – володар, жінка – покійна рабця.

Психологічна новела «На камені» має підзаголовок «акварель», бо в ній переважають зорові, «живописні» образи: картини моря й гір виразно і яскраво постають перед очима читача. В основу твору митець поклав розповідь про трагедію життя і короткого кохання молодих людей. Автор засуджує жорстокі аморальні правила людського існування, оспівує прагнення особистості отримати волю, возвеличує силу справжніх почуттів, які стають рушієм дій та поведінки героїв.

Трагічний сюжет розгортається на тлі дикого каміння біля моря, де розкинулось гірське татарське село, позбавлене чудової природи. У ньому проживає героїня твору Фатьма. Її чоловік, Мемет, різник, заплатив батькові дівчини більше, ніж можуть дати місцеві хлопці, тому і забирає її у своє село, де юна дружина не мала нікого: ні членів родини, ні подруг. Фатьма не знала навіть, якою дорогою можна звідти вибратися. Навколо тільки холодне, німе, гостре каміння.

Героїня так і не адаптувалася в цій людській пустелі. Досить часто молода жінка стоїть під самотнім деревом, з надією вдивляючись у рідну гірську долину, сподіваючись на визволення: «Тут тільки море, скрізь море. Вранці сліпить очі його блакить, удень гойдається зелена хвиля, вночі воно дихає, як слаба людина <...> В годину дратує спокоєм, в негоду пліве на берег, і б'ється, і реве, як звір, і не дає спати. Навіть в хату залазить його гострий дух, од якого нудить <...> Од нього не втечеш, не сховаєшся <...> воно скрізь, воно дивиться на неї <...>»¹⁰. Саме детальний імпресіоністичний опис моря найкраще розкриває складний психологічний стан Фатьми, її тугу, безвихідь становища, адже вона – продана рабіня. В уяві жінки море – це величезне чудовисько, яке було спільником ненависного їй чоловіка.

Раптова зустріч із молодим турком Алі змінює життя героїні, сприяє зародженню в її душі незнайомого почуття. М. Коцюбинський не деталізує розгортання стосунків закоханих, але в імпресіоністичній манері показує зародження почуття кохання як своєрідний спалах, емоційний вибух, що є протестом проти поневоленого становища.

Фатьма й Алі втікають із села вночі, коли всі татари відпочивають. Мемет, дізнавшись про втечу дружини, організував погоню за молодими людьми. В останні хвилини свого життя закохані повилилися гідно. За своє миттєве, чисте, але сильне почуття вони платять життям: молода жінка, втративши рівновагу, падає із кручі, Алі вбиває Мемета. Імена персонажів у творі не випадкові: письменник порівнює молодих людей із рослинами (Фатьма – зелений кущ, Алі – молодий кипарис), які ще тільки проростають з-під землі для того, щоб розквітнути, насолоджуватись життям і давати плоди. Проте молоді люди гинуть, а жителі селища поводяться так, ніби жодної трагедії не сталося. Їхнє життя знову стало звичним, розміреним і тихим.

У новелі письменник змальовує жахливе становище Фатьми й Алі в обмеженому одвічними мусульманськими звичаями соціумі, де права на вільну любов не існує. Молоді люди не хочуть миритися з рабським існуванням і здобувають свободу ціною власного життя. Закохані сповнені людської гідності та чесності, мужності та витривалості,

¹⁰ Коцюбинський М. Тіні забутих предків. Новели. Харків, 2011. С. 178.

моральної сили й чистоти. У творі автор порушує одвічну проблему боротьби людини за щастя, свободу, любов.

Природним відображенням внутрішнього стану душі головних персонажів у творі є море. За задумом автора, воно стає емоційним індикатором думок, почуттів, вражень і прагнень закоханих. У творі ця природна стихія виступає абсолютно різною. На початку новели автор засвідчив: «Каламутне море скаженіло. Вже не хвилі, а буруни вставали на морі, високі, сердиті, з білими гребенями, од яких з луском одривалися довгі китиці піни і злітали догори. Буруни йшли невпинно, підбирали під себе зворотні хвилі, перескакували через них і заливали берег, викидаючи на нього дрібний сірий пісок»¹¹. Коли ж закохані гинуть, то й море стає лагідним і спокійним, воно «злилося з сонцем в радісний усміх», неначе святкувало перемогу, а «ніжна, блакитна хвиля, чиста й тепла, як перса дівчини, кидала на берег мереживо піни»¹².

«Багатство кольорів, пластика образів, широке застосування деталей – усе це допомагає розкрити психологію персонажа. У новелі переважають живописні образи. Колоритні картини моря й гір, напівекзотична для українського читача природа немов намальовані пензлем художника-живописця. Імпресіоністична манера письменника виявилася в акцентуванні на деталях, пейзажі, що органічно пов'язаний з подіями, створенні психологічного настрою. Водночас автор уникнув етнографічних замальовок, майже не приділив уваги розвиткові взаємин Фатьми та Алі. Проте імпресіоністична техніка не є для письменника самоціллю, враження, що він передає, слугують розкриттю переживань і світовідчуття героїв»¹³.

У новелі «На камені», як у мистецькій акварелі, наявні символічні пейзажні замальовки, емоційні уривчасті картинки, враженеві епізоди. Крім того, автор використовує епізодичну конструкцію фабули, фрагментарну характеристику героїв, суб'єктивну форму нарації, ліризовані настроєві описи природи, колористичні асоціації.

Новела “Intermezzo” (1908 р.) є шедевром новелістики ХХ ст., своєрідним прикладом синтезу мистецтв у творчості М. Коцюбинського. Це своєрідний естетичний маніфест письменника про роль і завдання митця в суспільстві. Невипадково твір написано в роки реакції.

Новела є незвичною за формою і змістом, а також за технікою письма. Назва твору символічна: інтермеццо – це невеликий музичний

¹¹ Коцюбинський М. Тіні забутих предків. Харків, 2011. С. 174.

¹² Там само. С. 184.

¹³ Привалова С. Інонаціональні теми й образи у творчості М. Коцюбинського. *Актуальні проблеми сучасної науки* : матеріали XIII Міжнародної наукової інтернет-конференції, 17–19 жовтня 2016 р. Київ, 2016. С. 39–40.

твір легкого жанру, який виконується для відпочинку між частинами опери або драми. М. Коцюбинський використовує цю лексему не тільки для позначення душевного перепочинку, який надзвичайно потрібен ліричному героєві. Символічною назвою твору автор також засвідчує, що внутрішньо втомлений митець (він же ліричний герой) залишається вірним своїм ідеалам.

Дослідники творчості М. Коцюбинського наголошують на автобіографічній основі твору. Поштовхом до її написання стали трагічні події із життя самого автора: тяжкі хвороби, які здавна підточують його організм і не дають можливості повноцінно жити, звинувачення митця в революційній пропаганді, внутрішня трагедія, викликана палким коханням до Олександри Аплаксіної. Сімейні стосунки із дружиною Вірою Дейшею були непростими, і тільки діти позбавили можливості розірвати з нею шлюб. Крім того, письменника надзвичайно виснажувало фізичне й нервово перенапруження: виконуючи службові обов'язки, він інтенсивно займається творчістю.

Влітку 1908 р. автор відпочивав в селі Кононівка поблизу міста Яготин (нині територія Київської області) у садибі відомого українського громадського діяча Є. Чикаленка, який фінансував видання творів багатьох українських митців. Перебування в Кононівці збагачує майстра слова численними враженнями. У цей час у митця виникає первісний задум новели. Письменника переповнювали враження, але активну роботу над твором він вирішив відкласти на пізніший час.

Повернувшись до Чернігова, М. Коцюбинський знову береться до роботи. У листі від 23 вересня 1908 р. митець повідомляє редакторів журналу В. Гнатюкові, що закінчив невелику новелу для «Вісника», назвав її «Intermezzo». Твір був опублікований на початку 1909 р. в журналі «Літературно-науковий вісник». М. Коцюбинський відтворив надзвичайно майстерно трагічну самотність людської душі серед прекрасної, загадкової та гармонійної природи.

Новелу «Intermezzo» літературознавці вважають вершиною імпресіоністичного письма М. Коцюбинського. Для неї як імпресіоністичного твору характерна багатожанровість. Науковці виокремлюють поєднання у творі жанрових ознак психологічної новели, лірико-психологічної поеми у прозі, ліричної драми.

Ідейне спрямування новели розкриває погляди імпресіоніста на долю митця і його ставлення до свого народу. М. Коцюбинський порушує актуальну тему визначення місця та ролі творчо обдарованої особистості, митця і мистецтва в суспільстві. Автор закликає людину оновитися духовно, стати гармонійною частиною Всесвіту й зусиллями своєї волі витіснити дисгармонію, зло, що панує у світі. Письменник акцентує увагу на важливих проблемах – душевної рівноваги,

повноцінного життя, специфіки творчого процесу, митця і суспільства, ролі митця і мистецтва в суспільстві, гармонії людини та природи.

Замість традиційного подієвого сюжету у творі М. Коцюбинський вдається до внутрішнього сюжету, який становлять зіткнення різних переживань. Розповідь іде від першої особи, що спонукає до інтимно-ліричного самовираження героя. Водночас новела є суцільним внутрішнім монологом, за допомогою якого достовірно передано внутрішні переживання ліричного героя в період реакції, його душевного занепаду, а також концентрації духовної енергії.

У творі наявні два основні образи дійових осіб, розповіді та вчинки яких становлять імпресіоністичний сюжет новели. Вони розповідають про степове українське село, про його прекрасну природу та складні, нерозв'язані соціальні проблеми в часи революції 1905–1907 рр. Перший, провідний персонаж новели – інтелігент, громадсько-політичний діяч, що приїхав у село на відпочинок. Другий – селянин, «звичайний мужик», якого інтелігент зустрів у полі.

Однією з характерних ознак твору є оповідь від імені ліричного героя, що характерно для імпресіоністичного стилю. Усе зображуване у творі подається крізь призму сприйняття героя, через його відчуття, враження. У новелі відсутні об'єктивні характеристики, проте наявний суб'єктивний кут зору, деталізація психологічного стану ліричного героя, відтворення його відчуттів і настроїв. Переживання ліричного героя автор передав мозаїчно за допомогою фрагментарної структури твору, що складається з одинадцяти окремих фрагментів, мініатюр-мазків, які створюють певну структурну цілісність і послідовно відображають процес сприйняття героєм потоку вражень від навколишньої дійсності.

Про головного героя, його соціальний стан, життєві орієнтири автор лише натякає, дає можливість читачам порозмірковувати, поспостерігати і зробити правильні висновки. З деяких художніх деталей стає зрозуміло, що це людина, яка має певну мету в житті. А зараз, втомлена важкими одноманітними подіями, вирішує втекти від залізної руки міста: «Я утомився. Мене втомили люди»¹⁴. Митець, головний герой твору, втомившись від «незліченних треба» і «безконечних мусиш», від болю і горя, від злості й аморальних учинків людей, від жаху та бруду їх існування, прагне вирватися з пут «сього многоголосого звіра», тому що не може нічим допомогти людям, бо вже звик до їхнього горя. Ліричний герой прагне спокою і самотності, відпочинку. Саме тому він звільняється із залізних обіймів міста, з його гамору, метушні й опиняється в майже цілковитому безлюдді.

¹⁴ Коцюбинський М. Тіні забутих предків. Харків, 2011. С. 258.

Перше враження митця відтоді, як бречка вкотилася на зелене подвір'я садиби і пролунало кування зозулі, пов'язане з відчуттям так довго очікуваної тиші. Проте згодом, під час перебування в темній кімнаті, в уяві ліричного героя починають з'являтися люди, від яких він прагне сховатися, уникнути їхнього товариства.

Зіткнення героя з навколишнім світом М. Коцюбинський розкриває водночас із відтворенням глибоких внутрішніх зв'язків психологічного процесу, його безперервного самостійного плину. Внутрішня зосередженість, мимовільне підсвідоме бажання героя спілкуватися з людьми передано через дії. Тільки серед природи ліричний герой відчуває себе спокійно, гармонійно і затишно.

Зустріч із селянином є досить важливою в душевному одужанні митця. Із слів випадкового зустрічного ліричний герой усвідомлює, що народ тяжко бідує. Селянин розповідає героєві про своє злиденне життя і сільські страхоття: він заздрить сусідам, у яких від голоду і хвороби вмирають діти, а їх у нього аж п'ятеро і годувати нічим, що в селі «людей їдять пранці, нужда, горілка, а вони в темноті жеруть один одного»¹⁵. Така реалістична розповідь викликає обурення та шквал емоцій у душі митця. Драматична напруженість цієї розмови, що підкреслюється схвильованою повторюваністю слів героя «говори, говори», завершується його виваженим вибором. Це одна з ознак психологічного аналізу М. Коцюбинського-імпресіоніста – розкриття зв'язку особистого і загальнолюдського. Звичайний селянин уособлює людське горе. Після розмови з ним ліричний герой твору переконується в тому, що бажає поєднати своє життя із життям народу, віддано служити йому до останнього подиху. У час *intermezzo* струни душі «<...> ослабли, пошарпані грубими пучками, а тепер натягуються знову. Чуєте? Ось вони бренькнули навіть <...> Прощайте. Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає <...>»¹⁶. Це означає, що період літературного затишшя в житті письменника завершується, у нього виникають задуми майбутніх творів, в основу яких будуть покладені розповіді реальних людей про пережиті страждання.

Філософський зміст, жанрова своєрідність твору зумовлюють особливу функцію пейзажу, який є дійовою особою і відіграє у творі визначальну роль. У процесі єднання героя із природою розкривається його багатий внутрішній світ, нестандартний характер мислення і докорінні зміни миттєвого настрою та почуттів. Пейзаж поданий через сприйняття героя і побудований на постійній взаємодії від чуттєвих вражень. Природа зіцлює ліричного героя, допомагає йому усвідомити

¹⁵ Там само. С. 268.

¹⁶ Коцюбинський М. Тіні забутих предків. Харків, 2011. С. 269.

себе її часткою, яка не може існувати ізольовано: «І благословен я був між золотим сонцем й зеленою землею. Благословен був спокій моєї душі. З-під старої сторінки життя визирала нова і чиста – і невже я хотів би знати, що там записано буде? Не затремтів би більше перед тінню людини і не жажнувсь від думки, що, може, горе людське десь причаїлось і чигає на мене»¹⁷.

Дійові особи – прерогатива імпресіоністичної замальовки. Оскільки дія твору відбувається в душі ліричного героя, то в М. Коцюбинського дійові особи (моя втома, ниви в червні, сонце, три білі вівчарки, зозуля, жайворонки, залізна рука міста, людське горе) – це не люди, а алегоричні, персоніфіковані сили природи. Усі вони мають символічне навантаження і передають складну боротьбу в душі ліричного героя, допомагають зрозуміти поступове зникнення роздвоєння його особистості, показують повернення до нього душевної рівноваги, готовності до виконання свого громадянського обов'язку, сприяють фізичному і моральному оздоровленню героя, очищають його від хворобливої дратівливості.

Важливо також зазначити, що внутрішня мова ліричного героя передає найскладніші психічні стани, душевні сум'яття і є складовою частиною безперервного руху внутрішнього світу людини. Вона дає змогу розкрити духовні можливості ліричного героя, прагнення зрозуміти себе і Всесвіт. Саме тому в риторичних питаннях митця, які він адресує сам собі, відчувається ствердна, позитивна відповідь.

ВИСНОВКИ

Раннім творам митця властиві наслідування класиків літератури (І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний та інші), заглиблення у внутрішній світ людини, показ діалектики душі героя, розкриття характеру у процесі руху та змін. У другій половині 90-х рр. XIX ст. в М. Коцюбинського зростає прагнення вивільнитися від застарілих літературних канонів, виробити власні художні принципи. Письменник знаходить свої форми і художні засоби відтворення нових життєвих явищ. Увагу митця привертають насамперед соціальна, морально-етична і філософська проблематика. Твори митця зазначеного часу все більше позначені рисами імпресіонізму.

Новелам М. Коцюбинського властиві такі риси імпресіонізму:

- 1) настроєвість як основа сюжету;
- 2) домінування вираження над зображенням;
- 3) ефект «кольорової музики», незвичайного поєднання звукових і колористичних образів;

¹⁷ Там само. С. 263.

4) вираження внутрішнього світу героя через використання внутрішнього монологу;

5) використання прийому «потоків свідомості», тобто неупорядкованого, хаотичного процесу мислення. Штрихова стилістика дала змогу авторові розкрити події як психологічне переживання, відтворити художню красу;

6) герой не змінює внутрішній світ, а «колекціонує враження»;

7) особливий ліризм у зображенні картин природи;

8) звуки природи, кольорова гама створюють неповторне враження від природи, дають змогу зрозуміти психологічний стан героя;

9) наявність численних барв, звукових образів, сатиричних елементів, ліризму;

10) використання засобів контрасту;

11) основні проблеми – стосунки людини і суспільства, людини і світу.

Отже, М. Коцюбинський є не тільки відомим українським письменником-модерністом кінця XIX – початку XX ст., майстром оригінального художнього слова, творцем специфічної імпресіоністичної манери письма та своєрідної психологічної замальовки.

АНОТАЦІЯ

М. Коцюбинський у ранніх творах і у творах 90-х років XIX століття обрав новий для української літератури шлях, на якому він відмовився від домінування епічно-оповідного начала в новелах, зміцнив та поставив у центр своїх творів індивідуально-особистісне ліричне Я; протиставив динамізм і мінливість реалістичній замкнутості та статичності зображення; максимально ідейно навантажив та символізував художні деталі, що допомогло митцеві не лише в яскраво оригінальному ракурсі представити життя, а й максимально психологізувати його, поставити в центр усього людську особистість.

Наявність рис імпресіонізму властива вже першим творам митця, що позначилося в наполегливому ідейно-художньому пошуку в напрямі збагачення реалізму прийомами й засобами імпресіоністичної поезики. У пізніших художніх зразках дедалі потужніше виявляється імпресіоністичне світобачення М. Коцюбинського, орієнтоване на відтворення емоційних реакцій та настрою.

Стильовій манері письма М. Коцюбинського властиві: мозаїчна або кільцева структура творів, яка відтворює психологічний сюжет; єдність та зміна художнього простору як засіб, що слугує проведенню авторської концепції; ракурс як один із найоригінальніших прийомів зображення художнього простору; наскрізна деталь, що має символічне значення; ефект контрасту (часто за допомогою художньої деталі);

концепція кольору; імпресіоністичний ефект вібрації, світлотінь, мерехтіння кольорів, миготіння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В. Українська імпресіоністична проза : Про творчість М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Г. Косинки та ін. Київ : Фірма «Віпол», 1994. 158 с.
2. Коцюбинський М. Тіні забутих предків. Новели. Харків, 2011. 350 с.
3. Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кін. XIX – поч. XX ст. : Проблеми естетики і поезики. Київ : Наукова думка, 1995. 197 с.
4. Привалова С. Інонаціональні теми й образи у творчості М. Коцюбинського. *Актуальні проблеми сучасної науки* : матеріали XIII Міжнародної наукової інтернет-конференції, 17–19 жовтня 2016 р. Київ, 2016. 84 с.
5. Привалова С. Особливості індивідуальної творчої манери письма Михайла Коцюбинського. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № № 7–8. С. 54–56.
6. Фризман Л. Иван Франко : взгляд на литературу. Киев : Издательский дом Дмитрия Бураго, 2017. 608 с.

Information about the author:

Privalova S. P.,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language, Literature
and Teaching Methods

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

24, Kyievo-Moskovska, str., Hlukhiv, Sumy region, 41400, Ukraine

ЗМІСТ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Пріма Р. М., Козак А. В.

ВСТУП

Динаміка і суперечливість соціального розвитку, глобалізація, інтеграція України у світову економіку, зростання обсягів торгівлі та дипломатичної діяльності приводять до інтенсифікації комунікативних процесів у соціумі. У зв'язку з розширенням сфери спілкування виникає потреба у встановленні міжнародних контактів, що передбачає не тільки подолання мовного бар'єра, але й набуття здатності до міжнародного діалогу, розуміння культурної самобутності інших людей, визнання правомірності іншого бачення реальності, опанування новою концептуальною картиною світу, що дозволяє зрозуміти соціальну дійсність і культуру.

Актуальність і важливість означеного завдання засвідчує «Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності і гідності»»¹, затверджена 7 травня 2008 р. у Страсбурзі міністрами закордонних справ країн – членів Ради Європи на 118-ій сесії Комітету міністрів.

Вищезазначеним пояснюються особливі вимоги до освіти, оновлення її цілей, змісту та форм, що відповідає вимогам Болонського процесу², Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст.³

Вища школа в сучасних умовах трансформації українського суспільства покликана створити якісно нову освітню систему, яка забезпечить для особистості можливість реальної неконфліктної взаємодії в полікультурному просторі своєї країни і світу загалом, що зумовлює затребуваність професії фахівця у сфері міжнародної діяльності і водночас підвищує вимоги до означених спеціалістів. Знання іноземної мови є необхідною, але далеко недостатньою умовою професійної компетентності, оскільки відбувається зміщення акцентів у вимогах до сучасного працівника з формальних чинників його

¹ Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності й гідності». Київ : Оранта, 2010. 44 с.

² Вища освіта України і Болонський процес. Київ ; Тернопіль : Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. 18 с.

³ Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. Київ : Шкільний світ, 2001. 21 с.

кваліфікації й освіти до соціальної цінності його особистісних якостей, де готовність до міжкультурної комунікації розглядається як суттєвий аспект особистісної готовності майбутнього фахівця до повноцінної соціалізації, соціальної взаємодії та самореалізації в суспільстві.

У навчанні міжкультурній взаємодії особливого значення набуває особистий досвід студентів щодо освоєння способів спілкування. У зв'язку із цим важливим є вибір педагогічних засобів, які забезпечують опанування таких. Психолого-педагогічні особливості процесу спілкування як одного з видів людської діяльності засвідчують, що «зрізом будь-якої фази спільної діяльності виступає ситуація як найбільш динамічний її елемент, який відображає сукупність умов взаємодії, що потребують певних дій» (Ю. Ханін). Водночас вона дозволяє студентам набутти й осмислити особистий досвід як основу формування міжкультурної компетентності – підґрунтя готовності до міжкультурної комунікації.

Під формуванням готовності до міжкультурної комунікації ми розуміємо педагогічний процес, у якому на основі створення цілісної системи впливу на особистість студентів, діяльність і характер соціальної взаємодії, а саме на основі єдності змісту, форм, засобів і методів виховання відбувається інтелектуальний розвиток і виховання людини кроскультури (медіатора культур) і моральності, що знаходить своє вираження в її поведінці (передусім у комунікативній діяльності).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й апробувати експериментальну модель формування готовності до міжкультурної комунікації майбутніх фахівців у сфері міжнародних відносин і технологію реалізації означеного процесу в закладі вищої освіти (далі – ЗВО).

1. Експериментальна модель процесу формування готовності до міжкультурної комунікації майбутніх фахівців у сфері міжнародних відносин

Реалізація мети дослідження зумовила необхідність розроблення моделі процесу формування готовності майбутніх фахівців із міжнародних відносин до міжкультурної комунікації. Ми виходимо з того, що застосування системного підходу до дослідження педагогічних явищ нерозривно пов'язане з побудовою моделі феномену, що вивчається. Передусім відзначимо, що модель (франц. *modele*, від лат. *modulus* – «міра», «образ», «норма») у логіці й методології науки розуміється як аналог (схема, структура, знакова система) певного фрагмента природної та соціальної реальності,

породження людської культури, концептуально-теоретичної освіти тощо – оригіналу моделі⁴.

У контексті дослідження моделювання процесу формування у студентів готовності до міжкультурної комунікації базується на вимозі відповідності моделі її оригіналу, оскільки, за визначенням М. Вартовського «будь-яка сутність може розглядатися як модель усякої іншої тоді <...>, коли ми можемо виокремити загальні для них релевантні властивості, тобто ті властивості, завдяки яким одна сутність подібна до іншої»⁵.

Експериментальна модель проектується нами як сукупність закономірних, функціонально пов'язаних компонентів, що становлять певну цілісну педагогічну систему.

Що стосується педагогічної системи формування готовності майбутнього фахівця з міжнародних відносин до міжкультурної комунікації, то вона розуміється нами як цілісна сукупність змісту, форм, засобів і методів впливу на особистість студента, які сприяють розвитку його власної комунікативної культури, визначають її якість і «культуроємність» означеної педагогічної системи загалом. Суть формування готовності до міжкультурної комунікації, у процесі якої здійснюється соціокультурний розвиток особистості, полягає в тому, щоб спонукати майбутнього спеціаліста (як поціновувача і творця культурних цінностей, зокрема, цінностей міжкультурного спілкування) до *розвитку себе в культурі і культури в собі*.

Структурно-функційна зорієнтованість експериментальної моделі окреслена у виділених компонентах, виокремлених у блоки (цілевизначення, теоретико-методологічний, організаційно-змістовий, оцінювально-результативний). Означена модель забезпечує розуміння діалектичної залежності між елементами досліджуваної проблеми та відтворення цілеспрямованого процесу системи формування готовності майбутнього фахівця з міжнародних відносин до міжкультурної комунікації (див. рис. 1).

Блок цілевизначення як системостворювальний акумулює наявність конкретної мети – формування готовності майбутніх фахівців у сфері міжнародних відносин до міжкультурної комунікації і включає в себе такі структурні компоненти: *мотиваційно-ціннісний, когнітивний, процесуально-поведінковий*. Це передбачає необхідність усвідомлення студентами кінцевої мети навчання, яка розуміється як формування особистості, здатної і такої, що бажає брати участь

⁴ Философский энциклопедический словарь / под ред. С. Аверинцева и др. 2-е изд. перераб. и доп. Москва : Сов. энциклопедия, 1989. 815 с. С. 382.

⁵ Вартофский М. Модели. Репрезентация и научное понимание. Москва : Прогресс, 1988. 148 с. С. 34.

у спілкуванні на міжкультурному рівні, що передбачає їхній комунікативний, соціокультурний та інterкультурний розвиток, ціннісне ставлення до проблем міжкультурної комунікації, взаємодії мов і культур, наявність пізнавального інтересу до соціокультурної складової частини мови.

І що найголовніше, для майбутніх спеціалістів-міжнародників важливим є усвідомлення значущості формування власних особистісних якостей, знань і умінь для реалізації ними функцій «медіатора культур» – культурно поінформованої особистості, з виробленою культурною сприйнятливістю, оскільки лише в разі сформованості міжкультурних здібностей (до ідентифікації себе як з іншомовною, так і рідною культурою, розуміння лінгвокультурологічних репрезентацій у різних ситуаціях міжкультурного спілкування тощо) і якостей медіатора культур особистість може продуктивно здійснювати міжкультурне спілкування у професійній діяльності.

Теоретико-методологічний блок моделі репрезентує різні підходи щодо організації процесу формування готовності студентів (спеціальність «Міжнародні відносини») до міжкультурної комунікації: антропологічний, особистісно орієнтований, культурологічний, діяльнісний, системний.

Наступний блок експериментальної моделі – **організаційно-технологічний**, що базується передусім на організації процесу формування готовності майбутніх фахівців у сфері міжнародних відносин до міжкультурної комунікації (теоретична і практична частини), технологічному аспекті його забезпечення під впливом усіх компонентів цілісного освітнього процесу (форми, методи, засоби, прийоми, тренінги, технології інтерактивного навчання), його інтенсифікації через упровадження комплексу педагогічних умов: актуалізація комунікативних потреб, міжкультурного потенціалу студентів як інтегративної характеристики особистості, що передбачає наявність гуманістичних цінностей, комунікативної компетентності і креативності, емпатії, толерантності; сформованість ціннісних уявлень і культурних концептів у галузі міжкультурної комунікації; спрямованість на культурний саморозвиток шляхом стимулювання рефлексивної позиції майбутнього фахівця з міжнародних відносин.

Оцінювально-результативний блок засвідчує динаміку процесу формування готовності майбутнього фахівця у сфері міжнародних

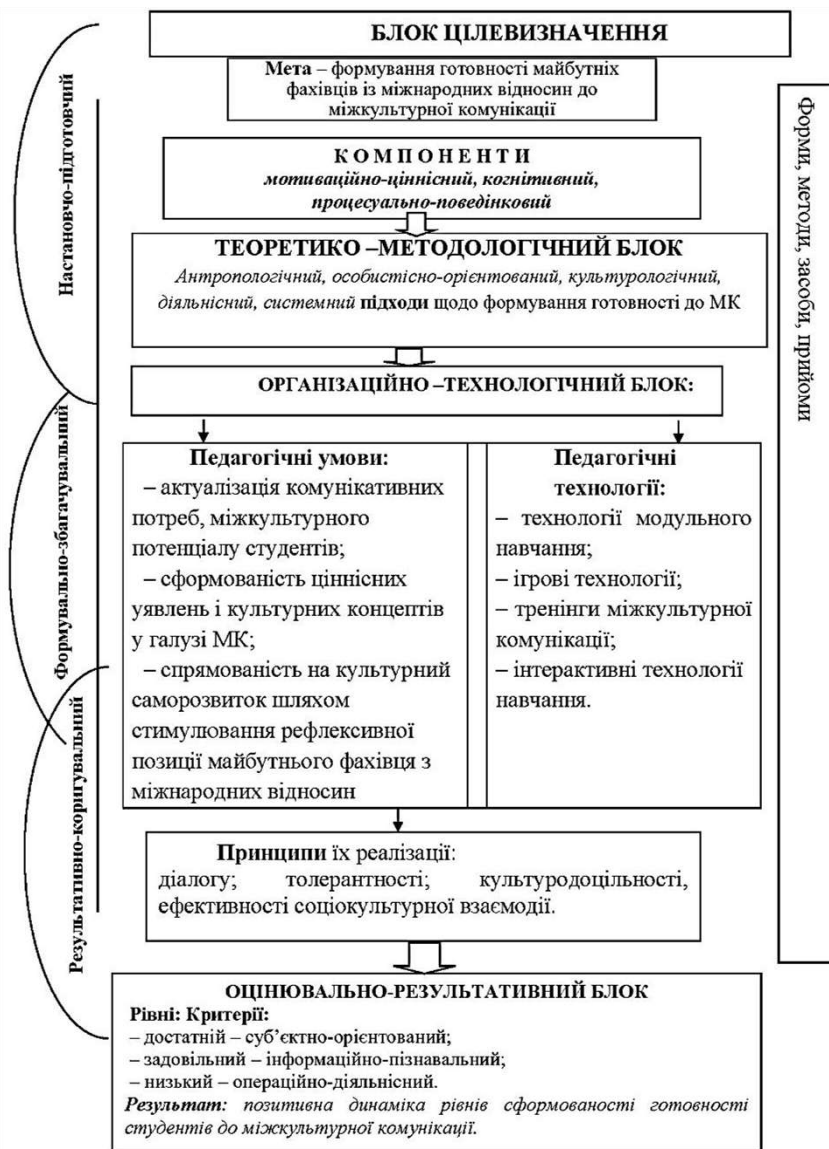

Рис. 1. Модель формування готовності до міжкультурної комунікації майбутнього фахівця з міжнародних відносин

2. Технологія реалізації експериментальної моделі

Запропонована експериментальна модель, яка спрямована на сформованість готовності майбутнього фахівця у сфері міжнародних відносин до міжкультурної комунікації, згідно з логікою досліджуваного процесу, передбачає поетапну реалізацію: настановчо-підготовчий, формувально-збагачувальний, контрольньо-коригувальний етапи.

На *настановчо-підготовчому етапі* відбувається: ознайомлення студентів із понятійно-категорійним апаратом у галузі культурної комунікації, сприяння формуванню в майбутнього фахівця «образу культурної людини» як підґрунтя його культурної самоідентифікації, актуалізація комунікативних потреб студентів; формування і підтримка позитивної мотивації щодо опанування знань і вмінь у сфері комунікативної культури й міжкультурної взаємодії; освоєння доступних способів самодіагностики стану сформованості комунікативної культури, лінгвокультурологічних знань і умінь, способів застосування і розвитку міжкультурної комунікації; самовизначення студентів щодо вибору шляхів комунікативно-творчої самореалізації, адаптації до нових умов соціальної взаємодії.

На цьому етапі у студентів формується більш чітке уявлення про культурну людину як індивідуальний образ, визначається вибір пріоритетних шляхів власної творчої самореалізації, міжкультурного потенціалу студентів, відбувалося ознайомлення з культурними традиціями різних народів (за культурно-цивілізаційним принципом, наприклад: європейська і східна культура) і тими умовами, що створює ЗВО для культурно-комунікативного самовдосконалення майбутнього фахівця.

Освоєння доступних способів самодіагностики здійснюється, зокрема, через анкетування, тестування, що дозволяє з'ясувати ступінь усвідомлення студентом необхідності опанування знань і вмінь у сфері комунікативної культури і міжкультурної взаємодії як особистісно-професійної цінності.

Формуванню у студентів позитивної мотивації щодо опанування комунікативної культури сприяє те, що всі заняття проходять у формі діалогу, що створює «власний простір» для роздумів і самооцінок.

На другому – *формувально-збагачувальному етапі* – відбувається подальше поглиблення знань й умінь студентів у галузі всіх складників культури особистості (емоційно-психологічної, інтелектуальної, комунікативної), культури діяльності та соціальної взаємодії (сукупність необхідних загальнокультурних умінь) через створення спеціальних умов залучення студентів у квазіпрофесійну діяльність під час навчання, спрямованих на формування в них ціннісних уявлень і культурних концептів у галузі міжкультурної комунікації, стимулювання рефлексивної позиції майбутнього фахівця. Для цього необхідно «створити в аудиторії мікросвіт життя, яке нас оточує,

з усіма реальними, міжлюдськими стосунками і доцільністю у практичному користуванні мовою»⁶, що передбачає забезпечення системності організованої комунікативної діяльності як ціле-спрямованого педагогічного процесу, спрямованого на формування в них міцних загальнокультурних комунікативних навичок та світогляду людини Культури.

Означене зумовлює необхідність розглядати реальний навчальний процес як «особливим чином організоване спілкування чи особливий різновид спілкування», важливою функцією якого є встановлення взаємодії викладача і студентів, студентів один з одним, як спільної узгодженої діяльності його суб'єктів. Досягти цього можна лише через особистісно орієнтовані технології, які «націлені не на формування особистості того, хто навчається в «заданому руслі» (як це вважалося раніше)», а на створення умов, у яких він розвиває власну універсальну сутність, свої природні сили»⁷.

Уважаємо за необхідне коротко зупинитися на лексико-семантичному аналізі поняття «технологія», яке в перекладі з англійської, як відомо, означає «техніка». Більшість дослідників і пересічних людей в англomовному світі вкладають у це поняття здебільшого технічні об'єкти: машини, комп'ютери, обладнання тощо. У словнику іншомовних слів знаходимо таке визначення технології: у перекладі із грецької – «мистецтво», «майстерність», «уміння», «сукупність методів обробки, виготовлення, зміни стану, властивостей, форм об'єкта»⁸.

У педагогічному словнику феномен «технологія» трактується як «новий напрям у педагогічній науці, який займається конструюванням оптимальних навчальних систем, проектуванням навчальних процесів; є системою способів, прийомів, послідовність виконання яких забезпечує розв'язання завдань виховання, навчання і розвитку особи – вихованця, а сама діяльність представлена процедурно»⁹. Останнім часом зміст цього поняття значно розширився. Так, у сфері інформації йдеться про інформаційні технології, а в педагогіці – педагогічні технології. На думку В. Беспалько, педагогічна технологія передбачає «суворо наукове проектування і відтворення в аудиторії педагогічних процесів, які гарантують успіх»¹⁰.

⁶ Риверс М. Десять принципов изучения и обучения иностранным языкам на основе взаимодействия обучаемого и преподавателя. Москва : РЕМА ; МГЛУ, 1992. С. 99.

⁷ Гальскова Н. Современная методика обучения иностранным языкам. Москва, 2000. 231 с. С. 75.

⁸ Словарь иностранных слов. Москва : Сов. энциклопедия, 1984. 784 с. С. 217.

⁹ Коджаспирова Г. Педагогический словарь : для студентов высших и средних педагогических учебных заведений. Москва : Академия, 2000. 176 с. С. 141.

¹⁰ Беспалько В. Слагаемые педагогической технологии. Москва : Педагогика, 1989. 302 с.

У дослідженні, усвідомлюючи все розмаїття педагогічних технологій, які сприяють формуванню готовності студентів до міжкультурної комунікації, ми зупинили свій вибір передусім на *технологіях модульного навчання, ігрових технологіях та технологіях інтерактивного навчання*, головною особливістю яких є їхня особистісно орієнтована, гуманістична спрямованість, де закладені сприятливі можливості для створення станів, що максимально інтенсифікують всі компоненти готовності до міжкультурної комунікації.

Вибір технології модульного навчання був зумовлений тим, що вона поєднує в собі різні підходи щодо навчання студентів. Означена технологія базується на парадигмі, згідно з якою студент повинен навчатися сам, а викладач має здійснювати управління його навчанням: мотивувати, організовувати, координувати, консультувати, контролювати (Т. Шамова). Погоджуємося з думкою Н. Паперної¹¹ та вважаємо, що вона інтегрує більшість прогресивних ідей. Так, і технології програмованого навчання модульна технологія запозичує ідеї активності суб'єктів учіння, що реалізуються у процесі чітких дій, здійснюваних за певною логікою; постійного посилення своїх дій на основі самоконтролю; індивідуалізованого темпу навчально-пізнавальної діяльності. Із технології поетапного формування розумових дій використовується ідея орієнтувальної основи діяльності. Із психологічних технологій – ідеї рефлексивного підходу. Від проблемного навчання технології модульного навчання «перейняла» його провідні особливості: проблемну подачу матеріалу в модулі, нестандартність вправ. Від активного, точніше, інтерактивного, навчання перейшли методи навчання, які дозволяють підвищити пізнавальну активність студентів. Досить вдало, як нам видається, вплітаються в дидактичну систему модульного навчання ігрові форми проміжного та підсумкового контролю. До того ж модульне навчання має характерні риси індивідуально-диференційованого навчання, а саме: відхід від поточного методу навчання й перехід до індивідуальної підготовки спеціалістів з акцентуацією самостійної роботи студентів.

Проектування процесу навчання студентів міжкультурної комунікації на модульній основі дає змогу: досягти в дидактичному просторі ЗВО інтеграції та диференціації змісту навчання шляхом групування проблемних модулів навчального матеріалу, які забезпечують розроблення в повному, скороченому та поглибленому варіантах, що допомагає вирішити проблему рівневої та профільної диференціації у процесі навчання; здійснювати самостійний вибір студентами того чи іншого варіанта модульної програми залежно від рівня підготовленості та забезпечувати їм індивідуальний темп засвоєння програми;

¹¹ Паперная Н. Формирование готовности будущего учителя к межкультурной коммуникации : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Армавир, 2002. 223 с.

використовувати проблемні модулі як «сценарії» для створення інших технологічних засобів (рольові ігри, мозковий штурм, проекти тощо); переносити акцент у роботі викладача в бік консультативно-координаційних функцій управління пізнавальною діяльністю студентів.

Водночас гнучкість управління забезпечує процесуальний аспект модульного навчання, зокрема й варіативність методів і засобів навчання, гнучкість системи контролю, індивідуалізацію пізнавальної діяльності студентів, наступність у системі «бакалаврат – магістріум».

Ми поділяємо думку П. Підкасистого про те, що особливе місце серед навчальних технологій посідає ігрова, яка виросла «із предмета наукових дискусій у найбільш перспективний напрям реальної активізації навчального процесу у XXI ст.»¹².

Ігрові технології – це дидактичні системи застосування різноманітних ігор, які актуалізують комунікативні потреби, міжкультурний потенціал студентів, оскільки, як стверджував Б. Ананьєв, «гра як засіб є ефективною в освіті і розвитку <...> спілкування»¹³, формує вміння розв'язувати завдання на основі компетентного вибору альтернативних варіантів: дидактичні, ділові (комунікативні), рольові (імітаційні) ігри, ігрове проєктування, ситуативні справи, індивідуальний тренінг тощо.

За даними сучасної науки (Г. Коптельцева, І. Мальханова, В. Пугачов, Ю. Рот, О. Садохін та інші) вони є методами навчання ефективною комунікації, оскільки не просто наводять факти з реального життя, а дозволяють учасникам «прожити» певну кількість часу в конкретних ситуаціях міжкультурної комунікації, завдяки чому партнери з комунікації набувають необхідних навичок і досвіду спілкування та взаємодії, розвивають упевненість у собі, здатність до гнучких взаємин. Наприклад, зі студентами експериментальних груп (III курс, «Країнознавство») була апробована спеціальна навчальна гра «Бафа-Бафа»¹⁴, запропонована американськими антропологами, яка допомагає зрозуміти, що таке культурна ментальність.

Учасники гри розподіляються на дві групи: одна група утворює народ із культурою «альфа» – доброзичливі та комунікабельні люди, що мають вождя, у колі яких панують патріархальні норми і цінності. Головне їхнє заняття – обмін різнокольоровими фішками. Проте здобування фішок вони не вважають вагомим справою, оскільки важливим є сам процес спілкування під час обміну. Це модель архаїчної, традиційної культури.

Друга група – це «бета-культура», що вимагає від людей діловитості й енергійності, адже головне завдання кожного – отримати якомога

¹² Підкасистый П. Игра как средство активизации учебного процесса. *Советская педагогика*. 1985. № 3. С. 22.

¹³ Ананьев Б. О проблемах человекознания. Москва : Наука, 1977. 380 с.

¹⁴ Кармин А. Культурология. Санкт-Петербург : Лань, 2006. С. 214–215.

більше фішок одного кольору. Усі шукають партнерів, із якими із цією метою можна поторгуватися. Вступають у комунікацію тільки заради торгу, спілкуються лише мовою жестів чи штучно створених за особливими правилами звукосполучень. Бета-культура – демократична: у ній немає вождя, усі є рівними. Це модель сучасної ринкової культури.

Як тільки учасники гри достатньо освоїлися із цими нескладними правилами поведінки, з кожної групи відправляється делегація в іншу групу. І тоді з'являються проблеми: доброзичливий альфа-народ видається людям бета-культури агресивним і недружелюбним, а посланців із групи альфа вражає дивна і безглузда метушня бета-народу: усі поспішають, стурбовані лише фішками, говорять якоюсь тарабарською мовою, не виявляють інтересу до твоєї особистості.

Після завершення гри проводилося спільне обговорення того, що пережили і відчули її учасники, як сприйняли «чужу» культуру, як «уловили» й оцінили її загальний «дух», атмосферу, яка панує в ній, тобто її менталітет. Таким чином кожен учасник гри «заражається» менталітетом своєї й іншої культури, що відповідає його внутрішнім особистісним настановам.

А на практичних заняттях (III курс, «Іноземна мова спеціальності») було запропоновано самостійно провести англійською мовою комунікативну гру «Катастрофа в пустині»¹⁵ з її подальшим колективним обговоренням.

Спостереження за роботою учасників гри дає змогу з'ясувати рівень сформованості їхніх мовних знань і комунікативних умінь, уміння планувати свою діяльність, організовувати дискусію, іти на компроміси, слухати один одного, аргументовано доводити свою позицію, володіти собою. До того ж у процесі гри створилася ситуація, де зіткнулися студенти, що мають різні позиції щодо розв'язання проблемних питань.

До обговорення студенти мали підготувати відповіді на такі запитання:

- Які труднощі ви відчули у процесі спілкування іноземною мовою?
- Чи задоволені ви відносинами, що склалися у процесі спілкування?
- Які ситуації у спілкування один з одним справили на вас найбільше враження і виявилися несподіваними?
- Чи була вироблена загальна стратегія порятунку?
- Ти не згоден з ухваленим рішенням? Чому тобі не вдалося відстояти свою думку?

¹⁵ Вачков И. Основы технологии группового тренинга психотехники : учебное пособие. Москва, 1999. 175 с. С. 141–144.

– Як треба було б побудувати дискусію, щоб найшвидшим способом досягти спільної думки і не обмежити прав усіх учасників?

– Які знання й уміння необхідні, щоб взяти активну участь в обговоренні?

Спостереження показало: ця гра привела студентів до усвідомлення потреби в набутті теоретичних і практичних знань, оскільки виявилось, що їм бракує мовних знань, навичок поведінки в дискусії, уміння вести диспут іноземною мовою, бути переконливим у полеміці, толерантним у спілкуванні тощо. Вони наочно побачили, над чим треба працювати кожному з них, які якості виховати, що змінити в собі.

Активізація навчального процесу під час формування готовності до міжкультурної комунікації стала можливою завдяки використанню рольових ігор (role-plays) як спроби «отримати досвід іншої поведінки» (Г. Девятова)¹⁶. Ці ігри застосовувалися для зміни в настановах та поведінці майбутніх фахівців у сфері міжнародних відносин. Під час проведення рольових ігор дотримувалися основних правил, які визначив В. Літлвуд¹⁷:

– обігравання ситуації (студентам пропонували поставити себе в цю ситуацію), що може виникнути поза аудиторією, у реальному житті, наприклад: ділові переговори, підписання протоколу, міжнародна конференція тощо;

– учасникам гри потрібно було адаптуватися в певній ролі в подібній ситуації: в одних випадках студент грав самого себе, а в інших «приміряв» щодо себе уявну роль;

– студентам пропонувалося вести себе так у рольовій грі, ніби все відбувалося як у реальному житті, а їхня поведінка мала відповідати виконуваним ними ролям;

– учасники гри мали концентрувати свою увагу на комунікативному використанні одиниць мови, а не на звичайній практиці закріплення їх у мові.

Було успішно застосовано п'ять категорій ролей, виокремлених вищезазначеним автором:

- 1) “inherent” («вроджені»), які означають стать і вік учасників гри;
- 2) “ascribed” («приписані»), що визначають національність чи належність до національної групи;
- 3) “acquired” («набуті»), які відповідають професії;
- 4) “actional” («дієві»), що окреслюють коло дій у життєвій ситуації, у якій може опинитися кожний і яка є тимчасовою;

¹⁶ Девятова Г. Формирование готовности будущих учителей иностранного языка к межкультурной коммуникации : дис...канд. пед. наук: 13.00.08. Магнитогорск, 2002. 189 с.

¹⁷ Lippman W. Public Opinion. New York, 1970. P. 45.

5) “functional” («функціональні»), що зумовлюють функціональне спілкування, наприклад пропонування своєї допомоги.

Після завершення рольової гри обов'язково проводилося групове обговорення разом із викладачем правдоподібності, переконливості і доцільності поведінки і відповідно застосованих прийомів спілкування.

Як показала практика, глибоко зануритися в активне контрольоване спілкування допомагають, окрім рольових ігор, тренінги. У контексті дослідження зупинимось докладніше на характеристиці тренінгу, визнаного (Р. Бріслін, Н. Лебедева, Л. Почебут, О. Садохін, Г. Солдатова, Т. Стефаненко, І. Яковлев та інші) найефективнішим методом / технологією формування готовності студентів до міжкультурної комунікації.

Передусім зазначимо, що саме поняття «тренінг» (від англ. *Training* – «спеціальний тренувальний режим») ¹⁸ у широкий науковий обіг увійшло не так давно. Цей термін зазвичай пов'язують із комплексом вправ за спеціальною методикою, розробленою на науковій основі, що здійснюється кваліфікованим спеціалістом. Як дидактична технологія тренінг є запланованою програмою різноманітних вправ для формування й удосконалення умінь та навичок у певній сфері людської діяльності.

Зауважимо, у галузі міжкультурних відносин тренінг уперше був запропонований Г. Тріандісом, під час використання тренінга, як стверджує науковець, знайомство з міжкультурними відмінностями в міжособистісних стосунках відбувається через емоційно забарвлену діяльність, повторне програвання ситуацій та їх аналіз, що дозволяє переносити здобуті знання на нові ситуації ¹⁹.

Заслуговує на увагу типологія різноманітних тренінгів, розроблена в культурній антропології США й запропонована Р. Бріслін ²⁰:

- *тренінг самосвідомості* (або *загальнокультурний тренінг*), мета якого – пізнання індивідом власних «культурних підвалин»;
- *когнітивний тренінг*, що забезпечує отримання інформації про інші культури;
- *тренінг атрибуції* – набуття навиків пояснення причин, ситуацій і дій із позиції іншої культури;
- *поведінковий тренінг* як навчання практичних навичок, необхідних для життєдіяльності в іншій культурі;

¹⁸ Сучасний словник іншомовних слів / уклад. Л. Нечволод. Харків : Торсінг-Плюс, 2007. 768 с. С. 689.

¹⁹ Theyr L. Communication and System in Organization, Management and Interpersonal Relations. Homewood, Illinois, 1968.

²⁰ Bennet M. A Developmental Approach to Training for Intercultural Sensitivity. *International Journal of Intercultural Relations*. 1986. 10 p.

– *ситуативний тренінг*, який передбачає відтворення й аналіз конкретних міжкультурних контактів, а також обговорення проблем, що виникають у результаті такої взаємодії.

У контексті дослідження нам видається, що загальнокультурний тренінг, унаслідок якого формується усвідомлення себе як представника конкретної культури, слугує основою підготовки до міжкультурної комунікації. Інші ж типи тренінгів умовно можна назвати культурно специфічними, оскільки цілеспрямовано готують до комунікації в межах конкретної культури. Так, тренінг самосвідомості, апробований за нашою методикою в експериментальних групах (III курс, навчальна дисципліна «Країнознавство») на другому (формувально-збагачувальний) етапі спроектованої моделі формування готовності майбутнього фахівця з міжнародних відносин до міжкультурної комунікації, «виводив» студентів на рівень усвідомлення норми, цінності та правила поведінки у своїй культурі як усвідомлення себе представником цієї культури. Це давало змогу спочатку продемонструвати і проаналізувати відмінності між різними культурами (наприклад, виконанням ролей «господарів» і «візитерів» (росіян, німців, французів)), а потім сформувати вміння помічати їх та послуговуватися ними для ефективної міжкультурної взаємодії. Для цього учасникам тренінгу запропоновано проаналізувати різні ситуації (можливі й конфліктні), що розв'язують із позицій різних культур (наприклад, «Україна – Росія – Євросоюз?») і які фіксують увагу на стереотипах та нормах рідної культури.

Зупинимося докладніше на характеристиці тренінгу міжкультурної комунікації (авторська програма С. Гурієвої)²¹, трансформованого й апробованого нами в руслі дослідження з метою підвищення компетентності майбутнього фахівця-міжнародника з питань міжкультурної взаємодії.

Ми виходимо з того, що означений тренінг спрямований на практичне опанування цінностей, норм, правил представників іншої культури. Це передбачало виконання двох пріоритетних завдань:

1) ознайомити студентів із міжкультурними відмінностями, що потребувало їхньої участі у програванні ситуацій, для яких характерний різний перебіг у різних культурах;

2) зробити можливою екстраполяцію здобутих знань на нові ситуації, що ймовірно за умови ознайомлення з найхарактернішими особливостями іншої культури²².

Досягнення завдань акумульоване у трьох площинах:

²¹ Спирин Л. Анализ учебно-воспитательных ситуаций и решение педагогических задач. Ярославль : Ярославский пединститут, 1984. 130 с.

²² Сучасний словник іншомовних слів / уклад. Л. Нечволод. Харків : Торсінг-Плюс, 2007. 768 с.

- *підвищення когнітивної інформованості* майбутнього спеціаліста – «навчити думати»;
- *формування етнокультурної чутливості* – «навчити відчувати»;
- *підвищення поведінкової компетентності* – «навчити взаємодіяти» у міжкультурній комунікації.

Розглянемо основні моменти програми тренінгу міжкультурної комунікації, що відображає систему «покрокових» дій.

Так, *перший крок* передбачав знайомство, створення й підтримку психологічного клімату, необхідного для подальшої роботи у групі з дотриманням тренінгових процедур (план, режим роботи, правила проведення, цілі, очікування тощо). Зокрема, до основних *правил* проведення тренінгу (за О. Садохіним)²³ належать:

- *правило присутності*, що базується на попередженні учасників про неможливість абсолютно точно спрогнозувати результати тренінгу (переживання різних емоцій, приємних чи неприємних почуттів у складних ситуаціях тощо). Однак це не може бути причиною виникнення бажання достроково припинити участь у тренінгу;

- *правило «тут-і-зараз»* орієнтує студентів на те, що предметом їхнього аналізу мають бути процеси, що відбуваються у групі в даний момент. Забороняється звернення в минуле чи проєкції в майбутнє, оскільки занурення в особисті спогади не є цінністю, якщо не супроводжується вираженням почуттів і не співвідноситься з поточними відносинами;

- *правило щирості та відкритості* сприяє отриманню і наданню чесного і відкритого зворотного зв'язку, тобто тієї інформації, що активізує механізм міжособистісної взаємодії;

- *правило «Я»* націлює учасників тренінгу на обов'язковість побудови своїх висловлювань із використанням особових займенників однини, що відповідає основному завданню тренінга: навчитися брати на себе відповідальність;

- *правило активності* – виключає можливість пасивно «відсидітися»;

- *правило конфіденційності* – природна етична вимога, що є умовою створення атмосфери психологічної безпеки.

Суттєвим на цьому етапі є використання різноманітних вправ. Так, за допомогою ігрової вправи «Бумеранг», яка вимагала від кожного учасника вияву таких якостей, як уважність, спостережливість, була створена атмосфера відкритості й доброзичливості, змобілізованості на групову роботу.

Продовжити знайомство з різноманітними способами і формами привітань, прийнятими в різних культурах, допомогла вправа «Хело-

²³ Садохин А. Межкультурная коммуникация : учебное пособие. Москва, 2006. 288 с.

бонжур!»: учасники тренінгу мали пригадати і відтворити традиційні форми привітань, прийнятих у різних культурах, у різних народів, намагаючись не повторюватися.

Вербалізувати тему національно-культурних відмінностей допомогла вправа «Культурні асоціації», доповнена й унаочнена «Картою культурних асоціацій», яка відображає культурні асоціації, що базуються на стереотипах, а також прийом крос-культурної адаптації. Ми розглядаємо крос-культурну адаптацію як спосіб і здатність індивіда взаємодіяти з культурним середовищем, не просто бути в рівновазі з ним, а активно включатися у креативну, перетворювальну діяльність, водночас розвиватися в ній і як особистість, і як професіонал. Передусім акцентувалася увага на новому, що з'являлося у процесі виконання завдання, які асоціації (від латин. *assotiatio* – «сполучення», «з'єднання») були неочікуваними, які найбільш точно відтворювали національно-культурні особливості, а які найбільшою мірою базуються на етнічних стереотипах.

Другий крок – усвідомлення особистістю своїх реальних і потенційних можливостей для ефективного міжкультурного спілкування. Методичним інструментарієм слугувала система психогімнастичних вправ, як-от:

– «Аукціон», де «цінними предметами» виступали не речі, а найбільш важливі якості, необхідні у процесі ефективної міжкультурної взаємодії. Це уможливило самопізнання і самоаналіз для кожного учасника, допомагало усвідомити ступінь адекватності й/чи неадекватності власних уявлень, створювало перспективи для підвищення самооцінки, розвивало почуття впевненості в собі, захищеності, налагоджувало позитивний зворотний зв'язок;

– «Саміт» – усвідомлення і практичне використання різноманітних невербальних і вербальних засобів, усталених та поширених у різних ситуаціях міжкультурної взаємодії (ділові переговори, укладання угод, круглі столи тощо), що сприяє розвиткові виразної поведінки. Уміння розуміти інших і бути зрозумілим;

– «Міжкультурні маяки», метою якої було: навчити студентів бачити й розуміти ситуацію з позиції іншої культури; усвідомлення причини нерозуміння, що виникають із представниками інших культур; створити атмосферу креативності, співтворчості, яка потребувала інтелектуальної мобілізації, включеності і зацікавленості у процесі як самостійної, так і групової роботи. Ця вправа базується на використанні так званих «культурних асиміляторів» як своєрідної техніки когнітивного орієнтування – опис ситуацій, де взаємодіють персонажі із двох культур, що віддзеркалюють найбільш значущі ключові відмінності між культурами. Перевага віддавалася здебільшого реальним ситуаціям. Наприклад: «Україна», тема «Гостинність»; «Німеччина», тема «Звичаї господарів» тощо. Кожному учаснику

пропонувалася ситуація, визначався час (15–20 хвилин) для знайомства з матеріалом, щоб підготувати 4–5 варіантів відповідей на запитання, визначені в ситуації. Після цього обиралася одна аргументована відповідь, найбільш прийнятна з позицій учасника тренінгу. Заключна частина вправи виконувалася в колі, де кожен учасник обмінювався своїми враженнями щодо виконаної роботи.

Третій крок – моделювання взаємин, максимально наближених до реальних умов міжкультурної взаємодії, як «проживання (прогривання)» реальних ситуацій, у яких необхідно продемонструвати не тільки внутрішню готовність до взаєморозуміння, але й практичні навички, що сприяють ефективній міжкультурній взаємодії (міжкультурну компетентність) як на особистісному, так і на груповому рівні. Щоб інтенсифікувати процес опанування студентами комунікативних умінь, а також навчити їх передбачувати і враховувати реакцію і можливі варіанти поведінки людей у багатокультурному світі, нами були використані *аутентичні ігри*, які застосовують у США під час навчання основ міжкультурної комунікації. Наприклад:

What I Appreciate in Others

The students stick a piece of plain paper to their backs. Then, each student, with a pencil in hand, has to go around the class and write on the paper stuck to the back of others the qualities he appreciates or admires in the other. This activity, besides being a useful exercise for adjectives, helps students who feel lonely, because they are shy or have problems in socializing, gain confidence in themselves as they perceive that others notice their presence and appreciate them²⁴.

Цілком очевидно, що тренінг міжкультурної комунікації є реальною за характером і змістом спробою пошуку адекватного, коректного і доречного способу взаємодії із представниками іншої культури, в основі якого – рівність, самоповага, визнання і повага права людини бути собою. Він поєднує в собі інформаційний і діяльнісний аспекти, що дає змогу «розгорнути» комунікативні проблеми в динаміці, оскільки у процесі тренінгу його учасники опанували стратегії досягнення культурної компетентності, спрямованої на поповнення знань про культурну своєрідність партнера, розвивали емпатію й толерантність, опанували соціокультурні знання, формували вміння та навички ефективної міжкультурної комунікації, підтверджували його ефективність у формуванні готовності студентів до міжкультурної комунікації.

У процесі формування готовності майбутнього фахівця з міжнародних відносин до міжкультурної комунікації широко застосовано інтерактивне навчання (від англ. *inter* – «взаємний» і *act* – «діяти», тобто означає

²⁴ Brislin R., Yoshida T. Intercultural Communication Training : An Introduction. Thousand Oaks, 1994.

«здатний до взаємодії, діалогу»), яке, за твердженням А. Маркової²⁵, допомагає виявлятися «творчому базису» особистості, активізує її внутрішні механізми. Саме тому особливий інтерес у процесі навчання становили такі технології (методи) інтерактивного навчання, як мозковий штурм (мозкова атака), «метод проєктів» тощо.

Зупинимося коротко на специфіці реалізації означених методів у процесі інтенсифікації навчання студентів готовності до міжкультурної комунікації.

Передусім відзначимо, що реалізація міжкультурного діалогу, побудованого на принципах мозкової атаки, базується на врахуванні психолого-педагогічних та лінгвістичних закономірностей. Міжкультурний діалог в умовах мозкової атаки є засобом, що дозволяє прибрати «шлюз», вивільнити творчу енергію учасників вирішення творчого комунікативного міжкультурного завдання.

Розглянемо модифікований варіант мозкового штурму – як міжкультурний діалог із деструктивною віднесеною оцінкою, суть якого полягає в активізації творчого комунікативного й інтеркультурного потенціалу студентів під час колективного генерування ідей із подальшим формулюванням контрідей. Він широко включався у практичні заняття в експериментальних групах (навчальні дисципліни «Іноземна мова спеціальності», «Країнознавство», III курс), зокрема під час вивчення розмовних тем: «Факультетський міжкультурний проєкт», «Україна – ЄС: на шляху до інтеграції», «Знайомство в мережі Інтернет», «Міжнародний екіпаж», «Волинь – Польща: єврорегіон Буг» тощо.

Досвід використання цього методу у практиці навчання студентів основ міжкультурної комунікації показав, що його реалізація є ефективною в разі врахування психолого-педагогічних закономірностей і відповідних їм принципів: *співтворчості у розв'язанні творчого завдання; довіри до творчих сил і здібностей один одного; оптимального поєднання логічного й інтуїтивного.*

Цілком очевидно, означена технологія є методом колективного пошуку оригінальних ідей, де викладач, спираючись на демократичний стиль спілкування, заохочує фантазію й неочікувані асоціації, стимулює зародження оригінальних ідей і, по суті, є їх співавтором. І чим більш розвинутими є здібності педагога до співдружності і співтворчості, тим ефективнішим є вирішення творчого завдання.

Не менш важливим є те, що всі студенти виступають «на рівних», забороняється критика, а викладач жартами, вдалою реплікою («Супер!!!», «єврика!») стимулював будь-яку ініціативу членів творчої групи. Водночас усіляко заохочувалася інтуїція і послаблювалася активність логічного

²⁵ Маркова А. Психология профессионализма. Москва : Знание, 1996. 304 с.

мислення, що, на нашу думку, є оптимальним в умовах генерування ідей, відтермінованого логічного та критичного їх аналізу.

До безсумнівних переваг означеної технології відносимо те, що всі її учасники «зрівнені», оскільки абсолютно виключається авторитарність у процесі її застосування. До того ж доброзичливий психологічний мікроклімат створює умови для розкритості, «емоційного вогника», активізує інтуїцію й уяву, автоматично знімає ліню, рутинність мислення, раціоналізм, формалізм тощо.

Однак ми фіксуємо і деякі недоліки й обмеження цього методу, оскільки його застосування дозволяє висувати, знаходити творчу ідею лише в загальному вигляді, не гарантує її ретельної розробки; не завжди вдається подолати інерцію мислення, адже іноді створюється лише ілюзія найбільш імовірного засобу, прийому, підходу вирішення творчого завдання. Додамо також, що такий колективний пошук оригінальних ідей потребує порівняно високої майстерності керівника, здібностей до імпровізації, почуття гумору.

Щодо *методу проєктів*, то він знайшов широке застосування в багатьох країнах, оскільки дає змогу органічно інтегрувати знання з різних галузей у процесі розв'язання певної проблеми, послуговуватися отриманими знаннями на практиці, використовувати широкий спектр проблемних, інформаційних, ігрових, пошукових та інших методів, орієнтованих на реальний практичний результат, генерувати водночас нові ідеї.

Наші спостереження показали, що використання методу проєктів є найбільш доцільним на етапі формування міжкультурних знань і творчого застосування мовного матеріалу, оскільки цей метод забезпечує вирішення багатьох дидактичних завдань: можна перетворити заняття з вивчення іноземної мови на дискусійний, дослідницький факультатив (гурток, клуб), у якому вирішуються справді цікаві, практично значущі та доступні студентам проблеми з урахуванням особливостей країни та на основі реалізації міжкультурної взаємодії.

Мета проєктування вважалася досягнутою, коли у процесі експертного оцінювання в експериментальних групах фіксувалося динамічне зростання таких показників діяльності студентів, як: *інформаційна забезпеченість* (тезаурус, уявлення, розуміння); *функціональна грамотність* (сприйняття настанов і пояснень, текстів, уміння формулювати конструктивні питання тощо); *інтелектуальна підготовленість* (здатність вербалізувати технологічні операції, уміння користуватися джерельною базою для раціонального планування власної діяльності у процесі міжкультурної взаємодії); *емоційно-вольова підготовленість* (прагнення виконувати поставлені навчальні завдання на високому рівні якості, толерантне ставлення до зауважень, побажань та порад, успішне подолання психологічних і пізнавальних бар'єрів тощо).

Педагогічні зусилля завершального *результативно-коригувального етапу* було спрямовано на визначення рівня сформованості готовності майбутнього фахівця з міжнародних відносин до міжкультурної комунікації, де за допомогою моніторингу забезпечувалась можливість відстежити зміну акцентів у змісті освіти із цінностей «кінцевого продукту» на самоцінність самого процесу їх отримання.

ВИСНОВКИ

Організація моніторингу в дослідженні розглядається як органічна частина дослідницько-експериментальної системи формування готовності студентів до міжкультурної комунікації в умовах університетської освіти, що дозволяє оперативнo корегувати організаційні, змістові та методичні аспекти формувальної роботи, за допомогою якої з'ясовується її результативність – динаміка рівнів сформованості досліджуваного явища.

Отже, розроблена експериментальна модель, що складається із чотирьох блоків (цілевизначення, теоретико-методологічний, організаційно-технологічний, оцінювально-результативний), кожен із яких характеризується локальними можливостями, але водночас їхній взаємозв'язок віддзеркалює системну єдність етапів (настановчо-підготовчий, формувально-збагачувальний, результативно-коригувальний), що забезпечує можливість чіткого цілеспрямованого формування готовності майбутнього фахівця у сфері міжнародних відносин до міжкультурної комунікації.

АНОТАЦІЯ

Актуалізовано необхідність формування готовності до міжкультурної комунікації майбутніх фахівців із міжнародних відносин, що розуміється як педагогічний процес, у якому на основі створення цілісної системи впливу на особистість студентів, діяльність і характер соціальної взаємодії відбувається інтелектуальний розвиток і виховання людини кроскультури (медіатора культур) і моральності, що знаходить своє вираження в їхній поведінці (передусім у комунікативній діяльності). Теоретично обґрунтовано й апробовано експериментальну модель формування готовності до міжкультурної комунікації майбутніх фахівців у сфері міжнародних відносин і технологію реалізації означеного процесу в закладі вищої освіти. Структурно-функційна зорієнтованість експериментальної моделі окреслена у виділених компонентах, виокремлених у блоки (цілевизначення, теоретико-методологічний, організаційно-змістовий, оцінювально-результативний). Узагальнено, що означена модель забезпечує розуміння діалектичної залежності між елементами досліджуваної проблеми та відтворення цілеспрямованого процесу системи формування готовності майбутнього фахівця з міжнародних

відносин до міжкультурної комунікації. Згідно з логікою досліджуваного процесу передбачено поетапну реалізацію експериментальної моделі на настановчо-підготовчому, формувально-збагачувальному та контрольно-коригувальному етапах. Проаналізовано функційні можливості технологій модульного навчання, ігрових технологій та технологій інтерактивного навчання, головною особливістю яких є їхня особистісно-орієнтована, гуманістична спрямованість, де закладені сприятливі можливості для створення станів, що максимально інтенсифікують всі компоненти готовності до міжкультурної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. О проблемах человекознания. Москва : Наука, 1977. 380 с.
2. Беспалько В. Слагаемые педагогической технологии. Москва : Педагогика, 1989. 302 с.
3. Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності й гідності». Київ : Оранта, 2010. 44 с.
4. Вартофский М. Модели. Репрезентация и научное понимание. Москва : Прогресс, 1988. 148 с.
5. Вачков И. Основы технологии группового тренинга психотехники : учебное пособие. Москва, 1999. 175с.
6. Вища освіта України і Болонський процес. Київ ; Тернопіль : Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. 18 с.
7. Гальскова Н. Современная методика обучения иностранным языкам. Москва, 2000. 231 с.
8. Девятова Г. Формирование готовности будущих учителей иностранного языка к межкультурной коммуникации : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Магнитогорск, 2002. 189 с.
9. Кармин А. Культурология. Санкт-Петербург : Лань, 2006. С. 214–215.
10. Коджаспирова Г. Педагогический словарь: для студентов высших и средних педагогических учебных заведений. Москва : Академия, 2000. 176 с.
11. Маркова А. Психология профессионализма. Москва : Знание, 1996. 304 с.
12. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. Київ : Шкільний світ, 2001. 21 с.
13. Паперная Н. Формирование готовности будущего учителя к межкультурной коммуникации : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Армавир, 2002. 223 с.
14. Пидкасистый П. Игра как средство активизации учебного процесса. *Советская педагогика*. 1985. № 3. С. 22.

15. Риверс М. Десять принципов изучения и обучения иностранным языкам на основе взаимодействия обучаемого и преподавателя. Москва : РЕМА ; МГЛУ, 1992. С. 99.

16. Садохин А. Межкультурная коммуникация : учебное пособие. Москва, 2006. 288 с.

17. Словарь иностранных слов. Москва : Сов. энциклопедия, 1984. 784 с.

18. Спирин Л. Анализ учебно-воспитательных ситуаций и решение педагогических задач. Ярославль : Ярославский пединститут, 1984. 130 с.

19. Сучасний словник іншомовних слів / уклад. Л. Нечволод. Харків : Торсінг-Плюс, 2007. 768 с.

20. Тренинг межкультурной компетентности / под ред. А. Татарко, Н. Лебедевой. Москва, 2002. 416 с.

21. Философский энциклопедический словарь / под ред. С. Аверинцева и др. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Сов. энциклопедия, 1989. 815 с.

22. Bennet M. A Developmental Approach to Training for Intercultural Sensitivity. *International Journal of Intercultural Relations*. 1986. 10 p.

23. Brislin R., Yoshida T. Intercultural Communication Training: An Introduction. Thousand Oaks, 1994.

24. Lippman W. Public Opinion. New York, 1970.

25. Theyr L. Communication and System in Organization, Management and Interpersonal Relations. Homewood, Illinois. 1968.

Information about the authors:

Prima R. M.,

Doctor of Pedagogy, Professor,
Head of Theory and Teaching Methodology
of Primary Education Department
Lesya Ukrainka Volyn National University
13, Voli avenue, Lutsk, 43000, Ukraine

Kozak A. V.,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Foreign Languages and Translation Department
Lesya Ukrainka Volyn National University
13, Voli avenue, Lutsk, 43000, Ukraine

ВИКОРИСТАННЯ ФОНЕТИЧНИХ ЗАКОНІВ МОВЛЕННЯ В УСНОМУ ПОСЛІДОВНОМУ ДВОСТОРОННЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Рева І. А.

ВСТУП

У кожній мові світу наявна певна кількість звуків. Один і той самий звук у різних мовах вимовляється неоднаково. Проте у фонетиці є закономірності, на основі яких об'єднано звуки всіх мов, виокремлено голосні та приголосні, створено їх класифікації. Фонетика є одним із найдавніших розділів мовознавства. Вона розробляється вже дві з половиною тисячі років і досягла за цей час значних успіхів. Об'єктом дослідження фонетики є не тільки звуки, а і їх зміни, закономірності сполучення, склад, наголос та інтонація¹. У другій половині ХІХ ст. дослідники В. Богородицький і Л. Щерба започаткували експериментальну фонетику, котра пов'язує дослідження усного мовлення тільки за допомогою приладів фіксування. Але в сучасній лінгвістиці та перекладознавстві фонетичний експеримент не обов'язково поєднується з використанням пристроїв, він полягає у створенні мовних ситуацій, що сприяють вивченню звуків. Наприклад, магнітофонне записування мовлення є тільки способом фіксування тексту. Опановуючи в лінгфонній аудиторії вимову звуків іноземної мови, студент не займається експериментальною фонетикою, тому що вивчення іноземної мови починають із вступного фонетичного курсу, щоб оволодіти мовою, потрібно навчитися вимовляти її звуки.

Багатоаспектний підхід до вивчення звукового потоку, з огляду на генерування, передання і прийняття звука, зумовлює виділення артикуляційної, акустичної, перцептивної та функціональної (фонології) фонетики. Факт наявності відтінків фонем, правильне вміння вживати їх за відповідних умов у галузях мовознавства та перекладознавства досліджують як вітчизняні, так і закордонні вчені: Т. Бровченко, К. Гарашук, Ю. Карпенко, Дж. Клоур, О. Колесник, А. Коллінз, І. Лисичкіна, М. Маяковський, А. Ніколенко, Г. Орлов, А. Ортоні, В. Парашук та ін. Проте сьогодні залишається ще не розглянутим досить широко питання застосування фонетичних законів мовлення в усному послідовному двосторонньому перекладі.

¹ Карпенко Ю. Вступ до мовознавства : підручник. Київ, 2006. С. 107.

Метою статті є студіювання фонетичних законів мовлення в процесі усного послідовного двостороннього перекладу.

1. Переклад як об'єкт когнітивного підходу

Переклад – це «перевираження». У комунікативному акті переклад набагато складніший, ніж у звичайному спілкуванні однією мовою. ЦентRALЬНОЮ фігурою цього акту комунікації є перекладач, котрий постійно має свої ролі, стаючи то одержувачем мови, то відправником, від якого видозмінюється форма повідомлення. Саме повідомлення не залишається незмінним, адже в ньому неодмінно щось втрачається або з'являється нове. Уважається, що переклад здійснюється у такі два етапи, як сприйняття і його вираження, тому численні прийоми й операції, до яких вдається перекладач для встановлення такого кшталту, складають у сукупності методологію перекладу, оволодіння якої необхідне навіть виключно талановитій людині, яка тонко відчуває найдрібніші нюанси значень, смислів, ситуацій. Із позиції когнітивного підходу переклад є віддзеркаленням людського досвіду. Когнітивний підхід у перекладознавстві базується на утворенні перетину когнітивних сфер автора вихідного тексту та перекладача. Проблема передавання мовних одиниць є однією з найскладніших у різних видах перекладу. Когнітивні моделі процесів породження та сприйняття мовлення, у психолінгвістиці почали застосовувати з 70-х років ХХ ст. Поняттєвий апарат когнітивного підходу застосовують із певними модифікаціями для опису процесів породження і сприйняття (інтерпретації) мовлення. У психолінгвістиці він передбачає дослідження пізнавальних процесів у мовленнєвій діяльності. Важливим для розвитку когнітивного підходу стала, зокрема, концепція дослідника У. Кінча, яка спирається на ідею пропозицій. Термін «пропозиція» у логіці означає судження, а в лінгвістиці – семантику речення. Смысл речення, що актуалізується в мовленні, не можна зводити лише до лексичної та граматичної інформації, адже він завжди містить комунікативно-інтенційний (прагматичний) смисл і пропозицію. У мовознавстві поняття «пропозиція» – елементарна одиниця свідомості, семантичний інваріант речення². Пропозиція може бути ідентичною в різних за комунікативною інтенцією реченнях, оскільки відображає повторювану структуру типової ситуації, яка є ізоморфною стосовно конфігурації референтів у навколишньому світі. Наприклад: *«To me what is wealth? – it may pass in an hour. If Tyrants prevail, or if Fortune should frown: To me what is title? – the phantom of power. To me what is fashion? – I seek but renown».* – *«Що багатство мені? Воно щезне неждано. Чи то з волі тирана, чи з примхи судьби.*

² Куранова С. Основи психолінгвістики: навчальний посібник. Київ, 2012. С. 73.

Пощо титул мені? То лиш влади омана... Тільки славної слави жадаю собі!» (Переклад Д. Паламарчука).

Дослідник С. Куранова стверджує, що пропозиція є особливою формою репрезентації знань, базовою когнітивною одиницею зберігання інформації, яка відіграє головну роль у породженні, інтерпретації дискурсу, в когнітивних схемах, фреймах, сценаріях та ситуаційних моделях.

У дійсності людина стикається не з ідеальними (прототипними) ситуаціями. Вона, використовуючи сукупні знання про світ, уносить корективи і добирає ті лексичні одиниці, які найбільше відповідають конкретній ситуації. Тобто ті сцени, які людина буде на основі тексту, частково зумовлені його лексичним і граматичним матеріалом, а частково – внеском самого інтерпретатора, його знаннями про контекст, світ загалом та розумінням намірів мовця. Як наслідок, змістова частина лексичних одиниць розділяється на такі два компоненти, як словникове значення та енциклопедичні знання. Словникові статті враховують енциклопедичні знання, але не можуть дати повного уявлення про те, що людина знає про «предмет», позначений цим словом. Ці додаткові знання людина реалізує в конкретних актах мовленнєвої діяльності, вони є настільки розмаїтими, що словниковий опис не здатний їх охопити. Для опису цих процесів у психолінгвістиці послуговуються такими поняттями:

1) фрейм – когнітивна структура, що містить знання про світ подій, предметів, існує у свідомості людини і ґрунтується на знанні про можливі типові ситуації, очікуванні щодо якостей та відношень реальних об'єктів;

2) сценарій (скрипт) – знання про соціальну взаємодію;

3) план – інтегроване знання про те, як організовується діяльність, яке підпорядковує фрейми та скрипти;

4) схема – абстрактне визначення активної організації попереднього досвіду у вигляді набору правил для створення або опису прототипу «середня тенденція»³.

Загалом, когнітивні психолінгвістичні моделі породження та сприйняття мовлення ґрунтуються на ідеї про те, що є певні до мовленнєві когнітивні структури, які мають про позитивний характер (ім'я та предикат) та організовані за системою правил, що пов'язані зі змістовою структурою ситуації. Важливою для психолінгвістичних когнітивних моделей є також ідея про компонент мовленнєвого механізму, який визначає співвідношення синтаксичної структури речення і теми висловлення. На основі цього принципу психолінгвісти

³ Куранова С. Основи психолінгвістики : навчальний посібник. Київ, 2012. С. 75.

Ч. Осгуд, Л. Виготський, О. Лурія та О. Леонтьєв у своїх теоріях породження мови послугуються чотирма рівнями продукування мови:

1) мотиваційним, на якому мовець ухвалює загальні рішення: говорити чи не говорити, в якій формі говорити (запитувати, стверджувати, наказувати), які засоби використовувати для передавання цієї форми в реченні (активну чи пасивну форму), які моделі інформації обрати та що виокремлювати логічним наголосом;

2) семантичним, на якому мовець виокремлює в реченні певні послідовності слів (функціональні класи). Будь-яке речення можна поділити на одиниці кодування – не конкретні слова, а функціонально-семантичні класи. Одиниця семантичного рівня породження мовлення може заповнюватися різними словами, але це буде одиниця одного функціонального класу;

3) рівнем послідовностей, основною одиницею якого є слово не як семантична одиниця, а як фонетичний комплекс. У процесі кодування на цьому рівні діють механізми розпізнавання звукових послідовностей, визначення довжини уривків (інтервали між словами мають бути не більші, ніж інтервали всередині слів та навіть на межі морфем), механізм граматичних послідовностей, який діє у разі великих сегментів;

4) інтеграційним, основною одиницею якого є склад. На цьому рівні діють моторні механізми кодування, де відбувається звукове оформлення опрацьованого висловлення⁴.

Відповідно до рівнів породження мови, розглянемо окремо гіпотези психолінгвістів. Так, дослідження Л. Виготського має три аспекти мовленнєвого мислення: 1) думку; 2) внутрішнє мовлення; 3) слово. За його словами, «процес породження мовлення йде від мотиву до оформлення думки, потім думка опосередковується у внутрішньому слові, потім – у значеннях зовнішніх слів, після чого – у словах». Загалом, думка засновується на інтерпретації фактів, на суб'єктивному, на емоційному ставленні до них. Для перекладу, особливо усного, думка може стрімко змінюватись під впливом або додаткових аргументів, контексту, мети або погляду співрозмовника. Думки бувають різними, але при цьому перекладачеві потрібно вловити головну думку співрозмовника та швидко відобразити її сутність. Незважаючи на усний чи письмовий переклад, процес оформлення думки відбувається без її вираження, тобто внутрішнім мовленням. Специфіка використання індивідуального коду в цій формі мовлення визначається початковим комунікативним наміром суб'єкта мовленнєвої діяльності спілкуватися із самим собою. Основною вимогою до перекладача є його набір умінь і навичок. Уміння

⁴ Куранова С. Основи психолінгвістики : навчальний посібник. Київ, 2012. С. 76.

перекладача включає професійне подання свого перекладу, орієнтування в ситуації спілкування. Внутрішнє мовлення закрите та недоступне для інших осіб, як і зовнішнє. Воно відбувається з використанням скороченого, стислого, згорнутого виразу, речення. У процесі переходу від внутрішнього мовлення до зовнішнього відбувається «переструктурування мовлення». У мовленнєвій комунікативній практиці внутрішнє мовлення забезпечує підготовку зовнішнього мовлення (обдумування, планування, постановку й розв'язання у свідомості мовця різноманітних пізнавальних завдань), сприйняття мовлення співрозмовника, внутрішній діалог («розмова» із собою), спогади, роздуми, мрії, регуляцію поведінки, опрацювання отриманої інформації. У такому разі рефлексивна діяльність має супроводжуватися всією комунікаційною діяльністю перекладача, передбачаючи взаємне вислуховування, послуговування ціннісними набутками, переживаннями. Завдяки їй суб'єкт комунікації має змогу прогнозувати процес комунікації, передбачити його наслідки, своєчасно скоригувати його. Внутрішнє мовлення – особливий внутрішній план мовленнєвого мислення, яке є посередником між думкою та словом, хоч будь-яка людина без філологічної освіти легко виділяє в чужому чи своєму мовленні слова. Поняття слова стихійно наявне у свідомості всіх носіїв мови. Однак дати визначення поняття «слово» дуже важко. Є безліч визначень слова, але ж одне з них не враховує різних нюансів, притаманних різнорідним словам у мовах світу. Більшість мовознавців вважають, що слово – найконкретніша мовна одиниця, основна і базисна. Мова – це насамперед мова слів, а не форм чи звуків. Тому спроби дати дефініцію слова не припиняються. Наприклад, мовознавець М. Кочерган зазначає, що слово – мінімальна структурно-семантична одиниця мови, яка виражає своїм звуковим складом поняття про предмети, процеси, явища дійсності, їх ознаки чи відношення між ними, вільно відтворюється в мовленні і слугує для побудови висловлювань⁵. Для того, щоб визначити слово, очевидно, потрібно його відрізнити від інших мовних одиниць. У вищенаведеному прикладі слово – це єдність звучання і значення. Немає слів без звукової оболонки, але й немає слів без значень. Слово – двостороння одиниця, яка має план вираження (звукову оболонку, експонент) і план змісту (значення). Ці ознаки мають морфему та словосполучення. Питання виділення слова містить два аспекти: проблему окремоті слова (визначення меж слова в тексті, що вимагає, з одного боку, відрізнення слова від його частини – морфем, а з іншого – від сполучення двох чи більше слів) і проблему тотожності слова, його ідентифікацію (встановлення словесної тотожності різних

⁵ Кочерган М. Зіставне мовознавство : підручник. Київ, 2006. С. 184.

слововживань). Тотожність слова полягає в належності різних уживань одного звукового комплексу одного слова (розмежування полісемії й омонімії). Так, скажімо, О. Потебня в кожному новому значенні бачив інше слово. Слово, на відміну від морфеми, характеризується цільністю, виокремленістю, ідіоматичністю, вільною відтвореністю у мовленні. Розвиваючи ідеї Л. Виготського, О. Лурія розробив учення про динамічну схему висловлення. Відповідно до цієї схеми, формування висловлення відбувається в три етапи:

1) вихідна схема («семантичний запис»), що є складеним мовленнєвим висловленням, яке далі може бути перетворене на систему послідовно пов'язаних одне з одним слів. Вихідна думка висловлення має такі дві частини, як тема і рема (дане й нове), які утворюють систему зв'язків, що будуть наявні в майбутньому висловленні. Вихідна схема є згорнутою, потім вона поступово розгортається (стає послідовним набором мовленнєвих одиниць);

2) усвідомлення. На цьому етапі внутрішній смисл переходить у систему синтаксично організованих мовленнєвих значень (формується синтаксична структура висловлення);

3) формування розгорнутого мовленнєвого висловлення ланцюжка взаємопов'язаних речень⁶.

Ланцюжки речень, що утворюють розгорнуте мовленнєве висловлення, слід вивчати разом із контекстом. З огляду на це, процес формування висловлення потребує вивчення за допомогою як лінгвістичного аналізу, так і соціально-психологічного, враховуючи ситуацію спілкування, мотиви мовця, ставлення мовця та слухача до інформації. Важливою для формування цілісних уявлень щодо процесів породження мовлення стає концепція М. Жинкіна. Відповідно до неї, у внутрішньому мовленні використовується особливий внутрішній код. Він є невербальним універсальним або предметно-схемним за своїм характером. Універсальний предметний код (далі – УПК) – сукупність психічних сенсорних образів знаків, яка в кожній людині є індивідуальною. Ця індивідуальність стосується складу образів знаків (до них належать предмети, дії, операції з діяльності особистості). У цьому сенсі УПК визначають як соціогенне утворення, яке повністю залежить від соціального досвіду особистості. Слова не зберігаються в повній формі, а щоразу синтезуються за певними правилами. Людина створює висловлення за особливими семантичними правилами сполучуваності слів у семантичні пари. Такі правила є фільтром, який забезпечує осмисленість висловлення. На сприйняття мовленнєвого повідомлення істотно впливає апперцепція (лат. – сприймання) – зумовленість сприйняття попереднім досвідом людини. Вона

⁶ Куранова С. Вказана праця. С. 77.

виявляється у таких чинниках, як знання мови, предмета, про який ідеться, практика слухання, загальний рівень культури, освіти, вік тощо. Попередній досвід людини дає їй підстави робити деякі прогнози в процесі сприйняття, тобто частково визначає і здатність до антиципації (лат. – угадування наперед) – передбачення з метою попередження, яке має сигнальний характер. Антиципація – ґрунтується на законі випереджального відображення впливів навколишньої дійсності, яке є основною формою пристосування живої матерії до просторово-часової структури неорганічного світу. Актуалізація однієї з ланок ланцюжка, які пов'язані між собою повторними спільними виявами подій у попередньому досвіді організму, викликає миттєву активність усіх ознак. Механізм прогнозування мовленнєвого повідомлення полягає в тому, що в процесі слухання людина, сприйнявши перше слово фрази, вже може передбачати (неусвідомлено), яке слово найімовірніше слідуватиме за ним. Таке прогнозування визначає крок і швидкість осмислення. Сприймаючи фразу, людина основну інформацію одержує вже на її початку. Закінчення фрази, що визначається контекстом і на основі найбільш імовірного її завершення, є ніби зайвим, надлишковим, оскільки це слово або групу слів уже можна було вгадати з контексту. Окрім опорних пунктів, для запам'ятовування вагоме значення мають також надлишкові елементи повідомлення. Надлишковість реалізується на всіх рівнях мовної системи (фонемному, морфемному, на рівні слів та словосполучень) і є основою більшої надійності сприйняття мовленнєвого сигналу, його стійкості до перешкод у будь-яких умовах спілкування, зв'язку. Дуже багато зайвих слів трапляється в діловому спілкуванні⁷, наприклад: уважаємо за можливе просити (просимо), поспішаємо повідомити (повідомляємо), надсилаємо на підпис і затвердження (надсилаємо на розгляд). Зайвими бувають слова «даний», «певний», «так би мовити», «взагалі», «тобто». Багато з них належать до вставних слів, однак, втрачаючи модальність, вони перетворюються на слова-паразити. Такого накопичування слів слід уникати й у процесі перекладу (як усного, так і письмового). Якщо застосувати принцип надлишковості щодо сприйняття всього мовленнєвого повідомлення, то можна припустити, що в цілому повідомленні, як й у фразі, має бути розумна пропорція надлишкового та інформативного. Вона забезпечує надійність сприйняття за оптимальної нормативності повідомлення. Таке співвідношення також необхідне для того, щоб дати мозку слухача можливість і час опрацювати інформацію. Необхідною умовою повноти сприйняття

⁷ Авраменко О., Яковенко Л., Шийка В. Ділове спілкування. Івано Франківськ, 2015. С. 18.

мовленнєвого повідомлення, глибини розуміння та надійності його запам'ятовування є активна мисленнєва діяльність слухачів. Їй сприятимуть правильна постановка проблеми обговорення, організація повідомлення, манера його презентації, поєднання індуктивного та дедуктивного способів викладу, доцільне застосування наочності. Слухання в умовах публічного виступу залежить від деяких особливостей самого мовця: його артикуляційних даних, часу повідомлення (тривалості), темпу вимовляння (середньої довжини складів), ступеня зацікавленості мовця в тому, щоб бути зрозумілим, що виявляється в емоційності, чіткості логічного наголошування та інтонаційного оформлення тощо. Ефективність процесу сприйняття підвищується за умови відповідності інтерпретаційних можливостей слухачів та мовця, яка передбачає близькість характеристик мисленнєвої та мнемічної діяльності обох партнерів спілкування. Така відповідність може виявлятися у кожній конкретній ситуації або взагалі характеризувати подібність людей (наприклад почуття гумору має бути взаємним). Неможливість інтерпретації в процесі слухання проявляється саме в тому, що людина не розуміє висловлення.

Таким чином, когнітивний підхід у перекладознавстві є підґрунтям до вивчення процесу перекладу. Адже він базується на дослідженні психологічних особливостей людини, що допомагає чітко зрозуміти, як відбувається процес сприйняття мовлення та комунікативність. Когнітивний підхід дозволяє розкрити інформаційні відносини, зрозуміти інформаційний обмін у спілкуванні під час усного перекладу. Під час обміну інформацією відправник і одержувач проходять кілька взаємопов'язаних етапів комунікаційного процесу. Їх завдання – створити повідомлення і використати канал для його передавання у такий спосіб, щоб обидві сторони зрозуміли одну вихідну ідею. Це складно, оскільки кожен етап є одночасно точкою, в якій зміст може бути спотворений або втрачений. До взаємопов'язаних етапів, як правило, зараховують такі: зародження ідеї, кодування, вибір каналу, передавання, декодування. Жоден зі способів комунікації не має універсальних переваг перед іншим, тому вибір способу передання повідомлення не можна обмежувати єдиним каналом. У багатьох випадках доцільно комбінувати два або більше засобів комунікації.

Когнітивний підхід дає можливість аналізувати вербальну комунікацію з точки зору соціальної інтеракції, яка задовольняє різні потреби вираження внутрішніх станів комунікантів, складається з організації процесу їх взаємодії та координації дій, спирається на продукування й інтерпретацію конвенціональних (здійснюються згідно із загальноприйнятими правилами) і неконвенціональних (відбуваються на власний розсуд) мовленнєвих дій учасників комунікативного акту.

2. Фонетична концепція в процесі усного послідовного двостороннього перекладу

Будь-яка мовна одиниця (морфема, слово, речення) передається через звукове вираження. Звукове вираження – це матеріальна оболонка мови. Матеріальна звукова форма мови є об'єктом фонетики. До вивчення об'єкта фонетики входять не тільки окремі звуки, а й закономірності їх поєднання (сполучуваність), фонетичні процеси (вплив позиції звука у слові та сусідства інших звуків на його звучання), природа й структура складу, наголос, інтонація. Фонетика має велике практичне значення. Знання з фонетики необхідні для створення алфавітів для без писемних мов, для вдосконалення графіки й орфографії, для навчання орфоєпії рідної та, що важливіше, іноземної мови (як правило, іноземну мову починають вивчати з фонетики), для виправлення недоліків мовлення (логопедія) і навчання розуміння звукової мови глухонімими (сурдопедагогіка), для автоматичного розпізнавання мовлення електронно-обчислювальною машиною (навчити машину розпізнавати передавану людським голосом інформацію). Фонетист із тонким звуковим відчуттям, почувши декілька фраз незнайомця, може багато чого дізнатися про нього⁸.

Фонетика пов'язана з такими нелінгвістичними дисциплінами, як фізика (акустика), анатомія, фізіологія (творення звуків) і психологія (мовленнєва діяльність людини є частиною її психічної діяльності).

Вивчаючи переклад як процес міжмовної та міжкультурної комунікації, як спілкування з використанням двох мов, з усією очевидністю в ньому виявляється асиметрія. Усний перекладач організовує свою мову в досить складних (часом екстремальних) умовах. Структура його мови не може володіти такою ж точністю, як текст письмового перекладу. Проте мова перекладача повинна справляти на слухачів враження досить добре оформленої мови. Тому фонетичний аспект є дуже важливим, адже перекладачеві потрібно не тільки правильно відтворити звуки мови, з якої він перекладає, але ще й правильно та достовірно їх почути. Для цього перекладач має володіти фонетичною компетентністю.

Фонетична компетентність (далі – ФК) – це здатність людини до коректного артикуляційного та інтонаційного оформлення своїх висловлювань, розуміння мовлення інших, яка базується на складній і динамічній взаємодії відповідних навичок, знань, фонетичної усвідомленості. Успішність формування фонетичної компетентності залежить від рівня сформованості фонетичних навичок, обсягу отриманих і засвоєних знань про фонетичний бік мовлення і динамічної

⁸ Кочерган М. Вказана праця. С. 102.

взаємодії цих складників на основі загальної мовної фонетичної усвідомленості.

Одним із головних компонентів фонетичної компетентності є фонетична навичка.

Фонетична навичка – це автоматизована репродуктивна або рецептивна дія, яка забезпечує коректне звукове й інтонаційне оформлення власного мовлення та адекватне сприйняття звукового й інтонаційного оформлення мовлення інших. Фонетична навичка поділяється на:

1) слухо-вимовну – це навичка коректної вимови всіх фонем у потоці мовлення та їх адекватного розуміння в процесі сприйняття мовлення інших людей;

2) інтонаційну – це навичка коректного інтонаційного оформлення власного мовлення та адекватного розуміння в процесі сприйняття мовлення інших людей;

3) рецептивну – це автоматизована рецепція фонем та інтоном у потоці мовлення на базі розвиненого фонематичного та інтонаційного слуху;

4) репродуктивну – це автоматизована репродукція фонем та інтоном у потоці мовлення на основі коректної коартикуляції та інтонування⁹.

Професійні перекладачі вже встигли переконатися, що головна складність перекладу в тому, що слова різних мов лише в окремих випадках повністю відповідають один одному, не кажучи вже про смислові висловлення, цілі думки.

Мовленнєвий потік є безперервною лінійною послідовністю звуків. Звук – це мінімальна незначуща одиниця мовленнєвого потоку. Звук виступає в мовленні неподільно, як щось ціле, адже з нього не можна виділити окремі елементи вимови (артикуляції). Виділення окремих звуків у мовленнєвому потоці є умовним, оскільки звуки слідує безпосередньо один за одним, змінюючись залежно від якості попереднього або наступного звука¹⁰.

Звук мови – узагальнення низки близьких із погляду носія мови і з погляду артикуляційно-акустичних звуків, яке існує у свідомості носія мови як звуковий еталон. Звуки мови поділяються на голосні й приголосні. Класифікація звуків здійснюється переважно за артикуляційними ознаками, інколи – за акустичними. О. Колесник зазначає, що слід розрізняти звук мови зі звуком мовлення. Звук

⁹ Захарова Ю. Інтонаційна організація сучасного англійського мовлення : навчальний посібник. Київ, 2004. С. 77.

¹⁰ Колесник О., Гарашук Л., Гарашук К. Теоретична фонетика англійської мови : навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Житомир, 2015. С. 18.

мовлення – це членоподільний конкретний звук людської мови, що утворюється за допомогою мовного апарату й має певні артикуляційно-акустичні властивості. Кількість звуків у мовленні величезна. Для фонетики мають значення звуки, якісно відмінні залежно від своєї фонетичної позиції¹¹.

Звуки можуть відрізнятися висотою тону, тривалістю, силою, тембром тощо. У процесі створення мовленнєвого потоку в кожній мові вимовляється певна кількість різноманітних звуків, які можна поєднати в порівняно невелику кількість звукових типів, здатних диференціювати слова та їх форми, тобто слугувати цілям людського спілкування, однак реально усвідомлюються та виділяються тільки ті одиниці, що слугують для побудови та розрізнення слів. Ці звукові типи й маютьяся на увазі, коли говорять про окремі мовні звуки, їх називають фонемами. Спираючись на ідеї Л. Щерби, Л. Зіндер визначив фонему як найменшу звукову одиницю, що може бути в цій мові носієм смислу і слугує в ній для розрізнювання слів і форм слів. Фонему визначають як найменшу мовну одиницю, потенційно пов'язану зі значенням, яку в будь-якій мові її носії легко виділяють із суцільного мовного потоку. Можливість установалення цих мінімальних одиниць мови закладено в самій природі мови, яка характеризується членоподільністю¹². Ідею потенційного зв'язку фонем з значенням започаткував Л. Щерба: «Через те, що основний інтерес мовлення лежить у смислових уявленнях, то звукові нормально не перебувають у світлому пункті свідомості. Здавалося б з цього погляду, що й аналіз звукових уявлень нормально нами не провадиться і фонетична подільність є наслідком наукового мислення. Але річ у тому, що елементи смислових уявлень часто-густо асоціюються з елементами звукових уявлень». Фонемі як лінгвістичній одиниці властива автономність. Автономність фонем виявляється в тому, що носії мови легко членують на фонемі будь-яке незнайоме їм слово або ж складають нові слова (наприклад аббревіатури), замінюють незнайомі звуки запозичених слів звуками рідної мови. Свідченням автономності звукової системи є також можливість зображення звуків у вигляді літер у звуковому письмі¹³.

Фонема – це найменша, далі неподільна звукова одиниця мови, що здатна розрізняти пари слів за смислом (наприклад: feet – fit) чи диференціювати граматичні форми одного й того самого слова

¹¹ Колесник О., Гаращук Л., Гаращук К. Теоретична фонетика англійської мови : навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Житомир, 2015. С. 19.

¹² Левицький А., Гаращук Л., Поглиблений курс теоретичної фонетики англійської мови. Вінниця, 2005. С. 11.

¹³ Колесник О., Гаращук Л., Гаращук К. Теоретична фонетика англійської мови : навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Житомир, 2015. С. 21.

(наприклад: tooth – teeth). Фонема є результатом абстрагування від усіх позиційних варіантів її вимовляння та від індивідуальних особливостей вимовляння відповідного звуку (тобто залежно від місця наголосу, темпу мовлення, впливу сусідніх звуків тощо). Фонема та мовленнєвий звук – поняття близькі, але не тотожні: фонема може складатися не тільки з одного звуку, але й із двох елементів (наприклад дифтонгів) і навіть із трьох (трифтонги [aɪə], [ɔɪə], [aʊə]), а дві фонemi інколи звучать як один звук. Незважаючи на таку складність, фонема залишається найкоротшою звуковою одиницею в складі слова та морфеми, тому що її не можна поділити без порушення всієї фонологічної системи мови. Кожна фонема є абстрактним фонетичним поняттям, що існує у свідомості носіїв мови як узагальнення низки варіантів звучань, об'єднаних спільними артикуляційно-акустичними ознаками. У мовленні фонема реалізується у вигляді кількох (або багатьох) конкретних звуків. Зберігаючи визначальні, основні артикуляційні та акустичні ознаки, ці звуки, залежно від конкретних фонетичних умов, зокрема, поєднання та контактування з іншими звуками, набувають деяких додаткових ознак, тобто зазнають модифікацій. О. Колесник зосереджує увагу на тому, що під час вивчення фонематичного складу тієї чи іншої мови, а також у процесі виявлення артикуляційних особливостей вимовляння окремої фонemi йдеться про фонему, що є типовою для всіх мовців відповідної мови і яка усвідомлюється всіма мовцями як окремий звук, а також протиставляється всім іншим фонемам цієї мови. Але в мовленнєвому потоці одна й та сама фонема вимовляється неоднаково. Це залежить від її позиції у слові, тобто від впливу найближчих сусідніх звуків, та від місця наголосу. Через це кожна фонема реалізується тільки у вигляді алофонів – варіантів (або відтінків) фонemi у її конкретній реалізації. Алофони з'являються з різних причин, які підлягають відповідним закономірностям. Так, розрізняють позиційні й комбінаторні алофони. Позиційними називаються алофони, зумовлені певним фіксованим місцем фонemi у слові (початком, кінцем, серединою) або перебуванням чи не перебуванням під наголосом¹⁴. Алофони, зумовлені характером сусідніх фонем, називаються комбінаторними алофонами. Позиційні та комбінаторні алофони характеризуються великою стійкістю й регулярністю, вони характерні для звукової системи кожної мови. Вплив фонетичної позиції на вимову тієї чи іншої фонemi є неоднаковим не тільки в окремих мовах, але й у діалектах тієї самої мови. Сукупність фонетичних положень, у яких можлива ця фонема, називається дистрибуцією.

¹⁴ Колесник О., Гарашук Л., Гарашук К. Теоретична фонетика англійської мови : навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Житомир, 2015. С. 22.

Алофони можуть бути більш чи менш залежними від фонетичного середовища. Найбільш самостійний алофон фонему вважається її основним алофоном (варіантом), який ми й називаємо, представляючи фонему в цілому. У мовленні є факультативні варіанти фонем – це випадки закономірної варіативності алофонів деяких фонем, що виникають у результаті різних причин: наявності різних стилів вимови, впливу діалектів тощо. Факультативні варіанти закономірні для кожної мови та не вважаються відхиленням від норми. Фонема – це одиниця системи фонетичних протиставлень. Кожній фонемі властива сума певних артикуляційно-акустичних ознак. Описуючи фонему, мовознавці користуються такими загальними ознаками (ряд, підняття, лабіалізація, глухість/дзвінкість, місце й спосіб творення та ін.), тобто тими, якими одна фонема відрізняється від іншої (протиставляється їй). Тоді розрізнення фонем визначається неоднаковим набором цих розрізнявальних (диференційних) ознак. Відомий український мовознавець І. Білодід виділяє поряд із диференціальними ознаками їх нейтралізацію в певних умовах.

Нейтралізація – це втрата фонологічно значущої ознаки фонемами, які протиставляються одна одній тільки за цієї ознакою й відрізняються від інших фонем сукупністю рис, спільних для цих фонем. Вчення про фонему як функціональну одиницю дає можливість розкрити значення мовних звуків у системі, структурі мови, їх специфіку та соціальну природу, тобто їх роль у мовному спілкуванні людей¹⁵.

Під час вивчення іноземної мови, зокрема, англійської, слід звертати увагу на факт наявності відтінків фонем та на вміння правильно вживати їх за відповідних умов. Заміна однієї фонему іншою призводить або до заміни одного слова іншим, або до перекрученого звучання слова. Внаслідок переплутування фонем (фонологічна чи фонематична помилка) мова стає або зовсім незрозумілою, або малозрозумілою. Вживання неправильного алофона відповідної фонему (фонетична помилка) не призводить до переплутування слів, але надає мові мовця діалектного або іноземного характеру звучання, що може помітно ускладнити розуміння цієї мови. Можна зробити висновок, що, вивчаючи фонетичну систему якоїсь іншої мови, треба знати не тільки склад її фонем, а й (що особливо важливо) усі ті алофони, в яких ці фонему виступають у мовленні. Правильну вимову забезпечує не стільки здатність артикулювати окремі ізолювані звуки, скільки дотримання правил і закономірностей їх сполучуваності в живому мовленні. Відкриття фонему внесло корінну зміну в науку про мовні звуки, спрямувало увагу вчених на дослідження семантичних

¹⁵ Колесник О., Гаращук Л., Гаращук К. Теоретична фонетика англійської мови: навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Житомир, 2015. С. 24.

функцій звуків як значущих одиниць мови, а не тільки їх акустичних і фізіологічних властивостей.

Залежно від стабільності артикуляції голосні фонемі в англійській мові поділяють на монофтонги (голосні із стійкою артикуляцією), дифтонгоїди (голосні, неоднорідні за своєю якістю на початку та в кінці вимовляння) та дифтонги (голосні, що складаються з двох різних за якістю елементів, які утворюють одну фонему). В англійській мові є 10 монофтонгів: [ɪ], [e], [ə], [z:], [ʌ], [æ], [ɑ:], [ɒ], [ɔ:], [ʊ]; 2 дифтонгоїди: [i:], [u:] та 8 дифтонгів: [aɪ], [eɪ], [ɔɪ], [aʊ], [zʊ], [ɪə], [ʊə], [eə]. Англійські монофтонги та дифтонгоїди класифікуються за такими ознаками. За участю в артикуляції певної частини язика голосні поділяються на такі:

1) переднього ряду (до твердого піднебіння піднімається передня частина язика, а його кінчик залишається біля нижніх зубів: [i:], [i], [e], [æ]);

2) змішаного ряду (все тіло язика рівномірно піднімається та витягується вздовж порожнини рота: [z:], [ə]);

3) заднього ряду (під час вимовляння до м'якого піднебіння піднімається задня частина спинки язика: [ɑ:], [ɔ:], [ɒ], [ʊ], [u:], [ʌ]).

Залежно від ступеня підняття язика голосні поділяють на такі:

1) високого підняття (або закриті голосні) вимовляються так, щоб простір між піднебінням і найбільш піднятою частиною язика був вузьким: [i:], [i], [ʊ], [u:].

2) середнього підняття вимовляються, коли язик піднімається до середини відстані між високим і низьким положеннями: [e], [ʌ], [z:], [ə];

3) низького підняття (або відкриті) вимовляються за умови низького положення язика, який майже не піднімається, тому простір між піднебінням і язиком широкий: [æ], [ɑ:], [ɒ], [ɔ:]¹⁶;

Отже, фонетика як один із розділів мовознавства разом з іншими лінгвістичними дисциплінами робить свій вагомий внесок в опрацювання великої кількості комплексних мовознавчих проблем. Фонетика є своєрідною базою для теоретичних пошуків. Із точки зору перекладознавства фонетика є важливим складником перекладу, особливо для усного послідовного двостороннього. Перекладачеві доводиться не тільки перекладати розмову зі співрозмовником, але й відтворити її. Для того, щоб переклад був якісним, перекладач повинен володіти фонетичними законами мовлення оригіналу. Вивчення психолінгвістики допомагає краще зрозуміти відтворення звуків у фізіологічному аспекті.

¹⁶ Колесник О., Гарашук Л., Гарашук К. Теоретична фонетика англійської мови : навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Житомир, 2015. С. 27.

ВИСНОВКИ

Мовні системи є тим інструментом, за допомогою якого людина здатна кодувати знання про світ і власний досвід взаємодії з ним, транслювати інформацію, впливати на інших людей та людські колективи, моделювати різноманітні сценарії, що розгортаються у відомому «первинному» світі та створювати уявні світи як альтернативні реальності. Специфіка кожного із зазначених видів людської діяльності залежить від особливостей використаного мовного коду. Ідеться про фізичні параметри зовнішньої форми мовних знаків, а саме звуки природних мов. З одного боку, визначаються етноспецифічні властивості морфофонемічних комплексів (як кореневих морфем, так і флексій), що віддзеркалюють етнокультурну специфіку внутрішніх механізмів творення національних образів світу; з іншого – ефективність взаємодії користувачів мовного коду (перлокутивні ефекти як варіанти розгортання певних сценаріїв максимально наближені до очікуваних) залежить від адекватної артикуляції мовно-мовленнєвих конструктів. Як будь-який інший вид перекладу, усний послідовний двосторонній переклад визначається через ті види мовленнєвої діяльності, за допомогою яких відбувається комунікація. Завдяки можливості прослухати закінчений фрагмент промови продукт послідовного перекладу, на відміну від синхронного, характеризується більшою глибиною проникнення в зміст вихідного висловлювання та скороченням (приблизно на одну третину) переказного фрагмента в порівнянні з вихідним повідомленням, що відбувається переважно за рахунок вилучення повторів оригіналу. У процесі професійної підготовки перекладачів необхідно включати у зміст навчання всі модифікації усного послідовного перекладу, а саме: вправи з одностороннього, двостороннього, повного, скороченого, абзацно-фразового перекладу, як і ситуації із застосуванням сучасних технічних засобів.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано поняттєвий апарат когнітивного підходу в перекладознавстві. Розглянуто ізоморфну конфігурацію терміна «пропозиція». Виокремлено когнітивні психолінгвістичні моделі породження та сприйняття мови. Зосереджено увагу на основних рівнях продукування мови, котрі є важливими складниками для усного послідовного двостороннього перекладу. Обґрунтовано загальні особливості використання мовленнєвого потоку під час перекладу. Охарактеризовано найменшу звукову одиницю мови. Опрацьовано фонематичний склад англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко О., Яковенко Л., Шийка В. Ділове спілкування. Івано-Франківськ, 2015. 160 с.

2. Возна М., Гапонів А., Акулова О., Хоменко Н. Англійська мова для перекладачів і філологів. I курс : підр. для студентів та викладачів. Вінниця, 2004. 480 с.
3. Градобик М. Соціальна стратифікація сучасної англійської літературної вимови. *Іноземні мови в навчальних закладах*. 2006. № 5. С. 108–116.
4. Захарова Ю. Інтонаційна організація сучасного англійського мовлення : навч. посібник. Київ, 2004. 84 с.
5. Зиндер Л. Общая фонетика. Москва, 1979. 312 с.
6. Калита А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлення. Київ, 2001. 351 с.
7. Карпенко Ю. Вступ до мовознавства: підручник. Київ, 2006. 336 с.
8. Кияк Т. Перекладознавство (німецько-український напрям). Київ, 2008. 543 с.
9. Колесник О., Гаращук Л., Гаращук К. Теоретична фонетика англійської мови : навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Житомир, 2015. 226 с.
10. Кочерган М. Зіставне мовознавство : Підручник. Київ, 2006. 289 с.
11. Куранова С. Основи психолінгвістики : навчальний посібник. Київ, 2012. 208 с.
12. Левицький А., Гаращук Л., Поглиблений курс теоретичної фонетики англійської мови. Вінниця, 2005. 71 с.

Information about the author:

Reva I. A.,

Senior Lecturer at the Humanities and Social Sciences Department
Poltava State Agrarian Academy
1/3, Skovorody str., Poltava, 36003, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-0753-5326

ТАНЦЮВАЛЬНО-СПОРТИВНИЙ ДИСКУРС ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗКИ З ІНШИМИ СФЕРАМИ КОМУНІКАЦІЇ

Седакова М. В.

ВСТУП

Для сучасної лінгвістики характерною є увага до питань різноаспектного вивчення процесів комунікації. Визначальним у цьому векторі досліджень є виявлення феномену дискурсу як «найважливішої категорії міжособистісного спілкування»¹, інтерактивного явища, що має різні форми вияву, регулюється стратегіями учасників, поєднуючи при цьому когнітивні, мовні й позамовні чинники².

Під час детального вивчення дискурсу важливими виявляються міждисциплінарні дослідження, безпосередньо пов'язані із семіотикою. Адже саме ця наукова галузь дозволила представити інтегрований аналіз різних форм невербальних текстів (картин, малюнків, жестів тощо), що виходять за межі традиційних літературних чи мистецтвознавчих досліджень, при цьому текст і мова мають інше значення, ніж написаний текст чи розмовна мова, отже, їх слід вивчати з урахуванням усієї мультимодальної складності³. На думку Я. Бломмерта, дискурс уміщує всі форми важливої семіотичної діяльності людини, що розглядається в поєднанні із соціальними, культурними та історичними моделями⁴. Усе це дозволяє всебічно досліджувати ті різновиди дискурсів, головна комунікація яких відбувається невербальними засобами (мистецький, танцювальний тощо).

Грунтовні дослідження мовознавців (Ф. Бацевич, В. Карасик, П. Серіо, В. Чернявська) продемонстрували, що кожен різновид дискурсу має такі властивості, як цілісність, зв'язність, хронотопність, інформативність, модальність, інтердискурсивність, а виявлення інтердискурсивності в різних сферах комунікації сьогодні набуває актуальності. Деякі дослідники розрізняють внутрішню дискурсивність; дискурсивність, зумовлену взаємодією базових концептів різних дискурсів, взаємним проникненням жанрів,

¹ Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.

² Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 342 с.

³ Van Dijk T.A. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. London : SAGE, 2011. 432p.

⁴ Blommaert J. Discourse: A Critical Introduction. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 299 p.

«поєднанням комунікативних процедур різних ментальних просторів»⁵; спонтанну інтердискурсивність, що виявляється в природньому процесі реінтеграції знань людини з різних сфер діяльності⁶.

Будь-який комунікативний акт є частиною людського досвіду, що постійно змінюється, саме через це він становить і відображає винятковий збіг обставин, завдяки яким був створений і набув унікальності, чим і зацікавив науковців. Оскільки дискурс здебільшого заведено вивчати в поточному режимі й часі, то результатом цього процесу є текст із певною послідовністю пов'язаних між собою речень та надфразових одиниць, які складають семіотичний простір у тісному зв'язку з умовами його створення та метою⁷. На думку В. Дем'янкова, текст є вербальним об'єктом, а дискурс – спеціальний термін у науках про духовність людини.⁸

Специфіка танцювально-спортивного дискурсу дозволяє кваліфікувати його як особливий вид, який поєднує в собі ознаки спортивного й танцювального типів дискурсу, а також має інтердискурсивні зв'язки з педагогічним та мистецьким типами дискурсу⁹. Саме тому танцювально-спортивний дискурс розглядається як гібридний формат, адже є складною комбінацією різних ознак і можливостей, а також дозволяє висунути припущення про якісно новий тип дискурсу відповідно до потреб сучасного суспільства.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що танцювально-спортивна сфера комунікації виявляє зв'язки з іншими сферами спілкування. Метою цього дослідження є встановлення кореляції танцювально-спортивного дискурсу з такими сферами комунікації, як спортивна, педагогічна, мистецька. Об'єктом дослідження є інтердискурсивні зв'язки, на підставі яких формується танцювально-спортивний дискурс, а предметом – засоби актуалізації інтердискурсивних зв'язків.

⁵ Нефедов С.Т. Диалогичность. Интертекстуальность. Интердискурсивность. *Немецкая филология в Санкт-Петербургском государственном университете*. Вып. IX, 2020. С. 10–18

⁶ Чернявская В.Е. Лингвистика текста: поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность. Москва : Directmedia, 2014. 267 с.

⁷ Кубрякова Е.С. О связях когнитивной науки с семиотикой (определение интерпретации языка). *Язык и культура. Факты и ценности*. Москва: «Перемена», 2001. С. 283–291.

⁸ Демьянков В.З. Текст и дискурс как термины и как слова обыденного языка. *Вопросы филологии*, 2007. С. 86–95.

⁹ Сєдакова М.В. Танцювально-спортивний дискурс як різновид інституційного типу спілкування. *Нова філологія*. Вип. 77, 2019. С. 51–56.

1. Зв'язки танцювально-спортивного дискурсу зі спортивною та педагогічною сферами комунікації

Сфера впливу будь-якого типу дискурсу позначається не однією комунікативною подією, а цілим комплексом текстів і подій, які взаємодіють між собою та формують явище інтердискурсивності. Оскільки інституційні дискурси є динамічними, то для їх розуміння необхідно брати до уваги інтердискурсивні зв'язки та інтердискурсивні вклучення одного типу дискурсу в інші.¹⁰ Інтердискурсивні вклучення є фрагментами знання, які пов'язані з галуззю знань інших дискурсів, а інтердискурсивні зв'язки утворюються шляхом використання різноаспектних засобів дискурсу¹¹. Інтердискурсивні зв'язки формуються через взаємне проникнення дискурсотвірних концептів, ситуативну й контекстну поліадресованість, взаємний термінологічний апарат, жанрово-стилістичні перехреснення, схожість типових учасників та хронотоп, а також спільними метою та цінностями¹².

Розглянемо детальніше інтердискурсивні зв'язки танцювально-спортивного типу дискурсу зі спортивним та педагогічним. Безумовно, всі три різновиди інтердискурсивності виявляються в танцювально-спортивному дискурсі.

Танцювально-спортивний дискурс має визначальні характеристики з моменту свого започаткування, але розвивається відповідно до вимог сучасності. Тому внутрішня дискурсивність характеризується наявністю елементів дискурсів попередніх років, що зумовлено історичним розвитком аналізованої сфери комунікації. Спонтанна інтердискурсивність визначена природним процесом інтеграції знань у танцювально-спортивний дискурс. Наприклад, медична сфера комунікації може взаємодіяти з танцювально-спортивною, оскільки під час тренувань та змагань танцівники мають справу з певними травмами або погіршенням самопочуття. У такому разі лікар надає першу допомогу, а також рекомендації щодо запобігання поганого самопочуття під час тренувального процесу в майбутньому. У нашому дослідженні ми розглядаємо саме третій вид інтердискурсивності, який характеризується взаємним проникненням концептів різних дискурсів, жанрів комунікації, схожими типовими учасниками, метою та цінностями.

Сучасні бальні танці є складним і поліаспектним феноменом, оскільки поєднують багато елементів, пов'язаних із різними сферами життєдіяльності людини, таких як спортивна ("*...ballroom dancing*

¹⁰ Wodak R. *Disorders in Discourse*. London: Longman, 1996. 200 p.

¹¹ Бочарникова Е.А. Научный текст в аспекте интердискурса (научные экономические тексты). Астрахань: изд-во АГТУ, 2012. 160 с.

¹² Шевченко І.С. Мовленнєвий акт і дискурс у когнітивно-прагматичному та історичному ракурсі. *Переклад у наукових дослідженнях представників харківської школи*. Вінниця: Нова книга, 2013. С. 115–134.

offers a superb experience ... as a sport and as an exercise”¹³), мистецька (“...ballroom community exemplifies exhibiting qualities, dynamics, systems and orchestrations of spectacle, festival...leisure, performance...”¹⁴), педагогічна (“Dance in itself as an artistic, recreational, educational... form is a good investment in the brain”¹⁵), емоційна (“as nonverbal form of communication, dance may be used ... to demonstrate feelings towards one another...”¹⁶).

Відомі тренери (спортивний дискурс), хореографи (мистецький дискурс), вчителі (педагогічний дискурс) бальних танців наголошують на їх багатогранності, акцентують увагу на тому, що танці – це як спорт (“dancing ...it’s the opportunity to do something physical and at the same time enjoyable”¹⁷), так і особлива культура (“there is a larger ballroom culture, a culture with its own social rules and languages, codes, stars and celebrities”¹⁸). Тому в нашому дослідженні ми прагнемо деталізувати інтердискурсивні зв’язки танцювально-спортивного типу дискурсу.

З огляду на адресатну орієнтацію, будь-який тип інституційного дискурсу (і танцювально-спортивний дискурс не є винятком) передбачає наявність типових учасників, таких як «адресат/комунікатор» та «адресант/комунікант/реципієнт» інформації¹⁹. У танцювальній сфері адресат – це певна особистість або команда людей, які покликані створити неповторний текст (“We’ve been blessed to have a great team next to us...during 12 years of dancing together”²⁰).

Що ж стосується реципієнтів, то їх головна мета – сприйняти текст візуально або на слух, зважаючи на власний досвід і знання. Під час сприйняття танцювального тексту професіональними реципієнтами є тренер, суддя змагань, інший танцівник; непрофесійним адресантом є глядач. Важливим є той факт, що для одних реципієнтів текст орієнтований тільки на отримання інформації (танцівник-суддя змагань), а на інших впливає емоційно або ідейно (танцівник-глядач, титулований танцівник-початківець).

Беззаперечною ознакою є те, що в танцювально-спортивному дискурсі адресати та адресанти можуть змінюватися залежно від жанру

¹³ Spencer P. The Joy of Dancing. London: Carlton Books Limited, 2004. 128 p.

¹⁴ Marion S.J. Ballroom: Culture and Costumes in Competitive Dance. Oxford: Berg Publishers, 2008. 224 p.

¹⁵ Hanna Ju. L. Dancing to Learn: The Brain’s cognition, emotion and movement. New York: Rowman & Littlefield, 2014. 214 p.

¹⁶ Webster Ch. Action Analysis for Animators. New York: CRC Press, 2012. 408 p.

¹⁷ Zona Ch., George Ch. Gotta Ballroom. New York: Human Kinetics, 2008. 214 p.

¹⁸ Marion S.J. Ballroom: Culture and Costumes. P. 34.

¹⁹ Baum A. Discourse Participants. *The Content of Discourse*. Berlin. 1995. P. 31–55.

²⁰ Cocchi R., Zagoruychenko Yu. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6Y7R0KfeYQE>.

дискурсу. Розглянемо кілька ситуацій: на танцювальному змаганні комунікаторами є танцівники, а комунікантами – глядачі (непрофесійні), судді, тренери (професійні); а от на танцювальному уроці адресатами є вчитель танців, тренер, а адресантами – танцівники; під час проведення гала-шоу адресати – танцівники, а адресанти – тільки глядачі.

Слід уточнити й хронотоп танцювально-спортивного дискурсу – середовище, типове для занять танцями, найчастіше танцювальна студія (*dancing studio* <place where performers, especially dancers, practice and exercise>). А от часові ознаки цього типу дискурсу важко визначити, бо комунікація учасників не обмежується стінами танцювальної студії (“*At the dance studio I’ve developed healthy relationships with new found friends, who care about me and assist my family as supportive care system*”, “*the dance studio is nourishing to my emotional and mental well-being*”)²¹.

Однією з найважливіших характеристик учасників танцювально-спортивного типу дискурсу є представлення актуальних натеपर параметрів інформації в певній ситуації (хронотоп, особистості учасників, їх взаємини, а також знання в будь-якій ситуації). Усі ці параметри закладено в суб’єктивній ментальній моделі, що визначає контекст та дозволяє комунікантам вибудовувати розмову або текст як результат у зручній комунікативній ситуації для всіх учасників.

Наприклад, спілкування адресата та реципієнта вимагають знання спеціальної лексики: *L.O.D. (line of dance) – is a path along and generally parallel to the edge of dance floor in the counterwise direction. Back Corte is a typical figure of tango, one of the main characteristics of which is rotation. This figure has four steps and each step has its own feature*²².

Як і в багатьох типах інституційного дискурсу, танцювально-спортивний дискурс має тональні жанрові характеристики, основними з яких є серйозність чи несерйозність, пряме чи завуальоване вираження інтенцій, спрямування на інформативне або фатичне спілкування (щирі розмови, сварки, флірт, жарти, іронія тощо)²³. З усього набору жанрових характеристик у сфері танцювально-спортивного дискурсу переважають щирі, задушевні розмови та жарти.

Наведемо деякі приклади фатичного спілкування: “*I give the girl my heart...never my wallet ...during the dance*”²⁴. Контекст дозволяє

²¹ Minnick H.R. Living in My Shadow. Maitland : Xulon Press. 2012. 312 p.

²² WDSF Technique Books. The Waltz. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IpOсAHpJSvk>

²³ Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.

²⁴ Hilton M. Waltz Lecture with Karen Hilton – Part 1. URL: https://www.youtube.com/watch?v=ui7jHsy_Jzs

зрозуміти, що під час семінарського заняття тренер пояснював важливі технічні моменти виконання вальсу, але для досягнення максимального ефекту й запам'ятовування танцювального правила він використав наведений жарт. А от наступна фраза була використана тренером під час пояснення танцівникам фігури, яка використовується в повільному вальсі (*Double Reverse Spin*), утім розуміючи, що всі тонкощі виконання не були сприйняті танцівниками зразу, тренер удався до жарту “*Ok...I will explain you this in Japan later...*”²⁵.

Слід зазначити, що жартівливі ремарки, пояснення, зауваження під час навчання танцювальному мистецтву відіграють неабияку роль у професійному зростанні танцівників. Зазвичай такі розмови сприймаються аплодисментами й веселощами та покращують емоційний стан танцівників, адже на деякий час вони забувають про втому й намагаються максимально вдало відтворити запропонований елемент.

Танцювально-спортивний дискурс є багатокомпонентним: комунікація, яка відбувається між тренером і танцівником має на меті не тільки обмін новою інформацією, а й емоційним досвідом: “*Dancing is more than art it's sport and it's important to create balance between those two...*”²⁶. Адже коли хореограф/тренер «збирає» рухи в певній послідовності, то вони отримують своєрідний зміст, у якому глядач упізнає життєву ситуацію.

Розвиток мови танцювального мистецтва проходить через постійні спроби танцівника передати нові знання про світ невербальними засобами. Через рухи, з яких складається танець, глядачеві передається особливий внутрішній порив, який становить пластичний малюнок, темп і ритм²⁷. Уважається, що рухи тіла є визначальним засобом вираження інформації, а вивчення деяких їх функцій – дуже важливі в людському спілкуванні²⁸.

Визначимо тепер точки дотику спортивного й танцювального дискурсів. Для початку деталізуємо, що спортивний різновид дискурсу співвідноситься з конкретною сферою життєдіяльності та є багаторівневим явищем, у якому суб'єкти спорту реалізують свої комунікативні наміри²⁹. З огляду на адресатну орієнтацію, типовими учасниками спортивного дискурсу є спортсмен, тренер, суддя – активні

²⁵ Hilton M. Waltz. URL : https://www.youtube.com/watch?v=ui7jHsy_Jzs

²⁶ My heart belongs to... URL: <https://vimeo.com/109530945>

²⁷ Мечковская Н.Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура. Москва : Издательский центр «Академия», 2008. 432 с.

²⁸ Granström B., House D., Karlsson I. Multimodality in Language and Speech Systems. Netherlands : Springer Science & Business media, 2013. 243 p.

²⁹ Кислицына Н.Н., Новикова Е.А. Спортивный дискурс в системе институциональных видов дискурса. *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики* № 2, 2017. С. 28–35.

учасники дискурсу, які впливають на перебіг спортивних подій. Є так звані «пасивні» учасники спортивного дискурсу: вболівальники, спортивні коментатори, які не впливають на події, але беруть участь у популяризації та обговоренні спортивних подій.

Для встановлення специфіки синергії спортивного й танцювального дискурсів важливим є те, що хронотоп спортивного дискурсу – типове місце для заняття певним видом спорту (спортивна зала, футбольне поле тощо). Часові ознаки спортивного дискурсу важко окреслити, оскільки комунікація типових учасників не обмежується тренуванням або змаганням. Метою спортивного дискурсу є досягнення найвищих спортивних результатів у межах певного виду спорту, а також обмін інформацією між великими групами населення. Цінності спортивного типу дискурсу полягають у вихованні морально-етичних якостей дітей і підлітків. Жанрами спортивного дискурсу є такі: змагання, тренування, спортивне інтерв'ю, урок фізичної культури тощо. За видом мовленнєвої діяльності спортивний дискурс може бути як діалогічним (переважно), так і монологічним (обговорення спортивних подій коментатором).

Переконуємося, що мета й цінності спортивного й танцювального дискурсів збігаються, бо популяризують моральність, жагу до перемоги та здоровий спосіб життя. Окрім того, спортивний і танцювально-спортивний дискурси мають спільний термінологічний апарат: *athlete, adjudicator, champion, coach, competition, final, training, winner* тощо. Головними учасниками спортивного дискурсу є *coach, athlete* ("**Sport coaches directly influence millions of lives from participatory to competitive youth...**"³⁰, "**training and nutritional needs of the Masters Team Sport Athlete**"³¹). Якщо розглядати танцювально-спортивний тип дискурсу, то наступні вербалізації доводять, що основними учасниками є також *coach, athlete* ("**coach of many successful competitive dancers**"³²; **dancers are athletes...**"³³).

Ще одним обов'язковим учасником наведених типів дискурсу є *adjudicator* ("**His exact judging style...has made him a popular world renowned dance adjudicator**"³⁴; "**as with sports arbitration, there is only a**

³⁰ Callary B., Gearity B. Coach Education and Development in Sport. New York : Routledge. 2019. 276 p.

³¹ Reaburn P. R. J. Nutrition and Performance in Masters Athletes. London : CRC Press, 2014. 393 p.

³² Ballroom Dancing Year Book, 1983. 225 p.

³³ Van der Linden L. So, You Want to Be a Dancer? New York: Simon and Schuster, 2015. 208 p.

³⁴ Bivona M. Dancing Around the World with Mike and Barbara Bivona. Victoria: Trafford Publishing, 2009. 616 p.

limited opportunity to challenge the adjudicator's decision..."³⁵). Комунікація як у спортивному, так і в танцювально-спортивному типах дискурсу здійснюється між спортсменом і спортсменом, спортсменом і тренером, спортсменом і суддями.

Ті ж терміни, які представляють спортивні події та обговорюються (*competition, training, final*), репрезентовані і в танцювально-спортивному дискурсі ("*our target is not just to win competition...*"³⁶; "*our grand final was dancing at WDSF German Open Championship, to compete in amateur dance competitions worldwide*"³⁷). Важливим і показовим є те, що назви титулів однакові у таких двох зазначених типах дискурсу, як спортивний та танцювально-спортивний ("*the world's first ballroom dancing champion...*"³⁸, "*...in the dance competition the final winners were reduced to tears...*"³⁹).

Розглянемо, які концептуальні ознаки спортивної діяльності проєктуються на бальні танці. Виходячи з того, що спорт – це діяльність людини, яка потребує фізичних зусиль та навичок, а також відбувається за певними правилами для здоров'я або насолоди, то основними ознаками є такі:

- фізична активність, яка потребує неабияких зусиль ("*Dance competitions can be seen as the most acute test of physical fitness*"⁴⁰, "*ballroom dancing provides a perfect physical activity...*"⁴¹);

- фізична активність для покращення здоров'я ("*dancing can help you ward off potential illnesses...*"⁴²);

- діяльність, яка відбувається за певними правилами ("*...one must follow certain rules*"⁴³);

- постійна професійна діяльність ("*dance industry, a network of related business that included dancing teachers and schools, exhibition performers, dance manuals, records and clothing*"⁴⁴);

³⁵ The Architects' Journal. Architectural Press Limited, 2004. 407 p.

³⁶ Cocchi R., Zagoruchenko Yu. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Wdls-x_BjBXY&t=38s

³⁷ Zharkov D., Kulikova O. URL: https://www.youtube.com/watch?v=-QC5vUc_FY8

³⁸ Harman V. The Sexual Politics of Ballroom Dancing. London : Springer, 2018. 176 p.

³⁹ Lipton B.H. Spontaneous Evolution. New York : Read How You Want, 2010. 732 p.

⁴⁰ Harman V. The Sexual Politics of Ballroom. P. 115

⁴¹ Bramham P., Wagg St., An Introduction to Leisure Studies: Principles and Practice. London : SAGE, 2014. 240 p.

⁴² Carey D. V. Ballroom Dancing: Learn Romantic Ballroom Dance Steps & Types of Dance to Ignite the Passion. Malibu : Malibu Publishing, 2013. 325 p.

⁴³ Zona Ch., George Ch. Gotta Ballroom. New York : Human Kinetics, 2008. 214 p.

⁴⁴ Malign Ju. Ballroom, Boogie, Shimmy Sham, Shake: A Social and Popular Dance Reader. USA : University of Illinois Press, 2009. 378p.

– діяльність для задоволення (*“Ballroom dancing is the most popular pastime in the world”*⁴⁵).

Специфіка танцювально-спортивного дискурсу передбачає також інтердискурсивні зв'язки з педагогічним дискурсом, оскільки він є одним із визначальних та взаємодіє майже з усіма сферами діяльності людини, основною метою яких є передавання та отримання знань (*“ballroom classes, lessons, studios, workshops do teach dance steps, patterns and techniques...”*⁴⁶). Деякі дослідники вважають педагогічно-танцювальну діяльність навіть самостійною дисципліною (*“Dance is a new academic discipline compared to music, visual arts...English language, math and science”*⁴⁷).

Педагогічний дискурс співвідноситься з конкретною сферою життєдіяльності та охоплює різні форми, види й ступені освітньої діяльності. Типовими учасниками педагогічного дискурсу є вчитель та учень, але через важливість цього типу дискурсу та проникнення його майже в усі сфери діяльності людини виникла потреба лексичного розмежування характеристик учителя і створення семантико-стилістичної парадигми слів: учитель, викладач, вихователь, тренер, доцент, професор, наставник тощо⁴⁸. Тобто залежно від сфери діяльності людини комунікація відбувається між тренером та спортсменом (спортивна діяльність), танцівником та тренером (танцювальна діяльність) тощо.

Нагадаємо, що хронотоп педагогічного дискурсу чітко окреслений та становить певний проміжок часу, який закріплений за навчальним процесом (урок) та місце, в якому відбувається певний вид навчальної діяльності (школа, навчальна аудиторія). Мета й цінності педагогічного дискурсу – передавання знань, формування багатьох моральних цінностей у дітей та підлітків. Жанрами педагогічного дискурсу є урок, семінар, лекція. За видом мовленнєвої діяльності педагогічний дискурс є переважно діалогічним, оскільки має на меті комунікацію вчителя з учнем.

Взаємодія ж типових учасників танцювально-спортивного дискурсу в певних комунікативних ситуаціях також відтворює інтегративні зв'язки: комунікацію суддів змагань із бальних танців та танцівників (спортивний дискурс), невербальне спілкування танцівників із глядачами (емоційний дискурс), щоденну кропітку працю тренера й танцівників (педагогічний дискурс).

⁴⁵ Silverster V. *Modern Ballroom Dancing*. London : Read Books Ltd., 2011. 194 p.

⁴⁶ Marion S. J. *Ballroom: Culture and Costumes*. P. 77.

⁴⁷ Hanna Ju. *Dancing to Learn...*P. 19.

⁴⁸ Карасик В.И. *Языковой круг...*С. 209.

Мета й цінності танцювально-спортивного й педагогічного дискурсу збігаються в прагненні виховати освічену людину не тільки в певній дисципліні, а й загалом (“*The capacity for the self-transformation of the individual through dance is very powerful*”⁴⁹).

Тому не дивно, що дві визначальні концептуальні ознаки педагогічної практики проєктуються на танцювальну:

– діяльність, що передбачає передавання знань (“...*qualified, certified dance specialists...produce the best results in school-based programs*”, “*Directed teaching in dance education...*”⁵⁰);

– діяльність, що передбачає отримання знань (“*There’s plenty to learn about each dance...*”⁵¹).

Ці ознаки реалізовано за допомогою спільного термінологічного апарату (*lesson, class, student, teacher, workshop*) та дозволяють зафіксувати типовість жанрів та учасників комунікації педагогічного та танцювально-спортивного різновидів дискурсу. У педагогічному дискурсі головними учасниками є *student/pupil, teacher*, як і в танцювально-спортивному (“*It takes a teacher to give you mental, physical, and even emotional ideas about what makes journey between and through your feet work*”⁵², “*A successful pro/am teacher, taking students to about fourteen competitions a year*”⁵³). Типові жанри комунікації (як для педагогічного, так і для танцювально-спортивного дискурсів) є *lesson, class, workshop* (“...*taking technique classes, attending workshops in improvisation and choreography...and other dance events...*”⁵⁴).

Доказовою щодо взаємодії педагогічного й танцювально-спортивного дискурсів є схожість комунікативних стратегій:

– пояснювальної, у якій втілюється емоційно-інтелектуальний аспект мовної поведінки вчителя або тренера/хореографа (“*If I have succeeded in producing something which will aid the pupil in the study of Ballroom Dancing and create a desire to strive and appreciate the art, I am amply repaid*”⁵⁵);

⁴⁹ Gibbons E. *Teaching Dance: The Spectrum of Styles*. Bloomington: AuthorHouse, 2007. 235 p.

⁵⁰ McCutchen B. P. *Teaching Dance as Art in Education*. New York: Human Kinetics, 2006. 543 p.

⁵¹ Freese J. *Ballroom Dancing*. Mankato : Capstone Press, 2007. 32 p.

⁵² Allen J. *The Complete Idiot’s Guide to Ballroom Dancing*. USA : Penguin., 2002. 304 p.

⁵³ Ericksen Ju. A. *Dance with Me: Ballroom Dancing and the Promise of Instant Intimacy*. New York : NYU Press, 2011. 279 p.

⁵⁴ Gibbons E. *Teaching Dance...* P. 5.

⁵⁵ Moore A. *Ballroom Dancing*. New York : Bloomsbury Publishing, 2009. 320 p.

– сприяльної, яка реалізується в позитивному ставленні до реципієнта (“*From the first lesson, the teacher’s warmth and apparent pleasure in the lesson create a feeling in the student of being special*”⁵⁶).

2. Інтердискурсивні зв’язки танцювально-спортивного та мистецького типів дискурсу

Попри значний вплив спортивної й педагогічної діяльності на танцювальну діяльність, мистецький складник є надважливим під час аналізу танцювально-спортивного дискурсу. Деталізуємо взаємодію мистецького типу дискурсу з танцювально-спортивним.

Мистецтвом слід уважати дуже багатий спектр діяльності людини, що займається створенням візуальних, слухових або художніх творів, які виконуються для глядача та виражають образні, технічні вміння й навички людини. Висока оцінка та тривалість існування будь-яких мистецьких робіт визначається їх красою або емоційною силою. Мистецький дискурс є цілеспрямованою комунікативною діяльністю, яка пов’язана з інтерпретацією твору мистецтва, що здійснюється його учасниками за допомогою вербальних та невербальних засобів спілкування⁵⁷.

Мистецький дискурс у танцювальній діяльності реалізований результатами творчого життя людини, такими як живопис (“*Our canvases disappear after those two minutes*”⁵⁸), музика (“*For people who consider dancing an art, the combination of the music and movement brings beauty into their lives*”⁵⁹) тощо, але найбільш показовими є апеляції до театральної діяльності.

Мистецький тип дискурсу доцільно розглядати як особливий різновид дискурсу, який корелює з відокремленою галуззю знань і є потужним засобом проєкції процесів, що відбуваються в повсякденному житті⁶⁰. Типовими учасниками є митець (адресант) та реципієнт (адресат). Хронотоп мистецького дискурсу не має чітких меж через різноманітність видів мистецтва. Жанри мистецького дискурсу залежать від різновиду творчої діяльності митця.

Концептуалізація бального танцю як театральної діяльності відбувається у двох напрямках: 1) результат діяльності (“*Dance theatre implies a genre in which the meaning of the danced work predominates*”

⁵⁶ Ericksen Ju. Dance with Me... P. 21.

⁵⁷ Милетова Е.В. Англоязычный искусствоведческий дискурс: природа и лексическое наполнение. *Филологические науки. Вопросы теории и практики.* № 4 (22): в 2 ч. Ч. II. Тамбов, 2013. С. 114–119.

⁵⁸ Ballas C, World Latin finalist. *Dance Notes.* Vol.IV, Issue 3, 2001. 35 p.

⁵⁹ Zona Ch., George Ch. *Gotta Ballroom...* P. 27.

⁶⁰ Милетова Е. Английское прилагательное в искусствоведческом дискурсе. Санкт-Петербург : Литео, 2016. 216 с.

over the danced element alone"⁶¹); 2) вид діяльності, який представлено на розсуд глядача ("*...skilled and virtuoso rumba performance.*"⁶²) та усвідомлюється через ототожнення двох концептів **BALLROOM DANCE IS THEATRE**.

Виходячи з того, що мистецтво – це діяльність, за допомогою якої люди виражають певні ідеї, то наступні вербалізації підтверджують, що бальні танці як мистецтво покликані донести як загальні ідеї, цінності ("*Ballroom dancing reflects cultural values...*"⁶³), так і конкретні, наприклад, історичний розвиток, культурні надбання ("*...the tango is a dance...which demonstrates the history behind Argentinian cowboys and their dance partners from centuries ago*"⁶⁴), порушити питання захоплення справою, яку виконуєш щоденно ("*don't stop to fall in love... with what you do because it's the great drive force...*"⁶⁵), романтичних стосунків, щастя ("*The dance floor re-established itself as the romantic meeting point*"⁶⁶) тощо.

Мета й цінності танцювально-спортивного та мистецького дискурсів збігаються в прагненні донести до глядачів важливі й спільні для людей життєві цінності та ідеї в житті і змусити замислитися над ними: почуття любові до близької людини; щастя займатися улюбленою справою ("*I just want to share that love of dance for everybody*"⁶⁷); шанувати культурно-історичні особливості різних країн та орієнтуватися в них; а також танець і мистецтво допомагають відволіктися від буденності ("*Dancing as an escape from everyday problems and stresses*"⁶⁸).

Спільність танцювальної діяльності й театральної реалізована такими ознаками:

– поєднанням вербальної та невербальної комунікації в театрі ("*In the theatre, language (both verbal and nonverbal) is selected and controlled*"⁶⁹) і в танцях ("*Dance partners must speak the same... non-verbal language...to be able to communicate and work together ...*"⁷⁰);

⁶¹ Nagy P., Rouyer Ph., Rubin D. World Encyclopedia of Contemporary Theatre. Volume 1: Europe, 2013. 1072 p.

⁶² Malning Ju. Ballroom, Boogie, Shimmy Sham, Shake: A Social and Popular Dance Reader. USA: University of Illinois Press, 2009. 378 p.

⁶³ Harman V. The Sexual Politics of Ballroom... P. 8

⁶⁴ Carey. D. V. Ballroom Dancing: Learn Romantic Ballroom Dance Steps... P. 75

⁶⁵ Cocchi R., Zagoruchenko Yu. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Wds-x_BjBXY&t=38s

⁶⁶ Furst Ju. Stalin's Last Generation. Oxford : Oxford University Press, 2010. 408 p.

⁶⁷ Yulia& Ricardo URL :https://www.youtube.com/watch?v=Wds-x_BjBXY&t=38s

⁶⁸ Harman V. The Sexual Politics of Ballroom...P. 109

⁶⁹ Barranger M.S. Theatre: A Way of Seeing. New York: Wadsworth, 1995. 315 p.

⁷⁰ Kuswik A. B. Multimedia Application for Teaching Dance. California: University of California, 1999. 102 p.

– обмеженістю в просторі під час виступу: театр – сцена (*“limited scenes in a play usually entail a restricted locale, usually one room”*⁷¹), танцювальний майданчик (*“...dancers...perform...within restricted space”*⁷²);

– спільними учасниками театрального дискурсу (*“the presence of audience is central to the definition of theatre...”*⁷³ і танцювально-спортивного дискурсу – глядачі (*“the audience feels that they have watched a private and authentic moment of love”*⁷⁴);

– театральне й танцювальне мистецтво триває лише короткий проміжок часу, але залишає за собою хвилю емоцій та відчуттів, що спонукає глядача продовжувати переживати й обговорювати побачене (*“Since the theatre is a transitory art, no stage design, no engraving of the theatrical scene, no photograph can faithfully portray the fleeting impression created by a performance on an audience”*⁷⁵ – *“...the art of dance is transitory; it lasts but an instant”*⁷⁶);

– головним призначенням мистецтва як особливого виду діяльності в житті людства є відображення дійсності або певної ідеї в чуттєвих образах відповідно до естетичних ідеалів (*“Dance, as a major art form, uses the body to express metaphor and symbol through the formulation and organization of movement patterns that capture and convey the meaning”*⁷⁷ – *“theatre is an almost universal art form with deep roots in many cultures...and effective way of conveying social and developmental ideas...”*⁷⁸);

– емоції та почуття є умовою для всіх учасників театрального й танцювального мистецтв (*“Emotions are central to the dramatic arts: actors’ emotions, emotional expression, character emotions...audience emotions etc.”*⁷⁹ – *“Dancing gives couples opportunity to exhibit genuine feeling of love and affection for each other”*⁸⁰).

⁷¹ Pireddu S. Drama, Theatre & English. California: EDUCatt, 2015. 228 p.

⁷² Gilman L. Dancing in the Votes. Indiana University, 2001. 554 p.

⁷³ Freshwater H. Theatre and Audience, 2009. 80 p.

⁷⁴ Ericksen Ju. A. Dance with Me... P. 55.

⁷⁵ Ash L. Theatre and Performing Arts Collections. Routledge, 2019. 166 p.

⁷⁶ Marion S.J. Ballroom: Culture and Costumes... P. 66.

⁷⁷ Bloomfield A. Teaching Integrated Arts in the Primary School. New York : Routledge, 2013. 164 p.

⁷⁸ Clammer J. Art. Culture and International Development. New York : Routledge, 2014. 158 p.

⁷⁹ Konijn E. Acting Emotions. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000. 209 p.

⁸⁰ Allen J. The Complete Idiot’s Guide to Ballroom... P. 25.

ВИСНОВКИ

Отже, танцювально-спортивний дискурс характеризується інтердискурсивними зв'язками з такими типами дискурсу. як педагогічний, мистецький і спортивний. Мистецький дискурс є невід'ємною частиною танцювально-спортивного дискурсу, що реалізовано в таких інтердискурсивних зв'язках, як спільні типові учасники, хронотоп, мета й цінності, які покликані донести певні ідеї – нагадати про важливість психологічного здоров'я, відволікти акторів/танцівників та глядачів від буденності; розповісти щасливу або сумну історію кохання чоловіка та жінки невербальними засобами; відтворити історію та культуру країни, з якою пов'язане походження танцю/вигвору мистецтва, що виконується/представлено; порушити питання глобалізації спілкування у сфері мистецтва загалом і бальних танців зокрема, оскільки танцівники та глядачі розуміють одне одного незалежно від мови спілкування та культурних особливостей.

Спортивний дискурс синергізовано з танцювально-спортивним такими фрагментами, як спільні комунікативні події (тренування, виступ на змаганнях та обговорення виступів професіоналами (тренерами та спортсменами), а також непрофесіоналами-глядачами), типові учасники, взаємний термінологічний апарат, мета й цінності. Педагогічний дискурс безпосередньо взаємодіє з танцювально-спортивним дискурсом, як і з багатьма сферами життя людини. Підтвердження цьому ми знаходимо в спільному термінологічному апараті, збігу типових учасників, жанрів комунікації, а також комунікативних стратегій (пояснювальної та сприяльної).

Перспективними можуть бути дослідження впливу та прояву емоцій у танцювально-спортивному дискурсі. Обнадійливими видаються пошуки емоційної метафори як засобу актуалізації емоційного складника танцювально-спортивного дискурсу.

АНОТАЦІЯ

Наукову розвідку присвячено проблемі взаємодії різних типів дискурсу в умовах сучасної комунікації. Дослідження мовознавців показали, що кожен різновид дискурсу є інтердискурсом, оскільки процес комунікації характеризується взаємним проникненням фрагментів знань, жанрів комунікації, термінологічного апарату, концептів тощо. У цьому дослідженні розглянуто танцювально-спортивний дискурс та його зв'язки з такими сферами комунікації, як мистецька, спортивна, педагогічна. Результати дослідження дозволяють висновувати, що взаємодія наведених типів дискурсу є важливою для танцювально-спортивної сфери комунікації. Спортивний дискурс виявляється в танцювально-спортивному збігом спільних учасників та жанрів комунікації, а також взаємним

проникненням концептів. Педагогічний і танцювально-спортивний дискурси взаємодіють за рахунок спільних учасників та жанрів комунікації, а також мають спільні комунікативні стратегії. Мистецький дискурс взаємодіє з танцювально-спортивним шляхом взаємного проникнення дискурсотворчих концептів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія Львів : ПАІС, 2010. 336 с.

2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник Київ : Академія, 2004. 342 с.

3. Бочарникова Е.А. Научный текст в аспекте интердискурса (научные экономические тексты): монография, Астрахань : Изд-во АГТУ, 2012. 160 с.

4. Демьянков В.З. Текст и дискурс как термины и как слова обыденного языка. *Вопросы филологии. Спецвыпуск. IV Международная научная конференция «Язык, культура, общество»*. Москва, 27–30 сентября 2007. Пленарные доклады С. 86–95.

5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.

6. Кислицына Н.Н., Новикова Е.А. Спортивный дискурс в системе институциональных видов дискурса. *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики*. № 2, 2017. С. 28–35.

7. Кубрякова Е.С. О связях когнитивной науки с семиотикой (определение интерпретации языка). *Язык и культура. Факты и ценности*. Москва, 2001. С. 283–291.

8. Мечковская Н.Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура. Москва : Издательский центр «Академия», 2008. 432 с.

9. Милетова Е. Английское прилагательное в искусствоведческом дискурсе. Санкт-Петербург : Литео, 2016. 216 с.

10. Милетова Е.В. Англоязычный искусствоведческий дискурс: природа и лексическое наполнение. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. № 4 (22): в 2 ч. Ч. II. Тамбов, 2013. С. 114–119.

11. Нефедов С.Т. Диалогичность – Инертекстуальность – Интердискурсивность. *Немецкая филология Санкт-Петербургском государственном университете. Выпуск IX. Диалогическое взаимодействие текстов и дискурсов*, 2020. С. 10–18.

12. Сєдакова М.В. Танцювально-спортивний дискурс як різновид інституційного типу спілкування. *Нова філологія*. Вип. 77, 2019. С. 51–56.

13. Чернявская В.Е. Лингвистика текста: Поликодовость, инертекстуальность, интердискурсивность. Москва : Directmedia. 2014, 267 с.

14. Шевченко І.С. Мовленнєвий акт і дискурс у когнітивно-прагматичному та історичному ракурсі. *Переклад у наукових дослідженнях представників харківської школи* : колективна монографія. Вінниця: Нова книга, 2013. С. 115–134.

15. Allen J. *The Complete Idiot's Guide to Ballroom Dancing*. USA : Penguin, 2002. 304 p.

16. Ash L. *Theatre and Performing Arts Collections*. Routledge, 2019. 166 p.

17. Ballas C. World Latin finalist. *Dance Notes*. Vol.IV, Issue 3, 2001. 35 p.

18. *Ballroom Dancing Year Book*, 1983. 225 p.

19. Barranger M.S. *Theatre: A Way of Seeing*. New York : Wadsworth, 1995. 315 p.

20. Baum A. Discourse Participants. *The Content of Discourse*. Berlin, 1995. P. 31–55.

21. Bivona M. *Dancing Around the World with Mike and Barbara Bivona*. Victoria : Trafford Publishing, 2009. 616 p.

22. Blommaert J. *Discourse: A Critical Introduction*. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 299 p.

23. Bloomfield A. *Teaching Integrated Arts in the Primary School*. New York : Routledge, 2013. 164 p.

24. Bramham P., Wagg St. *An Introduction to Leisure Studies: Principles and Practice*. London : SAGE, 2014. 240 p.

25. Callary B., Gearity B. *Coach Education and Development in Sport*. New York : Routledge. 2019. 276 p.

26. Carey D.V. *Ballroom Dancing: Learn Romantic Ballroom Dance Steps & Types of Dance to Ignite the Passion*. Malibu : Malibu Publishing, 2013. 325 p.

27. Clammer J. *Art. Culture and International Development*. New York: Routledge, 2014. 158 p

28. Cocchi R., Zagoruychenko Yu. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6Y7R0KfeYQE>

29. Ericksen Ju. A. *Dance with Me: Ballroom Dancing and the Promise of Instant Intimacy*. New York : NYU Press, 2011. 279 p.

30. Freese J. *Ballroom Dancing*. Mankato : Capstone Press, 2007. 32 p.

31. Freshwater H. *Theatre and Audience*, 2009. 80 p.

32. Furst Ju. *Stalin's Last Generation*. Oxford : Oxford University Press, 2010. 408 p.

33. Gibbons E. *Teaching Dance: The Spectrum of Styles*. Bloomington : AuthorHouse, 2007. 235 p.

34. Gilman L. *Dancing in the Votes*. Indiana University, 2001. 554 p.

35. Granström B., House D., Karlsson I. *Multimodality in Language and Speech Systems*. Netherlands : Springer Science & Business media, 2013. 243 p.
36. Hanna Ju. L. *Dancing to Learn: The Brain's cognition, emotion and movement*. New York : Rowman & Littlefield, 2014. 214 p.
37. Harman V. *The Sexual Politics of Ballroom Dancing*. London : Springer, 2018. 176 p.
38. Hilton M. *Waltz Lecture with Karen Hilton – Part 1*. URL : https://www.youtube.com/watch?v=ui7jHsy_Jzs
39. Konijn E. *Acting Emotions*. Amsterdam : Amsterdam University Press, 2000. 209 p.
40. Kuswik A.B. *Multimedia Application for Teaching Dance*. California: University of California, 1999. 102 p.
41. Lipton B.H. *Spontaneous Evolution*. New York : Read How You Want, 2010. 732 p.
42. Malnig Ju. *Ballroom, Boogie, Shimmy Sham, Shake: A Social and Popular Dance Reader*. USA : University of Illinois Press, 2009. 378 p.
43. Marion S. J. *Ballroom: Culture and Costumes in Competitive Dance*. Oxford : Berg Publishers, 2008. 224 p.
44. McCutchen B.P. *Teaching Dance as Art in Education*. New York : Human Kinetics, 2006. 543 p.
45. Minnick H.R. *Living in My Shadow*. Maitland : Xulon Press. 2012. 312 p.
46. Moore A. *Ballroom Dancing*. New York : Bloomsbury Publishing, 2009. 320 p.
47. *My heart belongs to...* URL: <https://vimeo.com/109530945>
48. Nagy P., Rouyer Ph., Rubin D. *World Encyclopedia of Contemporary Theatre*. Volume 1: Europe, 2013. 1072 p.
49. Pireddu S. *Drama, Theatre & English*. California : EDUCatt, 2015. 228 p.
50. Reaburn P. R. J. *Nutrition and Performance in Masters Athletes*. London : CRC Press, 2014. 393 p.
51. Silverster V. *Modern Ballroom Dancing*. London : Read Books Ltd., 2011. 194 p.
52. Spencer P. *The Joy of Dancing*. London : Carlton Books Limited, 2004 128 p.
53. *The Architects' Journal*. Architectural Press Limited, 2004. 407 p.
54. Van der Linden L. *So, You Want to Be a Dancer?* New York : Simon and Schuster. 2015. 208 p.
55. van Dijk T. A. *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction* 2011, 432 p.
56. WDSF *Technique Books. The Waltz*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IpOcaHjPsvk>

57. Webster Ch. Action Analysis for Animators. New York : CRC Press, 2012. 408 p.
58. Wodak R., Disorders in Discourse. London: Longman, 1996. 200 p.
59. Zharkov D., Kulikova O. URL: https://www.youtube.com/watch?v=QC5vUc_FY8
60. Zona Ch., George Ch. Gotta Ballroom. New York : Human Kinetics, 2008. 214 p.

Information about the author:

Siedakova M. V.,

Postgraduate Student at the Department of English Philology
Zaporizhzhia National University
66, Zhukovskoho str., Zaporizhzhia, 69000, Ukraine

NORMATIVITY OF SUFFIXAL DERIVATION FOR ADJECTIVIZED TERMS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

Sydorenko L. M., Bereza L. O.

INTRODUCTION

Studies of processes and means of denoting object properties, their qualitative characteristics, and acquiring processual aspects by qualitative characteristics is a topical research direction for modern term formation science. Recently investigators have examined various aspects of modern scientific terminology, in particular scientific and technical vocabulary (M. Ginzburg¹, O. Kocherha^{2, 3}, V. Morhunyk⁴, M. Zubkov, I. Rebezniuk, L. Sydorenko⁵). Surveys such as that conducted by V. Panfilov claim that categorial noun meaning is an indispensable condition for expressing the terminological meaning of a concept, since “<...>human thinking at certain stages of cognition needs to consider the properties of objects or actions as independently existing objects”⁶. However, a significant part of the terminological vocabulary is constituted of adjectives, the semantics of which is related to the qualitative characteristics of objects, qualitative or relative definition of processes and phenomena. Relative adjectives, which reflect various communications of subjects and their interaction, may often function as terminological units. The relationship between two objects, one of which is the defined one, and the other one is associated with the former

¹ Гінзбург М. Класифікування та гармонізування утямків (понять), пов'язаних з процесами. *Проблеми української термінології* : збірник наукових праць учасників XVI Міжнародної наукової конференції «СловоСвіт 2020». Львів, 2020. С. 3–18.

² Кочерга О. Новий правопис і задоволені правописні проблеми термінології. *Проблеми української термінології* : збірник наукових праць учасників XVI Міжнародної наукової конференції «СловоСвіт 2020». Львів, 2020. С. 32–35.

³ Кочерга О. Проблема прикметника в науковій термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2002. С. 224–227.

⁴ Моргунок В., Зубков М., Ребезнюк І. Редагування утямкових текстів відповідно до ДСТУ 3966 та українськомовного способу мислення. *Проблеми української термінології* : збірник наукових праць учасників XVI Міжнародної наукової конференції «СловоСвіт 2020». Львів, 2020. С. 83–96.

⁵ Сидоренко Л. Нормативність постпозитивної деривації технічних термінів : монографія. Черкаси, 2014. 115 с.

⁶ Панфилов В. Философские проблемы языкознания : Гносеологические аспекты. Москва : Наука, 1977. 232 с.

by a certain common feature or property, defines the notion of an attribute⁷. An adjective terminological unit functions as a separate sign, that is, a name that captures the relationship between the real objects.

While analyzing structural and semantic properties of adjectives, M. Osadchuk indicated that the defining characteristic of a subject combines the logical concept of the sign with the grammatical concept of objectivity, therefore, the adjective generalizes various phenomena of objective reality (object, process, space, etc.) in the form of a non-independent qualitative attribute, which is intrinsic to objective and non-objective phenomena⁸. I. Vykhovanets, pursuing the semantic-grammatical approach, points out that “<...> in the adjective, the verb meaning of state has become more prominent towards becoming a permanent property of the subject”⁹. The same specific feature of the adjective stipulates its functioning as a part of a terminological unit. In adjective suffix derivatives, according to A. Hryshchenko, the final results of word-forming processes are attested. Moreover, from a linguistic point of view, these determinants have always been “<...> adaptations of noun, verb <...> semantics to express a variety of qualities connected with the general process of adjectivization”¹⁰. Numerous studies have attempted to explain the nature of terminological adjectives formation^{11; 12; 13; 14; 15; 16}. This study focuses on word-forming potential of adjectives functioning as terms, to be more precise, those that constitute an

⁷ Васильченко В. Внутрішня форма відносних прикметників. *Система і структура східнослов'янських мов* : міжкафедральна збірка наукових праць. 1998. С. 167–171.

⁸ Осадчук М. Про категоріальну семантику прикметників у термінології української мови. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». *Матеріали 6-ї Міжнародної наукової конференції*. Львів : Львівська політехніка, 2000. С. 62–65.

⁹ Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.

¹⁰ Грищенко А. Морфемна структура прикметника української мови (суфіксальний словотвір). *Морфологічна будова сучасної української мови*. Київ : Наукова думка, 1975. С. 96–140.

¹¹ Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М. Жовтобрюха. Київ : Наукова думка, 1979. 405 с.

¹² Грищенко А. Прикметник в українській мові. Київ : Наукова думка, 1978. 206 с.

¹³ Береговенко Л. Формування дериваційної системи прикметників української мови (якісні прикметники) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1994. 285 с.

¹⁴ Вербовська І. Словотвірна синонімія і словотвірні варіанти прикметників української мови : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2000. 310 с.

¹⁵ Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.

¹⁶ Грищенко А. Морфемна структура прикметника української мови (суфіксальний словотвір). *Морфологічна будова сучасної української мови*. Київ : Наукова думка, 1975. С. 96–140.

integral part of terminological phrases such as *циліндричний тягар* (cylindrical weight), *балочні злуки* (beam joints), *передатне число* (gear ratio), *руйнаційне навантаження* (destructive load), *згинний момент* (bending moment), and those that denote qualitative or relative characteristics of objects, processes, phenomena or convey the active properties of subjects and objects of actions.

In technical terminology, the function of qualitative characterization of concepts is performed by adjectives accentuating the characteristic features of details, mechanisms, etc. Derived adjectives perform a classifying function. It is the adjective that indicates the typological difference or the characteristic that is decisive in the classification of devices, tools, processes, for example, in terms denoting various kinds of *steel*: сталь *бориста* (boron steel), сталь *бесемерівська* (Bessemer steel), сталь *булатна* (Damascus steel), сталь *мартенівська* (open-hearth steel), сталь *нікелева* (nickel steel), сталь *рейкова* (rail steel), сталь *ковка* (forged steel), сталь *нержавіюча* (stainless steel). In technical terminology, adjective units retain derivational relations with the noun: *шпонковий* (*шпонка*), *сегментний* (*сегмент*), *кубічний* (*куб*) and the verb: *гартувальний* (*гартувати*), *підривний* (*підривати*), *пресуючий* (*пресувати*). From the point of view of semantics, the adjective serves as a modifier of the noun¹⁷. In this regard, K. Horodenska notes that adjectives base on predicate-predicate structures, which are identified with phrases and word-combinations: “The main predicate of this structure forms the root morpheme of the adjective, while the meanings of the accompanying predicate <...> represent the corresponding suffixes”¹⁸.

1. Adjective derivators denoting qualitative or relative characteristics of objects, processes, and phenomena

The determining function for the semantic classification of adjectives is performed by the word base, which establishes the meaning of the adjectival derivative, while the derivational suffix is a formal representation of the recategorizational transformation of the corresponding part of speech into an adjective. According to N. Klymenko, the word-forming potential of adjectives depends largely on the semantic and syntactic structure of sentences in which adjectives play the role of predicates of quality.

¹⁷ Городенська К. Проблема зв'язку словотвору та синтаксису в новій академічній граматиці української мови. *Мовознавство* : тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. Харків : Око, 1996. С. 182–185.

¹⁸ Городенська К. Г. Проблема зв'язку словотвору та синтаксису в новій академічній граматиці української мови. *Мовознавство* : тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. Харків : Око, 1996. С. 182–185.

Adjective affixes often serve as formal expressions of predicate semantics. In cases when they substitute predicates, they perform the function of concretization, that is determined by the nature of the meanings of these predicates, which modify the quantitative expression of the quality represented by the predicate argument. Predicates with quantitative meaning indicate an intense and at the same time incomplete, weak degree of manifestation of the property, while adjective suffixes are the formal representatives of these predicate meanings. In addition to predicates, adjective suffixes “perform the function of grammatical adjectivization, the purpose of which is the morphological (adjective) formation of adjective nouns emerging in the process of transformation of the sentence into a common phrase due to the reduction of the predicate”¹⁹. Definitions of terminological phrases with adjectives contain the original forms of the noun, which motivate the adjective form, for example: «стіна зроблена з фанери – стіна з фанери → фанерна стіна» (a wall made of plywood – a wall of plywood – plywood wall); «роликовий підшипник кочення – підшипник з роликами, які виконують роль тіл кочення» (a bearing with rollers that act as rolling elements)²⁰; «сегментний радіальний підшипник ковзання – радіальний підшипник ковзання, поверхня тертя якого складена з одного чи більше сегментів» (radial plain bearing, the friction surface of which consists of one or more segments)²¹; «льодяна крупа – тверді опади з купчасто-дощових хмар у вигляді дощових частинок щільного білого льоду із прозорою оболонкою» (solid precipitation from cumulus clouds in the form of rain particles of dense white ice with a transparent shell)²²; «контактний (комутаційний) апарат – комутаційний електричний апарат, який здійснює комутацію шляхом переміщення його контакт-деталей однієї щодо одної» (switching electrical device that performs switching by moving its contact parts relative to each other)²³.

We would like to note that derivative adjective affixes, performing the function of grammatical adjectivization, supply a new meaning to the semantics of the derived lexeme, for example:

¹⁹ Безпояско О., Городенська К. Морфеміка української мови. Київ : Наукова думка, 1987. 211 с. С. 14.

²⁰ Підшипники кочення та ковзання. Терміни та визначення. Київ : Держстандарт України, 1995. 75 с. С. 4.

²¹ Підшипники кочення та ковзання. Терміни та визначення. Київ : Держстандарт України, 1995. 75 с. С. 36.

²² Метеорологія. Терміни та визначення основних понять. Київ : Держстандарт України, 1997. 57 с. С. 23.

²³ Апарати електричні комутаційні. Основні поняття. Терміни та визначення. Київ : Держстандарт України, 1994. С. 3.

– *цегляний, цегловий* – «зроблений із цегли» (made of brick)²⁴;
– *цеглистий, цеглястий* – «колір цегли» (coloured like brick)²⁵;
– *цегельний* – «призначений для виробництва цегли» (designed for brick production)²⁶.

According to the classification offered by I. Ulukhanov²⁷, adjective suffixes can be subdivided into those of general relation (of general attributes) and those of specific relation (of specific attributes) depending on the property that is characterized by relation to what is called a motivating word; in the Ukrainian language productive suffixes **-н-**, **-ов-**, **-ат-**, **-л-**, **-ит-**, **-овит-**, **-ист-**, **-льн-** are considered to be suffixes of general relation, commonly used to form adjectival terminological units. The above-mentioned suffixes indicate different attitudes to the subject, sign, and action. Suffixes of specific relation include suffixes **-уч/-юч-**, **-к-** with the meaning of inclination or ability.

The suffix **-ов-** in the early written monuments of Slavic literature was common as a possessive suffix indicating personal affiliation. However, in 15th century it was deprived of its initial narrow word-formational meaning and was added to the word bases with the meaning of objectivity, thus expressing general relativity. Some authors have speculated that in the 14–15th centuries, the center of the semantic weight of the possessive adjective shifted from the suffix to the base²⁸.

We were able to observe the use of a significant number of adjective units formed from nouns with a specific subject meaning (names of plants, substances, minerals, tissues) by formants **-н(ий)** and **-ов(ий)** without any noticeable distinction of meanings, for instance, we can compare: *цементний* – *цементовий* and *цементовий*²⁹; *динамітний* – *динамітовий*³⁰; *баластний* – *баластовий*³¹; *фазний* – *фазовий*³²;

²⁴ Словник труднощів української мови / Д. Гринчишин та ін. ; за ред. С. Єрмоленко. Київ : Радянська школа, 1989. 336 с. С. 317.

²⁵ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 776.

²⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Бусела. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. С. 1352.

²⁷ Улукханов И. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация. Москва, 1996. 256 с.

²⁸ Гумецька Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ : Видавництво Академії наук УРСР, 1958. 135 с. С. 121.

²⁹ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 834.

³⁰ Там само. С. 163, 834.

³¹ Там само. С. 46.

³² Там само. С. 808.

саманний – самановий³³; шпагатний – шпагатовий³⁴; шахтний – шахтовий³⁵; карнизний – карнизовий³⁶; карбідний – карбідовий³⁷; озокеритний – озокеритовий³⁸; коконний – коконовий³⁹.

To express the meaning of “associated with the production of something, related to a production” preference is given to word forms with affixes **-ов(ий), -ев(ий)**, since these derived adjectives express a purely relative characteristic: «снігова крупа – тверді опади із крупчасто-дощових хмар у вигляді матово-білих снігоподібних ядер неправильної форми»⁴⁰. Exploring synonymy in the means of word-formation, T. Ivasyshyna reported on her observation: “There is an established tendency for distinguishing cognate adjectives with these suffixes: the suffix **-н-** is most commonly used as a qualitative one, while the suffix **-ов-/-ев-** is accepted in the language to express a relative characteristic, mainly in terminological phrases”⁴¹. It is worth mentioning that internal laws of language development (increasing qualitative semantics in adjectives with **-н(ий)** in the result of weakening and losing the semantic correlation of the derived word with the derivational base⁴², morphonematic rationale) – on the one hand, and extralinguistic factors (the need to create new terminological units in connection with scientific and technological progress) – on the other, fostered activating of the word-formation type of adjectives with affixes **-ов(ий), -ев(ий)**: «Роліковим зварюванням дістають безперервні шви різної конфігурації»⁴³. «Кроковий двигун приводить у рух вхідний вал гідропідсилювача 4, який підсилює обертовий і передає його гідродвигуну 5, що зв’язаний із вхідним валом гідропідсилювача 4 ланкою механічного зворотного зв’язку 6»⁴⁴. «8.1. Двійкові групові

³³ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 645.

³⁴ Там само. С. 857.

³⁵ Там само. С. 848.

³⁶ Там само. С. 83.

³⁷ Там само. С. 713.

³⁸ Там само. С. 416.

³⁹ Там само. С. 256.

⁴⁰ Морфологічна будова сучасної української мови / редкол. : М. Жовтобрюх, І. Вихованець, А. Грищенко. Київ : Наукова думка, 1975. 208 с. С. 23.

⁴¹ Івасишина Т. Синонімія словотворчих афіксів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1999. 20 с. С. 9.

⁴² Морфологічна будова сучасної української мови / редкол. : М. Жовтобрюх, І. Вихованець, А. Грищенко. Київ : Наукова думка, 1975. 208 с. С. 157.

⁴³ Технологія конструкційних матеріалів : підручник / М. Сологуб та ін. 2-ге вид., переробл. і доп. Київ : Вища школа, 2002. 374 с. С. 51.

⁴⁴ Там само. С. 325.

коди»⁴⁵. «Модель (1,8) досить добре описує більшість радіоканалів різних *хвильових* діапазонів і *проводових* каналів із випадковими та змінними параметрами»⁴⁶. «Клейове з'єднання повністю забезпечує монолітність поперечного перерізу багатошарового пакета <...>»⁴⁷. «Розрахункові болти і тяжі, які працюють на розтягування, застосовують у підвісках, анкерах, у розтягнутих елементах ферм, затяжках арок та склепінь тощо»⁴⁸. «Сутність методу *порошкової* металургії полягає в застосуванні вихідної сировини у вигляді порошоків металів і неметалів, що передаються або формуються <...>»⁴⁹. «Форма задньої поверхні простих різців та ножів *торцевих* фрез із геометричної точки зору може бути довільною <...>»⁵⁰.

Among the analyzed terminological units with the suffix **-ов(ий)**, we can distinguish derived adjectives that have become deprived of the semantics of appropriation and mean the relationship to the discovery, for example: *бертолетова /сіль*⁵¹, *бесемерова /сталь*⁵²; as well as in the context: «<...> незважаючи на рівність нулю кута нахилу поперечної кромки, загальні потоки стружки відхиляються ближче до осі, тобто в щілини, які звужуються, між *архімедовими* гвинтовими поверхнями різання <...>»⁵³.

Thus, in modern term formation we can observe a tendency to use adjective forms with **-ов(ий)**.

The research has identified in the body of scientific language vocabulary terminological units with the suffix **-альн-**, which “was formed as a result of a combination of Latin formant **-alis** and an adjective suffix **-н-**»⁵⁴. Here we would like to offer examples of the use of terms with the above mentioned suffix in contexts: «За формулою концентратори можуть бути

⁴⁵ Жураковський Ю., Полторак В. Теорія інформації та кодування : підручник. Київ : Вища школа, 2001. 255 с. С. 158.

⁴⁶ Там само. С. 16.

⁴⁷ Клименко В. Конструкції з дерева і пластмас : підручник. Київ : Вища школа, 2000. 304 с. С. 113.

⁴⁸ Там само. С. 112.

⁴⁹ Дубровська Г. Системи сучасних технологій. Черкаси : ЧПТ, 2001. Ч. II : Металургія, машинобудування, енергетика, прогресивні методи обробки. 195 с. С. 102.

⁵⁰ Сочко Є. Різальні інструменти : навчальний посібник для студентів вузів. Житомир : ЖПТ, 2000. 208 с. С. 29.

⁵¹ Російсько-український технічний словник / укл. : М. Матійко та ін. Київ : Державне видавництво технічної літератури УРСР, 1961. 649 с. С. 25.

⁵² Там само. С. 26.

⁵³ Сочко Є. Різальні інструменти : навчальний посібник для студентів вузів. Житомир : ЖПТ, 2000. 208 с. С. 61.

⁵⁴ Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М. Жовтобрюха. Київ : Наукова думка, 1979. 405 с. С. 151.

експоненціальними, конусними, *катеноїдальними*»⁵⁵. «За допомогою методів порошкової металургії виробляються зубчасті колеса з різними формами та видами зчеплення: циліндричні зубчасті колеса, зірочки, шестірні із прямозубим, гвинтовим, конічним, *циклоїдальним* та іншими видами зчеплення»⁵⁶. «Генератор має режим зовнішньої синхронізації *синусоїдальним* сигналом»⁵⁷.

The study has proved that in scientific and technical terminology there is a relatively large number of word-forming variant terminological lexemes formed from the bases of borrowed nouns: *еліпсоїдний* – *еліпсоїдальний*⁵⁸; *диференційний* – *диференціальний*; *синусоїдний* – *синусоїдальний*⁵⁹; *пропорційний* – *пропорціональний*⁶⁰; *циклоїдний* – *циклоїдальний*⁶¹; *біномний* – *біноміальний*⁶² employing suffixes **-н-** and **-альн-**. While some of these adjectives do not differ in semantics: «*біномний* – *біноміальний* – прикметник до бінома (adjective for “binom”)⁶³, for others we found differences in semantics: «*меридіанний* – прикметник до меридіан (adjective for “meridian”), *меридіальний* – який розташовується, іде, тягнеться до меридіана в напрямку з півночі на південь (the one that is located, follows, extends along the meridian in the direction from north to south)»⁶⁴, «*потенціальний* – стосується потенціалу (referring to potential), *потенційний* – прихований, який існує в потенції і може виявитися або бути використаний за певних умов, прихований, потенціальний (implicit, which exists in the potential and can be detected or used under certain conditions, hidden, potential)».

A number of authors⁶⁵, guided by considerations of economy, offer to use forms such as «*професійний*», «*потенційний*», «*функційний*», «*категорійний*», and abstain from using adjective forms «*професіональний*», «*потенціальний*», «*функціональний*», «*категоріальний*». However, some

⁵⁵ Пилипенко О. Вібраційна обробка газотермічних покриттів. Черкаси : Сіяч, 2000. 203 с. С. 27.

⁵⁶ Дубровська Г. Системи сучасних технологій. Черкаси : ЧІП, 2001. Ч. II : Металургія, машинобудування, енергетика, прогресивні методи обробки. 195 с. С. 109.

⁵⁷ Пилипенко О. Вібраційна обробка газотермічних покриттів. Черкаси : Сіяч, 2000. 203 с. С. 126.

⁵⁸ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 880.

⁵⁹ Там само. С. 676.

⁶⁰ Там само. С. 568.

⁶¹ Там само. С. 838.

⁶² Там само. С. 55.

⁶³ Словник української мови : в 11-ти т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. С. 187.

⁶⁴ Там само. С. 678.

⁶⁵ Перхач В. Роздуми. Львів, 1995. 558 с. С. 83.

authors argue that restricting the use of such adjectives to one form only will contribute to an unjustified homonymy of terms⁶⁶.

One of the findings of our research concerns the lexeme «*диференційний*» which is not considered to be normative for the Ukrainian language. Although in modern language practice preference is given to derived adjective forms such as *офіційний*, *пропорційний*, which comply to the system of literary language by their phonetic and grammatical properties, “The Dictionary of the Ukrainian Language; 11 volumes” contains only the lexeme *диференціальний* – «І. матем. Прикметник до *диференціал* (math. adjective for the differential); 2. Неоднаковий у різних умовах (different in different conditions)”⁶⁷.

Analyzing the problem of adjectives in scientific terminology, O. Kocherha discusses the need to distinguish the semantics of motivating words, which determines the presence of **-аль-** in motivated adjectives⁶⁸.

Thus, in cases when two relative adjective forms with the same meaning are available, it would be recommended to give preference to the form that corresponds to the dynamics of the literary norm, that is, the prescriptive trends in the development of the norm. As for the related adjective forms, which have different semantics, it is recommended to use the term with the meaning defined for this term by the dictionaries.

The evidence from this study suggests that adjective terms with the suffix **-очн-** function simultaneously with the suffix **-ов-** in terminological practice, for instance: *шлюпкове* / *шлюпочне* (*обладнання, арковий* / *арочний* (*міст*))⁶⁹, *осколковий* / *осколочний* (*щербінь, безусадковий* / *безусадочний*)⁷⁰.

The issue of normative use of adjectives with the suffix **-очн-** in the Ukrainian language was considered back in the 1920's. P. Horetskyi insists on the normative use of adjectives with the suffix **-очн(ий)**, derived from feminine nouns on **-к(а)** preceded by a consonant, and provides examples of the use of nouns with the named formant in periodicals, in oral speech and in

⁶⁶ Боярова Л. Про вживання прикметників в українській термінології. *Проблеми української науково-технічної термінології* : тези доповідей 3-ї Міжнародної наукової конференції. Львів, 1994. С. 79–80.

⁶⁷ Словник української мови : в 11-ти т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. С. 289.

⁶⁸ Кочерга О. Проблема прикметника в науковій термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2002. С. 224–227.

⁶⁹ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 38.

⁷⁰ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 50.

Grinchenko's Dictionary⁷¹. The author criticizes dictionaries whose compilers avoid the use of adjectives with the suffix **-очн-**, and critically analyses the research paper by M. Hladkyi who claims that "<...> the Russian adjective suffix **-очний** could not spread in our language"⁷². In the research paper "Norms of the Ukrainian literary language" O. Syniavkyi does not mention the suffix **-очн-** among adjective suffixes of the Ukrainian literary language⁷³.

Given the need to develop the national terminology, we should give preference to terminological nominations with word-forming affixes **-ов-, -альн-**, for example: *замковий*⁷⁴; *брусковий*⁷⁵; *блокувальний*⁷⁶ etc.

Synonymy of adjective word-forming suffixes is observed in suffixal terminological units denoting qualitative characteristics, the foundation for which lies in their quantitative and evaluative word-forming potential. The suffix word-formation for such terms is characterized by certain peculiarities, which are manifested in the homogeneity of their word-forming meaning, the expression of which specializes a large number of word-forming suffixes⁷⁷. Such suffixes include derivators **-ив- /-либ-, -ист-, -уваг-, ит-/-обит-, -ат-, -аст-, -ав-** which serve to express additional semantic nuances associated with the category of intensity, incompleteness of the quality or its partial manifestation, etc.⁷⁸ Analyzing the adjective suffixes, I. Vykhoanets notes: "Adjectives with the suffixes **-овит-, -ист-, -ат-** base on noun-adjective compounds, in which the adjective predicate indicates a high degree of quality. Suffixes replace the adjective predicate <...>"⁷⁹. I. Verbovska⁸⁰ has developed a scheme depicting the emergence of variants of the suffix **-ат-**:

⁷¹ Горещкий П. Націоналістичні перекучення в питаннях українського словотвору (Читано на засіданні Секції української мови 27.X.1933). *Мовознавство*. 1934. № 1. С. 37–51.

⁷² Гладкий М. Наша газетна мова. Київ : Державне видавництво України, 1928. 174 с. С. 22.

⁷³ Синявський О. Норми української літературної мови. Львів : Українське видавництво, 1941. 363 с.

⁷⁴ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 194.

⁷⁵ Там само. С. 62.

⁷⁶ Там само. С. 58.

⁷⁷ Івасишина Т. Синонімія словотворчих афіксів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1999. 20 с. С. 8.

⁷⁸ Плющ М. Словотворення та вивчення його в школі : посібник для учителів. 2-е вид., переробл. Київ : Радянська школа, 1985. 127 с. С. 31.

⁷⁹ Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с. С. 215.

⁸⁰ Вербовська І. Словотвірна синонімія і словотвірні варіанти прикметників української мови : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2000. 310 с. С. 98.

підшипників <...>⁸⁷. «Верстат має жорстку *коробчасту* станину, на якій розміщені основні його вузли»⁸⁸. «При звичайному зварюванні використовують *трубчасті* наконечники»⁸⁹. «В утвореній *сітчастій* конструкції елементи можуть перетинатися між собою під прямим чи гострим кутом (30–50°)»⁹⁰. «Розрахункове зусилля у стиснутій вітці *гратчастої* колони визначають за формулою<...>»⁹¹. «Процес розкриття в гирлі макротріщинки-пори супроводжується формуванням вторинної *комірчастої* дислокаційної структури<...>»⁹². «Значне використання отримали *ступінчасті* циліндричні концентратори <...>»⁹³. «*Хвилястий* характер профілю поверхні деталі <...>»⁹⁴.

It should be noted that certain affixes can join both noun and verb bases transforming verb semantics into that of an adjective, for example: «Одним із прикладів керування процесом *переривчастого* різання при внутрішньому шліфуванні деталей є збудження в технологічній системі вимушених коливань через неврівноваженість шліфувального круга»⁹⁵. In some lexical units the use of suffixes **-част-**, **-ист-** should be differentiated by their meaning, for example: *стебельчастий* – «той, що має стеблі (the one possessing stems)», *стеблистий* – «такий, що характеризується інтенсивним виявом ознаки (the one that is characterized by an intense manifestation of the sign)»⁹⁶.

In the 1920–1930's Ukrainian linguists were considering the question of using adjectives with **-видий**, **-подібний** and adjectives with suffixes **-аст-**/**-яст-**, **-уват-**/**-юват-** that denoted similarity with phenomena of the objective reality or certain objects. In his work titled “Paying attention <...>”, O. Kurylo states the following: “The Ukrainian language has native suffixes to define similarity **-уватий**, **-истий**, **-астий**, **-ястий**»⁹⁷. Emphasizing the binary meaning of the suffix **-уват-**/**-юват-** (namely,

⁸⁷ Дубровська Г. Системи сучасних технологій. Черкаси : ЧПІ, 2001. Ч. II : Металургія, машинобудування, енергетика, прогресивні методи обробки. 195 с. С. 103.

⁸⁸ Технологія конструкційних матеріалів : підручник / М. Сологуб. 2-ге вид., переробл. і доп. Київ : Вища школа, 2002. 374 с. С. 310.

⁸⁹ Там само. С. 346.

⁹⁰ Клименко В. Конструкції з дерева і пластмас : підручник. Київ : Вища школа, 2000. 304 с. С. 213.

⁹¹ Там само. С. 201.

⁹² Пилипенко О. Вібраційна обробка газотермічних покриттів. Черкаси : Сіяч, 2000. 203 с. С. 183.

⁹³ Там само. С. 128.

⁹⁴ Там само. С. 39.

⁹⁵ Пилипенко О. Вібраційна обробка газотермічних покриттів. Черкаси : Сіяч, 2000. 203 с. С. 35.

⁹⁶ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 719.

⁹⁷ Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ : Книгоспілка, 1925. 248 с. С. 128.

abundance and similarity), P. Horetsky defends the idea of the appropriateness of simultaneous use adjectives with **-видий, -подібний** and adjectives with suffixes **-уват-/-юват-, -аст-/-яст-** to define similarities with the phenomena of objective reality or certain objects in Ukrainian terminology.

Through analyzing modern terminological dictionaries and technical sources, we deduce that adjectives with **-видий, -подібний** and adjectives with suffixes **-уват-/-юват-, -аст-/-яст-** are used concurrently in Ukrainian scientific and technical terminology with the aim to denote concepts similar to the phenomena of objective reality or certain objects⁹⁸: *дугоподібний, дугуватий*⁹⁹; *клиноподібний, клинчастий*¹⁰⁰; *хвилеподібний, хвилястий*¹⁰¹; *клинуватий, клиноподібний, клинчастий*¹⁰²; *пальцеподібний, пальцюватий, пальцевидний*¹⁰³; *воронкоподібний, лійкоподібний, лійкуватий*¹⁰⁴; *вихроподібний, вихруватий, вихровий*¹⁰⁵; *вилкоподібний, розвилкуватий*¹⁰⁶; *платиновидний, платиновий*¹⁰⁷; *стільниководібний, стільникуватий*¹⁰⁸.

2. Suffix derivatives expressing an attribute in relation to the action in adjectives

Adjective suffixes **-уват-/-юват-, -аст-/-яст-** combine modifying and mutational types of meaning. The suffix **-уват-/-юват-** combines modification (“low degree of the quality”) and mutational (“has the properties of what the motivating noun denotes”). The peculiarity of this suffix lies in its ability to form derivatives with various meanings when joining the adjective bases, for example, *малуватий, глибокуватий*. This

⁹⁸ Горецький П. Націоналістичні перекручення в питаннях українського словотвору (Читано на засіданні Секції української мови 27.X.1933). *Мовознавство*. 1934. № 1. С. 37–51.

⁹⁹ Російсько-український словник з механіки / упоряд. : Л. Григоренко, Н. Биховець, О. Биховець. Київ : Либідь, 1995. 216 с. С. 47.

¹⁰⁰ Там само. С. 69.

¹⁰¹ Там само. С. 26.

¹⁰² Там само. С. 254.

¹⁰³ Войналович О., Моргунок В. Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять). Київ : Вирій ; Сталкер, 1997. 256 с. С. 127.

¹⁰⁴ Російсько-український словник з нарисної та прикладної геометрії, загального машинобудування, комп'ютерної графіки / упоряд. : В. Ванін, В. Герасимчук. Київ : Либідь, 1994. 216 с. С. 24.

¹⁰⁵ Там само. С. 22.

¹⁰⁶ Там само. С. 21.

¹⁰⁷ Російсько-український словник з хемії та хемічної технології / укл. : М. Ганіткевич, А. Зелізний. Львів, 1993. 315 с. С. 161.

¹⁰⁸ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 702.

result is explained by the fact that the meaning of the derived word is motivated by semantic and formal criteria. The difference in the meanings of the derivatives happens due to the semantics of the derivational bases. Nonetheless, the suffix **-уват/-юват-** is commonly used in terminology to denote a weak degree of manifestation of the sign by joining noun bases, for example: *голкуватий*¹⁰⁹; *ніздрюватий /чавун/*¹¹⁰; *шаруватий*¹¹¹; *стьоожкуватий, стрічкуватий*¹¹²; *торочкуватий*; also in the context: «Газотермічні покриття – це *шаруватий* матеріал, що складається з деформованих і зчеплених між собою частинок»¹¹³.

The suffix **-аст/-яст-** combines a modifying meaning of a greater degree of a property and a mutational one: “possesses the property named by the motivating noun”: *голчастий*¹¹⁴; *бахромчастий*¹¹⁵; *дірчастий*¹¹⁶.

In general, therefore, it seems that scientific and technical terminology has not yet worked out clear criteria for unification of terminological units denoting concepts similar to certain objects or phenomena, since the language norm, that stipulates creating such terms, is influenced not only by the recommendations of linguists, but also by the tradition of using the term in specialized literature and practice.

The results of this study indicate that in scientific and technical terminology, there is a sufficient number of adjectives with the suffix **-ичн- /ічн-**, which were formed based on the adjective suffix **-н-**, for example: *кубичний*¹¹⁷; *граничний*¹¹⁸; *хроматичний*¹¹⁹; *аерометричний*¹²⁰; *апланатичний*¹²¹; *алкоголіметричний*¹²². The following groups of relative

¹⁰⁹ Мацько Л., Трегуб І., Христенко В. Російсько-український загальнотехнічний словник. Київ : Вища школа, 1994. 173 с. С. 48.

¹¹⁰ Там само. С. 156.

¹¹¹ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 687.

¹¹² Там само. С. 295.

¹¹³ Пилипенко О. Вібраційна обробка газотермічних покриттів. Черкаси : Сіяч, 2000. 203 с. С. 10.

¹¹⁴ Мацько Л., Трегуб І., Христенко В. Російсько-український загальнотехнічний словник. Київ : Вища школа, 1994. 173 с. С. 48, 156.

¹¹⁵ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 49.

¹¹⁶ Там само. С. 47.

¹¹⁷ Там само. С. 289.

¹¹⁸ Там само. С. 141.

¹¹⁹ Там само. С. 831.

¹²⁰ Там само. С. 43.

¹²¹ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 35.

¹²² Там само. С. 28.

adjectives with the mentioned formants were distinguished by M. Zhovtobriukh¹²³:

– derived adjective forms, correlating with the derivational bases of feminine nouns with the final **-ка**: *математика* – *математичний*, *механіка* – *механічний*, *акустика* – *акустичний*;

– derived adjective forms, correlating with feminine nouns ending with:

-логія (*зоологія* – *зоологічний*, *фолологія* – *фолологічний*);

-графія (*ідеографія* – *ідеографічний*, *телеграфія* – *телеграфічний*);

-метрія (*п'єзометрія* – *п'єзометричний*, *геометрія* – *геометричний*);

-мія (*термохімія* – *термохімічний*);

-німія (*омонімія* – *омонімічний*);

-кратія (*демократія* – *демократичний*);

-тонія (*дистонія* – *дистонічний*);

-скопія (*флуороскопія* – *флуороскопічний*, *стереоскопія* – *стереоскопічний*);

-типія (*феротипія* – *феротипічний*);

-атрія (*фізіатрія* – *фізіатричний*);

-фонія (*телефонія* – *телефонічний*);

– derivatives of the adjective form, correlated with feminine nouns and masculine nouns with a zero ending in the nominative case singular: *кристал* – *кристалічний*, *матриця* – *матричний*;

– derived adjective forms, able to correlate with both masculine nouns with **-изм/-ізм-**, and with nouns with **-ист/-іст-** to express the property of relativity: *футуризм* – *футурист* – *футуристичний*, *фідеїзм* – *фідеїст* – *фідеїстичний*, *дуалізм* – *дуаліст* – *дуалістичний*. These adjective forms with **-ичн/-ічн-** designate real objects that form a relationship with an object named by the root noun.

The findings of this study suggest that the suffix **-ичн/-ічн-** does not join bases other than those of foreign origin. This suffix serves to create hybrid adjectival terminological units denoting a relation to something. These findings can be illustrated by the following examples of terminological units with the named suffixes in contexts: «Застосування такого комплекту допоміжного інструмента із *циліндричним* хвостовиком дає змогу зменшити номенклатуру допоміжного інструмента для токарних верстатів із ПК <...>»¹²⁴. «*Табличний* курсор можна переміщувати по таблиці в режимі КЕАОУ і РОІМТ, при цьому його переміщення в режимі РОГМТ використовують для того, щоб вказати потрібний діапазон клітинок»¹²⁵; «<...> *графічний* планшет –

¹²³ Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М. Жовтобрюха. Київ : Наукова думка, 1979. 405 с. С. 149.

¹²⁴ Боженко Л. Технологія машинобудування. Проектування технологічного спорядження : посібник. Львів : Світ, 2001. 296 с. С. 203.

¹²⁵ Практичний курс інформатики / В. Руденко та ін. Київ : Фенікс, 2000. 304 с. С. 167.

пристрій для створення і роботи із графічними зображеннями <...>¹²⁶. It is necessary here to clarify that in Ukrainian terminology there are a number of adjectival terminological units with the suffix **-ичн/-ічн-** in the structure of which the pre-suffix parts act as positionally related morphemes: *термічний*¹²⁷; *фреатичний*, *холічний*¹²⁸.

It should be mentioned that terminological adjectives naming materials and substances include a number of noun derivatives formed with the suffix **-ан/-ян-**. In addition to the specific meaning of designating the property of the material, the suffix **-ан/-ян-**, being influenced by the suffixes **-к-** and **-ов-**, developed new shades of meaning, namely, belonging to a species or a breed. Derivatives with the named affixes denote the material from which the object is made, for example: *олов'яний*¹²⁹; *пищаний*¹³⁰; *селітряний*¹³¹, techn. *жестяний*, *бляшаний*¹³². Further, we would like to provide examples of using lexemes with the specified suffix in the context: «Для підвищення жорсткості дрібні стрижні армують *дротяними* каркасами, а великі – чавунними литими роликами»¹³³.

The results obtained from the analysis confirm that coexistent derivatives with suffixes **-ов(ий)** and **-ян(ий)** are used concurrently in technical terminology. Some lexemes are used to convey different meanings, for example: «*проволочный* – техн. 1. (относящийся к проволоке (relating to wires)) *дротовий*: *дротовий* (завод, стан, телеграф). 2. (сделанный, имеющий деталь из проволоки (made of or including details made of wire)) *дротяний*; *дротяний* (трос, датчик, реостат)»¹³⁴; *дротові гострозубці*¹³⁵; *дротяна чулка*¹³⁶; other lexical units with a common derivational basis, formed with close in function although different affixes,

¹²⁶ Дибкова Л. Информатика та комп'ютерна техніка : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 320 с. С. 16.

¹²⁷ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 754.

¹²⁸ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 829.

¹²⁹ Там само. С. 420.

¹³⁰ Там само. С. 481.

¹³¹ Там само. С. 665.

¹³² Там само. С. 181.

¹³³ Технологія конструкційних матеріалів : підручник / М. Сологуб та ін. 2-ге вид., переробл. і доп. Київ : Вища школа, 2002. 374 с. С. 106.

¹³⁴ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 557.

¹³⁵ Там само. С. 291.

¹³⁶ Там само. С. 846.

convey an identical meaning, for example: *бавовниковий*¹³⁷; *бавовняний*¹³⁸; *селітровий, селітряний*¹³⁹.

In technical terminology, we indicated a small group of relative adjectives with the suffix **-ськ/-цьк-**, formed from noun bases denoting agent and common names, for example: *токарський*¹⁴⁰; *друкарський*¹⁴¹; *ватманський*¹⁴²; *штурманський*¹⁴³; *слюсарський*¹⁴⁴; *ковальський*¹⁴⁵; *ткацький*¹⁴⁶; *колекторський*¹⁴⁷; *різьбярський*¹⁴⁸; *бавовницький*¹⁴⁹. Again, it is necessary to provide examples of these terminological units in context: «Установні та вимірні бази, що задають місцезнаходження заготовки під час її виготовлення чи вимірювання, називають ще технологічними на відміну від *конструкторських* баз, за які приймають поверхні, лінії чи точки, що <...>»¹⁵⁰. «До складу *материнської* плати входять такі основні компоненти <...>»¹⁵¹. Among the analyzed lexemes we distinguish derivatives motivated by proper names, for example: *чебишовський*¹⁵²; *релівський*¹⁵³; *томасівський*¹⁵⁴; *бесемерівський*¹⁵⁵ as well as in the context: «У виробництві сталі застосовують різні методи: конверторний

¹³⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Бусела. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. С. 30.

¹³⁸ Там само. С. 31.

¹³⁹ Там само. С. 1113.

¹⁴⁰ Російсько-український словник з нарисної та прикладної геометрії, загального машинобудування, комп'ютерної графіки / упоряд. : В. Ванін, В. Герасимчук. Київ : Либідь, 1994. 216 с. С. 183.

¹⁴¹ Там само. С. 113.

¹⁴² Російсько-український словник з нарисної та прикладної геометрії, загального машинобудування, комп'ютерної графіки / упоряд. : В. Ванін, В. Герасимчук. Київ : Либідь, 1994. 216 с. С. 19.

¹⁴³ Там само. С. 862.

¹⁴⁴ Там само. С. 685.

¹⁴⁵ Російсько-український технічний словник / укл. : М. Матійко та ін.. Київ : Державне видавництво технічної літератури УРСР, 1961. 649 с. С. 207.

¹⁴⁶ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 761.

¹⁴⁷ Там само. С. 258.

¹⁴⁸ Там само. С. 627.

¹⁴⁹ Там само. С. 828.

¹⁵⁰ Боженко Л. Технологія машинобудування. Проектування технологічного спорядження : посібник. Львів : Світ, 2001. 296 с. С. 10.

¹⁵¹ Дибкова Л. Інформатика та комп'ютерна техніка : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 320 с. С. 16.

¹⁵² Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 841.

¹⁵³ Там само. С. 643.

¹⁵⁴ Там само. С. 764.

¹⁵⁵ Там само. С. 26.

(*бесмерівський*), *мартенівський*, *тигельний*, *електроплавильний*)¹⁵⁶. «Звідси походять і відповідні назви каналів зв'язку: з *релеєвськими* або з узагальненими *релеєвськими* завмираннями»¹⁵⁷. An interesting observation in this regard was made by A. Hryshchenko, “An important turn in the development of this tendency happened when the corresponding personal adjectives lost the ability to express the feature related to individual possessiveness and became established in the meaning of relativity”¹⁵⁸.

In the syntactic construction that underlies the derivational connection “*noun – a relative adjective*”, the noun functions either in the meaning of the object or the subject. These syntactic meanings performed by nouns become neutralized in the attributive function of the adjectives motivated by them. Internal differentiation of desubstantive relative adjectives with **-ськ(ий)** bases on the interrelation between the word formant and semantic plane¹⁵⁹.

Overall, in the study of terminological adjectives with the named suffix, only several lexemes with verb motivation were found, for example: *трусський* ← *трусити*, *тряський* ← *трясти*¹⁶⁰, which characterize the relation to the corresponding action of the denoted noun.

In a modest number of terminological adjectives, the suffix **-арн-** has been detected (if positioned after **-л-**, the suffix **-ярн-** is common) accompanying noun bases, for example: *столярний*¹⁶¹; *малярний*¹⁶²; *монетарний*¹⁶³, also in the context: «<...> міцність зв'язку окремих частинок між собою і з поверхнею деталі визначається, в основному, механічними силами зчеплення, силами *молекулярної* взаємодії <...>»¹⁶⁴; «<...> *сумарну* похибку контрольно-вимірювальних пристроїв здебільшого зумовлюють похибки встановлення виробів у пристроях <...>»¹⁶⁵.

¹⁵⁶ Дубровська Г. Системи сучасних технологій. Черкаси : ЧІТІ, 2001. Ч. II : Металургія, машинобудування, енергетика, прогресивні методи обробки. 195 с. С. 49.

¹⁵⁷ Жураковський Ю., Полторак В. Теорія інформації та кодування : підручник. Київ : Вища школа, 2001. 255 с. С. 16.

¹⁵⁸ Грищенко А. Прикметник в українській мові. Київ : Наукова думка, 1978. 206 с. С. 171.

¹⁵⁹ Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М. Жовтобрюха. Київ : Наукова думка. 1979. 405 с. С. 145.

¹⁶⁰ Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с. С. 82.

¹⁶¹ Російсько-український технічний словник / укл. : М. Матійко та ін. Київ : Державне видавництво технічної літератури УРСР, 1961. 649 с. С. 17.

¹⁶² Там само. С. 246.

¹⁶³ Російсько-український технічний словник / укл. : М. Матійко та ін. Київ : Державне видавництво технічної літератури УРСР, 1961. 649 с. С. 247.

¹⁶⁴ Пилипенко О. Вібраційна обробка газотермічних покриттів. Черкаси : Сіяч, 2000. 203 с. С. 12.

¹⁶⁵ Боженко Л. Технологія машинобудування. Проектування технологічного спорядження : посібник. Львів : Світ, 2001. 296 с. С. 254.

CONCLUSIONS

In summary, the results of studying terminological dictionaries show that among the adjectival units defining the properties of objects, there exist variant formations with suffixes **-льн-** and **-очн-**; in particular, in modern literary language displacing word-forming types derived with the suffix **-очн-**, and replacing them with terms including the suffix **-льн-**. The tendency described here reflects the dynamic development of modern derivational norm.

The analysis of modern terms demonstrates that adjectival units, which account for 35.1% of the total number of studied vocabulary, are used to denote qualitative, relative and quantitative characteristics of tools, devices, instruments, mechanisms, and processes in technical terminology. Terminological meanings of such adjectives become manifested in combination with nouns.

The study indicated that the nucleus of the adjective terminological system is constituted by derivatives formed with the suffix **-н-** and its variants (21,44%), and suffixes **-ов-, -ев-, -ев-** (16,69%).

Formants **-альн-/яльн-** (8,35%), **-ичн-/ічн-** (6,76%), **-аст-/яст-, -част-** (5,9%), **-ськ-, -цьк-** (4,03%), **-ан-/ян-** (3,74%), **-очн-** (3,6%) were discovered among less productive ones. The suffix **-ист-** participates in derivation of 2,73% of lexical units. The postpositive affix **-уваг-** was identified in 2,59% of the terminological units where it denotes a lesser degree of manifestation of the quality. Suffixes **-к-** (1,73%), **-івн-** (1,01%), **-арн-/ярн-** (0,86%) constitute a comparatively insignificant number, the same applies to lexical units derived with the formant **-ів-** (0,14%).

In accordance with the motivation of the analyzed adjectives and the semantics they manifest in the process of term formation, this study determined semantic models denoting the features of objects, and those denoting the ability to a certain action, the purpose and the properties with appropriate means of expression.

SUMMARY

The article will give an account of the word-formation potential of adjectives in their terminological function, which constitute terminological phrases. The study proves that the word-forming potential inherent in adjectives depends, to a large extent, on the semantic-syntactic structure of sentences in which adjectives act as quality predicates. The research regards derivative adjective affixes, which perform the function of grammatical adjectivization and add a new meaning to the semantics of the derived lexeme. The authors substantiate the fact that in the Ukrainian scientific language, general relative suffixes able to form adjectival terminological units include productive suffixes **-н-, -ов-, -ат-, -л-, -ит-/овит-, -ист-, -льн-**. An analysis has been performed to study adjective derivators denoting qualitative or relative characteristics of objects, processes, and phenomena. Several semantic groups of derived adjectives with suffixes **-н-** are distinguished.

REFERENCES

1. Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки / Й. Андерш та ін. Київ : Наукова думка, 1994. 594 с.
2. Апарати електричні комутаційні. Основні поняття. Терміни та визначення. Київ : Держстандарт України, 1994.
3. Ахманова О., Бельчиков Ю., Веселитский В. Об основных понятиях «нормы речи» (ортология). *Филологические науки*. 1965. № 4. С. 8–14.
4. Басова, Г. Д. О формально-семантической структуре суффиксальных агентивов. *Семасіологія і словотвір* : збірка наукових праць. 1983. С. 102–107.
5. Безпояско О., Городенська К. Морфеміка української мови. Київ : Наукова думка, 1987. 211 с.
6. Береговенко Л. Формування дериваційної системи прикметників української мови (якісні прикметники) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1994. 285 с.
7. Боженко Л. Технологія машинобудування. Проектування технологічного спорядження : посібник. Львів : Світ, 2001. 296 с.
8. Боярова Л. Про вживання прикметників в українській термінології. *Проблеми української науково-технічної термінології* : тези доповідей 3-ї Міжнародної наукової конференції. Львів, 1994. С. 79–80.
9. Бурячок А. Спільні словотворчі процеси в іменниковій термінології східнослов'янських мов / за ред. В. Русанівського. *Науково-технічний прогрес і мова*. Київ : Наукова думка, 1978. С. 161–194.
10. Васильченко В. Внутрішня форма відносних прикметників. *Система і структура східнослов'янських мов* : міжкафедральна збірка наукових праць. 1998. С. 167–171.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Бусела В. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун». 2002.
12. Вербовська І. Словотвірна синонімія і словотвірні варіанти прикметників української мови : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2000. 310 с.
13. Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
14. Віняр Г. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х початку 90-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. Дніпропетровськ, 1992. 16 с.
15. Войналович О., Моргунок В. Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять). Київ : Вирій ; Сталкер, 1997. 256 с.
16. Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / В. Гейченко та ін. Київ : Наукова думка, 1998. 892 с.
17. Гінзбург М. Класифікування та гармонізування утямків (понять), пов'язаних з процесами. *Проблеми української термінології* : збірник

наукових праць учасників XVI Міжнародної наукової конференції «СловоСвіт 2020». Львів, 2020. С. 3–18.

18. Гладкий М. Наша газетна мова. Київ : Державне видавництво України, 1928. 174 с.

19. Горецький П. Націоналістичні перекинуття в питаннях українського словотвору (Читано на засіданні Секції української мови 27.X.1933). *Мовознавство*. 1934. № 1. С. 37–51.

20. Городенська К. Проблема зв'язку словотвору та синтаксису в новій академічній граматиці української мови. *Мовознавство* : тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. Харків : Око, 1996. С. 182–185.

21. Горпинич В. Лінгвістичні засади формування словотвірної норми відсубститутивних прикметників в українській мові. *Мовознавство*. 1992. № 1. С. 11–17.

22. Словник труднощів української мови / Д. Гринчишин та ін. ; за ред. С. Єрмоленко. Київ : Радянська школа, 1989. 336 с.

23. Грищенко А. Морфемна структура прикметника української мови (суфіксальний словотвір). *Морфологічна будова сучасної української мови*. Київ : Наукова думка, 1975. С. 96–140.

24. Грищенко А. Прикметник в українській мові. Київ : Наукова думка, 1978. 206 с.

25. Гумецька Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. Київ : Видавництво Академії наук УРСР, 1958. 135 с.

26. Даниленко В., Скворцов Л. Теоретичні та практичні аспекти нормалізації наукової термінології. *Мовознавство*. 1980. № 6. С. 6–21.

27. Дибкова Л. Інформатика та комп'ютерна техніка : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 320 с.

28. Дубровська Г. Системи сучасних технологій. Черкаси : ЧТІ, 2001. Ч. II : Металургія, машинобудування, енергетика, прогресивні методи обробки. 195 с.

29. Жураковський Ю., Полторак В. Теорія інформації та кодування : підручник. Київ : Вища школа. 2001. 255 с.

30. Івасишина Т. Синонімія словотворчих афіксів : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1999. 20 с.

31. Клименко В. Конструкції з дерева і пластмас : підручник. Київ : Вища школа, 2000. 304 с.

32. Кочерга О. Новий правопис і задоволені правописні проблеми термінології. *Проблеми української термінології* : збірник наукових праць учасників XVI Міжнародної наукової конференції «СловоСвіт 2020». Львів, 2020. С. 32–35.

33. Кочерга О. Проблема прикметника в науковій термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2002. С. 224–227.

34. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ : Книгоспілка, 1925. 248 с.

35. Мацько Л., Трегуб І., Христенко В. Російсько-український загальнотехнічний словник. Київ : Вища школа, 1994. 173 с.

36. Метеорологія. Терміни та визначення основних понять. Київ : Держстандарт України, 1997. 57 с.

37. Митрополит Іларіон. Наша літературна мова. Як писати й говорити по-літературному. Вінніпег, 1959. 424 с.

38. Моргунок В., Зубков М, Ребезнюк І. Редагування утямкових текстів відповідно до ДСТУ 3966 та українськомовного способу мислення. *Проблеми української термінології* : збірник наукових праць учасників XVI Міжнародної наукової конференції «СловоСвіт 2020». Львів, 2020. С. 83–96.

39. Морфологічна будова сучасної української мови / редкол. : М. Жовтобрюх, І. Р. ихованець, А. Грищенко. Київ : Наукова думка, 1975. 208 с.

40. Непийвода Н. Сам собі редактор : поради з української мови. Київ : Українська книга, 1998. 240 с.

41. Осадчук М. Про категоріальну семантику прикметників у термінології української мови. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2000. С. 62–65.

42. Панфилов В. Философские проблемы языкознания : Гносеологические аспекты. Москва : Наука, 1977. 232 с.

43. Панько Т. Зовнішньомовна та внутрішньомовна мотивованість суспільно-політичних термінів. *Українське мовознавство*. 1984. № 12. С. 11–17.

44. Перхач В. Роздуми. Львів, 1995. 558 с.

45. Пилипенко О. Вібраційна обробка газотермічних покриттів. Черкаси : Сіяч, 2000. 203 с.

46. Підшипники кочення та ковзання. Терміни та визначення. Київ : Держстандарт України, 1995. 75 с.

47. Плющ М. Словотворення та вивчення його в школі : посібник для учителів. 2-е вид., переробл. Київ : Радянська школа, 1985. 127 с.

48. Російсько-український технічний словник / укл. : М. Магійко та ін. Київ : Державне видавництво технічної літератури УРСР, 1961. 649 с.

49. Російсько-український словник з механіки / упоряд. : Л. Григоренко, Н. Биховець, О. Биховець. Київ : Либідь, 1995. 216 с.

50. Російсько-український словник з нарисної та прикладної геометрії, загального машинобудування, комп'ютерної графіки / упоряд. : В. Ванін, В. Герасимчук. Київ : Либідь, 1994. 216 с.

51. Російсько-український словник з хемії та хемічної технології / укл. : М. Ганіткевич, А. Зелізний. Львів, 1993. 15 с.

52. Російсько-український словник : Будівництво / укл. : М. Ярмоленко та ін. Київ : Будівельник, 1994. 256 с.

53. Російсько-український тлумачний словник. Молекулярна біологія / упор. : М. Кучеренко та ін. Київ : Либідь, 1995. 440 с.
54. Практичний курс інформатики / В. Руденко та ін. Київ : Фенікс, 2000. 304 с.
55. Сидоренко Л. Нормативність постпозитивної деривації технічних термінів : монографія. Черкаси, 2014. 115 с.
56. Синявський О. Норми української літературної мови. Львів : Українське видавництво, 1941. 363 с.
57. Скочко Є. Різальні інструменти : навчальний посібник для студентів вузів. Житомир : ЖІТІ, 2000. 208 с.
58. Словник української мови : в 11-ти т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
59. Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М. Жовтобрюха. Київ : Наукова думка, 1979. 405 с.
60. Технологія конструкційних матеріалів : підручник / М. Сологуб та ін. 2-ге вид., переробл. і доп. Київ : Вища школа, 2002. 374 с.
61. Улуханов И. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация. Москва, 1996. 256 с.
62. Шелов Д. Терминология, профессиональная лексика й профессионализмы (К проблеме классификации специальной лексики). *Вопросы языкознания*. 1984. № 5. С. 76–87.

Information about the authors:

Sydorenko L. M.,

Associate Professor at the Department
of Ukrainian Language and General Linguistics
Cherkasy State Technological University
460, Shevchenko blvd., Cherkasy, 18006, Ukraine

Bereza L. O.,

Senior Lecturer at the Department
of Ukrainian Language and General Linguistics
Cherkasy State Technological University
460, Shevchenko blvd., Cherkasy, 18006, Ukraine

TO A PROBLEM OF LINGUISTIC RESEARCH OF SYMBOLS IN RUSSIAN SYMBOLISTS' POETRY

Syromlia N. M., Krasniuk S. O.

INTRODUCTION

Symbolism, as A. Losev writes, “differed from artistic realism not by the use of a symbol (these symbols are no less used in any realism), but by purely ideological features <...> The symbolists wanted to understand how real that is supernatural, supersensible, preternatural or at least a philosophical construction”¹.

In the studies of culturologists, special attention is paid to the role of Russian symbolism, which should be assessed in a new quality – as a trend that stood at the origins of domestic culturology of the 20th century, as a direction that gave impetus to its further development².

Scientists write about the serious impact of ideas of V. Ivanov and P. Florensky on A. Losev, whose theory of a symbol acts as the foundation of ontology and culturology, is an experience of philosophical symbolism, the purpose of which is to explore various spheres of the existence of a symbol, and the main ones are language, myth, religion and art³.

The emergence of symbolism is associated with the work of French poets of the 1870's, who sought to “expand the framework of perception” of the surrounding world: “The imagination of the creator does not care about the accepted rules, legalized models <...>, authorities”⁴. For French symbolism, in contrast to the later formed Russian and German, artistic principles were important above all.

Researchers note the special role of the development of the ideas of symbolism in Russia and Germany for the further development of modernism in Europe. Let's dwell on Russian symbolism.

¹ Лосев А. Проблема символа и реалистическое искусство. Москва, 1976. С. 190, 164.

² Асоян Ю., Малафеев А. Открытие идеи культуры (Опыт русской культурологии середины XIX – начала XX в.). Москва : ОГИ, 2001. С. 273.

³ Асоян Ю., Малафеев А. Открытие идеи культуры (Опыт русской культурологии середины XIX – начала XX в.). Москва : ОГИ, 2001. С. 277.

⁴ Энциклопедия символизма. Живопись, графика и скульптура. Литература. Музыка. Москва : Республика, 1999. С. 6.

1. Features of the understanding of the category of symbol by Russian symbolist poets

It is customary to characterize Russian symbolists according to chronological, geographical and ideological characteristics. Thus, there are “senior” (1890’s) and “younger” (1900’s) ones; authors of St. Petersburg and Moscow; writers of individualistic orientation – “decadents” and the followers of V. Solovyov and his doctrine of “total unity”⁵.

S. Timina notes that symbolism in Russia had roots in domestic culture: in 1884 an attempt was made in Kiev to create a pre-modernist society “New Romantics” (representatives – Nikolai Minsky and Jerome Yasinsky)⁶.

Many researchers in one way or another turn to the artistic experience of Russian symbolists: M. Bakhtin analyzes the work of Vyach. Ivanov, M. Lotman investigated the works of A. Bely, A. Blok⁷.

Yu. Stepanov calls the teaching of the symbolists the initial stage in the conceptual evolution of the New Age, since in the context of symbolism, a symbol is a concept, an idealized representation of what we now call a concept⁸. This point of view reflects the most recent view of a symbol category within the framework of the poetics of Russian symbolism.

N. Kozhevnikova writes about the individual understanding of the symbol by each poet: the symbol “for Bryusov is an allegory, for Bely A. – “an idea-image”, for Vyach. Ivanov – a sign, the meaning of which is revealed in a myth”⁹. The author rightly notes the peculiarities of the role of a myth and the associative field of a symbol: “Symbolists construct the text in such a way as to direct possible associations in a certain direction. This is served by an indication of a certain myth, explicitly or implicitly present in the text”¹⁰.

According to Z. Mints, the peculiarity of a semantic structure of a symbol among the Russian symbolists is as follows: “naming the phenomenon of the earthly, “terrestrial”, a symbol simultaneously “marks” everything that “corresponds” to it in the “other worlds”, and so as the

⁵ Минералова И. Русская литература серебряного века : Поэтика символизма. Москва : Флинта ; Наука, 2003. С. 9.

⁶ Русская литература XX в. : Школы, направления, методы творческой работы. Санкт-Петербург : Logos ; Москва : Высшая школа, 2002. С. 16–17.

⁷ Свенцицкая Э. Концепции слова и младшие символисты : монография. Донецк : ДонНУ, 2005. С. 7.

⁸ Степанов Ю. Протей : Очерки хаотической эволюции. Москва : Языки славянской культуры, 2004. С. 67.

⁹ Кожевникова Н. Словоупотребление в русской поэзии начала XX в. Москва : Наука, 1986. С. 14.

¹⁰ Кожевникова Н. Словоупотребление в русской поэзии начала XX в. Москва : Наука, 1986. С. 14.

worlds are endless, then the meanings of the symbol for a symbolist are endless”¹¹.

So, A. Bely understands a symbol as a “window into Eternity”, which connects “the eternal with its spatial and temporal manifestations”. “A characteristic feature of symbolism in art”, the poet writes, “is the desire to use the image of reality as a means of conveying the experienced content of consciousness. An image, as a model of the experienced content of consciousness, is a symbol”¹².

N. Molchanova gives the definition of K. Balmont’s symbolic poetry: “I call symbolic poetry that kind of poetry where, in addition to concrete content, there is also hidden content, organically connected with it and intertwined with the most delicate threads” and, commenting on it, writes that for the poet’s “hidden content” is the second plan of a symbolic image, but by no means “ideological, abstract content”¹³. The author emphasizes that on the poetic language, “threads” are metaphor, associativity, hints, rhythmic, melodic and other means of expression. So, the analysis of the symbolic meanings of the element of earth in the lyrics of K. Balmont showed an explication of traditional and author’s semantics¹⁴.

In N. Kozhevnikova’s works, it is said about the heterogeneity of symbols in the poetry of the early twentieth century: “Some of the symbols are based on wide cultural traditions. They are, as it were, introduced into a literary work from the outside, with a characteristic meaning for them that one needs to know. Some of the symbols arise on the basis of those semantic relationships that develop within a work or a whole series of them”¹⁵.

Hansen-Loewe A. substantiates the originality of interpretations of a symbol by symbolists by the peculiarities of the world outlook – the visionary nature of symbolist poetry. All linguistic signs and texts, on the one hand, according to the researcher, continue to represent the “objective world” if they are used by the “uninitiated”, on the other hand, the “sighted”, or a visionary, is able to see the “prototype” of their absolute equivalent in primitiveness. “Energy “radiation” is inseparably connected with such

¹¹ Минц З. Блок и русский символизм. Литературное наследство. 1980. Т. 92. Кн. 1. С. 107.

¹² Бельй А. Символизм. Книга статей. Москва, 1910. С. 70.

¹³ Молчанова Н. Поэзия К.Д. Бальмонта 1890–1910-х гг. : проблемы творческой эволюции : монография. Москва : МПГУ, 2002. С. 17.

¹⁴ Syromlya N. The Explication of the Author’s Traditional Symbolism of the Element Fire in the Poetry of the Russian Symbolist Poet K. Balmont : The Actualization of Zoroastrianism Motives. *Language Art*. Shiraz, Iran, 2019. № 4 (3). P. 103–118. DOI: 10.22046/LA.2019.18.

¹⁵ Кожевникова Н. Словоупотребление в русской поэзии начала XX в. Москва : Наука, 1986. С. 14.

imaginative “insight”: both together create the symbolic effectiveness of “things as signs” of the world text”¹⁶.

We cannot agree with the opinion expressed in the literature that the peculiarity of a symbol among the symbolists is that “its meaning, as a rule, is not derived from the linguistic meaning of words. Only in a number of cases the immediate environment of the word is constructed in such a way that it indicates not so much the meaning of the word as its allegorical character <...>”¹⁷.

Following E. Shelestyuk, we believe that the main reason for the formation of a “symbolic aura” in the signified of a linguistic symbol is that the direct denotational meaning in it itself induces a figurative meaning based on metaphorical and metonymic associations between them¹⁸.

Thus, A. Bely in his work “The Emblematics of Meaning” notes that symbols in the form of lexemes have their own content, i.e. semantics, changing in this context, when “monotony at the level of emphasizing symbolic content” is removed by changing the context, due to which new interpretations and “readings” arise¹⁹.

Researchers of A. Bely’s works pay attention to the concept of the word-body. The presence of complex sign systems and cultural models inside and outside the poetic code is noted, which is complicated by the desire of the symbolists to displace, redefine and cross the boundaries between art and religion, philosophy and science, theory and practice, etc.

The abstract names of these cultural systems, writes Hansen-Loewe A., often appear in verses in the form of personified “symbols”, and then, presented in the clothes of mythological “heroes”, they play out the drama of “kulturkampf”, the collision of heterogeneous semiotic, medial and axiological codes, cultural institutions and its carriers. The scientist refers to such examples of abstract concepts written with capital letters: “Time”, “Symbol”, “Word”, etc. or philosophical concepts “Dionysianism”, “music”, “idea”, etc.²⁰.

¹⁶ Ханзен-Лёве А. Русский символизм. Система поэтических мотивов. Мифопоэтический символизм. Космическая символика. Санкт-Петербург : Академический проект, 2003. С. 9.

¹⁷ Кожевникова Н. Словоупотребление в русской поэзии начала XX в. Москва : Наука, 1986. С. 14.

¹⁸ Шелестюк Е. Символ versus троп: сравнительный анализ семантики. *Филологические науки*. 2001. № 6. С. 50.

¹⁹ Ханзен-Лёве А. Русский символизм. Система поэтических мотивов. Мифопоэтический символизм. Космическая символика. Санкт-Петербург : Академический проект, 2003. С. 22.

²⁰ Ханзен-Лёве А. Русский символизм. Система поэтических мотивов. Мифопоэтический символизм. Космическая символика. Санкт-Петербург : Академический проект, 2003. С. 7–8.

A. Bely's and A. Blok's theoretical heritage is mostly thoroughly studied regarding the understanding of a symbol by poets. Let us comment on some statements from these studies.

According to scientists, interpreting the concept of a symbol, A. Bely proceeds from the Kantian-Rickert separation of the phenomenal and noumenal world, a symbol for him is the connection between these worlds, giving rise to an attempt to comprehend the world of noumena in the poetry. Speaking about a structure of a symbol, we note that for A. Bely, the object perceived by consciousness and the state of this consciousness are combined in it, in other words, the word-symbol combines the image of experience and the image of visibility, moreover, the image of experience breaks down into the artist's own mental activity in creating a symbol and the idea that this symbol is the carrier of; the image of visibility is for the first the reality embodied in the work (what is given at the input), and for the second the material given of the work, what has already been embodied²¹.

Thus, the word-symbol was originally an abstract "word-term" of ordinary language for those who direct their receptive ability to the linguistic-semiotic side of the sign, writes A. Hansen-Loewe, but to "people of a symbol", creative people (in the sense of a religion of art in modernism), the symbolic appears at the right moment in life in the form of insights and visionary experience²².

Analyzing statements about A. Blok's symbols, E. Svetsitskaya rightly notes that the symbolic word is a poet's word that unfolds in a specific cultural context, it is "personal, an individual creative space is imposed on the element of life, but in such a way that the element in it remains alive and effective"²³. Thus, a symbol for Blok A. is the recreation of the integrity of the world, which at the same time is not distracted from the consciousness of its original separation (into the world of noumena and phenomena).

Returning to the philosophical origins of the theory of correspondences, which is widely discussed by researchers of symbolism (works by Ermilova, 1989; Iskrzhitskaya, 2000; Mineralova, 2003; Svetsitskaya, 2003, 2005; and other scientists), one should say about its correlation with Plato's ontology and the doctrine of emanations. According to this doctrine, the cosmos forms a vertical hierarchy of layers of being, in which the "content of being" decreases as they move away from absolute primordially, which has a cosmic origin. According to researchers, it is the ability of a word to be

²¹ Свенцицкая Э. Концепции слова и младшие символисты : монография. Донецк : ДонНУ, 2005. С. 98–99.

²² Ханзен-Лёве А. Русский символизм. Система поэтических мотивов. Мифопоэтический символизм. Космическая символика. Санкт-Петербург : Академический проект, 2003. С. 10–11.

²³ Свенцицкая Э. Концепции слова и младшие символисты : монография. Донецк : ДонНУ, 2005. С. 137.

associated with something outside of it (a signified entity, with a person) that defines the symbolic nature of the word, which determines the appeal to the etymology of the concept “symbol” – the ancient Greek “simballo” – “I connect together”²⁴.

2. Semantic content of the concept “symbol” in Russian symbolists’ poetry

Symbolists repeatedly refer to the etymology of the word “symbol”: for example, V. Bryusov, D. Merezhkovsky make a start from the interpretation of a symbol as “connection”, A. Bely interprets it as “fusion of meanings”²⁵. For the poet, the symbol is “only the exponent of the experience, and the experience (personal, collective) is the only reality”²⁶.

To clarify the general and individual author’s understanding of the category of symbol, let us turn to the conceptual analysis of the name “symbol” in K. Balmont’s, A. Bely’s, A. Blok’s and V. Brusov’s works.

We have identified fragments containing the lexeme “symbol”, the analysis of it allows us to highlight the semantic content of the concept in the symbolist poetic discourse.

The analysis of the meanings of the concept “symbol” in the poetry of K. Balmont, A. Bely, A. Blok and V. Brusov made it possible to identify common semes: the emotional-sensual world of a human, the connection with mythology and religion.

M. Svetsitskaya E. also notes that the idea of the symbolic word as a mediator between the phenomenal and noumenal worlds, the world of essences and the world of phenomena is common to all symbolists²⁷.

So it is worth to pay attention to the fact that the symbolists were distinguished by exceptional knowledge in mythology and hermeticism, they were well acquainted with the scientific knowledge of their time: “every mythological poet-symbolist was highly “reflexive”, extremely committed to theoretical thinking <...>”, all this can explain the peculiarity of a symbol which causes a highly ambivalent feeling of vision and illusion, imagination and fiction, the immediacy of ecstasism and the mediation of reflexivity²⁸.

²⁴ Свенцицкая Э. Концепции слова и младшие символисты : монография. Донецк : ДонНУ, 2005. С. 236.

²⁵ Ханзен-Лёве А. Русский символизм. Система поэтических мотивов. Мифопоэтический символизм. Космическая символика. Санкт-Петербург : Академический проект, 2003. С. 19.

²⁶ Белый А. Символизм. Книга статей. Москва, 1910. С. 124–125.

²⁷ Свенцицкая Э. Концепции слова и младшие символисты : монография. Донецк : ДонНУ, 2005. С. 236.

²⁸ Ханзен-Лёве А. Русский символизм. Система поэтических мотивов. Мифопоэтический символизм. Космическая символика. Санкт-Петербург : Академический проект, 2003. С. 18.

Summarizing the diverse understanding of a symbol by symbolists, we can, following A. Hansen-Loewe, summarize the symbolist “symbol-myth” in its main features: each symbol has semiotic (linguistic in a broad sense) and real-objective properties; it is simultaneously a sign of something “other” (metaphysical “other world”) and “itself” (as a component of the “cosmic world of things”, “word-thing”). And vice versa: anything, any reality of the earthly life is a sign, a part of a universal language as the “world text” of the cosmos is presented. However, such an imaginative presence is not inherent in things and signs in the form of a material substance, but is achieved only by experience, the principle of “experiencing” pervades all symbolist theories of a symbol and those thinkers in the history of religion whom symbolists appeal to²⁹.

Having determined the general and individual features of understanding the category of a symbol by Russian symbolist poets, we will analyze the existing linguistic approaches to studying a symbol.

A feature of studying a symbol from the standpoint of cognitive linguistics is the synthesis of various approaches to the analysis of a linguistic phenomenon.

The culturological direction is presented, first of all, in the works of Yu. Lotman. According to the scientist, the symbol is associated with the memory of culture and a number of symbolic images pervades the entire history of mankind or its large layers vertically, while the artist’s individuality is manifested in actualization of archaic images and creation of occasional symbols³⁰.

The cognitive aspect of a symbol, from the point of view of linguistics and cultural linguistics, is presented in the works of V. Maslova. The author, referring a symbol to the stereotyped phenomena of artistic culture, comes to the conclusion that “a symbol is a thing awarded with meaning”³¹, it has a number of distinctive features: imagery, motivation, the presence of an archetypal nature, national specificity; “as a result of cognitive activity, a system of meanings is created that relates to what the individual knows and thinks about the world. The study of how a person operates with symbols, comprehending both the world and himself in the world, has combined

²⁹ Ханзен-Лёве А. Русский символизм. Система поэтических мотивов. Мифопоэтический символизм. Космическая символика. Санкт-Петербург : Академический проект, 2003. С. 9.

³⁰ Лотман Ю. Внутри мыслящих миров : Человек – текст. Семиосфера – История. Москва : Языки русской культуры, 1996. С. 123.

³¹ Маслова В. Лингвокультурология : учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2001. С. 102.

linguistics with other disciplines that study a human and society, and has created cognitive linguistics”³².

It should be noted that Yu. Stepanov, analyzing the role and place of the studied category within the framework of symbolism, defines a symbol as “an idealized representation of what we now call a concept”³³.

One of the points of view is expressed in the works of V. Kolesov, he develops his understanding of a symbol as a meaningful form of a concept and writes about a typical for Russian mentality construction of synthetic expression models: “a symbolic image appears <...> as the main manifestation of a concept <...> it is “a kind of a concept” which is constantly recreated by superimposing an image on a well-known symbol”³⁴.

We find a *linguistic approach* to the study of a symbol in the works of A. Potebnya, V. Vinogradov, E. Usovik, E. Kravchenko, N. Afanasyeva, A. Eliseeva, L. Svarichevskaya and other scientists.

A. Potebnya made the first attempt at a linguistic study of a symbol based on folk poetry: he identified three ways of expressing a symbol – comparison, opposition and the relation of causality. The researcher noted that the most difficult way of expressing a symbol in a language is causal relations, which “live out their days” in folk methods of treatment, rituals, they can be found in the highest forms of folk poetry³⁵.

According to A. Potebnya, a symbol is explicated with the help of a word and reflects not the entire content of the concept, but one of the features that seems to be the most important to the popular view³⁶.

E. Kravchenko analyzes symbols in the early poetry of A. Bely and offers a number of definitions of a symbol, that represents a multilayer structure and consists of different types of meanings. So, for example, a symbol is a special image of a literary text, a sign in which the following constituents are synthesized: the objective meaning (the image of reality), the meaning arising from the inner form of the word, sometimes turning into the mythological, deep meaning of the poet’s unconsciously experienced consciousness, and the meaning that arises in the perceiver³⁷.

³² Маслова В. Homo Lingualis в культуре : монография. Витебск : Издательство УО «ВТУ имени П.М. Машерова», 2004. С. 8.

³³ Степанов Ю. Протей : Очерки хаотической эволюции. Москва : Языки славянской культуры, 2004. С. 67.

³⁴ Колесов В. Язык и ментальность. Санкт-Петербург : Петербургское Востоковедение, 2004. С. 30.

³⁵ Потebня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. *Слово и миф в народной культуре* / А. Потebня. Москва, 1989. С. 288.

³⁶ Потebня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии *Слово и миф в народной культуре* / А. Потebня. Москва, 1989. С. 285.

³⁷ Кравченко Э. Система символов в языке ранней поэзии А. Белого : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Москва, 1994. С. 6.

This definition, in our opinion, unites the literary, linguistic, psychological aspects of the concept of a symbol, which quite fully reflects the essence of the phenomenon and the peculiarity of understanding of a symbol by A. Bely, however, it does not allow to distinguish it from the interpretation from the literary point of view. Studies often note that the term “symbol” is understood differently by literary scholars and linguists. Yu. Stepanov, for example, claims that a symbol is not a scientific concept, it is a concept of poetics; every time it is significant within the framework of a certain poetic system, and it is true only in it³⁸.

A special place in scientific discussions is occupied by the question of the contiguity of the concepts “symbol” and “image”.

Indeed, according to many researchers, a symbol is based on an image. Following A. Losev in the works of modern linguists a special poetic image in a series of tropes, designated by a word or phrase, in which the ideal content is embodied is understood as “a symbol in a narrow sense”³⁹.

The correlation of a symbol with an image is presented in the dissertation of M. Elisova, the author uses the definition of a symbol formulated in the works of N. Slukhay: a symbol is “an ambiguous subject-conceptual image, located at the intersection of different planes of reproducible reality, which has the features of internal similarity”⁴⁰.

E. Usovik’s analysis of the fairy tales by M. Saltykov-Shchedrin, shows that “a symbol is a polysemantic image”, one of the features of which is a multilayered semantic structure⁴¹, however, the given definition does not indicate the boundaries of the expression of a symbol and its difference from an image, it complicates linguistic analysis.

For example, V. Maslova writes that any symbol is an image, but an image can be considered a symbol only under certain conditions. N. Fry identifies the following criteria for the “symbolism” of an image in the poetry: 1) the presence of an abstract symbolic meaning is explicated (manifested) by the context; 2) the image is presented in such a way that its literal interpretation is impossible or insufficient; 3) the image implies (hides) the association with a

³⁸ Маслова В. Лингвокультурология : учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2001. С. 96.

³⁹ Красикова Е. Семантика символа в языке художественной литературы (на материале русской реалистической прозы конца XIX – начала XX в.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Москва, 1986.

⁴⁰ Елисова М. Универсальный символ «мировое древо» и его образно-речевые парадигмы в художественных текстах Б. Пастернака : дис. ...канд. филол. наук: 10.02.02. Киев, 2006. С. 6.

⁴¹ Усовик Е. Окациональное слово с символическим значением в сказках М.Е. Салтыкова-Щедрина. XXIV Зональная конференция литературоведческих кафедр университетов и пединститутов Поволжья. I Конференция филологов Поволжского региона. Ч. 1 : Лингвистика. Тверь, 1995. С. 88.

myth, a legend, folklore⁴². All these signs of a symbol are correlated with the structural elements of a linguistic symbol as a semiotic concept and reflect our vision of the structure of a linguistic symbol.

According to N. Arutyunova, in contrast to an image, a symbol is a reflection of the structure of a semiotic concept (the idea of a three-component structure: the signified, the signifying, a sign). Linguists note the following peculiarity of the names “symbol” and “image”. An image is not used in a copular position: one cannot say that *a ruby is an image of life force*, and a symbol is peculiar to use in a relational sense: “Space is a symbol of a person’s power, time is a symbol of his powerlessness; The circle is a symbol of eternity”⁴³.

A. Eliseeva, analyzing symbolism of the “thingish” world in the lyrics of I. Annensky, considers a symbol “in contrast to an image, which is unstable and closely related to the context, and from the concept, which is semantically limited and in which the national shades are leveled out, to be a definite and stable representation of the concept” and she calls a symbol a “figurative concept”⁴⁴. We agree with the opinion of the researcher that a symbol is a form of existence of a concept (see also: V. Kolesov, 2004), since in this positioning of a symbol, the relationship between a symbol and a word as a form of its expression is clearly traced.

Close attention to the functioning of a symbol in a literary text is due to the understanding of the text as a cultural communicative system: in modern studies, a symbol is called a living creation of the new in the guise of the old⁴⁵, scientists note the text-forming function of a symbol⁴⁶.

In literary criticism and linguistics, there are works devoted either to a symbolism of one author as a whole (Muryanov, 1996; Kravchenko, 1994; Ivanyuk, 1997; and other scientists), or to individual symbols in the works of different authors (Gorchak, 2005; Eliseeva, 2004; Elisova, 2006; Magomedova, 1990; Mnih, 2002; Petrichenko, 2004; Rakhimova, 1996; Samodelova, 1992; Samusenko, 2004; Snitko, 2002; Chaginskaya, 1991; and other researchers).

The work of Z. Vasilko (2003) is devoted to the study of the process of symbolizing the meaning of a word on the material of Ukrainian names of

⁴² Маслова В. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста : учебное пособие. Минск, 1997. С. 99.

⁴³ Референция и проблемы текстообразования : сборник научных трудов. Москва : Наука, 1988. С. 119, 127.

⁴⁴ Елисеева А. Символика «вещного» мира в лирике И. Анненского. *Филологические науки*. 2000. № 6. С. 56.

⁴⁵ Колесов В. Язык и ментальность. Санкт-Петербург : Петербургское Востоковедение, 2004. С. 79.

⁴⁶ Солодуб Ю. Текстобразующая функция символа в художественном произведении. *Филологические науки*. 2002. С. 46–55.

fauna in folklore; L. Belekhova (1999, 2002) explores verbal images-symbols at the junction of cognitive and semiotic approaches based on the material of American poetry; the work of a generalizing nature “Symbols of the Ukrainian language” is presented by V. Kononenko (1996) and others.

3. Justification of a linguistic approach to the research of a symbol

According to N. Afanasyeva’s remark⁴⁷, in the existing linguistic studies of a symbol, either its individual features are given (E. Rakhimova drew attention to the repetition of a symbol in the article devoted to the symbolic image “blue / fiery red flower and a swan” in “Kalevala” neoromanticism)⁴⁸, or the sources of the appearance of symbols in the author’s work are revealed.

Such sources can be folklore texts (see the work of E. Samodelova “S.A. Yesenin’s symbolism of color and the wedding poetry of Ryazan region”), myths and philosophical teachings of ancient thinkers (see the works of D. Magomedova “Symbol of “soul” in “The Heavy Lyre” of V. Khodasevich, 1990; E. Chaginskaya “Symbolism of a number in the lyrics of Federico Garcia Lorca”, 1991) or “a purely author’s perception, giving rise to a special intratextual conjugation of nominative and figurative meanings of a word sign”⁴⁹.

Symbols as one of the components of the semantics of an image within the framework of the logical-semiotic framework method proposed by N. Slukhay are analyzed by the author on the basis of the poetry of T. Shevchenko and M. Lermontov. The analysis of the symbolic meanings of the paradigm of the images of the elements of fire, water, earth and air in the works of N. Gumilyov and V. Khlebnikov can be found in the studies of O. Petrichenko, in Russian teletexts – in the dissertation of O. Samusenko. However, these works do not provide criteria for assigning an image or its meaning to a symbol.

In the work of N. Afanasyeva, dedicated to the linguistic study of symbols in the works of M. Tsvetaeva, clear criteria for assigning a word to a symbol are proposed: the immediate surrounding of the word-explicator of a symbol contains a mythologeme and archetypal oppositions (according to Ivanov Vs. Vyach. and V. Toporov), also a symbol has access to the cultural context. The researcher has developed a technique for identifying and analyzing

⁴⁷ Афанасьева Н. Символы как семиотические концепты языковой «модели мира» Марины Цветаевой: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Череповец, 2001. С. 4.

⁴⁸ Рахимова Э. Повторяемость символического образа (голубой / огненно-красный цветок и лебедь) в калевальском неоромантизме. *Филологические науки*. 1996. № 6. С. 23–31.

⁴⁹ Елисева А. Символика «вещного» мира в лирике И. Анненского. *Филологические науки*. 2000. № 6. С. 46.

a linguistic symbol, examples of conceptual analysis of traditional and author's symbols in the language "model of the world" by M. Tsvetaeva are given⁵⁰.

Thus, there are various criteria for highlighting a symbol in a text and approaches to its study. Here is the statement of V. Vinogradov, who also takes the position of the linguistic analysis of a symbol: "<...> a characteristic feature of a symbol is the conditioning of its meaning by the entire composition of a given "esthetic object"⁵¹, that is, a symbol for a scientist is a modus of a lexeme, a word transformed in the context of a given work.

Thus, as A. Potebnya rightly noted, only from the point of view of language the symbols can be put in order⁵².

The first researchers of the poetic language of the symbolists were the poets themselves: V. Bryusov, A. Bely, Viach. Ivanov, I. Annensky⁵³, since, according to V. Vinogradov, "within the framework of modernity, comprehension of the originality of the individual poetic style can be especially acute as a closed system of linguistic means"⁵⁴.

N. Kozhevnikova defines an unevenness of the study of the symbolists' language in connection with the interest of philologists in the works of A. Blok and against this background insufficient attention to the language of his contemporaries. The author of the book "Word usage in the Russian poetry of the XIX–XX centuries" refers to the paper of V. Hoffman "The Language of the Symbolists" as the most competent. To the number of recent studies in this area at the junction of linguistics and literary criticism works by A. Hansen-Loewe can be added: "Art as religion. Poetry of Early Symbolism", "Russian Symbolism: A System of Poetic Motives. Mythopoetic symbolism" and others, in which the most complete bibliography of studies of the poetry of Russian symbolism is presented.

The creative heritage of the Russian symbolists from the point of view of linguistics has been studied from different points of view: dissertations by E. Akastelova (1996), N. Aksarina (2001), Yu. Vishnitskaya (2003), I. Gazheva (2002), A. Kopacheva (2003), T. Korneeva (2001), Yu. Lazebnik (1996), V. Rozsohi (1995), I. Soina (1996) are devoted to the problems of the syntax of symbolist prose and poetry, the peculiarities of the use of

⁵⁰ Афанасьева Н. Символы как семиотические концепты языковой «модели мира» Марины Цветаевой : дис. ...канд. филол. наук: 10.02.02. Череповец, 2001. С. 88–90.

⁵¹ Виноградов В. Избранные труды. Поэтика русской литературы. Москва, 1976. С. 374.

⁵² Потebня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. *Слово и миф в народной культуре* / А. Потebня. Москва, 1989. С. 289.

⁵³ Кожевникова Н. Словоупотребление в русской поэзии начала XX в. Москва : Наука, 1986. С. 4.

⁵⁴ Кожевникова Н. Словоупотребление в русской поэзии начала XX в. Москва : Наука, 1986. С. 4.

complex adjectives, studies of color symbolism, mythologemes, etc. Works by O. Agapkina, P. Bitsilli, A. Grigorash, A. Grishunin, N. Kozhevnikova, E. Kradozhen, L. Krasnova, L. Kurilova, E. Makarenko, S. Nadirov, L. Novikov, T. Petrova, N. Pinezhaninova, Yu. Proklov, V. Solovieva, N. Shanskiy and other scientists are appealed to the issues of innovation in word usage and word formation, the study of emotional vocabulary, metaphors and comparisons in symbolist poetry, etc.

The linguistic features of a symbol as the main, nuclear, element of a work of art in the poetry of the symbolists and the means of its creation, linguistic means of expressing the traditional and author's symbolism of universal symbols are studied in our papers.

CONCLUSIONS

Thus, in a situation of a variety of contexts, the word-explicator of a symbol falls into a different linguistic environment, is filled with a set of attributes and begins to possess a special property – “reflexivity” (G. Vinokur's term), i.e. facing itself. Bringing together words in the text that have long lost the mutual connection that they possessed due to the etymological kinship, or even never had this connection, a poet, as if, discovers new, unexpected meanings in them⁵⁵.

Reflexivity in poetry is more relevant than in prose: in a small text space it is necessary to express maximum meaning, which increases the semantic load of the word. The emergence of new meanings is especially important for a symbol as a “plot gene”, according to M. Lotman (1996), synthesizing and storing them.

Scientists note that one of the features of the functioning of a symbol in the poetic speech of Russian symbolists is its inclusion in the structure of aphorism: A. Bely defines an aphorism as “a bridge to a symbol”⁵⁶. M. Gasparov also draws attention to a similar relationship, saying that, for example, in the works of M. Tsvetaeva, whom researchers rank among the “second conscripts of the symbolic army” and call the “epigone of symbolism”, a thought is most often expressed in aphoristic form, compressed to a symbol⁵⁷.

Thus, any concept can exist in the mind of the author and the researcher and, at the same time, function in a language in which it has its own specific content – primary, influencing both an author and a researcher as users of a language.

⁵⁵ Винокур Г. О языке художественной литературы : учебное пособие для филологических специальностей вузов. Москва : Высшая школа, 1991. С. 30.

⁵⁶ Белый А. Символизм как миропонимание. Москва : Республика, 1994. С. 250.

⁵⁷ Гаспаров М. Антиномичность поэтики русского модернизма. *Связь времен. Проблемы преемственности в русской литературе конца XIX – начала XX в.* / М. Гаспаров. Москва, 1992. С. 9.

The review of approaches to the study of a symbol and its interpretations clearly shows that there is no consensus among scientists, but the material we study – the poetry of Russian symbolists – requires precisely a linguistic foundation that allows us to identify and analyze the meanings of symbols.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of various approaches to the study of symbols in poetic speech. The linguistic approach to identifying and interpreting a symbol in the lyrics of Russian symbolists against the background of cultural and cognitive ones is substantiated, which makes it possible to study the explication of traditional symbolism and individual author's content of the symbol, as well as to highlight the paradigm of meanings of the analyzed phenomenon common to the symbolist worldview based on the poetry of K. Balmont, A. Bely, A. Blok and V. Brusov.

REFERENCES

1. Асоян Ю., Малафеев А. Открытие идеи культуры : опыт русской культурологии середины XIX – начала XX в. Москва : ОГИ, 2001. 344 с.
2. Афанасьева Н. Символы как семиотические концепты языковой «модели мира» Марины Цветаевой : дис. ...канд. филол. наук: 10.02.02. Череповец, 2001. 170 с.
3. Белый А. Символизм. Книга статей. Москва, 1910. 633 с.
4. Белый А. Символизм как миропонимание. Москва : Республика, 1994. 528 с.
5. Винокур Г. О языке художественной литературы : учебное пособие для филологических специальностей вузов. Москва : Высшая школа, 1991. 448 с.
6. Виноградов В. Избранные труды. Поэтика русской литературы. Москва, 1976. 508 с.
7. Гаспаров М. Антиномичность поэтики русского модернизма. *Связь времен. Проблемы преемственности в русской литературе конца XIX – начала XX в.* / М. Гаспаров Москва, 1992. С. 244–263.
8. Елисева А. Символика «вещного» мира в лирике И. Анненского. *Филологические науки*. 2000. № 6. С. 56–66.
9. Елисова М. Универсальный символ «мировое древо» и его образно–речевые парадигмы в художественных текстах Б. Пастернака : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Киев, 2006. 242 с.
10. Кожевникова Н. Словоупотребление в русской поэзии начала XX в. Москва : Наука, 1986. 256 с.
11. Колесов В. Язык и ментальность. Санкт-Петербург : Петербургское Востоковедение, 2004. 240 с.

12. Кравченко Э. Система символов в языке ранней поэзии А. Белого : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Москва, 1994. 202 с.
13. Красикова Е. Семантика символа в языке художественной литературы : на материале русской реалистической прозы конца XIX – начала XX в. : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Москва, 1986. 15 с.
14. Лосев А. Проблема символа и реалистическое искусство. Москва : 1976. 367 с.
15. Лотман Ю. Внутри мыслящих миров : Человек – текст. Семиосфера – История. Москва : Языки русской культуры, 1996. 447 с.
16. Маслова В. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста : учебное пособие. Минск, 1997. 156 с.
17. Маслова В. Лингвокультурология : учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.
18. Маслова В. Homo Lingualis в культуре : монография. Витебск : Издательство УО «ВТУ имени П.М. Машерова», 2004. 214 с.
19. Минералова И. Русская литература серебряного века : Поэтика символизма. Москва : Флинта ; Наука, 2003. 272 с.
20. Минц З. Блок и русский символизм. Литературное наследство. 1980. Т. 92. Кн. 1. С. 98–172.
21. Молчанова Н. Поэзия К.Д. Бальмонта 1890–1910-х гг. : проблемы творческой эволюции : монография. Москва : МПГУ, 2002. 146 с.
22. Потебня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии *Слово и миф в народной культуре* / А. Потебня. Москва, 1989. С. 285–378.
23. Рахимова Э. Повторяемость символического образа (голубой / огненно-красный цветок и лебедь) в калевальском неоромантизме. *Филологические науки*. 1996. № 6. С. 23–31.
24. Референция и проблемы текстообразования : сборник научных трудов. Москва : Наука, 1988. 238 с.
25. Русская литература XX в. : Школы, направления, методы творческой работы. Санкт-Петербург : Logos ; Москва : Высшая школа, 2002. 586 с.
26. Свенцицкая Э. Концепции слова и младшие символисты : монография. Донецк : ДонНУ, 2005. 266 с.
27. Солодуб Ю. Textoобразующая функция символа в художественном произведении. *Филологические науки*. 2002. № 2. С. 46–55.
28. Степанов Ю. Протей : Очерки хаотической эволюции. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 264 с.
29. Сыромля Н. The Explication of the Author's Traditional Symbolism of the Element Fire in the Poetry of the Russian Symbolist Poet

K. Balmont : The Actualization of Zoroastrianism Motives. *Language Art*. Shiraz, Iran, 2019. № 4 (3). P. 103–118. DOI: 10.22046/LA.2019.18. DOR: 98.1000/2476-6526.1398.4.103.12.3.1575.1606
<https://doi.org/10.22046/LA.2019.18>.

30. Усовик Е. Оказиональное слово с символическим значением в сказках М.Е. Салтыкова-Щедрина. *XXIV Зональная конференция литературоведческих кафедр университетов и пединститутов Поволжья. I Конференция филологов Поволжского региона*. Ч. 1: Лингвистика. Тверь, 1995. С. 88–89.

31. Ханзен-Лёве А. Русский символизм. Система поэтических мотивов. Мифопоэтический символизм. Космическая символика. Санкт-Петербург : Академический проект, 2003. 816 с.

32. Шелестюк Е. Символ versus троп : сравнительный анализ семантики. *Филологические науки*. 2001. № 6. С. 50–58.

33. Энциклопедия символизма. Живопись, графика и скульптура. Литература. Музыка. Москва : Республика, 1999. 429 с.

Information about the authors:

Syromlia N. M.,

Ph. D.,

Associate Professor at the Foreign Languages Department
Kyiv National University of Technologies and Design
2, Nemirovich-Danchenko str., Kyiv, 01011, Ukraine

Krasniuk S. O.,

Senior Lecturer at the Foreign Languages Department
Kyiv National University of Technologies and Design
2, Nemirovich-Danchenko str., Kyiv, 01011, Ukraine

METHODOLOGICAL ASPECTS OF COGNITIVE-SEMANTIC DESCRIPTION OF CONCEPT

Soroka T. V.

INTRODUCTION

At the present stage of the development of linguistics, the interest to the problem of speech and the personality of the speaker has led to the development of anthropological linguistics, which studies language in close connection with a person, his consciousness, thinking and spiritual and practical activities. One of the urgent tasks of anthropolinguistics is to define the notion of the picture of the world and the basics of its modeling, as well as to study the language personality. The picture of the world is a holistic, global image of the world, which is the result of all the spiritual activity of a person. Having captured a certain image of the world, which is never a mirror image of the whole world, the picture of the world is a certain vision and construction of the world in accordance with the logic of the worldview.¹ Exploring the picture of the world, it is proposed to distinguish between the linguistic and conceptual picture of the world.

The linguistic (verbal) picture of the world is a set of ideas about the world, a certain way of conceptualizing reality historically-developed in the everyday consciousness of a given language collective and reflected in the language, primarily in semantics and grammatical forms.

The conceptual picture of the world is richer and more varied than the linguistic picture of the world. Its basic units of the former are concepts and conceptual complexes, including images, notions, ideas, setups and evaluations embodied in the language with words and phrases. At the same time, it is postulated that the conceptual (or cognitive) aspect of word meanings reveals knowledge about the world. Lexical meanings, although they relate to the conceptual sphere, are most closely related to words, create a kind of “bridge” from the sphere of thinking to the sphere of language, establish the relationships “concepts – words”.

1. Anthropocentric nature of the phenomenon “language consciousness”

The term “language consciousness” refers to concepts that relate to different but contiguous fields of knowledge: linguistics and psychology.

¹ Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Минск : Тетра Системс, 2004. 256 с.

The convergence of the corresponding concepts, from N. Ushakova's² point of view, should be considered as a very progressive trend. Linguistic and psychological approaches to the study of consciousness are different views on the nature of the transitory relationship between suprasemiotic reality and sign essence in reflective processes.

In order to understand the nature of the interaction of consciousness and language as a practical realization of consciousness, it is necessary to go beyond the limits of individual human thinking, beyond the limits of the human body organization and enter the world of its culture. Indeed, any speech act, although carried out by the neuro-brain system of an individual, is still located within a certain socio-cultural space. Moreover, it becomes, according to N.F. Alefirenko³, a fact of practical consciousness, which, as a result of its objectification by language, turns into language consciousness. The result of this transformation is a set of images of consciousness formed and interpreted with the help of language means.

Saying about "language consciousness", we mean the aspect that is directly related to the processes of speech generation and its perception and through which linguists approach the study of the mentally-linguistic complex of the national conceptual sphere. At the same time, according to V.V. Krasnykh⁴, it is necessary to agree with the thesis that language consciousness cannot be an object of analysis at the time of the processes that implement it. It can be studied only as a product of past, former activity, that is, in its transformed, alienated from the subject of consciousness forms of cultural objects.

For L.S. Vygotsky and, after him, for A.N. Leontiev, consciousness has a linguistic, speech nature. To have consciousness is to possess a language. Proficient in language – proficient in meanings. Meaning is a unit of consciousness (primarily referring to linguistic, verbal meaning). Consciousness in this sense is a sign. Developing the theory of L.S. Vygotsky and A.N. Leontiev, A.A. Leontiev⁵ argues that if language is understood as the unity of communication and generalization as the system of meanings, acting as subject and verbal forms of existence, the "linguistic consciousness", i.e. consciousness considered as indirect meanings is close to understanding of "image of the world" in modern psychology. And this is not accidental, since it is through the image of the world that a person is aware of within oneself he or she perceives the world from the outside; the

² Ушакова Т.Н. Языковое сознание и принципы его исследования. Москва, 2000. С. 13–23.

³ Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. Москва : Гнозис, 2005. 326 с.

⁴ Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.

⁵ Леонтьев А.А. Языковое сознание и образ мира. Язык и сознание: парадоксальная рациональность. Москва, 1993. С. 16–21.

world through the eyes of a person is a view of the world based on the processing that we are able to subject the world enclosed in us. Accordingly, human language is a surface structure in which texts fix the model of the world that we carry in our consciousness, since language itself, as a kind of meaningful system, requires correlation with existence. In principle, it is impossible to construct a sentence from natural language words in such a way that there is no reflection in the presence of the reflected, that is, so that the sign correlates with reality, bypassing its reflection in the human head. Therefore, we can assume that between the actual, real situation and the statement reflecting this reality (the result of speech actions) there is an intermediate stage – the stage of dividing the situation for specific purposes, while the division of reality itself is connected with the thesaurus.

It is also important that language consciousness has many different levels and contains both facts that lie on the surface and those ones hidden very deeply, in other words, consciousness has the depth. At the same time, what is hidden in the depths can be extracted to the surface. Thus, language consciousness is a form of existence of an individual cognitive consciousness of a reasonable person, a person who speaks, a person who communicates, a person as a social being, who has a complex inner world and belongs to a particular culture. Here there is a relationship between consciousness and culture, since consciousness is formed in society, and culture, in turn, is created by society and exists in it. In other words, a human being as phenomenon creates culture, and as individual entering it becomes a person, and in the process of understanding the person develops and improves its specific ability of conscious reflection of reality.

Developing a typology of language personalities in value, behavioral, and cognitive aspects and analyzing the types of discourse in a communication situation, V.N. Karasik⁶ identifies (along with language ability, communicative need, and speech behavior) language consciousness as one of the five aspects in the speech organization of a person, and communicative competence is qualified by him as a manifestation of language consciousness in the choice of means of communication. The scientist's conception is based on the postulate that what happens in certain ethnic and social frameworks, the awareness of identity is fixed in the language consciousness, which is divided into relevant verbalized fragments of understanding reality, allowing for ethno-cultural, socio-cultural and personal-cultural dimensions.

Language consciousness is considered an integral part of the communicative consciousness, which, in turn, is considered as an integral component of the cognitive consciousness of the nation. Communicative

⁶ Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.

consciousness is defined as a set of communicative knowledge and communication mechanisms that provide the entire complex of human communicative activity.

The position of researchers undoubtedly confirms the anthropocentric nature of the phenomenon of language consciousness, since mental structures do not exist independently, and the actions of the subject itself are included in the resulting image of the world. However, language consciousness is not only anthropocentric, but also ethnocentric, since the image of the world changes from one culture to another, and as a result, there are no two identical ethnolinguocultures and images of the world. Since the worldview of each nation is based on its own system of individual's values, social stereotypes, cognitive schemes, etc., human consciousness is always ethnically conditioned. The ethno-socio-cultural factor is revealed, in particular, in the nationally-ethnic features of the way of forming and formulating thought. Obviously, this process is largely "unconscious" in nature, since the system of consciousness itself is most likely determined by ethnic stereotypes of behavior and is not recognized by each individual carrier of culture, that is, it belongs to the collective unconscious of this nationally-linguistic-cultural community (in terms of V.V. Krasnykh). However, it is this particular system of consciousness, or image of the world, that influences the behavior of representatives of a particular community and determines it.

Naturally, with the common structure of the human mental-linguistic complex, each of its hypostases (consciousness, thinking, and language) can manifest itself differently in different language personalities and different ethnic communities. The consciousness responsible for storing, ordering and evaluating the information results obtained by thinking is related both to the logic embodied in the structure and content of units and categories of a particular ethnic language.

2. Concept as a basic notion of cognitive linguistics

Cognitive linguistics in Ukrainian and foreign linguistics has established itself as a science that emerged at the intersection of Cognitology (the science of knowledge), Cognitive psychology (the psychology of cognition), Psycholinguistics and linguistics, and studies the mechanisms of language knowledge and the mechanisms of knowledge representation in language⁷.

The tasks of Cognitive linguistics should be defined as an attempt to understand the following:

1. The role of language in the processes of cognition and comprehension of the world.

⁷ Иванова Л.П. Курс лекций по общему языкознанию : научное пособие. Киев, 2006. 312 с.

2. Language knowledge in the procedures of obtaining, processing and transmitting information about the world.

3. Processes of conceptualization and categorization of knowledge, description of means and methods of language categorization and conceptualization of cultural constants.

4. Description of the system of universal concepts that organize the concept sphere and are the main rubricators of its division.

5. The problem of the linguistic picture of the world⁸.

In this regard, the current stage of the study of language data is characterized by a new level of understanding the problems of verbal realization of national worldviews, combining cognitive and linguoculturological paradigms on a single methodological basis, developed in line with the anthropological direction of scientific knowledge. The unit of description of the picture of the world is the concept.

In modern science, according to N.V. Sluhay⁹, there are three main approaches to the analysis of the concept. These include: 1) system-language, based on the understanding of the concept in the totality of their language settings in the axis system of syntagmatics, paradigmatic and associative relationships that allows to identify typical propositions, in the center of which there is a concept (G.P. Djindjolia¹⁰); 2) denotative, which focuses on the description of the extra-linguistic correlate of the proposition (A.D. Koshelev¹¹), and 3) significative, in which this phenomenon is comprehended in a comparative aspect by analyzing its significative field, or through a simplified grid of universals of binary, ternary, quaternary, and similar systems (A. Wierzbicka¹²), either in a complex of encyclopedic and linguistic components (S.G. Vorkachev¹³), or in the unity of the profane, secular and mythological meanings (L.G. Panova¹⁴).

⁸ Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Минск : Тетра Системс, 2004. 256 с.

⁹ Слухай Н.В. Основные направления осмысления культурно-языкового феномена «концепт» в современной русистике. Русское слово в мировой культуре. Санкт-Петербург, 30 июня – 5 июля 2003 г. *Концептосфера русского языка: константы и динамика изменений*. Санкт-Петербург : Политехника, 2003. С. 290–298.

¹⁰ Джинджолия Г.П. Концептосфера глагола «любить» в русском языке. *Когнитивные стратегии языковой коммуникации*. Симферополь, 1998. С. 83–85.

¹¹ Кошелев А.Д. О языковом концепте долг. *Логический анализ языка. Языки этики*. Москва, 2000. С. 119–124.

¹² Вежицкая А. Сравнение – градация – метафора. Теория метафоры. Пер. С англ. Москва : Прогресс, 1990. С. 133–152.

¹³ Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 65–72.

¹⁴ Панова Л.Г. Грех как религиозный концепт (на примере русского слова «грех» и итальянского «рессато»). *Логический анализ языка. Языки этики*. Москва, 2000. 131 с.

The existing approaches to understanding the concept in linguistics are reduced to linguo-cognitive and linguo-cultural understanding these phenomena.

Linguo-cognitological studies have a typological orientation and focus on identifying common patterns in the formation of mental representations. In general, they are oriented semasiologically: from meaning (concept) to language (means of its verbalization).

An extended interpretation of the definition of “concept” is recorded in the Short Dictionary of Cognitive Terms: “Concept (in cognitive linguistics) is a term that serves to explain the units of mental or psychic resources of our consciousness and the information structure that reflects the knowledge and experience of a person; an operational content unit of memory, mental lexicon, conceptual system and language of the brain (*lingua mentalis*), the entire picture of the world reflected in the human psyche”¹⁵.

In the context of speech activity, verbal forms are considered as a specific means of fixing the content of mental images in language that is why language is defined as an indirect form of reflection of reality¹⁶.

The study of the human factor in language requires an emphasis on the fact that, in comparison with language, thinking is richer in its content. The process of thinking consists in the formation of new connections between different ideas and concepts; it is characterized by a constant “fluidity”. Words are more stable, more conservative than concepts, and in this sense less adequately reflect the process of development of reality. So, the Russian word *house* existed in the Indo-European proto-language. Over thousands of years, the shape of the house has changed enormously – from a primitive hut to a modern high-rise building, but the house sound complex itself says nothing about these changes¹⁷. In this regard, it seems appropriate to state the fact that the notion *concept* corresponds to the idea of those meanings that a person operates in the processes of thinking and that reflect the content of the results of all human activity and the processes of cognition of the world in the form of certain “quanta of knowledge”¹⁸.

The study of the nature of the concept in cognitive linguistics is of paramount importance. Any attempt to understand its essence leads to the realization of the fact of the existence of a number of related concepts and terms, which can be represented in the form of a quadriadum – *the key word*

¹⁵ Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова и др. Москва : МГУ, 1996. 246 с.

¹⁶ Houdé O., Kayser D., Kœnig O. éd. Vocabulaire de sciences cognitives. Paris : P.U.F., 1998. 435 p.

¹⁷ Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира / Б.А. Серебренников и др. Москва, 1988. 216 с.

¹⁸ Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова и др. Москва : МГУ, 1996. 246 с.

of culture – concept – notion – meaning. The problem of their differentiation is very controversial in modern theoretical linguistics.

In the works of A. Wierzbicka^{19; 20}, the concept is often used as a synonym for the term *key word of culture*, but we believe that these are different phenomena. The main thing that separates them is that the concept arises as a nuclear structure, comparable to the inner form of the word, and then “grows” with all new meanings. A limited number of concepts with small variations function in all cultures, and their frequency does not play a role²¹, since they do not disappear, changing their relevance at different stages of the cultural development of any society.

These or other concepts are not represented in the minds of all native speakers, the associations caused by the concept do not always carry a bright cultural colour, concepts are not used figuratively in speech.

Keywords are specific to each national culture. They have the following characteristics: 1) fame and representation in the minds of native speakers; 2) high sense and semantic load; 3) the ability to evoke cultural associations in native speakers of a given language; 4) the ability to be used figuratively in speech; 5) high frequency (the criterion introduced by A. Wierzbicka). The key word of culture does not close the meanings as a concept, does not entail a chain of associations behind the notional meaning. A keyword has a stable plan of expression, in contrast to a concept, the verbalization of which implies a high degree of variability.

The activity of words characterized by the degree of use in their unchanged form is very relevant for the qualification of them as key words (cf., for example: “The Caucasus as a key word of culture in the Russian language consciousness” in the studies of L.P. Ivanova²²).

The concept, according to V.V. Krasnykh²³, requires a higher level of abstraction, it is a kind of “idea”, “notion”. However, the correlation of a *concept* with a *notion* needs the following clarification: in fact, these terms are very close, but the basis of a notion is logical, rational, and the basis of a concept is sub-logical.

At the same time, the content of concept includes the content of a naive concept, but is not limited to it, since it covers all the many pragmatic elements of the name, which are manifested in its compatibility. And the

¹⁹ Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Пер. с англ. А.Д. Шмелева. Москва : Языки славянской культуры, 1999. 780 с.

²⁰ Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. Пер. с англ. А.Д. Шмелева. Москва : Языки славянской культуры, 2001. 288 с.

²¹ Иванова Л.П. Курс лекций по общему языкознанию : научное пособие. Киев, 2006. 312 с.

²² Иванова Л.П. Кавказ в русском языковом сознании XIX–XX столетий. Киев : Изд. дом Дм. Бураго, 2004. 110 с.

²³ Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.

compatibility of the name reflects both logical and rational connections of its designation (denotation) with others, and illogical, irrational, reflecting the emotional and evaluative perception of the world by a person.

If notions are sets of known and necessary features of certain objects, then concepts, according to V.A. Maslova²⁴, are not any notions, but only the most complex and important of them, without which it is difficult to imagine this culture. These are mental national-specific formations, the content plan of which is all the totality of knowledge about these objects (essential and non-essential features), and the plan of expression is the totality of linguistic means (lexical, phraseological, paremiological, etc.). In other words, a concept is a unit of culture, and a notion is a unit of science, for example, the notion of a tree in Biology and the concept of a “tree” in culture. The main thing that distinguishes a concept from a notion is the amount of formative knowledge and the emphasis of research placed on them.

Considering the terms “concept” and “meaning”, it should be emphasized that they also do not correspond to each other. These linguistic phenomena are considered in different systems of relations: a meaning – in the system of language, a notion – in the system of logical relations and forms, a concept is realized in its notional meanings. A concept does not directly arise from the meaning of the word, but is “the result of the collision of the dictionary meaning of the word with the individual and national experience of a person”. Suggested connects linguistic, cognitive and mental plans: from a minimum of “the closest meaning of a word” to the broad cultural and historical background associated with the “further word-meaning” (after A.A. Potebnya). In other words, “immediate meaning” serves as an inner form of representation of “further meaning”, a way of linguistic objectification of intellectual and emotional content.

The concept is a relatively stable and steady cognitive “cast” from the object of reality, since a concept is connected to the world more directly than a meaning. The word always expresses only a part of the concept by its meaning. In our study, the point of view is adopted, according to which meanings construct a concept, “closing” and accumulating in its “layers” in the process of development.

The psycholinguistic interpretation of a concept presents it as a basic perceptual-cognitive-affective formation of a dynamic nature that spontaneously functions in the cognitive and communicative activity of an individual, obeying the laws of human psychic life and, as a result, differing in a number of parameters from notions and meanings as products of scientific description from the standpoint of linguistic theory.

What is important in the psycholinguistic approach is that a concept is considered not as a “hopelessly frozen entity”, but as a structure prone to dynamic modifications: concepts expand, merge, that is, undergo

²⁴ Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Минск : Тетра Системс, 2004. 256 с.

transformations²⁵. American anthropologist K. Hardy²⁶, offering an extremely productive concept phenomenon for psycholinguistics, noted its possibility to be a component of the processes of generating meaning, which are integrated into the dynamic processes of thinking, actively stimulating new connections, associations, a new mental (self)organization.

According to N.N. Boldyrev²⁷, a concept can be based on knowledge of different degrees of abstraction and formats: 1) *concrete and sensual image* (concrete phone); 2) *representation* (mental picture as a generalized sensual image, such as a phone at all); 3) *scheme* – a mental sample of an object or phenomenon having a spatially-contour character (geometric aspect of the submission, the general outlines of something, for example, a house, a human figure, mechanical trajectory); 4) *notion* – a concept containing the most common, essential attributes of an object or phenomenon, its objective, logical design features (notion is a concept devoid of secondary characteristics, from the standpoint of logical analysis); 5) *prototype* – a categorical concept, which gives an idea about a typical member of the definite category (a typical representation of a car or of a politician, etc., it is the rationale for the conceptualization, segregating something typical on the basis of experience); 6) *propositional structure*, or *proposition* – a model of a certain area of experience, in which elements (arguments and connections between them) are isolated, their characteristics are given; this is a generalized logical model of relations, reflected in deep grammar; 7) *frame* – a three-dimensional multicomponent concept that represents a “package” of information, knowledge about a stereotypical situation, a *frame* is a two-level structure consisting of vertex nodes that contain constant data for a certain situation, and terminal nodes, or slots, filled with data from a specific situation, for example, the “theater” frame includes the vertex nodes “ticket office”, “stage”, “auditorium”, “performance”, etc., and terminal nodes, for example: “queue at the ticket office of a particular theater, impressions associated with this event in which I took part”; analyzing the second-level frames (nested frames, or subframes), we restore the situation as a whole; 8) *scenarios*, or *scripts* – dynamically presented frames, a sequence of stages, episodes unfolding in time (for example, a visit to the theater); 9) *gestalt* – a conceptual structure, a holistic image that combines sensory and rational components in their unity, as a result of an undifferentiated perception of the situation, the highest level of abstraction: non-discrete, unstructured knowledge.

²⁵ Привалова И.В. Итеркультура и вербальный знак (лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации). Москва : Гнозис, 2005. 472 с.

²⁶ Hardy C. Networks of Meaning: A Bridge between Mind and Matter. Westport, Conn. : Praeger, 1998. 217 p.

²⁷ Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика. Тамбов, 2000. 130 с.

The lack of a single definition of a concept is due to the fact that its structure includes, in addition to the conceptual basis, a socio-psycho-cultural part, which is not so much thought by a native speaker as experienced by oneself.

The object of linguo-culturological research is the correlation of language and culture, which is manifested in the ways of linguistic expression of ethnic mentality. The interest of scientists here is focused on the study of the specific in the composition of mental units and is aimed at accumulating and systematizing the description of the distinctive semantic features of specific cultural concepts. Linguoculturological studies are oriented more onomasiologically and go from the name of the concept to the totality of the meanings it nominates²⁸.

When considering a concept, Yu.S. Stepanov²⁹ pays great attention to the cultural aspect, according to which the whole culture appears as a set of concepts and relations between them. Under a concept in the original interpretation, set out in the work “Constants. Dictionary of Russian culture: Research experience”, the scientist understands the phenomenon of the same order as a notion, and considers it as “a bunch of culture in the human mind <...> that’s how culture enters the mental world of a human being”, and that “by means of what a human being <...> oneself enters the culture, and in some cases influences it”. However, in his subsequent linguistic studies, Yu.S. Stepanov argues that a concept of culture is understood as a phenomenon related to a notion, but different from it in content, form and sphere of existence. The sphere of a concept is the mental world, not logic, but culture in any of its areas. Its form is not a scientific term, but a word or phrase of a common language. The internal content of a concept is understood as the property of the whole society.

If we take into account the fact that cultural reality embodies mainly the phenomenological (objectified) sphere of semantic space, then mentality acts as a sphere of consistently reproducible and translatable cognitive mechanisms, in which the semantic and axiological structures of this very cultural reality are formed. Therefore, based on the above, a concept is represented as the main cell of culture in the mental world of a person.

Revealing the specific features of the phenomenon of *mentality*, V.V. Kolesov³⁰ notes that it is “a worldview in the categories and forms of the native language, combining in the process of cognition the intellectual, spiritual and volitional qualities of the national character in its typical manifestations”. The main unit of mentality, according to the scientist, is the concept of this

²⁸ Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2004. 236 с.

²⁹ Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры : Опыт исследования. Москва : Языки русской культуры, 1997. 824 с.

³⁰ Колесов В.В. Жизнь происходит от слова <...>. Санкт-Петербург : Златоуст, 1999. 368 с.

culture, which within the boundaries of the verbal sign and the language as a whole appears in its content forms as an image, notion and symbol. For our scientific research, it is especially important to recognize the role of the trinity – an image, notion and symbol. The analysis of the mentioned forms will be optimal for the completeness of establishing the semantic scope of linguo-cultural concepts by means of highlighting the following components:

- notional, reflecting the characteristic and definitional structure of concepts;

- figurative, fixing cognitive metaphors that support the analyzed concepts in the linguistic consciousness of speakers;

- significant, determined by the place which the names of concepts occupy in the lexical and grammatical systems of specific languages.

In the totality of its components, which have a certain cipher, a concept cannot be simple; any element of it must be explained by another element.

Linguo-cognitive and linguo-cultural approaches to understanding a concept, according to V.I. Karasik's viewpoint³¹, are not considered mutually exclusive: a concept as a mental formation in the consciousness of an individual is an exit to the concept sphere of society, i.e. to culture, and a concept as a unit of culture is a fixation of collective experience, which becomes the property of the individual. These approaches differ in their vectors in relation to the subject: the linguocognitive concept represents the direction from individual consciousness to culture, and the linguocultural concept is the direction from culture to individual consciousness.

V.G. Zusman³² rightly notes that “a concept is a micromodel of culture, and culture is a macromodel of a concept. The concept generates culture and is generated by it”. Consequently, the concept existing in the culture and reflected in the linguistic consciousness of a person develops and, as a result of its existence, acquires a cultural content.

The process of understanding and choosing the definition of a concept is important for us, because depending on what is considered to be the object of research. The methodology of its modeling should be built, as well as the boundaries, composition, and means of formal display should be determined.

Synthesizing the above interpretations, we take as a basis the understanding of a concept as a mental formation in the collective linguistic consciousness of representatives of ethnic culture. It is defined by a number of its verbal realizations and revealed in terms of content by a variety of nationally-specific semantic meanings.

³¹ Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.

³² Зусман В.Г. Концепт в культурологическом аспекте. *Межкультурная коммуникация*. Нижний Новгород : Деком, 2001. С. 38–53.

Sharing the point of view of most researchers (N.D. Arutyunova³³, A. Wierzbicka³⁴, Yu.S. Stepanov³⁵, F. Rastier³⁶, etc.), we consider the word to be a proper form of the concept.

The concept is related to the word, but it is more specific both in the plan of expression (which is practically static) and in the plan of content. The word has grammatical categories that do not extend to the concept. Being fixed in the dictionary, the word is enclosed in the framework of its meanings, which are clearly defined. When it comes to a synonym, it is already a different word, although close in meaning.

E.S. Kubryakova³⁷ believes that the organization of the internal lexicon as an ordered, structured linguistic picture of the world is based on the centrality of the word, because it is the word that gives access to different structures of knowledge – both verbal and nonverbal. The word serves as a connecting vector from sensory perception to activity, since the meaning reflects the results of the previous cognitive (thinking) activity of a person. In their totality, words unfold before us a certain picture of the world as a result of categorization, which is present in the consciousness of a person.

The movement from thought to a word is subordinated to the development of a whole system of components that provide a sensory reflection of real reality in consciousness, which is manifested in the conceptual system, in the formation of the idea of a speech message.

In each language unit, the individual properties of the object seen by a person are combined in a peculiar way, which can be represented as the result of the conceptualization carried out by the subject in the process of cognition of reality. Therefore, the word by its roots is bonded with the knowledge of reality and reflects them in a variety of ways. The meaning of the word in full, in fact, is inexhaustible, since the actual sense of each word is determined, in the end, by all the richness of the moments existing in consciousness related to what is expressed by this word. It follows that the meaning of the word expressing the concept is not equal to the semantic content of the concept, which is much broader due to the layered structure of the concept, which is able to absorb the cultural experience of the people as a whole and the individual in particular. That is why cognitive scientists

³³ Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык : к проблеме языковой «картины мира». *Вопросы языкознания*. 1987. № 6. С. 3–19.

³⁴ Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Пер. с англ. А.Д. Шмелева. Москва : Языки славянской культуры, 1999. 780 с.

³⁵ Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры : Опыт исследования. Москва : Языки русской культуры, 1997. 824 с.

³⁶ Rastier F. La sémantique des textes – concepts et applications. *Hermes : Journal of Linguistics*. 1996. № 16. P. 15–37.

³⁷ Кубрякова Е.С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем. *Язык и структуры представления знаний*. Москва : ИНИОН РАН, 1992. С. 4–38.

emphasize the importance of knowing the deep meaning, which is potentially present in the meaning as an element of its content, unfolding in the semantic network of the cultural content of the concept.

Concepts are heterogeneous in terms of the designation of objects. On the one hand, we can distinguish the abstract concepts of “soul”, “fate”, “truth”, on the other hand, the concepts of artifacts: “house”, “bell”, concepts – ideas about a person – “fool” and “God’s fool”. Concepts can only be abstract entities, objects are not signs of concepts. One can agree with this argument, but “matryoshka”, as V.I. Karasik³⁸ notes it is not just a painted toy carved out of wood, but also a lot of experienced associations that arise in people familiar with traditional Russian folk culture. No matter how contradictory, at first glance, the notion “object concept” may be, we believe that it has a right to exist if in the linguistic consciousness a certain object is associated with culturally-significant semantic series. In our understanding, the conceptual picture of the world should initially be formed by “subject” concepts, and then by abstract entities. Objects form the substance of the world. They are the most visual, specific, and can be easily fixed and formalized. It is the process of fixing and forming the “subject” concept that provides for its detailing and structuring, taking into account specific features.

Z.D. Popova and I.A. Sternin³⁹ point out that specific system-language factors regulate the possibility of expressing certain concept features, taking into account its partial form. Taking into account this feature in the analysis of the concepts that appear in our study as nouns, we draw to consideration, for example, such parts of speech as adjectives, verbs, adverbs, are bound with nouns by semantic relations.

Following N.D. Arutyunova⁴⁰, the verbalizers of the concepts include etymology of words, synonymy, antonymy, the circle of compatibility, typical syntactic positions, semantic fields, assessments, figurative associations, metaphors, phraseology, language patterns. In other words, the paradigmatic and syntagmatic connections of the concept verbalizers create a sphere of their implementation that is individual one for an each concept. The means of linguistic representation of concepts can also include definitions, semes, utterances, texts, and sets of texts. Based on this data, one can reconstruct a concept.

The meanings of concept are traced at the level of etymology, then at the level of its fixation in the language (the meanings in which the word denoting it is recorded in dictionaries) and, finally, since the concept is usually recreated on the trail left in classical exemplary texts, the most

³⁸ Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.

³⁹ Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж : Воронежский ГУ, 2000. 30 с.

⁴⁰ Арутюнова Н.Д. Понятие судьбы в контексте разных культур. Москва : Наука, 1994. С. 3–4.

valuable observations can be made by studying its manifestations in the artistic speech of great writers, because their works are the living environment for the development of the concept.

Thus, concepts, acting as basic, supporting linguistic elements, unite representatives of a certain linguocultural community, providing a basis for mutual understanding between them through a set of potential conceptual meanings, in which the spirit of the people is embodied. The designation of a concept with a word allows one to define it as a phenomenon, a means of representing a cultural theme in a text.

CONCLUSIONS

The theoretical approach to the object of research has allowed to formulate conclusions. The term “language consciousness” refers to a set of images materialized by language signs. The term emphasizes the union, the fusion of the main components of speech activity: mental and linguistic elements. The carrier of language consciousness is a language personality, that is, a person who exists in the language space – in communication, in the meanings of language units and the meanings of texts, in the stereotypes of behavior recorded in the language, which, in turn, binds people into an ethnic community through concepts. The monitoring nature of language consciousness in cognitive processes allows to say about it as an ethno-linguistic and cultural phenomenon, in which the national image of the world is reflected.

In modern science, there are three main approaches to the analysis of concept. These include: system-language, denotative, and significative. The existing approaches in linguistics are reduced to linguo-cognitive and linguo-cultural understanding of these phenomena. In the linguo-cognitive direction, the concept is defined as a global thinking unit, an ideal entity that is formed in the human mind. The concept is recognized as the main unit of linguo-culturology and is considered as a multidimensional culturally-significant socio-psychic formation in the collective consciousness, defined in one or another language form. In the concept – the basic unit of culture – there are significant, figurative and conceptual sides. A review of modern linguistic researches has shown that knowledge formats of varying degrees of abstraction can stand behind the concept.

The prospect of research is to use the results for pragmatics study for fundamental investigation of conceptual paradigms of the Ukrainian, English and French language societies.

SUMMARY

The article is focused on the methodological aspects of cognitive-semantic description of concept. Besides, the paper focuses on the problems of modern linguistics in correlation with the culture and language, the picture of the world and language. The question of determining the term “language consciousness” is considered. Linguocognitive and linguocultural approaches to understanding

concept are justified. The structure of concept and its definitions existing in modern science are analysed. The phenomenon “concept” is separated from contiguous notions and terminological synonyms. Based on the forming meanings the content of concepts is designated.

REFERENCES

1. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. Москва : Гнозис, 2005. 326 с.
2. Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык : к проблеме языковой «картины мира». *Вопросы языкознания*. 1987. № 6. С. 3–19.
3. Арутюнова Н.Д. Понятие судьбы в контексте разных культур. Москва : Наука, 1994. С. 3–4.
4. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика. Тамбов, 2000. 130 с.
5. Вежицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. Пер. с англ. А.Д. Шмелева. Москва : Языки славянской культуры, 2001. 288 с.
6. Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Пер. с англ. А.Д. Шмелева. Москва : Языки славянской культуры, 1999. 780 с.
7. Вежицкая А. Сравнение – градация – метафора. Теория метафоры. Пер. с англ. Москва : Прогресс, 1990. С. 133–152.
8. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 65–72.
9. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2004. 236 с.
10. Джинджолия Г.П. Концептосфера глагола «любить» в русском языке. *Когнитивные стратегии языковой коммуникации*. Симферополь, 1998. С. 83–85.
11. Зусман В.Г. Концепт в культурологическом аспекте. *Межкультурная коммуникация*. Нижний Новгород : Деком, 2001. С. 38–53.
12. Иванова Л.П. Кавказ в русском языковом сознании XIX–XX столетий. Киев : Изд. дом Дм. Бураго, 2004. 110 с.
13. Иванова Л.П. Курс лекций по общему языкознанию : научное пособие. Киев, 2006. 312 с.
14. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.
15. Колесов В.В. Жизнь происходит от слова <...>. Санкт-Петербург : Златоуст, 1999. 368 с.
16. Кошелев А.Д. О языковом концепте долг. *Логический анализ языка. Языки этики*. Москва, 2000. С. 119–124.
17. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.

18. Леонтьев А.А. Языковое сознание и образ мира. Язык и сознание : парадоксальная рациональность. Москва, 1993. С. 16–21.
19. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова и др. Москва : МГУ, 1996. 246 с.
20. Кубрякова Е.С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем. *Язык и структуры представления знаний*. Москва : ИНИОН РАН, 1992. С. 4–38.
21. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Минск : Тетра Системс, 2004. 256 с.
22. Панова Л.Г. Грех как религиозный концепт (на примере русского слова «грех» и итальянского “*peccato*”). *Логический анализ языка. Языки этики*. Москва, 2000. 131 с.
23. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж : Воронежский ГУ, 2000. 30 с.
24. Привалова И.В. Итеркультура и вербальный знак (лингво-когнитивные основы межкультурной коммуникации). Москва : Гнозис, 2005. 472 с.
25. Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира / Б.А. Серебренников и др. Москва, 1988. 216 с.
26. Слухай Н.В. Основные направления осмысления культурно-языкового феномена «концепт» в современной русистике. Русское слово в мировой культуре. Санкт-Петербург, 30 июня – 5 июля 2003 г. *Концептосфера русского языка: константы и динамика изменений*. Санкт-Петербург : Политехника, 2003. С. 290–298.
27. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры : Опыт исследования. Москва : Языки русской культуры, 1997. 824 с.
28. Ушакова Т.Н. Языковое сознание и принципы его исследования. Москва, 2000. С. 13–23.
29. Hardy C. *Networks of Meaning: A Bridge between Mind and Matter*. Westport, Conn. : Praeger, 1998. 217 p.
30. Houdé O., Kayser D., Kœnig O. éd., *Vocabulaire de sciences cognitives*. Paris : P.U.F., 1998. 435 p.
31. Rastier F. La sémantique des textes – concepts et applications. *Hermes : Journal of Linguistics*. 1996. № 16. P. 15–37.

Information about the author:

Soroka T. V.,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Philology
Ismail State University of Humanities
12, Repin str., Izmail, Odesa region, 68600, Ukraine

**ПРАГМАТИКА ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В РОМАНІ
Р. ІВАНІЧУКА «ТОРГОВИЦЯ»**

Стовбур Л. М.

ВСТУП

Вивчення стилістичних особливостей лексичного складу української мови на синхронному зрізі зумовлюється не лише потребою добору зі стилістичною метою окремих найхарактерніших лексичних категорій, а й загальним завданням виділення провідних типів лексико-стилістичних співвідношень, процесів, які є визначальними для стилістичної специфіки лексичного складу української мови певного історичного періоду.

Зображенню одного з таких історичних зрізів нашої історії присвячено роман Р. Іванічука «Торговиця». Художній світ прози Р. Іванічука моделює знання суспільно-культурного досвіду: світоглядні уявлення українців, їх прагнення бути вільними, орієнтацію на націоналізацію особистості (націоналізацією є національна цивілізація й національна освіта), вхід українства до світу європейського життя і до сфери найбільш передових здобутків усього людства, до взаємної цивілізації.

Різномасштабні стилістичні класифікації лексики враховують усі можливості її стилістично й стилістично зумовленого використання, тому що стилістичне забарвлення мови полягає не лише в розкритті експресивного та емоційного забарвлення лексичних одиниць, а й у доборі засобів, що вказують на сферу суспільного вжитку мовного факту.

Як лексичні, так і стилістичні одиниці, що використовує автор для передання ідейно-тематичного задуму своїх творів, різноманітні. Оригінальність стилю мови твору Р. Іванічука «Торговиця» є засобом реалізації індивідуально-авторської концепції світобачення та світовідчуття, розкриття внутрішніх характеристик художніх образів, персонажів, чому сприяє, безсумнівно, використання лексичних засобів стилістики (онімів, діалектизмів, архаїзмів, okazionalizmів, синонімів, антонімів тощо).

1. Онімний простір роману

У Р. Іванічука власні назви стають потужним виразовим і характеристичним засобом, набувають високої прагматичної наснаги. Письменник добирає імена своїм персонажам, уже обміркувавши їх

характер та особливості, знаючи їх роль у розвитку сюжету. Першим, що характеризуємо, читаючи твір, є онімні лексеми: антропоніми, топоніми, гідроніми тощо. Кожен із цих класів специфічної лексики має свій поділ на підгрупи.

Антропоніми:

– власні жіночі імена: *Яка ж ви, Парасочко, файна!*¹; *Ти теж гарна, Анничко*, – *погладив її по плечу професор*;

– власні чоловічі імена: *Певне, Малгося вам недолила*, – *спробував зажартувати Олесь, проте Гаврилко на жартівливий тон не спокусився й мовив із безнадією в голосі*.

Ужив письменник у романі й образи та імена відомих діячів культури, історії (артистів, музикантів, письменників тощо):

– імена та прізвища: *У жовтні колишній провідник ОУН Володимир Тимчій-Лопатинський перебрався через Сян до Кракова, а у грудні із своїм бойовим загоном вернувся на окуповану соєтами територію, щоб підняти у Львові повстання* ;

– прізвища: *Пан Станіслав дитинно любив Криворівню, Черемош, Ігрець та Писаний Камінь: він не переставав тужити за тим дивовижним, оточеним піднебесними верхами селом, яке називав українською Швайцарією, а ще карпатськими Атенами, бо ж коли літував там Іван Франко*, – *з'їжджалися до Криворівні на люфт, щоб наблизитися до великого письменника, і Коцюбинський, і Хоткевич, і Гнатюк*, навіть одного разу завітала до *Франка Леся Українка* по дорозі до Буркута на цілющі води;

– псевдоніми: *Письменниця Дарина Макогон*, яка прибрала собі епатажний літературний псевдонім *Ірина Вільде* – в перекладі з німецької – *Дика*, *взяла Сальомею під руку й, підвісиви голову бо ж була набагато нижчою, приглядалася до неї, немов хотіла переконатися, чи відтоді, як побачила її вперше на похороні Андрія Чайковського, не зблякла дивовижна семітська врода жінки, й задоволена, що дружина популярного в Місті мецената Корнеля Геродота не втратила своєї зваби, заговорила приязно й безпосередньо, як до близьких сусідів через паркан, повертаючи голову то до Сальомеї, то до пана радника, який ішов за ними кроком позад*.

Автор роману послуговується поєднанням літературно-художніх антропонімів з апелятивом, який уже фіксує певну інформацію, наприклад: *Однак це йому не вдалося: з двору наріжного будинку, в якому мешкав молодий гімназійний професор–германіст Леопольд Тарновецький*, *скрадливо відчиняючи хвіртку, щоб не зарипіла, вийшла найвродливіша красуня в Місті панна Оксана Москалівна* – *з в'юнким волоссям медового кольору, з круглими персами, розділеними глибоким*

¹ Іванчук Р. Торговиця. Київ : Ярославів Вал, 2012. 275 с.

жолобком, який збігав у пазушку, певне, досягав пупка, а потім, перестрибнувши його, занурювався в кучеряву хащу й там пропадав, проникнувши крізь осоковий проріз у солодке провалля....

Апелятив може вказувати на соціальне становище персонажа: **Пані Ірина**, від нервової напруги втомлена, дрімала, а **пан Станіслав** не міг позбутися згадок про пережите в тюрмі; віросповідання: *Й він з просвітленою душею звернув униз возовою вуличкою до Кляштора, щоб вибратися з торговицької тісноти на берег Пруту – до цісарської вілли «Ядвіга», біля якої багато літ тому вперше побачив її, юдейку Сальомею з довгою косяю й багаттям каштанового волосся над відкритим чолом тощо.*

Авторські неологізми, що застосовуються в називанні персонажа, зазвичай несуть семантичне навантаження. У Р. Іваничука є персонажі з незвичним антропоніміконом: *Тож розпізнавали одне одного за прозвиськами, які виліплювались із часто вживаних кожним мешканцем словечок польського, німецького чи то єврейського походження – і так хтось ставав Думенкофом, Прошенаном, Цумбайшпелем, а пан Зеник, який працював диктором на радіовисильні, що на Баторого, й володів оксамитовим баритоном, був перечулено чемним з жінками: вітаючись з ними, він прикладав праву руку до грудей і солодко вимовляв «Цілую ручки, прошу пані», й за голос, який звучав щоранку в радіоприймачах, та й за чемність так і прозвали його на Пісковій.*

Вибір імені для персонажа – важливий момент у процесі роботи автора над художнім твором, бо ім'я актуалізує авторське спрямування тексту на читацьку співучасть і співпереживання. Необхідність постійного вживання імені забезпечує йому можливість різноманітних контекстів. Ім'я нероздільне з дійовою особою, сприймається й асоціюється з нею, вказує на предмет позначення та є його характерологічним представником. Імена і прізвища розкривають історію роду, впливають на життя й долю людини, відображають внутрішній світ особистості. *Й стала пані Емілія вірною женою Антошка. Та все ж вони обоє, незважаючи на національну толерантність, залишалися кожне для себе тими, ким мати народила. Емілія – ім'я, що має декілька варіантів свого походження. Згідно з однією версією, в перекладі з латинської мови воно означає «сильна», «старання». За іншою версією, значення імені Емілія в перекладі з давньоримського звучить як «суперниця»².*

² Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей : словник-довідник / ред. В.М. Русанівський; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. 3-тє вид., випр. Київ : Наук. думка, 2005. С. 122.

«Добрий той, хто прожив у милосерді й любові, хто живота свого не жалів за друга своя. А я грішний», – спокійно відказав Геродот, не дивлячись ні на Гаврилка, ні на Олеся, лише в бік Студентського парку, ніби саме там, у липовій тіняві, таїлася та незрима доброта й любов. Ім'я Геродот походить від 1) грецького, 2) давньогрецького (грецьке Ἡρόδοτος Ἁλικαρνασσεύς) – давньогрецький історик, відомий як автор першого повномасштабного історичного трактату західної цивілізації – «Історії» – описує греко-перські війни і звичаї багатьох народів. Праці Геродота мали величезне значення для античної культури. Цицерон назвав його «батьком історії»³.

Локалізація дії художнього твору в часі відбувається також через вживання хронотопів – прізвищ відомих у конкретний історичний період осіб. Наприклад: *Поруч із водою йдуть гімназійний професор і поет Дмитро Николишин, письменник Богдан Ленкий, син Івана Франка Петро; цих мужів упізнає Олесь Шамрай, який серед колони гімназистів ступає поруч із нерозлучним приятелем Юрком Сербином; Тривав ще тоді час партизанської вольниці на Волині. Повстанська армія Тараса Бульби-Боровця 1943 року зайняла Степань, Деражню, Думань і Горохів; у Камінь-Каширському партизани заволоділи будинком німецької поліції й розмістили там штаб Поліської Січі.*

Щоб забезпечити в літературному тексті український чи чужоземний колорит, а також увіразнити українське чи неукраїнське походження персонажів-денотатів, письменник використовує найтиповіші національно репрезентабельні антропоніми та антропоніміїні конструкції: *Це вчений-етнограф Станіслав Вінценз. Станіслав Вінценз – це реальна людина, польський письменник, філософ, перекладач.*

Головна колізія твору виражається не без використання топонімів. Декілька вжитих тут географічних назв слугують для адресації, локалізації зображуваного. Наприклад: *Святково одягнуті в покутську, подільську й гуцульську вберю йшли з передмість парубоцькі й дівочі колони; з Печеніжсина, Пилипів, Воскресінець, Боднарівки, Ценяви, П'ядик і Городенки котилися драбинясті вози, наповнені поверх полудрабків старосвітськими газдами в кресанях з китицями й павами і фудульними молодицями в шальових торокастих хустках; із запрутських Кривобродів, Хімчина й Утороп, навіть аж з Космача мчали верхи на конях схожі на опришків гуцули – а всі із синьо-жовтими прапорами – у яких лише сховках тримали їх від пильного ока кагебешиників і сексотів.*

Усі зафіксовані нами топоніми можна поділити на кілька груп: власне топоніми та гідроніми. Останні є нечисленними в романі:

³ Там само. С. 88.

– назви міст: *Й* називаються вони: то **Мнихівкою** з каштановими алеями та аристократичними, з гостроверхими вежами, віллами, то **Багінсбергом**, **Маріангільфом** та **Віцентівкою** зі схожими між собою, мов близнята, ошатними домиками, що їх побудували колись німецькі колоністи, то **Королівщиною** з громіздким гмахом міського шпиталю й підмарними димарями газовні, електровні й пивоварного заводу, то **Косачівкою** над Чорним потоком, яка набрала нині провінційно–цивілізованого вигляду збудованими без смаку і найпростішої архітектурної мислі будинками новітніх багатіїв і яка в пам'яті містян і досі залишається чорною ямою єврейського гето, то надпрутськими **Воскресінцями**, то **Дяцьківцями** із солодовим заводом, то **Шепарівщиною** із моторошним лісом, до якого бузувіри із свастиками на рукавах вели на розстріл євреїв;

– назви селищ: Однак, як щирій поляк, пішов він з легіонами Пільсудського в похід на Київ, потрапив до московського полону й опинився у таборі в селищі **Дубровці над Волгою**.

Гідроніми:

– назви морів: *А* я своє прожив, зробив, що міг, відлюбив і дочекався початку сповнення пророцтва великого німця Йоганна Гердера, який двісті років тому прорік, що з безлічі поневолених народів постане цивілізована українська держава, межі якої сягатимуть **Чорного моря**, Кавказу, Карпат і дикої Гіперборей...;

– назви водних об'єктів (гідронімів): *З* Ковельського тракту долинали до річки **Ясельди**, що обмивала спалений концтабір, гул машин, торохтіння взових коліс і тупіт тисяч ніг вояків Ридза Смілого. Річка Ясельда протікає в Брестській області на південному заході Білорусі, є лівою притокою Прип'яті. Використовуючи географічні назви, Р. Іваничук поєднує український колорит із закордонним та знайомить читача з географічними особливостями рідної та сусідньої країн.

Ороніми: *Батько* пана Станіслава, промисловець з французького роду, ще за небіжки Австрії примандрував у **Карпати** на пошуки нафтових родовищ і зупинився у Криворівні; *Та* Олесеві було байдуже: з **Воскресінецької гори** спливав прохолодний легіт, несучи із собою скрадливі вечірні звуки.

Як бачимо, оніми відіграють у тексті неопіненну роль: вони забарвлюють, увиразнюють текст, виконуючи й істотну текстотвірну та номінативну функції.

2. Запозичені (іншомовні) слова

Для підкреслення особливостей відтворюваної епохи Р. Іваничук використовує слова *іншомовного походження*, зокрема, з польської та

німецької мов. Наприклад: *Мене, дорогі сусіди, інша тривога діймає: аби колись не довелося за такий шванк платити великою кров'ю.* Шванк (нім. Schwank), від середньовісньонімецької swanc – весела ідея, жарт) – жанр німецької міської середньовічної літератури, аналогічний до французького фабліо, невелика гумористична оповідь у віршах, а пізніше в прозі, часто сатиричного й повчального характеру⁴.

Продуктивним явищем у творі є використання письменником слів-кальок із російської мови, яка відтворює тогочасні реальні події: *Із надприп'ятських сіл донеслася чутка, що до Збруча марширує озброєна до зубів **советська** армія.* Характерним є те, що поняття, які вони передають, не є сталими, і в нашій мові наявні їх відповідники, можливо, навіть біль точні і влучні: *советська* (рос.) – *радянська* (укр.).

Наведемо ще кілька прикладів – цитування мови персонажів: *Й коли відчинив хвіртку свого подвір'я, заставленого чудернацькими потворами з кореневищ, у які він, вирізьблюючи, втілював образ ворожої сили, – ті потвори враз зрушилися з місць, як колись облавники у підніжжі Воскресінецької гори, і, взявшись за боки, качалися по землі від зухвалого сміху й каркали: **а где твая незалежність, бандеро, твой же президент ешьо ні слова не вимовил по-хохлацкі, а тебя, героя, обзивает бандітом; «Ти би, парень, поставил мне сто грам, і ми випілі б не за такіе уж плохіе времена; да неужелі ти забил, как я, когда ти нечаяно перешагнул черту зони, випаліл із автомата не в тебя, а у воздух?»; На самом деле – Сталин, отец наш родной незабвенный... Ну а это чем не Молотов – такой серйозный, в очках... І дедушку Калініна по бородке определіш... А как этого не узнать: Берія! Сволочь, канешно, но наш...***

Задля розуміння реплік персонажів Р. Іваничук подає зноски з перекладом на цій же сторінці (для зручності реципієнта): *Олесь Шамрай і Казьо Дзівак не довго залишалися в боргу: один не міг пробачити образ, другий – погроз; Казьо вечорами волочився з базарною галайстрою біля Студентського парку, й виспівували вони голосно, щоб чутно було аж на Кашиановому провулку **«Niech zginie Ukraina, niech zginie chamski lud»** а Олесь з Юрком Сербином патрулювали квартал від Кляштора до кінця вулиці Скупневича й надривеними голосами горланили **«jeszcze Polska nie zginęła, ale zginąć musi, jeszcze Polak Rusinowi buty czyścić musi!»**.* І відповідний переклад: *Хай згине Україна, хай згине хамський люд! (польськ.); Ще не вмерла Польща, але вмерти мусить, і ще поляк русинові чиститиме чоботи (польськ.).* І таких прикладів у романі чимало.

⁴ Бибик С. Словник іншомовних слів : тлумачення, словотворення та словоживання. Харків : Прапор, 2012. С. 528.

Цілком можливо, автор уводить їх у канву художнього тексту для того, щоб читання твору не перетворювалося просто на розвагу, а ставало інтелектуальною працею, як у цьому реченні: *Не ждїть добра нї від Бога, нї від людей, знайдїть його в собї, чей тїльки воно допомогло нам витримати і «naprzod», і «вперьод»*. Як бачимо, в цьому реченні поєднуються полонізми і росїянізми.

Отже, реалії життя героїв роману описані детально, завершеність образу створюють назви об'єктів, якими послуговуються персонажі у творі, або ж цитування мови героїв. Більшість із них запозичені з інших мов або ж є словами-кальками з росїйської, польської та нїмецької мов.

3. Авторські неологізми

Продуктивною, за нашими спостереженнями, є категорія авторських неологізмів у романі Р. Іваничука «Торговиця». Для передання своїх думок та міркувань автор витворює власні слова, тобто авторські неологізми. Варто наголосити, що є серед них потенційні слова (тобто слова за певних умов можуть утворитися в нашій мові, це лише питання часу; вони творяться за наявними моделями) та власне оказіоналізми, побудовані за недійсними моделями. Наприклад: *До них прилучалися хлопці зі Славська, Корчина, Синевидного, й коли їх набралось чотири чоти по тридцять чоловік, почали **магазинувати** в бункерах зброю, відібрану в жовнірів польської армії, розгромленої німцями; займалися стрільцевою підготовкою, вивчали картографію, виходили на бойові вправи. У цьому випадку сема «магазинувати» має значення «торгувати, продавати».*

На нашу думку, стилістично маркованими є різноструктурні семантико-дериваційні новотвори: *А таки добре, що риба не клювала й не **ментрежила** його спокою: поплавець мертво застиг на **повороненій** вранїшньою прохолодою водній гладїні, на яку з Воскресїнецької гори почала вже виливатися блїдота лїтнього ранку. Тихо вїйнув із лїщинових кущів, що **закожушили** гору, зачаєний у них поночі пахучий легїт, ще мить – і на прузї грушївської **видолїни** з'явиться серпик червоно-золотої лави й почнеться спекотний лїтній день з його настирливими вимогами й суетою.*

Дещо змінивши фонетичний склад слів, автор надав їм нового звучання: ***Осамотненїсть** невідлучно ходила за паном радником завжди: коли він вранці прямував до суду на роботу, коли проходжувався із Сальомеєю центральною вулицею Міста й коли виголошував адвокатську промову на захист підсудного. У цьому контексті лексема «**осамотненїсть**» відповідає значенню «самотність».*

«Мовна гра» зазвичай породжує нові засоби вираження певного змісту або актуалїзує нове змістове наповнення слова, зберїгаючи або

змінюючи його звичну форму: *доглядався, які риси і яких нелюдів намагався втілити у дерев'яні ідоли, прообразів котрих уже давно немає на світі, й сила їхня пропала, а були ж вони **всеможними** й патологічно жорстокими вбивцями, для яких ремесло смерті таке ж звичне, як для рубачів праця на лісопавалах.* У цьому прикладі лексема **всеможними** є оригінальною щодо загальноприйнятої **можливими**.

*Він нарешті зміг з гідністю згадати свої найтяжчі **пережиття** і знаходить в них не лише чуже зло, а й випробувану власну честь та гордість за свою довголітню терплячість й непоступливість і втішитися спогадами, а не лише від них страждати.* У наведеному реченні **пережиття** дефініціюється як усталене **пережиток**.

Видозміни та нового звучання звичних лексем зазнають усі частини мови, хоча найпродуктивнішими стосовно цього є іменники, прикметники та дієслова. Знаходимо в тексті й неологізми-прийменники: ***Денеколи** за віконцями потягалася суцільна світляна смуга, однак авто не сповільнювало руху, й за мить те світло згасало.* Замість звичного **деколи** автор вживає **денеколи**.

Неологізми в романі мають широкий діапазон. Це асоціативні транспозиції, в основу яких покладено семантичне перенесення, членування узуальних слів (**Вівтіркового** ранку, *поки ще не починали тягнутися на ринок люди з товаром і грішми, й сонце щойно виринуло із-за Воскресінецької гори, – на середину дороги вийшли разом з протилежних боків провулка панна Ганя і пані Аделя; продукування нових стилістичних фігур (наприклад гендіазису – складання двох слів): *А поруч з ним – професійний кат, який заслонило свою садистичну хіть **холодноблимними** окулярами, він приховує свій погляд, мов та Медуза Горгона, що затаює в очах смерть; лише за наказ розстріляти всіх в'язнів у галицьких тюрмах 1941 року він повинен був сконати на палі, а зазнав легкої смерті від револьверної кулі...*; проведення мовних експериментів із фонетичними структурами нормативних слів: *Мовчазна Сальомея, відчужена й холодна, – чи то **невзвичасна** в новому товаристві, чи **знесмієлена** відвертістю письменниці, яка, здавалось їй, намагалася вивідати в неї і в Корнеля їхнє ставлення до нової політичної ситуації – враз просвітлила, зігнала **нахмареність** з обличчя й промовила, притиснувши до себе руку співрозмовниці.**

Різноструктурні оказіоналізми в романі «Торговиця» Р. Іваничука можемо кваліфікувати як ідіостилістими, що визначають загальну художньо-текстову специфіку твору й водночас є найпоказовішими для мовостилію письменника. Вони є основним оцінно-експресивним засобом вираження авторського ставлення до подій історії, завуальованого низкою «мовних ігор». Наприклад, у реченні *Він вивільнив ноги із кам'янистої жорсткості й потупотів схилом униз, наче втікав від поганого наслання, перебіг кладкою через Черемош,*

залишивши позаду лютий Бистрець, що несамовито ревів, ніби сердився на Шекерика чи то на весь світ, **загрожений святотатним гріхом**, й затермосив дзвоником, що висів на брамі обійстя Станіслава Вінченза дієприкметниковий зворот **загрожений святотатним гріхом** окреслює значущість та масштабність «гріховності» історичних подій щодо людства.

Спираючись на теорію okazіональності, яка передбачає внутрішню диференціацію авторських утворень, зазначимо, що в романі «Торговиця» найчастотнішими є фонетичні й семантичні неолексеми, а також okazіональні сполучення слів. Усі вони змодельовані різними способами: дериваційним (творення okazіоналізмів поєднанням «несполучуваних» морфем), розширенням семантичної структури узальних слів, десемантизацією нормативних лексем тощо. Авторськими неологізмами насичений увесь твір, вони найвлучніше «б'ють у ціль», найточніше характеризують героїв історичного роману.

4. Діалектизми та застаріла лексика

Із-поміж розмаїття стилістичних засобів мови роману виокремлюються, насамперед, діалектизми, які допомагають Р. Іваничукові колоритно змалювати українську історію. Кількість українських діалектів, їх межі тощо є наслідком племінної диференціації з доісторичних часів, пізніших різночасових політично-адміністративних об'єднань і перегруповань земель, наявності і зміни впродовж тривалого періоду розвитку мови етносу адміністративних, культурних, релігійних та освітніх центрів.

Загальновідомо, що місцеві діалекти відображають глибинні процеси безперервного розвитку і зміни загальнонародної мови, які найвиразніше виявляються в лексиці. Тому цілком закономірно, що й «Торговиця» репрезентує велику кількість тих говіркових елементів, які набули кваліфікації лексичних діалектизмів. Це здебільшого слова діалектного вжитку, що позначають поняття, для вираження яких у загальнонародній мові вживаються назви, утворені від іншої непохідної основи. Така територіально обмежена лексика виявляє семантичну тотожність у межах окреслених понять зі словами літературної мови й відрізняється від останніх матеріальною (звуковою) оболонкою, тобто має тотожний план змісту при нетотожному плані вираження. Наприклад: *Зануривши в опалки морди, форкають й іржуть тут коні, й гуцули біля парканів, завішаних килимами й ліжниками, мовчазно пропонують свій товар; ключівські господині в чистеньких намітках ласкаво припрошують покупців до збанків з гусянкою й пряним молоком; полонинські ватаги розкривають бербениці й тицяють перехожим дерев'яні ложки, щоби покуштували бриндзу; найбільші продавці розстеляють на землі*

зношену **вберю**, запевняючи, що вона лише раз торкана; ковалі дзеленькають в'язками кінських підков, римарі хвалять кінську зброю, а міщанки тарабаняють ложками в мідний посуд, ніби у дзвони... Опалка – мішок або торба для годівлі коней у дорозі; збанки – спеціальна тара; **бербениці** – діжа; **бриндза** – сир; **вберя** – одяг. Репрезентовані діалектизми слід зарахувати до гуцульського говору.

Більшість діалектизмів, зафіксованих у романі, можна розподілити на тематичні групи:

– їжа та напої: *Пан Вінценз широко відчиняє двері терема, впускає маланку до хати; пані Ірина зі служницею виносять полумиски з **голубцями**, **буджениною**, **банушем**, пан Станіслав наливає в пугарі горівки, перебраний тлум випиває, дякує їй починає представляти панові дійство з ангелами, Юдою і тріє царями; новорічний гомін розлітається понад горами... ; За столиком, на якому гуцули **бриндзу** продавали їй пішли собі, розпродавши, розмістив дерев'яні **буздигани**, рядочком виставивши, ніхто інший, а сусід Гаврилко їй пояснював зацікавленим, кого та чи інша **коряжина** зображає, а люди обступили столик, бо такого товару на Торговиці ще не бачили; Товариство неохоче бралось до їжі, чей не задля неї завітало до ресторації; Ірина Вільде краяла ножем абрикосового **книдля** їй скрадливо поглядала на пана радника, очікуючи його реакції на мову Сальомеї, Сальомея помішувала ложечкою каву, теж чекаючи, що повість муж. Книдлі – страва української, чеської, польської та загалом європейської кухні з борошна (тіста), схожа на розпарений білий хліб;*

– одяг та прикраси: *Інші дівчата теж полягали – хто на лежаки, хто на голі дошки, однак тут же їх усіх підняли тюремні нагледачі й учинили шмон: відбирали **коралі**, **кульчики**, пояси, а теж молитовники, знайдені в торбинках;*

– дії та процеси: *Та вже перестань **флинькати** за тією **зафайданою** Польцею, якби вона не розпалася, то й Нусеньки ти б ніколи більше не побачив....*

Для змалювання реалістичної картини тогочасного життя й оживлення відтворюваного періоду письменник уводить у мову роману слова, які чи то вже давно перебували в пасивному запасі, чи то тільки-но відійшли до лексичного резерву. Застарілі слова маніфестують певний етап мовної картини світу в історії та свідомості народу, є темпорально маркованими. Наприклад: *Якби ви менше пили, Гаврилку, то якийсь **грейцар** таки задзеленькотів би в кишені....* Грейцар – монета.

*Посуда в мішку голосно тарабанила, й уся вулиця Скупневича від Кляштора до млина знала, що то синок гімназійного **педеля** Шамрая йде з бляшаним драгтям до пана машиніста, як це й досі називали на*

Торговиці бляхаря Дзівака. Педель – у дореволюційній Росії та за кордоном наглядчач за студентами у вищих навчальних закладах.

Аделя промовчала й згодом промовила з резигнацією в голосі. Резигнація – цілковита покірливість долі.

Незаперечним є те, що лексичні діалектизми та застаріла лексика, репрезентовані письмеником, охоплюють здебільшого ті лексично-граматичні розряди слів, які науковцями кваліфікуються як самостійні. Найчастіше це слова зі значенням предметності (іменники) та значенням процесуальної ознаки (дієслова), значно рідше – слова зі значенням непроцесуальної ознаки, прикметники і прислівники. Наявність діалектизмів у романі «Торговиця» є аксіомою; вони є необхідним структурним компонентом тієї чи тієї конкретної ситуації. До того ж уміле оперування багатющим діалектним матеріалом допомогло письменникові реалістично змалювати життя і побут, створити правдиві образи й деталі недалекої минувшини, подекуди пояснити відповідну поведінку, тобто поетапно розкрити людську трагедію.

5. Синоніми

Для надання більшої яскравості мові твору Р. Іваничук використовує й такі художні засоби, як антоніми, синоніми, фразеологізми, а також крилаті вислови.

Синоніми досить рідко стають матеріалом для мовної гри. Цікавими є випадки створення контекстуальних синонімів, коли зближення за значенням відбувається лише в певному мовленнєвому контексті. Вони творяться в процесі індивідуального акту мовлення та важко піддаються розумінню поза контекстом.

Основну частину в романі посідають загальномовні синоніми, що є сталою категорією в лексичній системі мови і характеризуються загальнонародним значенням. Їх синонімічні зв'язки не залежать від жодного контексту: *Але досить уже про пусте базікати, краще скажіть, що чути нового з політики ; Й пішов, галайкаючи, як уранці.*

Серед низки синонімів виділяються контекстуальні, тобто ті, які виникають унаслідок переносного вживання слова в особливому специфічному значенні, що не закріплене в мові, а створюється лише в певному контексті, тому контекстуальні синоніми є витвором індивідуальним, а не загальномовним.

Надзвичайно цікавими є індивідуальні синоніми письменника, які використовуються для створення яскравих образів, передають світобачення автора, його індивідуальну манеру: *«Брехун і зрадник ваш Вінценз, татку! А опришки – то хами, злодії, бидло, а не герої!» – аж захлинався Казьо, а Нуся збіліла на личку, прискочила до брата й, схопивши його за вилоги блюзи, пропищала: «Сам ти хам, нуцьвірок, недоляшок!».*

Численні синонімічні ланцюжки в романі вражають строкатістю змістів і форм, комунікативно-прагматичних смислів і функцій: *А якими Олесь побачить їх колись, якщо вони повернуться з неволі: знищеними, зламаними чи ще сильнішими?...*

У романі за допомогою синонімічних лексем яскраво описано романтичний Львів – чи не найкраще місце для написання творів і просто читання вранішньої газети у привітній кав'ярні будь-якої вулиці: *Місто, оповите таємницею, зі своїм ритмом, місто, яким хочеться гуляти неспішно, бо воно розраховане на крок.*

Усі виявлені в художньому творі стилістичні фігури виконують роль носіїв контекстуально вторинного та прагматично-оцінного значення, які читач має розкрити за поданням письменника по-своєму: *Та він мене так шанує, що за всю ніч і пальцем до мене не доткнувся, до півночі гладив по коліні, але не вище... Так і заснув – мій чемний, милий, коханий...*

Таке нашарування індивідуально-оцінних відтінків, що виникають у свідомості адресата-читача в процесі сприйняття ним аналізованих ідіостилістем, на лексичне значення синонімів ланцюжка розглядаємо як прагматичний компонент у загальному значенні контекстуальних синонімів, що в художній літературі має обов'язкові дві осі – семантичну та прагматичну, оскільки семантика вивчає значення, що виражені в кожній мові конвенційно, тобто за допомогою немотивованих мовних знаків.

6. Антоніми

Основну частину у творі письменника посідають загальномовні антоніми, які створюють сталу категорію в лексичній системі мови і характеризуються загальнонародним значенням: *І вже не стало благословенної тиші, що панувала вдосвіта над плесом, – минуле* *таки увірвалося в живий Олесів світ, і він ще раз переконався: його нинішнє* *вільне життя ніколи не скине із себе невільницьких пут минулого.*

Важливим художньо-стилістичним засобом репрезентації світобачення письменника є й контекстуальні антоніми. Наявність у двох мовних знаків – антонімів – відношення протилежності не обмежується лінгвальною парадигмою, об'єктивно закріпленою у свідомості мовців. Опозити часто виникають у контексті, в якому слова вживаються в переносних та інших значеннях, що (у зв'язку із ситуацією або задумами мовців) набувають протилежних сем через актуалізацію нової інтегральної семи. Підтвердженням цього теоретичного положення є численні факти, що мають місце в аналізованому творі.

Контекстуальні антоніми загалом виконують одне або кілька комунікативних завдань, спрямованих на запланований автором

результат. Письменник досягає мети, привертаючи увагу читачів до незвичних контекстуальних протиставлень або завдяки переосмисленню семантики мовних синонімів, що набувають протилежних сем у своїх значеннях, або змінюючи структуру лексичних значень компонентів опозитивної пари, або підкреслюючи яскраві (позитивні чи негативні) риси характеру героїв, що чітко виражається в опозиції з ознаковими тощо. Головне, що всі контекстуальні антоніми привертають увагу читачів, викликають у них потребу самостійно осмислити й оцінити їх роль у контексті: *Ніхто не розпачав, не ридав, одні одних підбадьорювали, тихцем співали оунівських пісень, та була та **бравада несправжньою** – **справжнім** був тільки затасний, тихий і липкий **страх**...*

За нашими спостереженнями, письменник найчастіше за контекстуальні антоніми актуалізує загальномовні опозити, що метафоризуються в контексті, набуваючи при цьому глибокого філософського змісту. Наприклад: *Йї придалося тоді Аделі біблійне повчання, що **наука** – **світло**, а **неуцтво** – **пільма**: коли б не вивчила в гімназії німецької мови, то в якій спосіб могла б вона перемовлятися з коханим ую нічку?...*

Як відомо, протиставлення понять, репрезентоване лінгвальними одиницями, відображає складну мисленнєву діяльність людини, яка здавна усвідомила системну полярність багатьох фактів довкілля, наприклад: *земля – небо, зима – літо, день – ніч, вогонь – вода, говорити – мовчати, сміятися – плакати, холодний – гарячий, добре – погано* тощо. Мабуть, тому узвичаєні (узуальні) антоніми, вжиті в одному контексті, так влучно «вистрілюють», допомагаючи авторові висловити сутність одвічної боротьби і єдності протилежностей, що спостерігається і в елементах характеротворення персонажа твору: *Гітлер і Сталін – байстрючні близнюки, і з ними треба боротися не на **життя**, а на **смерть**!*

Багатим семантично-прагматичним потенціалом наділені й інші контекстуальні антоніми в романі «Торговиця». Вони демонструють чітко організовану семантичну структуру, створюють низку прагматичних відтінків, викликаючи у читачів-реципієнтів бажання їх розкрити для себе, що забезпечує постійну інтеракцію письменника та адресатів.

Отже, основними мовними засобами стилю роману Р. Іванчука «Торговиця» є поєднання елементів художнього, публіцистичного та розмовного стилів із різними пластами лексики.

Естетична функція мови є важливою основою мовної виразності. Усе в мові твору, що є саме по собі прекрасним і викликає уяву про гармонійне, є експресивним. Естетична функція належить як мовному

змісту, так і мовній формі; звідси виникає її зв'язок з інгерентною так й адгерентною мовною експресивністю⁵.

Слід зазначити, що мова головних героїв відрізняється від мови героїв сучасного, «постмодерного» роману – у Р. Іваничука всі дійові особи говорять вишуканою, літературною мовою, складними реченнями, причому це можуть бути як неосвічені люди, так і академіки, як українці, так і поляки чи євреї. Фактично, їхніми устами промовляє сам Р. Іваничук. Діалоги брата-поляка і сестри-українки настільки сповнені патріотичного пафосу, що скоріше могли б бути розіграні на сцені театру, ніж у стінах звичайного будинку. Однак цей пафос є цілком обґрунтованим, якщо зважати на історичну місію роману.

ВИСНОВКИ

1. Стилiстичне дослідження лексично-синтаксичної будови мови є одним із пріоритетних напрямів української лінгвостилістики. Лінгвостилістична система, всі мовні ресурси постмодерністської прози спираються на лексично-синтаксичну будову та способи текстотворення, що сприяють розкриттю стилістичного потенціалу мовних одиниць, їх естетичного змісту та експресивної семантики.

Лексика – це той головний і необхідний матеріал, яким кожен користується в письмовому та усному мовленні. Словами не тільки позначаються речі, явища, процеси, поняття, але й виражається ставлення до людини, її оцінка. Залежно від змісту висловлювання, адресата мовлення, умов мовного спілкування кожне речення повинне мати відповідну форму й мовностилістичне оформлення. Тому словник мови може набирати різного стилістичного забарвлення. Це зумовлюється метою спілкування і змістом цілого висловлення.

2. Як лексичні, так і стилістичні одиниці, що використовує автор для передавання ідейно-тематичного задуму своїх творів, неймовірно різноманітні. Оригінальність стилю мови твору Р. Іваничука «Торговиця» є засобом реалізації індивідуально-авторської концепції світобачення та світовідчуття, розкриття внутрішніх характеристик художніх образів, персонажів. Письменник у романі активно використовує різні мовні засоби: оніми, синоніми, антоніми тощо.

У Р. Іваничука власні назви стають могутнім виразовим, характеристичним засобом, одержують високу прагматичну наснагу. Письменник добирає імена своїм персонажам, уже обміркувавши їх характер та особливості, знаючи їх роль у розвитку сюжету. Першим, на що натрапляємо, читаючи твір, є власні та загальні назви:

⁵ Чабаненко В. Стилiстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. С. 89.

антропоніми, топоніми, гідроніми тощо. Кожен із цих класів специфічної лексики має свій поділ на підгрупи.

Антропоніми:

- власні жіночі імена: *Парасочка, Малгося, Анничка*;
- власні чоловічі імена: *Олесь, Гаврилко*.

Ужив письменник у романі й образи та імена відомих діячів культури, історії (артистів, музикантів, письменників тощо): *Володимир Тимчій-Лопатинський; професор і поет Дмитро Николишин, письменник Богдан Ленкий, син Івана Франка Петро*.

Усі зафіксовані нами топоніми можна поділити на кілька груп: власне топоніми та гідроніми (*Мнихівка, Багінсберг, Королівщина*).

Отже, оніми відіграють у тексті неоціненну роль: вони забарвлюють, увиразнюють текст, виконуючи й істотну текстотвірну та номінативну функції.

Продуктивними у романі є слова *іниомовного походження*, зокрема, з польської та німецької мов (наприклад *шванк*). Частотним явищем є використання письменником слів-кальок із російської мови, яка відтворює тогочасні реальні події (*совєтська армія*).

3. Численною, за нашими спостереженнями, є категорія авторських неологізмів у романі Р. Іваничука «Торговиця». Наприклад: *До них прилучалися хлопці зі Славська, Корчина, Синевидного, й коли їх набралось чотири чоти по тридцять чоловік, почали магазинувати в бункерах зброю, відібрану в жовнірів польської армії, розгромленої німцями; займалися стрілецькою підготовкою, вивчали картографію, виходили на бойові вправи*.

Загальновідомо, що місцеві діалекти відображають глибинні процеси безперервного розвитку і зміни загальнонародної мови, які найвиразніше виявляються в лексиці. Наприклад: *опалки морди, до збанків з гусянкою, розкривають бербениці, покуштували бриндзу; зношену вберю*.

4. Для надання більшої яскравості мові твору Р. Іваничук використовує й такі художні засоби, як антоніми, синоніми: *базікати, скажіть, пішов, галайкаючи*. Основну частину у творі письменника посідають загальномовні антоніми, які творять сталу категорію в лексичній системі мови і характеризуються загальнонародним значенням: *минуле – нинішнє*.

АНОТАЦІЯ

Сьогодні під загальним поняттям функціональної стилістики об'єднуються такі напрями, як рівнева стилістика, або стилістика засобів (зокрема, практична); стилістика тексту; стилістика художнього тексту; діахронічна і зівставна стилістика. Дослідження в галузі лексики та стилістики (як класичної, так і сучасної української літератури)

залишається маловивченим аспектом. Так, невелика кількість праць, не дає достатнього уявлення щодо використання лексично-стилістичних засобів письменниками різного періоду, тому потребує всебічного вивчення. З огляду на це, аналізований твір містить багатий стилістичний фактаж лексичних засобів. Проведене дослідження засвідчило майстерне використання письменником усіх складників лексичного фонду мови: онімів та апелятивів, запозичень, неологізмів, діалектизмів, архаїзмів, синонімів, антонімів. Знаходимо на сторінках роману й авторські okazіоналізми. Названі чинники сприяли всебічному й глибокому аналізу прагматики лексично-стилістичних засобів у мовній тканині роману Р. Іваничука «Торговиця». Наслідком виконаної лінгвістичної розвідки стає розуміння того, що ідіостиль письменника є неповторним, із властивим лише йому застосуванням лексичних одиниць, оригінального будівельного матеріалу для створення повномасштабного високохудожнього літературного твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бибик С. Словник іншомовних слів : тлумачення, словотворення та слововживання. Харків : Прапор, 2012. 624 с.
2. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей : словник-довідник / ред. В.М. Русанівський; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. 3-тє вид., випр. Київ : Наук. думка, 2005. 334 с. : іл.
3. Іваничук Р. Торговиця. Київ : Ярославів Вал, 2012. 275 с.
4. Чабаненко В. Стилістика експресивних засобів української мови. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.

Information about the author:

Stovbur L. M.,

PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
Zaporizhzhia National University
66, Zhukovskogo str., Zaporizhzhia, 69063, Ukraine

**EFFECTIVE CROSS-CULTURAL COMMUNICATION
AS A CONDITION FOR ADAPTATION OF FOREIGN STUDENTS
IN THE CONTEXT OF STRATEGY OF INTERCULTURAL
DEVELOPMENT OF THE CITY**

Chernyakova A. V., Pylypenko-Fritsak N. A.

INTRODUCTION

In the context of European integration and internationalization of education, one of the promising areas of education development focuses on the European dimension of higher education reform. The reform is aimed at developing and implementing a strategy of interculturality of Ukrainian cities. The strategy envisages the introduction of innovative technologies for effective intercultural communication and peace dialogue in all spheres of life of foreign students and ethnic minorities, particularly in education.

In this regard, the study of the problems of adaptation of foreign youth to socio-cultural conditions and the educational process in Ukrainian universities becomes relevant. This article is devoted to the study of social adaptation and intercultural adaptation of foreign youth to socio-cultural conditions and educational process in Ukrainian universities. Foreign students in the Ukraine with specific ethnic, socio-cultural and psychological characteristics are forced to overcome socio-psychological, moral, religious, communicative level, learn new types of educational activities, adhere to traditions and culture, values and forms of behavior of the Ukrainian people. From practical experience communicating with foreign students, in particular with Turkish youth, it is established that student life becomes a serious life challenge for this category of foreigners. An important aspect of the monograph is the coverage of innovative technologies of effective intercultural communication as a condition for successful adaptation and formation of cross-cultural competence of foreign students. The implementation of innovative methods in the educational process involves the creation of a favorable and safe socio-cultural environment for communication between different cultures, and conflict-free educational environment.

Analysis of scientific research, the results by conducting surveys for foreign students on the outlined topic makes it possible to state that the problem of adaptation and socialization is underdeveloped and requires more thorough treatment of both scientists and educators.

The Memorandum of Accession to the National Network of Intercultural Cities ICC-UA was signed in 2020–2021 years, which operates under the Council of Europe’s Intercultural Cities program, has given Sumy a new status and obliged it to pursue an intercultural policy¹.

The strategy of intercultural development of the city is designed to increase the involvement of representatives of national minorities and different cultures in the creation of creative ideas for the development of the city; increase the number of innovations and creative intercultural projects and cross-cultural events; reduction of conflicts, discrimination and manifestations of hatred towards many other cultures; to improve the circle of security, protection and administrative services.

In the context of the strategy, stages of its implementation are planned through the implementation of certain initiatives in seven areas: *education* (the innovative technologies of effective intercultural communication, pedagogical support, communication tolerance training for foreign citizens); *business and employment*; *public places and administrative services*; *public security and protection*; *culture and sports*; *intercultural governance*; *communication and mass*.

Analysis of recent research and publications on the problems of adaptation of international students to the new socio-cultural and educational environment are covered in the works of Ukrainian and foreign scientists. Forms and means of adaptation of foreign students to the conditions of study in Ukraine have become the subject of researches by V. Mizyuk², A. Vyselko³. Ways of pedagogical support of social adaptation of foreign students in process of studying in higher educational institutions of Ukraine are presented in researches of Ya. Hladyr⁴, Yu. Holdenberh⁵,

¹ Стратегія інтеркультурного розвитку міста Суми до 2030 року. URL: <https://smr.gov.ua/uk/dokumenti/rozrobka-stratehii-rozvytku/16496-strategiya-rozvitku-mista-sumi-do-2030-roku.html>

² Мізюк В.М. Адаптація іноземних студентів до освітнього середовища Івано-Франківського національного медичного університету. *Галицький лікарський вісник*. Івано-Франківськ, 2014. Т. 21. № 1. С. 82–84.

³ Виселко А.Д. Психолого-педагогічний супровід адаптації іноземних студентів. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Педагогіка і психологія*. Дніпро, 2017. № 2. С. 69–73.

⁴ Гладир Я.С. Педагогічна підтримка адаптації іноземних студентів у процесі допрофесійної підготовки у ВНЗ України. *Молодий вчений*. Херсон, 2016. № 9. С. 261–264.

⁵ Гольденберг Ю.М., Казаков Ю.М., Петров Є.Є. Адаптація іноземних студентів до навчання у вузах як соціальна проблема. *Світ медицини та біології*. Полтава, 2013. № 1. С. 182–184.

N. Morhunova⁶, Sin Chzhefu⁷. The concept of “Cross-cultural adaptation” is covered in a scientific article of N. Maksimenko, S. Skalska, O. Vecherok⁸. The phenomenon of cross-cultural communication as a component of the educational process of students in a multinational educational environment has become the subject of research of N. Maksimenko, S. Skalska, O. Vecherok too. The distinction between the concepts of “intercultural and cross-cultural communication” was made by Ukrainian scientist A. Solodka⁹.

The purpose of this scientific research is to analyze the peculiarities of the process of adaptation of foreign students from Turkey to the Ukrainian socio-cultural and educational environment and to develop recommendations for the use of innovative technologies of effective intercultural communication such as: pedagogical support, communication tolerance training for foreigners. Methodical recommendations are aimed at the introduction of pedagogical innovative technologies, forms, methods of teaching and social education, taking into account the intercultural development of the Sumy region, taking into account the intercultural development of the Sumy region, using the European integration approach.

To achieve this goal, the following tasks have been identified: 1) to analyze the areas of social and cross-cultural adaptation of students while studying in Ukrainian universities; 2) identify the main problems that arise during the adaptation of foreign students; 3) to conduct a survey in order to identify favorable conditions and factors of maladaptation of Turkish students; 4) on the basis of the obtained research results to formulate recommendations on pedagogical support in order to facilitate the adaptation of foreign students to the Ukrainian socio-cultural environment; 5) to demonstrate the resource of pedagogical support and the communication training during learning Ukrainian language in the Sumy State university in the context of the strategy of intercultural development of Sumy region.

The study consists of two chapters, conclusions outlining the prospects for future research. In the first chapter, the interest is focused primarily on

⁶ Моргунова Н.С. Форми та засоби соціокультурної адаптації іноземних студентів до умов навчання в Україні: практичний аспект реалізації. *Новий колегіум. Організація та управління*. Харків, 2014. № 4. С. 35–39.

⁷ Сін Чжефу. Педагогічна підтримка адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Старобільськ, 2015. 22 с.

⁸ Вечерок О.М. Максименко Н.В., Скальська С.А. Крос-культурна адаптація іноземних студентів як складова навчально-виховного процесу. *Сучасна медична освіта: методологія, теорія, практика* : матеріали Всеукр. навч.-наук. конф. з міжнар. участю, м. Полтава, 19 березня 2020 р. Полтава, 2020. С. 34–36.

⁹ Солodka А.К. Теоретико-методичні засади кроскультурної взаємодії учасників педагогічного процесу вищих навчальних закладів : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2015. С. 29–30.

the characteristics of problems of adaptation of foreign students. The second chapter presents new approaches to the problem of cross-cultural communication 1) the experience of pedagogical support in educational work with foreign students and socio-pedagogical support through the introduction of cross-cultural studies as an instrument of effective adaptation and socio-cultural integration, 2) implementation innovative technology of cross-cultural training of interethnic tolerance.

1. Adaptation of foreign students as a component of the educational process in Ukraine

Adaptation of foreign students to the new socio-cultural and educational environment is a determining factor influencing the effectiveness of education in Ukraine and future success in professional activities in their homeland.

In social psychology, adaptation is defined as the adaptation of the individual to group norms and the actual social group¹⁰. Adaptation – is the process of adaptation of the individual to the environment, in this case – the adaptation of the student to the content and organization of the educational process in a particular higher education institution¹¹.

In the context of the topic we will describe in more detail the social and cross-cultural adaptation of foreign students. In reference books, social adaptation is defined as the process of adaptation of the individual on the conditions of the social environment, integration of the individual into social society, activities to develop stable social conditions, acceptance of norms and values of the new social environment¹².

Recent studies show that the specifics of social adaptation of the individual are multifaceted: it is adaptation to living conditions in another country, to its traditions and norms of social behavior, to a new socio-economic, socio-cultural and interethnic environment.

Experience of practical work with students from Turkey, sociological research allows us to clarify that foreign students go through several levels of social adaptation, among which we have identified: adaptation to educational activities in higher education, adaptation to living conditions and learning in a new country, in a non-native, multicultural and foreign

¹⁰ Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І.Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. С. 7–8.

¹¹ Вечерок О.М. Максименко Н.В., Скальська С.А. Крос-культурна адаптація іноземних студентів як складова навчально-виховного процесу. *Сучасна медична освіта: методологія, теорія, практика*: матеріали Всеукр. навч.-наук. конф. З міжнар. участю, м. Полтава, 19 березня 2020 р. Полтава, 2020. С. 35.

¹² Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І.Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. С. 8.

language environment, adaptation to a multinational team, as foreign students often study in a multicultural group¹³. Based on the generalization of scientific views on the problem of social adaptation of foreign students to the new culture, society, educational environment as the main we can identify the following areas of social adaptation: socio-cultural, socio-communicative and socio-domestic, because together they cover basic aspects of life and social student activities.

Within the outlined problem, it is important to focus more thoroughly on the grey areas of social and socio-cultural adaptation. With great importance on socio-cultural adaptation, which is defined as complex multifaceted process of interaction between the individual and the new socio-cultural environment, during which foreign students, having specific ethnic and psychological characteristics, are forced to overcome various psychological, social, ethical, religious barriers, learn new specific activities and forms of behavior¹⁴, and the methods of entering the individual into a new culture, which involves the gradual assimilation of norms, values, patterns of behavior, achieving social and psychological integration with the new culture without losing its identity.

Socio-cultural adaptation as a technique of mastering cultural values and lifestyles can have negative backlashes, consisting in the conflict of “own” and “foreign” cultural values and the emergence of “cultural shock”: students feel confused by the loss of weight of habitual values and inability to do so, as is customary in the new cultural environment¹⁵. The social and communicative adaptation of foreign students is a complex process, during which the establishment of an adequate, without significant loss of meaning, exchange of information with representatives of the country of study and with young people around the world in situations of various social contacts through verbal and non-verbal communication¹⁶. Socio-domestic adaptation is another very important element of the process of social adaptation of

¹³ Чернякова А.В., Пилипенко-Фріцак Н.А. Особливості адаптації турецьких студентів до соціокультурного та освітнього середовища під час навчання в Україні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2020. Випуск 63. С. 184–189. DOI: 10.31652/2415-7872-2020-63-184-189.

¹⁴ Моргунова Н.С. Форми та засоби соціокультурної адаптації іноземних студентів до умов навчання в Україні: практичний аспект реалізації. *Новий колегіум. Організація та управління*. Харків, 2014. № 4. С. 35–39.

¹⁵ Чернякова А.В., Пилипенко-Фріцак Н.А. Особливості адаптації турецьких студентів до соціокультурного та освітнього середовища під час навчання в Україні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2020. Випуск 63. С. 186.

¹⁶ Чернякова А.В., Пилипенко-Фріцак Н.А. Особливості адаптації турецьких студентів до соціокультурного та освітнього середовища під час навчання в Україні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2020. Випуск 63. С. 187.

foreign students; it is a process of modification in order to adapt to new living conditions, which are associated on the one hand, with food, clothing, housing, climatic conditions, the specific national cuisine and health, and on the other hand, recreation, entertainment, organization leisure¹⁷.

It is for foreign students that another, special adaptation is actualized – adaptation to study in a foreign higher education institution, which consists in mastering the existing norms and rules of the university, establishing interaction of students in the group with teachers and staff.

During interviews with Turkish youth in the educational process, we identified a number of factors that cause difficulties in social adaptation and determined the maladaptation of Turkish students.

The social adaptation of Turkish students to the new conditions of study and life is determined by a large number of socio-psychological, religious, medical and biological problems, insufficient knowledge (or ignorance) of the Ukrainian language and differences in education systems. Entering a new socio-cultural environment for foreign students is associated with the need, on the one hand, to solve a number of serious problems of socio-communicative, socio-psychological nature, overcoming the stress of acculturation, culture shock, on the other hand – prevention of discrimination, segregation, xenophobia against foreign students as social group. Well-being, comfortable existence and successful learning of a student depend on how the relations of a person (in our case, students from Turkey) with people around him, society as a whole, how harmonious and comfortable these relations will be¹⁸.

As part of the study, we conducted a survey in two areas: the first survey – in order to identify favorable and unfavorable conditions (difficulties) for socio-cultural, socio-communicative and socio-domestic adaptation; second, because finding ways to successfully adapt to changing social conditions and new activities is an urgent problem for every student, aimed at identifying conditions, actions, circumstances, etc., which, in the view of Turkish students, helped them to successfully adapt. The survey included 130 Turkish students (aged 18 to 25) who came to study at Sumy State University from Turkey¹⁹. The survey was conducted among students

¹⁷ Чернякова А.В., Пилипенко-Фріцак Н.А. Особливості адаптації турецьких студентів до соціокультурного та освітнього середовища під час навчання в Україні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2020. Випуск 63. С. 187.

¹⁸ Сін Чжефу. Педагогічна підтримка адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Старобільськ, 2015. 22 с.

¹⁹ Чернякова А.В., Пилипенко-Фріцак Н.А. Особливості адаптації турецьких студентів до соціокультурного та освітнього середовища під час навчання в Україні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2020. Випуск 63. С. 187. DOI: 10.31652/2415-7872-2020-63-184-189

of 2–6 courses – students who have passed the stage of adaptation and could share their own experiences.

To determine the level of complexity of the problems faced by foreign students during their studies, we conducted the first questionnaire: proposed to distribute the difficulties (climatic; national-traditional, country-related; personal-psychological; educational-pedagogical; social-domestic; communicative socio-cultural, related to learning in a multicultural group) by gradation, where 1 – the most difficult, 7 – the easiest.

According to the results of the survey (the approbation of this research was described in the scientific work), we can state the following: respondents from Turkish students are open to new culture and communication with Ukrainian people, in particular, they describe the attitude of teachers, university staff, Ukrainian students and residents in general as friendly (95% of respondents), but 37% of students describe the experience of entering a new cultural society as difficult. All respondents (100%) have a positive attitude to the cultural diversity of their new country and recognize that mastering the basics of intercultural communication in theory and in practice is very necessary. 95% of the surveyed students emphasized the positive impact of communication with Ukrainian peers, which, in their opinion, is a good foundation for overcoming barriers to cultural adaptation and promotes cultural dialogue. It is significant that 97% of Turkish students rated the level of mutual understanding, professional relations with teachers, university staff and the dean's office as positive, which had the best effect on their adaptation to the educational process. Among the factors mentioned by the students, the priority was a high quality level of professionalism and teaching, sociability, demanding, friendliness, and support.

The analysis of the results of the study allowed us to conclude about the favorable conditions for establishing communication interactions of Turkish students, which helped to identify a number of problems that Turkish students face during socio-communicative adaptation. First, the problem that all students face is the insufficient level of proficiency in the Ukrainian language. Only 5% of Turkish students who studied Ukrainian on their own in Turkey said that the new language did not interfere with communication. A more significant problem (identified by 87% of students surveyed) was the inability to correctly perceive and adequately perceive nonverbal communication, which is associated with the usual ways of communication for many Ukrainians, cultural preferences, socially accepted norms of behavior and differences in intercultural nonverbal communication.

Based on the answers of the respondents regarding social and domestic adaptation, we can conclude that the main obstacle during the adaptation for Turkish students was the climatic conditions. Only 5% of students surveyed stated that they quickly and without harm to their health adapted to the Ukrainian climate, and 15% said that they are still not used to the winter.

The next problem they faced, according to 80% of respondents, is unsatisfactory, from the point of view of students, living conditions in the dormitory. Among the arguments of “dissatisfaction” were noted: “lack of peace, inability to rest because of neighbors” (20%), “lack of proper security system” (30%), “poor sanitation” (25%), “low temperature in the cold season” (10%). 15% of respondents said that they were not used to sharing their private space with anyone and would never live in a dormitory. Another problem that hinders the rapid adaptation of 15% of Turkish students, but had the fastest solution, was Ukrainian cuisine.

Regarding the adaptation of students to higher education, 68% of respondents mentioned difficulties related to the educational process: in most Turkish universities, a large part of the educational process is occupied by distance learning, and students do not need to go to school every day; in Ukrainian universities (in particular, in medical schools) tests are conducted daily in contrast to Turkish universities. As a result, more than 90% of students experience significant mental and physical overload²⁰.

Thus, all Turkish students studying at the Medical Institute of Sumy State University, to varying degrees, face certain difficulties that are physiological, socio-cultural and socio-psychological in nature and hinder successful social adaptation. As a result of the study, it can be stated that the combination of subjective and objective factors of psychological, ethnic, cultural and social factors significantly affect the adaptive characteristics of foreign students.

In the context of consideration of the outlined topic of this monograph, an important task is to reveal the essence of “cross-cultural adaptation”. The concept of “cross-cultural” is based on the word “cross” (“intersect”), which is increasingly used and implies the internalization of many languages, cultures and their interaction.

Cross-cultural adaptation is a way of active interaction of an individual with a new atmosphere, which leads to its development and personal growth²¹. The difficulty of a foreign student adapting to study at a Ukrainian university is that, in addition to adapting to the specifics of the educational process of another country, he/she needs to learn how to communicate with representatives of different cultures.

²⁰ Чернякова А.В., Пилипенко-Фріцак Н.А. Особливості адаптації турецьких студентів до соціокультурного та освітнього середовища під час навчання в Україні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2020. Вип. 63. С. 188. DOI: 10.31652/2415-7872-2020-63-184-189

²¹ Вечерок О.М. Максименко Н.В., Скальська С.А. Крос-культурна адаптація іноземних студентів як складова навчально-виховного процесу. *Сучасна медична освіта: методологія, теорія, практика* : матеріали Всеукр. навч.-наук. конф. з міжнар. участю, м. Полтава, 19 березня 2020 р. Полтава, 2020. С. 35.

Cross-cultural adaptation is part of the educational process, the success of which depends on effective intercultural communication.

N. Maksimenko, S. Skalska, O. Vecherok emphasize that the criteria for adaptation of a foreign student to academic society can be considered: the ability to assess conditions environment, the ability to control their needs, mastering the required level of communicative competence²². Successful adaptation of the students in a main way depends on the teacher and requires an individual approach to each and innovative technologies of cross-cultural communication: pedagogical support, communicative training, communicative theatre.

The solution to the problem of adaptation of foreign students is to create a conflict-free educational space examples of communicative consider revision tolerance, namely – the perception of cultural features as a form of knowledge, which helps to eliminate problems caused by cultural differences, reducing the cultural distance between the different cultures.

2. Innovative technologies of cross-cultural communication: pedagogical support, training of interethnic tolerance, communication theatre

This chapter presents new approaches to the problem of cross-cultural communication 1) the experience of *pedagogical support* in educational work with foreign students and *socio-pedagogical support* through the introduction of cross-cultural studies as a instrument of effective adaptation and socio-cultural integration, 2) implementation innovative *technology of cross-cultural training of interethnic tolerance*.

Cross-cultural communication is difficult and so it requires knowledge not only of foreign languages, but also of cultural characteristics of different countries – national customs, traditions, values, norms, lifestyle, etc. Cross-cultural communication is the process of interaction of different cultures.

The manifestation of inefficient cross-cultural communication of foreign students in the socio-cultural and educational environment is a cross-cultural shock, which results in the rejection of differences between representatives of other ethnic minorities, isolation, conflicts, violence. Therefore, the main tasks of cross-cultural communication in the conditions of educational process are friendly interaction, partnership, the formation of interethnic tolerance. Let us analyse in more detail the phenomenon of interethnic tolerance.

In the context of the global processes of internationalization of education, one of the promising directions for the development of the domestic educational sphere is the integration of Ukraine into the world community²³.

²² Вечерок О.М. Максименко Н.В., Скальська С.А. Крос-культурна адаптація іноземних студентів як складова навчально-виховного процесу. *Сучасна медична освіта: методологія, теорія, практика* : матеріали Всеукр. навч.-наук. конф. з міжнар. участю, м. Полтава, 19 березня 2020 р. Полтава, 2020. С. 35–36.

²³ Чернякова А.В. Міжкультурна толерантність в умовах інтернаціоналізації освіти: погляд студентів-іноземців. *Неформальна освіта: краці практики і проекти*. Житомир, 2019. Вип. 2. С. 70.

Therefore, it is the clear desire of educators to focus on the formation of skills and abilities of successful language communication of foreign students, interethnic tolerance in a multinational educational environment. In the context of global processes of internationalization of education, one of the promising directions for the development of the domestic educational sphere is the integration of Ukraine into the world community

Today the Sumy region is a region with a diversity of foreigners, as 1863 students from 51 countries, including India, Palestine, Turkey, China, Turkmenistan, Sweden, African countries, etc. study in higher education institutions²⁴. Given the social tension in Ukraine, considering statistics on the spread of various manifestations of ethnic discrimination, it can be argued with certainty that the Sumy region is in the zone of potential risks of dislocation of interethnic conflicts, segregation, and xenophobia²⁵.

An important role in solving this problem of adaptation of foreign students to the socio-cultural and educational environment belongs to pedagogical support, the purpose of which is to ensure the successful adaptability of student youth. Analysis of scientific research of domestic and foreign researchers revealed that mainly the attention of scientists is focused on studying the issue of pedagogical support of foreign students in the process of adaptation to the educational process (V. Mizyuk²⁶, A. Vyselko²⁷), in particular to the conditions of study in Ukrainian universities, to the professional environment (O. Bilyk²⁸, N. Morhunova²⁹, Sin Chzhefu³⁰).

²⁴ Звіт департаменту міжнародної освіти СумДУ за 2020 рік. URL: https://sumdu.edu.ua/images/content/general/public-info/report/report-2020_education-international.pdf

²⁵ Чернякова А.В. Міжкультурна толерантність в умовах інтернаціоналізації освіти: погляд студентів-іноземців. *Неформальна освіта: краці практики і проекти*. Житомир, 2019. Вип. 2. С. 71.

²⁶ Мізюк В.М. Адаптація іноземних студентів до освітнього середовища Івано-Франківського національного медичного університету. *Галицький лікарський вісник*. Івано-Франківськ, 2014. Т. 21. № 1. С. 82–84

²⁷ Виселко А.Д. Психолого-педагогічний супровід адаптації іноземних студентів. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Педагогіка і психологія*. Дніпро, 2017. № 2. С. 69–73.

²⁸ Білик О.М. Соціально-педагогічний супровід соціалізації іноземних студентів: досвід практичної реалізації в освітньо-культурному середовищі вищого навчального закладу. *ScienceRise. Pedagogical Education*. Харків, 2017. № 4 (12). С. 30–37. DOI: 10.15587/2519-4984.2017.100404

²⁹ Моргунова Н.С. Шляхи включення іноземних студентів до іншомовного професійно-культурного середовища ВНЗ України. *Педагогіка та психологія*. Харків, 2017. Вип. 58 С. 282–290.

³⁰ Сін Чжефу. Педагогічна підтримка адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Старобільськ, 2015. 22 с.

Regarding the pedagogical support of adaptation of foreign students to the educational process in educational institutions of Ukraine, pedagogical support is considered by scientists as a comprehensive pedagogical program aimed at including foreign students in foreign language learning, professional and professional environment, which will improve the quality of education and achieve the best academic results consequences³¹.

Undoubtedly, during their stay in Ukraine, international students have the most active contact with teachers and staff of the educational institution where they study, and the main agents of socialization, adaptation and pedagogical support of foreigners in Ukrainian universities are mostly teachers, in particular, broadcasters impact on international students. The above allows us to distinguish between the terms “pedagogical support” and “socio-pedagogical support” of foreign students in the process of adaptation.

We believe that for the successful adaptation of foreign students to the socio-cultural and educational environment while studying in Ukraine, their socialization in Ukrainian society, a versatile and comprehensive approach to the problem of socio-pedagogical support, creating social adaptive conditions for a wide range of actions is mandatory, development of a system of recommendations and a program of measures aimed at adapting foreigners to the educational and cultural environment of the educational institution and socialization in Ukrainian society.

In the second questionnaire, we identified ways to remove obstacles that cause problems related to the adaptation of young people³². The results of the second survey showed that among the significant conditions that contributed to the successful adaptation of Turkish youth, 91% of surveyed students identified emotional, socio-cultural and moral assistance and support: compatriots (33%), curators (47%), the dean’s office and international center education (11%). According to 9% of students, outside support in the process of adaptation was not significant for them and they went through the path of adaptation on their own; decisive in overcoming maladaptive factors, students noted their personal qualities: cognitive activity, persistence, independence, sociability, interactivity, etc. The majority of Turkish students (86%) said that they needed special help: socio-domestic, socio-cultural, communicative direction. Almost all students (97%) positively assessed the creation and implementation of measures to support foreign students in the

³¹ Моргунова Н.С. Шляхи включення іноземних студентів до іншомовного професійно-культурного середовища ВНЗ України. *Педагогіка та психологія*. Харків, 2017. Вип. 58 С. 283–284.

³² Чернякова А.В., Пилипенко-Фріцак Н.А. Особливості адаптації турецьких студентів до соціокультурного та освітнього середовища під час навчання в Україні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2020. Випуск 63. С. 188. DOI: 10.31652/2415-7872-2020-63-184-189

process of adaptation to the socio-cultural and educational environment during their studies, proposed by SSU and the city community; 74% of respondents expressed a desire to join the adaptation activities and agreed to participate in the program of assistance to junior students, to be mentors, assistants to teachers-curators.

Based on the obtained results, we consider it expedient to formulate recommendations for facilitating the social adaptation of foreign students to the new socio-cultural environment at the regional level, which are productive.

In our opinion, the priority areas of pedagogical support for the adaptation of foreign students at the moment are the organization of a favorable learning environment (developed educational and methodological complexes tailored to needs), the creation of cross-cultural studies (online platforms during quarantine) and involvement in social volunteering foreign citizens to build the community.

Since, according to the survey, Turkish students, like the vast majority of foreign students of other nationalities, pose communication problems in the first place among the adaptation difficulties during living and studying in Ukraine, language teachers are the initiators and subjects of pedagogical support. They mostly perform a number of functions and roles (*no further functions, can delete this sentence? Or add the functions of tutors: informative, communicative.*

Teachers of the Department of Language Training of international citizens of SSU have some good long-term experience in organizing and conducting pedagogical support of foreign students in the process of adaptation of foreign students to the socio-cultural and educational environment³³.

In order to promote the successful social adaptation of foreign students on the basis of SSU created an open educational platform “Cross-Cultural Studies”. The introduction of cross-cultural studies is aimed at solving a number of problems faced by foreign citizens during cross-cultural contacts: 1) a lack of knowledge of cultural etiquette, traditions, customs of the Ukrainian people whose language is studied; 2) the study of values and features of the Ukrainian population; 3) the prevention of maladaptation in a foreign language environment; 4) the prevention of various manifestations of violence, discrimination, segregation, bullying; 5) the formation of cross-cultural competence of Ukrainian and foreign students; 6) the formation of ethnocultural competence and culture of mutual understanding in the process

³³ Іноземці в Україні: навч.-метод. матер. / упоряд. Казанджисва М.С., Роденко А.В., Тубол Н.О. Суми: Сумський державний університет, 2019. 42 с.

of cross-cultural interaction (the approbation of this research was described in the scientific work³⁴).

Cross-cultural studies is a university initiative that covers various areas of socio-cultural and educational activities, including: diagnostic work, educational work using innovative learning technologies (communication training, workshops, design, interactive game technologies), project work, socio-educational and training activity using components of non-formal education (volunteering). In our opinion, during the COVID-19 pandemic, the following forms and types of work with foreign students can be relevant: creation of an online platform for exchanging information on the lives of foreign students, distance language courses, organization of art festivals “Kaleidoscope of European and Eastern cultures”, “Different languages one world”, training of interethnic tolerance, conducting virtual tours of local history for freshmen³⁵. An interesting form of work can be project activities, for example, the creation of photo albums by foreign students “Streets of the city”, “Local History Quest”, “Sumy through the eyes of foreigners”. The purpose of such projects is to get acquainted with the traditions, customs, culture and enterprises of the city of temporary stay during training.

The analysis of the survey of students, teachers, staff and monitoring on the problems of social integration and adaptation of foreign students at the Medical Institute of Sumy State University in the conditions of internationalization of higher education gives reason to say that the problem of forming interethnic tolerance is extremely relevant for Ukraine in general and Sumy region in particular and requires extremely a lot of attention to educational advancement among the community.

The study of the problems of interethnic communication of students in the educational environment has become a scientific interest of domestic researchers. Features of the formation of interethnic tolerance of students in the process of their education and interethnic stereotypes in the process of intercultural interaction are highlighted in the scientific intelligence of A. Dudolad, N. Sergienko³⁶. Conditions of education of culture of

³⁴ Чернякова А.В., Ворона Н.О. Крос-культурні студії як інструмент соціокультурної інтеграції та мовної підготовки іноземних студентів у контексті регіональної стратегії інтеркультурного розвитку міста. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2020. № 3. С. 60.

³⁵ Пилипенко-Фріцак Н.А., Чернякова А.В. Формування міжетнічної толерантності іноземних студентів у процесі мовної підготовки. *Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет конф.* (м. Київ, 28–29 травня 2020 р.). Луцьк, 2020. С. 371–372.

³⁶ Сергієнко Н.П., Дудолад А.В. Особливості формування міжетнічної толерантності студентів у процесі учбової діяльності. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Харків, 2014. Вип. 15. С. 235–243.

interethnic relations among adolescents became the subject of scientific intelligence T. Fogel³⁷.

Based on the terminological analysis of scientific explorations and reference sources, we will try to specify the essence characteristics of the basic concept of “interethnic tolerance” and its components.

According to the interpretation of the concept presented in the Encyclopaedia for Social Professionals, “tolerance” is the ability to see in another person exactly another – the carrier of other values, the logic of thinking, other norms of behaviour, the awareness of its right to be different in the conditions of foreign culture³⁸.

Interethnic tolerance is a complex of personality traits and abilities that allow it to show tolerance, respect and friendly attitude to representatives of other cultural communities: resilience of the individual, which consists in goodwill, restraint, social responsibility; empathy; social activity; language flexibility and knowledge of the cultural and linguistic picture of the world³⁹.

Considering interethnic tolerance as a complex of installations, N. Sergienko and A. Dudolad in their own research identified in its structure the following components:

1. Cognitive (understanding of other ethnic groups, their culture, interethnic relations; knowledge about the phenomenon of tolerance, human rights regardless of ethnicity).

2. Emotional (relation to other ethnic groups).

3. Behavioral (specific acts of tolerant/intolerant response, manifested in the desire to communicate / distance / demonstrate aggression against representatives of other ethnic groups)⁴⁰.

The main condition for the formation of interethnic tolerance, understanding and acceptance of other cultures is ethnocultural competence. In the article of the domestic researcher T. Fogel, ethnocultural competence is interpreted as the possession of personality by such competencies as acceptance of differences, respect for other people, the ability to

³⁷ Фогель Т.М. Розвиток етнокультурної компетентності підлітків як одна з умов виховання культури міжетнічних стосунків. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/13/statti/fogel.htm

³⁸ Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с. С. 404.

³⁹ Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І.Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с. С. 404–405.

⁴⁰ Сергієнко Н.П., Дудолад А.В. Особливості формування міжетнічної толерантності студентів у процесі учбової діяльності. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Харків, 2014. Вип. 15. С. 237.

harmoniously coexist with people of other cultures, languages, and religions, be ready to overcome prejudices and compromise⁴¹.

The basis of interethnic tolerance among students in the learning process is the acceptance of cultural and national characteristics of a person, the ability, regardless of ethnicity to constructive cooperation and dialogue, the ability to listen and help if necessary. It should be added that intercultural intolerance is manifested in forced tolerance (latent intercultural intolerance) or open forms of aggression and bullying.

The role of a social institute of education is a priority in the formation of interethnic tolerance of students. A higher educational institution is one of the most important social environments of personality education, formation of civil consciousness, political culture, as well as interethnic institutions, organizational support of tolerant interaction between students of different nationalities⁴². The student environment is characterized by its psychological and age characteristics: emotional immaturity, suffrage, self-identification. During this period, the environment in which they are located becomes very important for students.

To help a student enter the society of the university with minimal losses and quickly adapt to its requirements is one of the tasks of psychological and pedagogical support of students of the initial stage of study.

Successful adaptation of the student largely depends on the teacher and requires an individual approach to each individual. However, the main thing in adaptation remains the student's personality, his abilities, skills, and desire to adapt to new conditions, that is, independent creative work. Solving the problem of adaptation of foreign students is to ensure the "saturation" of the educational space with samples of communicative tolerance, namely, the perception of cultural features as a form of knowledge that contributes to the elimination of problems caused by cultural differences, reducing the cultural distance between carriers of different cultures.

The most productive form of classes in the process of educational activities, in particular, in lessons on the study of the Ukrainian language as a foreign language, is the training of intercultural communication. Interesting methods of work are art lessons and master classes on making symbolic works in the spirit of dialogue of cultures, for example, "Canvases of Peace" (see fig. 1). On the canvas, students express their own term "tolerance" in different languages. The purpose of training sessions with elements of art skills: to accline participants with different views on the

⁴¹ Фогель Т.М. Розвиток етнокультурної компетентності підлітків як одна з умов виховання культури міжетнічних стосунків. URL:https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/13/statti/fogel.htm

⁴² Сергієнко Н.П., Дудолад А.В. Особливості формування міжетнічної толерантності студентів у процесі учбової діяльності. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Харків, 2014. Вип. 15. С. 235–243.

problem outlined by making social advertising, to involve foreign students in training role-playing exercises with equal participation.

Hence, today's modern society is characterized by multiculturalism, and the problem of forming interethnic tolerance of foreign students while studying at universities in Ukraine is an urgent issue. It is the use of such interactive methods of work as art lessons and master classes in language training in a multinational group that contribute to the formation of unity, teach students to live in the world community, guided by the principles of tolerance. In our opinion, the effectiveness of cross-cultural communication as a condition for adaptation of foreign students depends on the use of innovative communicative technologies such as: the communicative training in the formation of interethnic tolerance, the communication theatre.

An interesting form of work is a communication theatre, aimed on the formation of cross-cultural competence (see fig. 2).

Fig. 1. Making symbolic works “Canvases of Peace” during the training of interethnic communication in the process of language training

Fig. 2. The communication theatre as instrument of cross-cultural interaction of foreigners

Role-playing games are offered for students. During the game, students try to make a friendly dialogue, imitating different characters and communicate in public places, institutions based on tolerance. The topics of role-playing games relate to the usual household problems “In the hotel”, “In the hospital”, “Meeting a group at the university”, “In public transport”, “Shopping in the market”.

In summary, it should be noted that the main aim of innovative technologies of cross-cultural communication in the context of the regional strategy in regard to intercultural development of the Sumy region, cultural life of the university and the city such as pedagogical support, communicative training, communicative theatre, is to improve the cross-

cultural competence of foreign students to promote the active role of local communities. Objectives include: 1) to reflect and discuss on the challenges that migrants, foreigners face today at an European and local level; 2) to offer a space for sharing good practices in inclusion of migrants, ethnic minorities; 3) to learn and develop knowledge, skills and attitudes to work on diversity, intercultural learning and inclusion; 4) to present a new approach to the problem of cross-cultural interaction and implementation innovative methods into education, creating the tolerance space.

CONCLUSIONS

The process of integration of Ukrainian education into the European and world educational space has led to an increase in the number of foreigners coming to study at Ukrainian universities to receive quality vocational education, and raised the issue of creating a tolerant society capable of productive intercultural dialogue in the context of cross-cultural interaction. In the process of cross-cultural interaction, students have to face the need to understand other cultures that have their own characteristics, norms, traditions. The key to successful cross-cultural communication is a positive attitude to the norms, traditions, way of thinking and worldview of others.

It is the tolerant understanding of feelings, thoughts, expectations and aspirations of another person that is the determining and decisive factor of cross-cultural interaction, optimizes the processes of intersubjective interaction and acts as a mechanism for regulating cross-cultural contacts.

Positive cultural receptivity contributes to the formation of skills of interaction with representatives of other cultures and is closely related to the adaptation of foreign students to the socio-cultural and educational environment of the country of study, helps to master a new language, new values, ideas, norms and restrictions. foreigners during training.

The success of the process of entry of foreign students into the new culture depends not only on the socio-psychological characteristics of the student, but to a greater extent on the conditions created in universities and in the local community. That is why it is necessary to focus teachers on the formation of skills of successful language communication of foreign students, interethnic tolerance in a multinational educational environment, create a program of pedagogical support to accelerate and facilitate the process of adaptation of foreign students, organize a favorable learning environment, create intercultural platforms open and tolerant communication.

SUMMARY

The article aims to study the essence of cross-cultural communication as a very important process for adaptation the foreign students in which to adapt to the socio-cultural and educational environment while studying in Ukrainian universities.

The first chapter highlights the content and essence of the concept of adaptation, identifying the main areas of adaptation and clarifying the main problems faced by foreign students during their studying and staying period in Ukraine. The main areas of adaptation are as follows: social, socio-cultural, cross-communicative and socio-domestic.

Social adaptation is characterized as adaptation to the social environment, which is related to the process of socialization, internalization of norms and values of the new social environment. Cross-cultural adaptation is a way of active interaction of an individual with a new environment, which leads to his development and personal growth.

The second chapter reveals the true meaning and objectives of cross-cultural communication for foreign students in the process of adaptation to the socio-cultural and educational environment, presenting the results of a study conducted to develop a model of effective cross-cultural communication during training Ukrainian as a foreign language in the Sumy State University (SSU). Practical activities allow us to identify the most effective areas of cross-cultural communication in the educational process in the multicultural educational environment. In particular, it is pedagogical support, communicative training (cross-cultural trainings). Authors present the experience of pedagogical support by introducing cross-cultural studies as a factor of social adaptation and socio-cultural integration and at the same time the center of the study of the Ukrainian language, traditions, customs, features of culture, taking into account local lore information.

Specific attention is given to the implementation of initiatives of social and educational activities in the context of the regional strategy in regards to intercultural development of the Sumy region, cultural life of the university and the city.

REFERENCES

1. Білик О.М. Соціально-педагогічний супровід соціалізації іноземних студентів: досвід практичної реалізації в освітньо-культурному середовищі вищого навчального закладу. *ScienceRise. Pedagogical Education*. Харків, 2017. № 4 (12). С. 30–37. DOI: 10.15587/2519-4984.2017.100404
2. Вечерок О.М. Максименко Н.В., Скальська С.А. Крос-культурна адаптація іноземних студентів як складова навчально-виховного процесу. *Сучасна медична освіта: методологія, теорія, практика* : матеріали Всеукр. навч.-наук. конф. з міжнар. участю, м. Полтава, 19 березня 2020 р. Полтава, 2020. С. 34–36.
3. Виселко А.Д. Психолого-педагогічний супровід адаптації іноземних студентів. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Педагогіка і психологія*. Дніпро, 2017. № 2. С. 69–73.

4. Гладир Я.С. Педагогічна підтримка адаптації іноземних студентів у процесі допрофесійної підготовки у ВНЗ України. *Молодий вчений*. Херсон, 2016. № 9. С. 261–264.

5. Гольденберг Ю.М., Казаков Ю.М., Петров Є.Є. Адаптація іноземних студентів до навчання у вузах як соціальна проблема. *Світ медицини та біології*. Полтава, 2013. № 1. С. 182–184.

6. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І.Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.

7. Звіт департаменту міжнародної освіти СумДУ за 2020 рік. URL: https://sumdu.edu.ua/images/content/general/public-info/report/report-2020_education-international.pdf

8. Іноземці в Україні: навч.-метод. матер. / упоряд. Казанджиєва М.С., Роденко А.В., Тубол Н.О. Суми : Сумський державний університет, 2019. 42 с.

9. Мізюк В.М. Адаптація іноземних студентів до освітнього середовища Івано-Франківського національного медичного університету. *Галицький лікарський вісник*. Івано-Франківськ, 2014. Т. 21. № 1. С. 82–84.

10. Міхеєв О.М. Адаптація. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=42642 (дата звернення 27.01.2021).

11. Моргунова Н.С. Форми та засоби соціокультурної адаптації іноземних студентів до умов навчання в Україні: практичний аспект реалізації. *Новий колегіум. Організація та управління*. Харків, 2014. № 4. С. 35–39.

12. Моргунова Н.С. Шляхи включення іноземних студентів до іншомовного професійно-культурного середовища ВНЗ України. *Педагогіка та психологія*. Харків, 2017. Вип. 58 С. 282–290.

13. Пилипенко-Фріцак Н.А., Чернякова А.В. Формування міжетнічної толерантності іноземних студентів у процесі мовної підготовки. *Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення* : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет конф. (м. Київ, 28–29 травня 2020 р.). Луцьк, 2020. С. 371–372.

14. Сергієнко Н.П., Дудолад А.В. Особливості формування міжетнічної толерантності студентів у процесі учбової діяльності. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Харків, 2014. Вип. 15. С. 235–243.

15. Сін Чжефу. Педагогічна підтримка адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Старобільськ, 2015. 22 с.

16. Солодка А.К. Теоретико-методичні засади кроскультурної взаємодії учасників педагогічного процесу вищих навчальних закладів : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2015. 462 с.

17. Стратегія інтеркультурного розвитку міста Суми до 2030 року. URL: <https://smr.gov.ua/uk/dokumenti/rozrobka-stratehii-rozvytku/16496->

strategiya-rozvitku-mista-sumi-do-2030-roku.html (дата звернення 27.01.2021)

18. Фогель Т.М. Розвиток етнокультурної компетентності підлітків як одна з умов виховання культури міжетнічних стосунків. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/13/statti/fogel.htm (дата звернення 27.01.2021)

19. Чернякова А.В. Міжкультурна толерантність в умовах інтернаціоналізації освіти: погляд студентів-іноземців. *Неформальна освіта: краці практики і проекти*. Житомир, 2019. Вип. 2. С. 70–73.

20. Чернякова А.В., Ворона Н.О. Крос-культурні студії як інструмент соціокультурної інтеграції та мовної підготовки іноземних студентів у контексті регіональної стратегії інтеркультурного розвитку міста. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2020. № 3. С. 58–65.

21. Чернякова А.В., Пилипенко-Фріцак Н.А. Особливості адаптації турецьких студентів до соціокультурного та освітнього середовища під час навчання в Україні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2020. Випуск 63. С. 184–189. DOI: 10.31652/2415-7872-2020-63-184-189.

Information about the authors:

Chernyakova A. V.,

Ph. D degree in Pedagogic Sciences,
Associate Professor at the Department of Language Training
for Foreign Citizens
Sumy State University
2, Rymskogo-Korsakova str., Sumy, 40007, Ukraine
ORCID ID: 10000-0002-4076-4377

Pylypenko-Fritsak N. A.,

Teacher at the Department of Language Training for Foreign Citizens
Sumy State University
2, Rymskogo-Korsakova str., Sumy, 40007, Ukraine
ORCID ID: 20000-0002-5261-582X

SCIENTIFIC VERSIONS OF FORMATION OF NOMINATION CHURCH-SLAVONIC CHRISTIAN TEXTS

Cholan V. Ya., Ponomarova V. A.

INTRODUCTION

Linguistic works of the second half of the twentieth century testify the focused attention of scholars to the phenomenon of headline nominations, which form a category of significant concise but informative textual components that positionally precede the text, as if they were outside its integrity. Therefore, the header components are functionally independent of the other components of the text and at the same time are interdependent.

The structure of headline nominations is marked by the expressive general specifics. Both semantic (internal) and formal (external) structural plans of the heading component of the text are always organized according to one of the well-known models of logical compression of a speech unit in linguistics: descriptive, formulaic, aphoristic, anthroponymic or conceptual, which provides for the appearance of associations and allusions in the addressee of the text, identical to the intended addressee. At the same time, the formal plan of the headline nominations can be represented by any unit of the multilevel language system, functionally transformed into a text unit.

The general specificity of heading nominations as formally and semantically eliminated textual means consists in influencing a preliminary programmed verbal impact given by the subject-addressee on the consciousness of the object-addressee through thematic, event or associative identification of the nominated texts. If the thematic identification of the text through the capital text component relies on the presentation of the concentrated content of the topic (the main problem) of the text, the event identification presupposes a laconic reproduction of a sequence of the text events for generating allusions associated with them by the addressee. And the associative identification of the text is realized as a reference of the text addressee to other ideas, events, phenomena, texts, united in the collective addressant-addressee, or subject-object consciousness with the original text due to the establishment or restoration of mental-verbal connections with them, induced by the head component of the text¹.

¹ Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов. Ростов-на-Дону, 2010. С. 105–06.

Российский гуманитарный энциклопедический словарь. Москва : Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС; Филологический факультет СПбГУ, 2002.

Литературная энциклопедия 1929–1939; В 11 т. Москва : Изд. Ком. Акад., 1930. Т. 4. С. 270–276.

From our point of view, the specificity of the linguocultural constants of the Church Slavonic Typical texts as the first written canonical Christian monuments in the early medieval Slavic Liturgical discourse is determined by the unique synergy of super-complex, multi-level semiotic and linguistic systems (subsystems). In turn, each of the selected semiotic and linguistic systems (subsystems) contains its inherent means of forming and verbalizing linguocultural constants inherent in the respective cultural and linguistic area. These include:

- macrosystem of the sound (oral) common Slavic language, common to the entire Slavic ethnic family of tribes;
- writing as an artificial or conventional sign system and cultural phenomenon, naming the units of the sound (oral) language. Herewith, the regularity noticed by A.A. Volkov is manifested, when in relation to “sound (oral) language” (in this case, common Slavic), – “written language” (Church Slavonic), other writing systems (Cyrillic, Greek) are included;²
- a subsystem of signs for converting texts of an oral language into texts of a written language. This is a sign subsystem of the sound (oral) language, in which the signs of the Cyrillic letter are named, using special designations of letters and signs, for example, *alpha, beta* etc.

When identifying interacting semiotic and linguistic systems (subsystems), the factor of complicating the functioning of the translated Church Slavonic Typical texts mentioned in the works of E.A. Selivanova is taken into consideration. In our study, this is a factor of the mediation of the original of Church Slavonic Typical texts by the preliminary double translation: from Hebrew into Ancient Greek (Septuagint), then from Ancient Greek into Church Slavonic. This factor determines the combination of the positions of the translator of the canonical texts, respectively, from the Hebrew (Semitic) language into the ancient Greek language and the translator from the Ancient Greek into the Church Slavonic language, as well as the interpreter of the Greek originals of these texts.

It is worth mentioning an important observation for our research, relating to the ancient Greek version of the Typical Texts. It is noted that the first Old Slavonic (Church Slavonic) texts, presumably of the Aprakos Gospel and the Psalter, translated by a team of philologists under the leadership of Equal-to-the-Apostles brothers Cyril and Methodius from about 863 to 885 on Mount Olympus in Bithynia, where the Slavs lived, characterize some phonological, morphological and lexical features the Greek language of Asia Minor. These include the use of the Greek folk vocabulary of the Asia Minor origin, the reduction of the consonants, the introduction of the Greek words left without translation into the structure of texts as direct borrowings, such as the term “*τυπίχόν*” and others.

The purpose of the verbal influence of the Church Slavonic Typical texts is the formation of standards of superethnos speech activity, transmitted

² Волков А.А. Язык и мышление. Мировая загадка. Изд. 3-е. Москва : ЛЕНАНД, 2015. 240 с.

from generation to generation, based on a holistic idea of their status in the universe of the state (ideology, army, education, trade) as a part of the Universe.

1. Common Greek spoken language as the original language system of the studied texts

Our study examines the scientific versions of the borrowed term “*typikon*” formation as the title nomination of the first written Church Slavonic canonical Christian texts on the territory of the early medieval state of the Kievan Rus. The uniqueness of this title nomination of the Church Slavonic text corpus is stipulated by the specific parameters of the Slavic Liturgical discourse as a socio-cultural environment that represent a context with certain constant and variable indicators where the studied texts function.³

The fact of the stable usage of the name “*Typikon*” only in relation to the systematized text corpus, we are examining, purposefully translated from the ancient Greek language into the Church Slavonic language for the Slavic world, located beyond the northern borders of the Byzantine Empire in the middle of the ninth century should be emphasized.

It is worth mentioning that the work of translating the Greek texts of the Gospel, the Psalter, and the Lenten Triodion into the Common Slavic (Church Slavonic) written language, which formed the basis of the text corpus under the Typicon nomination, is known in the scientific literature as the Byzantine “Slavic project”. Initially, the implementation of the project that was undertaken approximately in 863–885, started at the Polychronius Monastery on Olympus (Greece), near Bithynia, where the Slavs lived. A highly professional team of translators from the Slavic-speaking Greeks and Slavs who knew the Greek language carried out the work, under the guidance of philologists – natives of Thessaloniki, the monks Constantine – Cyril and his brother Methodius, and then the followers of the linguistic school they had created continued it.

As L. Zhukovskaya⁴, S.Y. Temchin⁵, A.E.N. Tachiaos⁶ state, the first texts translated from Greek into the Old Church Slavonic (Church Slavonic) language by Cyril, Methodius and their collaborators were, presumably, the Aprakos Gospel and the Psalter. The Aprakos Gospel opened with an introduction, originally written in Greek, in which the eminent philologist explained his approach to translation, and also listed the linguistic and

³ Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : Монографическое пособие. Брама, Изд. Вовчок О.Ю., 2006. 336 с. рус. С. 319.

⁴ Жуковская Л. Об объёме первой славянской книги, переведенной с греческого Кириллом и Мефодием. // Вопросы славянского языкознания. 1963. № 7. С. 73–81.

⁵ Темчин С.Ю. Было ли краткоапракосное Евангелие первой славянской книгой, переведенной с греческого. Исследование по славянскому историческому языкознанию. Москва, 1993. С. 13–29.

⁶ Тахиаос А.-Э.Н. Святые братья Кирилл и Мефодий, просветители славян / Под ред. В.Л. Шлёнова. Сергиев Посад, 2008. 392 с. С. 110–112.

philological features of this work, intended, most likely, not so much for the Slavs as for the imperial and patriarchal authorities. One fragment of the introduction has survived only in the Old Church Slavonic translation.

In this regard, it is worth mentioning a linguistic fact that is important for our research. In the first translated Old Slavonic (Church Slavonic) texts, the use of Greek folk vocabulary of Asia Minor origin with the reduction of consonants and other phonological features of the Greek language used by the inhabitants of Asia Minor, which was difficult to translate, is observed.⁷

Scientists associate these lexical and phonetic-phonological features with the Asia Minor origin of some Greeks and Slavs from the team of translators or their long-term work in the Asia Minor territory.⁸

This fact confirms the theory of S.I. Sobolevsky that the Greek originals of the investigated corpus of Christian canonical texts, including, first of all, the New Testament, the Apostolic Epistles, the Lenten Triode and other books, were written in the Greek “common spoken language” – “κοινὴ”.

The basis of “κοινὴ” as a common Greek spoken language is the Attic folk dialect, in which the elements of the Ionic and other Greek dialects, as well as the Greek language of the local residents of Asia Minor, Egypt, and Syria were integrated in the period from the III century BC and till around the 5th century A D. Beginning with the era of Alexander the Great, “κοινὴ” gradually conquered the entire ancient world (mainly the East), and became the language of the international communication or lingua franca. Although due to the fact that the territory of “κοινὴ” distribution was quite large and geographically differentiated, this language had territorial differences (mismatches) in the spelling and pronunciation of units of the phonetic (phonological) level of the language system, including the distinction / identification of voiceless and voiced consonants. In particular, the letter *υ* denoted three different sounds, which were pronounced like modern Ukrainian “ʔ”, like Russian “y”, like Russian “ю”⁹.

However, in its essential features, *κοινὴ* remained unchanged throughout the entire area of functioning (from Nubia to Armenia), retaining the lexical base and the main indicators of the Attic grammar. At the same time, the contact interaction of the Greek colloquial common language (“κοινὴ”) with the linguistic and semiotic systems (subsystems) of the “barbarians” (not Hellenes) determined the natural process of lexical borrowing within the “κοινὴ” itself, and most importantly, contributed to the gradual simplification of grammar under the influence of analogy. *Οἰνὴ* was replenished with a small number of Orientalisms (oriental words), a great number of Latinisms,

⁷ Там же.

⁸ Molnár N. The calques of Greek origin in the most Ancient Old Slavic texts. A theoretical Examination of Calque Phenomena in the texts of the Archaic Old Slavic Gospel Codices. *Slavistische Forschungen* 47. Köln – Wien, 1985.

⁹ Соболевский С.И. Греческий язык библейских текстов. Κοινὴ. Москва : Издательство Московского Подворья Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2013. 176 с. С. 20–21.

the amount of which began to increase rapidly from the beginning of our chronology, especially from the time of Diocletian¹⁰.

However, most importantly, many of the traditional old grammatical forms disappeared and were replaced by the new ones under the influence of analogy. Therefore, for example, in the III declension the dative plural case began to end in -οις, as in the II declension, for example: “ἀρχόντοις” instead of “ἀρχουσι”.

We consider the specifics of the formal plan of the borrowed lexeme “Τυπικόν” (“Τυπικόν”), which serves as the title nomination of Church Slavonic canonical Christian texts translated from Greek, Typical text corpus, taking into account the grammatical characteristics of the original Greek colloquial common language – “κοινι”, from which Church Slavs translation of the corresponding Greek originals was done.

In formal terms, this Church Slavonic nomination is a direct borrowing of the Greek term τυπικόν, although, according to M.S. Skaballonovich, this very term appears in the Liturgical discourse of Byzantium in the 11th century as an appendix to the church charter, with other explanatory names. The charter of the Evergetida Monastery in Constantinople is nominated in a 12th century manuscript *Συναξῆρον ἡτοι Τυπικον*. The title of the 13th century manuscript, the monument of the Vallichelian library in Rome, is represented by the same term τυπικόν, like, apparently, the manuscripts of the Sevastyanovsk collection of the Moscow Rumyantsev Museum No. 491/35¹¹.

2. Version 1. Formation of the final morpheme of the term due to the tendency towards simplification within the κοινι

The Greek masculine noun “τυπικόν” of the II declension with an uncharacteristic generic ending -όν, marking nouns and adjectives of the neuter gender of the II declension, is considered in the O. Trubachev’s works as a derivative of the adjective “τύπιχος”¹².

This adjective is found in the texts of Byzantine Christian authors of the 4th-5th centuries, Clement of Alexandria, Origen, Basil the Great, with the meaning “symbolic”, “representative”, and in the Church Slavonic Liturgical

¹⁰ Соболевский С.И. Греческий язык библейских текстов. Κοινι. Москва : Издательство Московского Подворья Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2013. 176 с. С. 16–17.

¹¹ Скабаллонович М. Толковый Типикон. Объяснительное изложение Типикона с историческим введением. / [Сост. профессор Киевской Духовной Академии Михаил Скабаллонович]. Вып. II. Издание Свято-Успенского Киево-Печерского монастыря при участии товарищества «Светлячок». (Репринтное издание. Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1913). 80 с. С. 1–7.

¹² Трубачёв О.Н. Из славяно-иранских лексических отношений / Этимология. 1965. (Материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам). Москва : Наука, 1967. С. 3–82.

discourse, it received the equivalents “exemplary” or “most consistent with its model”, “compiled according to sample”¹³.

This derivative adjective has a binary structure, since it is formed from a motivating verbal noun ending in the sound -ο- verbal noun stem “τύπος” – “удар”; “знак”; “черта”; “вид”; “образец”, “модель”; “норма”, “sign”; “view”; “sample”, “model”; “norm”, and the suffix formant of adjectives ικ (ός) – <-ιχ (ός) -, which was used to convey the general semantics of a property, quality. All the above mentioned meanings of the substantive language unit “τύπος” are united by a common semantic field of “the result of an action”¹⁴.

At the same time, M. Skaballonovich specifies, that the noun τύπος is found in the texts of Philostratus (year of 240), the church historian Socrates (fifth century) with the meanings of a decree, a law – obviously of a special nature. Thus, Gregory Nazianzus used the noun “τύπος” in relation to the Symbol of Faith, Justinian applied it in relation to the Divine law, and the Byzantine emperor Constance used this lexeme to name the well-known religious law¹⁵¹⁶.

Presumably, both the adjective “τύπιχός” and the noun “τύπος” are in a relationship of the word-formation motivation with the stem of the first person singular verb form “τύπιω”, which, according to the reference publications, has a number of similar meanings like “бью”, “ударяю”; “поражаю”; “жалю”. Their belonging to the inflectional paradigm of the II masculine declension is attested to by the ending “-ός”, which was characteristic of the nominative singular forms of the nominal parts of speech (nouns and adjectives) of the masculine gender.

Some ancient Greek adjectives, usually compound ones, such as “ἀδίκος” “-ον” in nominative singular had two and three generic endings: one common in the masculine and in the feminine gender -ός, and a separate one in the neuter gender -ον, for example, βάρβαρος -ον. By the way, in the dictionary entries of reference books, the numbers 2 or 3 after the adjective indicate the number of the generic endings in nom. singular.

In the format of one of the versions, it can be assumed that in accordance with the grammatical tendency to simplify grammatical patterns in “κοινῖ”

¹³ Скабаллонович М. Толковый Типикон. Объяснительное изложение Типикона с историческим введением. / [Сост. профессор Киевской Духовной Академии Михаил Скабаллонович]. Вып. II. Издание Свято-Успенского Киево-Печерского монастыря при участии товарищества «Светлячок». (Репринтное издание. Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1913). 80 с. С. 1–7.

¹⁴ Козаржевский А.Ч. Учебник древнегреческого языка. 7-е изд., стереотипное. Москва : «Греко-латинский кабинет» Ю.А. Шичалина, 2012. 456 с. С. 22–24.

¹⁵ Скабаллонович М. Толковый Типикон. Объяснительное изложение Типикона с историческим введением. / [Сост. профессор Киевской Духовной Академии Михаил Скабаллонович.] Выпуск II. Издание Свято-Успенского Псково-Печерского монастыря при участии товарищества «Светлячок», 1994. 80 с. С. 1–3

¹⁶ Sophokles E. Greek lexicon of the roman and byzantine periods. New-York; Leipzig, 1888, p. 1099

one of the two / three endings, characteristic of the masculine adjectives, predominantly of the composite type, the substantivating process of the adjective “τύπιχός” took place, as a result of which it acquired the dominant ending “-όν”.

At the same time, the characteristic suffix of adjectives “-ικ-” with the general semantics of the ability, property in the structure of the formed noun “τύπιχόν” had been preserved.

3. Version 2. Formation of the final morpheme of the term due to the tendency similarly

In the format of his version the transformation the masculine ending “-ος” into the neuter ending “-όν” in the nominative singular form of the adjective masculine noun “τύπιχόν” M. Skaballonovich admits the action of an analogy with the form Genitive plural “τῶν διδλιων” (“from books”) of the feminine noun “διδλος” (book), which has a characteristic ending “-ος”. It should be added that the “omega” in the endings always indicates the II Attic declension¹⁷.

From our point of view, the most valuable is the version related to the interaction of the Greek spoken common language – “κοινι” and the Semitic (Hebrew-Aramaic) language subsystem.

It is necessary to present another version of the masculine generic endings replacement with neuter genders in the initial singular form of the Greek nouns and adjectives of the II declension under the influence of analogy with the phenomenon of replacing Greek and Slavic generic forms of nominal parts of speech with Hebrews. For example, in the texts of the Old and New Testaments, the Hebrew feminine gender is frequently used in the Psalter instead of the Greek and Slavic neuter: “παρά Κυρίου ἐγένετο αὐτή καί ἐστιν θαυμαστή ἐν ὈΦΘΑΛΜΟΪΣ ΗΜΩΝ (ὀφθαλμοῖς ἡμῶν)” = “от Господа бысть сие и есть дивно во ОЧИЮ ВАШЕЮ” (Gospel of Matthew, chapter 21, 42); the Hebrew masculine gender often substitutes the Greek and Slavic feminine gender like in the following examples: “Прильпне язык мой ГОРТАНИ МОЕМУ...” (= My tongue is on my throat ...). (Psalter, Psalm 132).

This phenomenon is consistently observed in the Greek (“Τύπιχόν”) and Church Slavonic (“Тѣпѣкѣн”) Typicons.

Based on various studies of the linguistic characteristics of the translations of the Old Testament and the writing of the New Testament texts by means of “κοινι”, S. I. Sobolevsky and N. N. Glubokovsky come to a common conclusion. It is obvious that the linguistic fund of Greek means of expressing concepts related to the Jewish code of the Old Testament sacred

¹⁷ [Соболевский С.И. Греческий язык библейских текстов. Κοινι. Москва : Издательство Московского Подворья Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2013. 176 с. С. 25]; [Козаржевский А.Ч. Учебник древнегреческого языка. 7-е изд., стереотипное. Москва : «Греко-латинский кабинет» Ю.А. Шичалина, 2012. 456 с. С. 28, 213].

books, which were then embodied in Church Slavonic equivalents, may include dialect forms of the Greek common language. For example, in the Greek translation of the biblical texts, the LXX (seventy interpreters) uses the Hellenistic form “νίτρον” (with the ending “-ον”), which fell into “κοινι” not from the Attic dialect, where “λίτρον” (with the ending “-ον”), but possibly from the Aeolic or Ionic dialects¹⁸.

It can be assumed that the fixation of the end of the neuter gender “-όν” to the structure of the Greek masculine noun “τόπιχ”, nominating the corpus of Christian canonical texts, occurred as a result of the extrapolation of the noun with the ending “-όν”, which denoted something related to the concept of sacred books sacred for Jewish culture, to a noun with the ending “-ός”, nominating the concept of texts sacred for the new Christian society.

CONCLUSIONS

Thus, the scientific versions of the borrowed lexeme “Typikon” structure formation as the title nomination of the written corpus of Church Slavonic Christian canonical texts, the first in the Slavic Liturgical discourse of the early medieval Kiev state, are considered. These versions reveal the patterns of linguistic systems interaction, manifested in text architectonics, which at the same time act as factors of the morphological and semantic structural specificity of the Slavic title nomination. The grammatical specificity of the Slavic term “*typicon*” is inherited from the Greek prototype “*τυπιχόν*”, of which it is a direct borrowing.

In the architectonics of the studied Church Slavonic text corpus mediated by the double translation (from the Semitic (Hebrew) language into the Greek colloquial common language (“κοινι”), and then from “κοινι” into the Church Slavonic language) the system of the Greek colloquial common language (“*κοινι*”, the subsystems of the Greek-ellichized language the subjects of communication at the beginning of the new era, the Jewish-Aramaic language system (subsystem), the Church Slavonic language system.

In the format of intersystem linguistic interaction, the factors of the formation of the grammatical specifics of the Slavic nomination “*Typikon*” (Tipikón), such as the natural process of gradual simplification of grammar within the “κοινι” under the influence of the analogy of grammatical patterns of contacting language systems (subsystems), are identified.

In the Church Slavonic texts of the “Typikon”, there are Hebraisms that have passed from the Hebrew originals into the Greek translated and Greek original texts. We are talking about morphological forms, syntactic constructions of Jewish originals, which were preserved during translation in Greek, and then in Church Slavonic Christian canonical texts, even being alien to the languages of translation: the specific use of Jewish generic forms in Greek, and then in Church Slavonic texts. A number of lexemes are assimilated

¹⁸ Соболевский С. И. Греческий язык библейских текстов. Κοινι. Москва : Издательство Московского Подворья Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2013. 176 с. С. 70]; [Глубоковский Н.Н. Христианское чтение. № 9. 1898. С. 367.

into the Jewish feminine gender instead of the Greek and Slavic neuter or the Jewish masculine gender instead of the Greek and Slavic neuter gender.

Thus, the scientific versions of the grammatically non-traditional indicators formation of the formal-structural plan of the nomination “*typicon*” are based on grammatical tendencies and patterns that operated in the common Greek “κοινι” and in the Church Slavonic language system at the time of the introduction of the text corpus under study into the cognitive space of the early medieval Slavic liturgical discourse. Their establishment will also serve to substantiate the semantic structural plan of the nomination “*typicon*” in the aspect of consolidating the meaning of “*charter*”.

The study carried out does not contain enough ground for establishing a visible correspondence between the structural and formal plan of the Slavic lexeme “*typicon*”, marked by the morphological and semantic specificity, inherited from the Greek prototype “*τύπιχόν*”, and the meaning of “*charter*” adapted in the translation process from the Greek language, with which this very lexeme was fixed in the early medieval Church Slavonic Liturgical discourse as the title nomination of the Christian canonical texts corpus.

The adequacy of such translation option can be confirmed in the etymological history, or in the reconstruction of both linguistic units.

SUMMARY

In our study, the attention is focused on identifying a number of linguistic factors that determined the formation of the grammatical specifics of the Church Slavonic nomination of the corpus of Christian canonical texts translated from the ancient Greek language, the first systematized written texts functioning on the territory of the early medieval Kiev state from the second half of the tenth century. These versions reveal the patterns of linguistic systems interaction, manifested in text architectonics, which at the same time act as factors of the morphological and semantic structural specificity of the Slavic title nomination. The grammatical specificity of the Slavic term “*typicon*” is inherited from the Greek prototype “*τύπιχόν*”, of which it is a direct borrowing.

In the architectonics of the studied Church Slavonic text corpus mediated by double translation (from the Semitic (Hebrew) language into the Greek colloquial common language (“κοινι”), and then with “κοινι” into the Church Slavonic language) the system of the Greek colloquial common language – “κοινι”, the subsystems of the Greek-Greek language ellichized subjects of communication at the beginning of the new era, the Jewish-Aramaic language system (subsystem), and the system of the Church Slavonic language interact.

In the format of intersystem linguistic interaction, the factors of the formation of the grammatical specifics of the Slavic nomination “*Типиконъ*” (“*Типіко́нь*”), such as the natural process of the gradual simplification of grammar within the “κοινι” under the influence of the analogy of grammatical patterns of contacting language systems (subsystems), are highlighted.

In the Church Slavonic texts of the “Typikon”, there are Hebraisms that have passed from the Hebrew originals into the Greek translated and Greek original texts. We are talking about morphological forms, syntactic constructions of the Jewish originals, which were preserved in the translation in the Greek ones, and then in the Church Slavonic Christian canonical texts, even being alien to the languages of the translation: the specific usage of the Jewish generic forms in the Greek language, and then in the Church Slavonic texts. A number of lexemes are assimilated the Jewish feminine gender instead of the Greek or Slavic neuter or the Jewish masculine gender instead of the Greek and Slavic neuter gender.

Thus, the scientific versions of the formation of the grammatically non-traditional indicators of the formal-structural plan of the nomination “*typikon*” are based on grammatical tendencies and patterns, that operated in the common Greek “*κοιν*” and in the Church Slavonic language system at the time of the introduction of the text corpus under the study into the cognitive space of the early medieval Slavic liturgical discourse. Their establishment will also serve to substantiate the semantic structural plan of the nomination “*typikon*” in the aspect of consolidating the meaning of the “*charter*”.

REFERENCES

1. Глубоковский Н.Н. Историко-этимологические заметки. *Христианское чтение*. № 9. 1898. С. 367.
2. Волков А.А. Язык и мышление. Мировая загадка. Изд. 3-е. Москва : ЛЕНАНД, 2015. 240 с.
3. Жуковская Л. Об объеме первой славянской книги, переведенной с греческого Кириллом и Мефодием. *Вопросы славянского языкознания*. 1963. № 7. С. 73–81.
4. Российский гуманитарный энциклопедический словарь. Москва : Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС; Филологический факультет СПбГУ, 2002.
5. Литературная энциклопедия 1929–1939; В 11 т. Москва : Изд. Ком. Акад., 1930. Т. 4. С. 270–276.
6. Козаржевский А.Ч. Учебник древнегреческого языка. 7-е изд., стереотипное. Москва : «Греко-латинский кабинет» Ю.А. Шичалина, 2012. 456 с.
7. Лавров П.А. Евангелие и Псалтырь, «роуськыми» (роушкими) письмены писанные, в житии Константина Философа // И по РЯС 1. 1928. № 1. С. 38–48.
8. Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов. Ростов-на-Дону, 2010. С. 105–106.
9. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : Монографическое пособие. Брама, Изд. Вовчок О.Ю., 2006. 336 с. рус.
10. Скабаллонович М. Толковый Типикон. Объяснительное изложение Типикона с историческим введением / Сост. профессор Киевской Духовной Академии Михаил Скабаллонович. Вып. II. Издание Свято-Успенского Киево-Печерского монастыря при участии

товарищества «Светлячок». (Репринтное издание: Киев : Типография Императорского университета Св. Владимира, 1913). 80 с.

11. Соболевский С. И. Греческий язык библейских текстов. Коив. – М.: Издательство Московского Подворья Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2013. – 176 с.

12. Тахиаос А.-Э.Н. Святые братья Кирилл и Мефодий, просветители славян /Под ред. В.Л. Шлёнова. Сергиев Посад, 2008. 392 с.

13. Темчин С.Ю. Было ли краткоапракосное Евангелие первой славянской книгой, переведенной с греческого. Исследование по славянскому историческому языкознанию. Москва, 1993. С. 13–29.

14. Трубачёв О.Н. Из славяно-иранских лексических отношений / Этимология. 1965. (Материалы и исследования по индоевропейским и другим языкам). Москва : Наука, 1967. С. 3–82.

15. Molnár N. The calques of Greek origin in the most Ancient Old Slavic texts. A theoretical Examination of Calque Phenomena in the texts of the Archaic Old Slavic Gospel Codices. *Slavistische Forschungen* 47. Köln – Wien, 1985.

16. Sophokles E. Greek lexicon of the roman and byzantine periods. New-York; Leipzig, 1888, p. 1099.

Information about the authors:

Cholan V. Ya.,

Candidate of Philological Sciences,
Doctoral Candidate at the Department of Ukrainian and Russian
as Foreign Languages
Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska str., Kyiv, 01033, Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-5329-1604

Ponomarova V. A.,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Methods of Teaching Ukrainian
and Foreign Languages and Literatures
Institute of Philology
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska str., Kyiv, 01033, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-1880-4691

ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ ВИДУ ТА ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ АСПЕКТУАЛЬНИХ ЗНАЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Шульга А. А.

ВСТУП

Аспектуальність в українській мові є дієслівною категорією, яка не лише описує та характеризує дії, стани, ситуації, але й указує на різні аспекти їх вияву. Отож, аспектуальність пов'язується із категорією виду¹. Попри те, що «аспектуальність як понятійна категорія є предметом постійного вивчення науковців (Н.Д. Арутюнова, Б.М. Балін, О.В. Бондарко, В.Г. Гак, І.Б. Долініна, І.П. Іванова, Н.А. Козинцева, О.С. Кубрякова, Ю.С. Маслов, О. Єсперсен, А. Хорнбі, Дж. Лакоф)»², її категоріальні параметри «у різних мовах ще й досі остаточно не визначені»³. Як зазначає М.І. Калько, «наукова зацікавленість аспектуальною проблематикою та її гостра дискусійність зумовили виникнення такої науки, як аспектологія»⁴, яка (за визначенням Ю.С. Маслова) має на меті дослідити граматичний склад та граматичну семантику мови, а отже, всю сферу аспектуальності, яка, окрім категорії виду, включає спектр різноманітних явищ, схожих або суміжних із видом у змістовому або функціонально-семантичному аспектах⁵. При цьому М.І. Калько наголошує, що «увага дослідників до універсальної категорії аспекту, особливо до однієї з її ідіоетнічних реалізацій – категорії слов'янського виду, є цілком умотивованою»⁶, оскільки категорія аспектуальності виходить за межі суто граматичної або ж суто лексичної категорії і

¹ Шульга А.А. Граматична категоризація аспектуальності в українській та фінській мовах. *Вісник мариупольського державного університету. Серія: Філологія*. 2018. Вип. 18, С. 342.

² Тепла О.М. Функціонально-семантичне поле аспектуальності як універсальна типологічна категорія у зіставленні різних мов. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2009. Випуск 10. С. 198.

³ Там само.

⁴ Калько М.І. Аспектуальність: досвід категорійного моделювання на матеріалі українського дієслова. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2012. № 1. С. 222.

⁵ Маслов Ю.С. *Очерки по аспектологии*. Ленинград : Изд-во ЛГУ. 1984. 263 с.

⁶ Калько М.І. Аспектуальність: досвід категорійного моделювання на матеріалі українського дієслова. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2012. № 1. С. 222.

поєднує безліч лексико-граматичних та функціональних компонентів, що можуть суттєво відрізнятися в різних мовах.

Українська аспектологічна думка, окрім дослідження граматичних видових та видо-часових категорій, вивчає «аспектуальні класи дієслів (динамічні/статичні, граничні/неграничні) та їх підкласи, тобто способи дії, а також різноманітні аспектуально-релевантні компоненти контексту, виражені недієслівною лексикою і засобами синтаксису»⁷.

Однак, незважаючи на помітну активізацію «аспектологічних студій упродовж останніх десятиліть», яка «стала передумовою об'єднання зусиль учених навколо розв'язання складних проблем аспектуальності й виду»⁸, питання розкриття сутності цієї категорії і досі залишається відкритим і потребує подальших досліджень як на прикладі української мови, так і на прикладах інших мов.

Як зазначає М.І. Калько, наразі одним із найактуальніших завдань сучасної аспектології є «створення динамічної моделі, що враховує чинники всіх мовних рівнів і передбачає вивчення: 1) взаємодії лексичного й видового значень; 2) ролі контексту для опису виду; 3) зв'язку виду з універсальним набором акціональних значень»⁹. Це дає підстави припустити, що проблема наукового опису виду дієслова залишається актуальною і перспективною для оновлення положень теорії функціональної граматики¹⁰

1. Аспектологічна термінологія: аспектуальність/аспект/вид

Серед проблем, зумовлених багатокомпонентністю і складністю категорії аспектуальності (М.І. Калько, В.М. Русанівський, І.Р. Вихованець, О.Л. Ачилова, О.В. Смеричинська та ін.), одним із ключових питань залишається визначення критеріїв для ідентифікації та диференціації близьких за значенням, однак зовсім не тотожних понять «аспектуальність», «аспект» і «вид».

Проблему дефініції аспектуальних понять обговорює Ю.П. Даценко, наголошуючи, що «термін «категорія аспектуальності» різнопланово трактується в мовознавстві, діапазон розуміння її складників, а також їх

⁷ Шульга А. А. Граматична категоризація аспектуальності в українській та фінській мовах. *Вісник мариупольського державного університету. Серія: Філологія*. 2018. Вип. 18, С. 342.

⁸ Калько М. І. Аспектуальність: досвід категорійного моделювання на матеріалі українського дієслова. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2012. № 1. С. 222.

⁹ Калько М. І. Аспектологічний інструментарій: комплексна аспектуальна діагностика. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2010. Вип. 6. С. 79.

¹⁰ Там само. С. 79.

функціонування ще й дотепер не визначено»¹¹. Очевидним є факт, що проблема розрізнення вищезгаданих близьких за значенням понять є результатом тривалої лінгвістичної традиції несистемного опису цих понять у наукових працях. Безумовно, основною причиною такої традиції є очевидна семантична близькість аспектологічних термінів «аспектуальність», «аспект» і «вид».

Як результат, більшість науковців (О.М. Пешковський (1956), Ю.С. Маслов (1978) та ін.) уживали ці терміни як синоніми у своїх працях, які надалі стали фундаментальним базисом для подальшого становлення аспектологічної думки і розвитку аспектології в цілому. Це спричинило не тільки непорозуміння в розробленні подальших наукових теорій, але й відсутність або розмитість чіткого визначення та диференціації ключових термінів аспектології.

Найочевиднішим прикладом існування проблеми з дефініцією ключових аспектологічних понять є «двокомпонентна теорія виду», запропонована Ю.С. Масловим. Науковець запропонував поділити вид на два компоненти: власне вид та неграматичну, або приховано-граматичну, сферу аспектуальних значень¹². Двокомпонентна теорія виду наразі залишається актуальною і широко застосовується в сучасних лінгвістичних дослідженнях. Однак, попри її актуальність, зумовлену змістом цієї теорії, в термінологічному плані таке формулювання є не зовсім коректним, адже у науковій площині недоречно називати одним терміном «вид» одразу два поняття:

1) широку сферу, що включає в себе як вид, так і приховано-граматичні та неграматичні аспектуальні класи;

2) лише один із компонентів цієї сфери.

Оскільки в зарубіжній лінгвістиці для позначення широкої сфери граматичних та неграматичних засобів вираження аспектуальних значень заведено застосовувати термін «аспектуальність», у сучасній українській лінгвістиці для уникнення неоднозначності доцільно також послуговуватися терміном «аспектуальність» для вивчення всієї сфери, що включає два компоненти.

Аспектолог О.В. Бондарко ідентифікує аспектуальність як «функціонально-семантичну категорію»¹³, змістом якої є «характер плину дії, а вираженням – морфологічні, словотворчі та лексичні засоби за участі деяких синтаксичних елементів речення»¹⁴.

¹¹ Даценко Ю.П. Методика дослідження категорій аспектуальності та темпоральності в італійській та українській мовах. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2011. Вип. 27. С. 99.

¹² Маслов Ю.С. *Очерки по аспектологии*. Ленинград: Изд-во ЛГУ. 1984. 263 с.

¹³ Бондарко А.В., Буланін, Л. Л. *Русский глагол*. Ленинград: Просвещение, 1967. С. 50.

¹⁴ Там само.

На основі вищеперахованих фактів і визначення поняття «аспектуальність» доцільно зробити висновок про те, що його значення є ширшим, ніж значення суміжних термінів, і аспектуальність як категорія включає в себе цілий спектр граматичних і неграматичних явищ, зокрема «аспект» та «вид».

З'ясувавши дефініцію терміна «аспектуальність» і сферу його використання, необхідно визначити значення двох суміжних до нього термінів: «аспект» і «вид».

Семантично обидва поняття мають схожі тлумачення: «погляд, кут зору, під яким сприймається те чи інше явище або предмет чи дія»¹⁵. У сучасному лінгвістичному просторі обидва поняття заведено використовувати для позначення граматичного складника категорії аспектуальності.

Походження терміна «аспект» детально аналізував М.І. Калько у статті «Універсальна категорія аспекту в українському етноваріанті». Учений пояснює, що «термін «аспект» запропонував для перекладу відповідного російського терміна «вид» швейцарець Ф. Рейф у 1828 р.»¹⁶. Отже, спершу «аспект» уважали повним відповідником, буквально перекладом терміна «вид».

Ураховуючи те, що обидва поняття мають однакове визначення, і факт, що «аспект» є перекладом слов'янського терміна «вид», можна зробити висновок, що ці поняття в аспектології можна дефініціювати як абсолютні синоніми. Однак переконані, що вони не є повними синонімами, оскільки термін «вид» уживають для позначення граматичного складника категорії аспектуальності у слов'янських мовах, а поняття «аспект» – для її ж позначення відповідно до різних мов світу.

Ці попередні спостереження дають підстави для висновку про те, що «аспектуальність» є родовим поняттям – гіперкатегорією, яка включає категорію аспекту та приховано-граматичну сферу аспектуальних значень в усіх мовах світу. Категорія «вид» вживається вузько для позначення аспекту у слов'янських мовах.

2. Граматична категорія виду в українській мові

Категорія аспектуальності, як уже було зазначено, є родовим терміном, багаторівневою та багатокomпонентною структурою, тому доцільно називати її гіперкатегорією, яка включає в себе інші категорії. О.В. Бондарко, досліджуючи категорію аспектуальності слов'янських

¹⁵ Даценко Ю.П. Методика дослідження категорій аспектуальності та темпоральності в італійській та українській мовах. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2011. Вип. 27. С. 101.

¹⁶ Калько, М. І. Універсальна категорія аспекту в українському етноваріанті. *Вісник львівського університету. Серія філологія*. 2004. Вип. 34, ч. 1. С. 83.

мов на прикладі російської, змодлював її функціонально-семантичне поле, поділивши його на сукупність більш вузьких за значенням полів, кожне з яких відображало лише один із семантичних компонентів гіперкатегорії аспектуальності.

Серед основних семантичних компонентів аспектуальності, на думку вченого, є лімітативність, яка виражає різні типи відношення дії до її межі; тривалість, кратність, фазовість, перфектність, акціональність, статальність, реляційність, тощо¹⁷. В українській мові категорія аспектуальності представлена також величезним спектром значень та засобами їх реалізації. Учені-україністи підтримують поділ семантичних складників категорії аспектуальності на більш вузькі за значенням категорії, серед яких однією з ключових є лімітативність та граничність/неграничність дії. Ці семантичні категорії є близькими, але не тотожними.

О.В. Смеричинська, досліджуючи граничність дії, наголошує, що «потрібно відрізнити значення межі, притаманне доконаному виду, від граничності (зокрема, потенційної), яка проявляється у слов'янських мовах у двох видах, а також у неслов'янських мовах»¹⁸. На її думку, значення граничності/неграничності в українській мові реалізується через внутрішню семантику дієслів¹⁹. Тоді як лімітативність, яку О.В. Бондарко визначає як відношення дії до межі, в українській мові також присутнє (до того ж є головною семантичною характеристикою дієслівних видів). При цьому доконаний вид (далі – ДВ) «виражає не просто межу, а подолання цієї межі, після досягнення якої дія повинна, вичерпавшись, припинитись (напр., *перев'язати, прочитати, дописати*)»²⁰. Тим часом недоконаний вид (далі – НДВ) «характеризується відсутністю ознак доконаного виду, тобто відсутністю якості подолання межі (напр., *перев'язувати, читати, дописувати*)»²¹.

Гіперкатегорія аспектуальності в українській мові реалізується через семантичні категорії фазовості (значення початку дії, завершення дії, обмеженої тривалості), яка «безпосередньо пов'язана з поняттями граничності/неграничності дії»²², результативності, кратності, часової локалізації, динамічності/статичності, тривалості, моментальності,

¹⁷ Бондарко А. В., Теория функциональной грамматики. Ленинград : Наука, 1987. С. 42.

¹⁸ Смеричинська О. В. Функціонально-семантичне поле граничності дії в німецькій та українській мовах : дис. ... канд. філол. наук дис. канд. філол. наук. Львів. 2019. С. 34.

¹⁹ Там само. С. 43.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

²² Там само. С. 58.

узуальності, тощо²³. Ці семантичні категорії стосуються плану змісту гіперкатегорії аспектуальності. Однак будь-який зміст має у кожній мові специфічні засоби вираження (граматичні та неграматичні). В українській мові граматичним засобом реалізації категорії аспектуальності є категорія дієслівного виду, яка (відповідно до маркера доконаності/недоконаності) поділяє дієслова на: «1) **парновидові**: а) корелятивні імперфективи; б) корелятивні перфективи; 2) **одновидові**: а) некорелятивні імперфективи; б) некорелятивні перфективи; 3) **двовидові**: а) біаспективи-імперфективи; б) біаспективи-перфективи»²⁴.

В українській мові граматична категорія виду є загальнодієслівною, бо «охоплює всі форми дієслова (інфінітивну, способові й часові, дієприкметникові й дієприслівникові)»²⁵. При цьому видове протиставлення виражається граматичними засобами «у співвіднесених дієсловах спільного кореня (і тільки в поодиноких випадках у словах із різними основами – суплетивно), що виступають як видова пара»²⁶, наприклад, *будувати – побудувати, читати – прочитати, робити – зробити, брати – взяти*).

В українській мові «значення доконаного і недоконаного виду у формах інфінітиву виражається безвідносно до інших граматичних значень дієслова»²⁷, тобто «воно властиве самій дієслівній основі, де показником виду є афікс (префікс або суфікс), чергування звуків у корені слова, наголос тощо»²⁸.

В інших формах значення дієслівного виду тісно пов'язане зі значенням часу. Кожне дієслово видової пари утворює свою систему часових форм: дієслова НДВ утворюють форми всіх трьох часів, а дієслова ДВ – лише минулого й майбутнього часів. Так само дієприкметникові й дієприслівникові форми утворюються від дієслів, зберігаючи значення виду, закладене в початковій формі²⁹.

Аналізуючи вищесказане, можна дійти висновку, що категорія виду в українській мові виражає те, як дія розвивається в часі. Головною ознакою ДВ або НДВ В.М. Русанівський уважав внутрішню

²³ Ачилова О.Л. Український префікс *попо-*: специфіка аспектуального значення. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2011. Вип. 6. С. 14.

²⁴ Калько М.І. Аспектологія українського дієслова: двокомпонентна теорія виду і проблема аспектуальних класів. *Лінгвістика*. 2013. № 1 (28). С. 181.

²⁵ Караман С.О., Караман О.В., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова. Київ: Літера ЛТД, 2011. С. 253.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

²⁹ Сучасна українська літературна мова: підруч. (за ред. М.Я. Плющ). 6-те вид. Київ: Вища школа, 2006. С. 267–269.

обмеженість або необмеженість дії: «за допомогою граматичної категорії виду передається одна з найголовніших властивостей дієслова як частини мови – вираження динамічної ознаки або в процесі її розгортання, становлення, або як цілісного комплексу, повністю реалізованого чи спрямованого на реалізацію»³⁰.

Дієслівна категорія виду слугує для вираження таких значень: «дія, яка сповна реалізована чи спрямована на реалізацію»; «дія постійна, безперервна, що перебуває в процесі розгортання і становлення»³¹. Попри те, що деякі лінгвісти стверджують, що дієслівний вид є словотворчою категорією, В.М. Русанівський наполягає на тому, що вид базується на протиставленні форм (ДВ і НДВ) у межах однієї лексеми. При цьому основною одиницею у видовій кореляції вважають форму ДВ, а форма НДВ є лише її модифікацією.

Крім того, важливо, що видові значення притаманні всім дієсловом, при цьому «форми доконаного виду виражають дію, що має певну межу тривання: 1) дію повністю завершену чи завершену на певному етапі виконання (*сніг випав, сонце зійшло, колона рушила, дитина заплакала*); 2) дію, повторювану до певної межі (*попереписував вірші, попідпирав двері*); 3) дію одноразову, раптову (*стукнув, смикнув, крикнув*)»³².

Так, форми НДВ позначають дію, «що перебуває в процесі тривання (здійснення), незавершеної повторюваності (*сонце сходить, двері підпирають, стукає, смикає*), багаторазовість дії (*поштукувати, покрикувати*)»³³.

В українській мові більша частина дієслів має видові пари – ДВ і НДВ. Дієслова ДВ зазвичай формуються від дієслів НДВ за допомогою префіксів. (*будувати – побудувати, писати – написати, казати – сказати, робити – зробити* тощо). Дієслова ДВ також можуть формуватися за допомогою суфіксів (*кричати – крикнути, зітхати – зітхнути* тощо). Суфіксальним способом утворюються дієслова НДВ від дієслів ДВ (*переписати – переписувати, організувати – організовувати, здати – здавати*, тощо). Також до способів творення іншого виду належить зміна наголосу (*закликати – закликати*) чи основи (*брати – взяти*).

Серед особливостей формування видових кореляцій дієсловами ДВ і НДВ в українській мові є, наприклад, те, що зазвичай активніше

³⁰ Русанівський В.М. Структура українського дієслова. Київ: Наукова думка, 1971. С. 216.

³¹ Сучасна українська літературна мова : підруч. (за ред. М. Я. Плющ). 6-те вид., Київ : Вища школа, 2006. С. 267–269.

³² Євтушенко О. До питання про проблему аспектуальної системи іспанської мови у порівнянні з українською. *Лінгвістичні студії*. 2014. Вип. 29. С. 112.

³³ Там само.

утворюються кореляти НДВ, ніж ДВ. Найчастіше, як зазначалося вище, видові пари утворюються за допомогою морфологічних засобів.

Суфіксальний спосіб творення – чергування або зміна суфіксів співвідносних основ. До основних видових формотворчих суфіксів належать: 1. -овува- / -ува-(-юва-) (*організовувати – організувати, обраховувати – обрахувати*); 2. -ува- (-юва-) / -и-(-і-) (*зменшувати – зменшити, заклеювати – заклеїти*); 3. -ува- / -а- (*записувати – записати, з'єднувати – з'єднати*); 4. -а- / -ну- (-ону-) (виражає значенням одноразовості, раптовості) (*кричати – крикнути, стукати – стукнути*); 5. -ва- / Ø (*дівати – діти*); 6. -а- / Ø (*одягати – одягти, перебігати – перебігти*); -а- / -и (*рушати – рушити, виряджати – вирядити*)³⁴.

Префіксальний спосіб наразі є одним із найпродуктивніших для формування дієслів ДВ. «Для творення дієслів доконаного виду від співвідносних основ недоконаного виду найчастіше використовуються такі префікси: в-, з-(с-), за-, на-, по-, про-»³⁵. Ці префікси змінюють вид дієслова, але при цьому не вносять у його семантику додаткових відтінків значень (*молити – вмовити, робити – зробити, питати – спитати, кликати – покликати*)³⁶. Крім того, префікси можуть виконувати не лише формотворчу, але й словотворчу функцію. Однак важливо чітко розмежовувати ці два процеси: «у процесі префіксального словотворення префікси виражають і словотворче, і видове значення (*писати – недоконаний вид, списати, розписати – доконаний вид*), але в межах усього словотворчого ряду виступає тільки одна видова пара префіксального творення (*писати – написати*)»³⁷. При цьому «кожне новоутворене префіксальне дієслово вступає у видове співвідношення з дієсловом того самого кореня, утворюючи кореляцію за допомогою інших засобів видотворення»³⁸ (*записати – записувати, списати – списувати, розписати – розписувати*).

Для української мови характерним є також комбінований спосіб творення. Цей спосіб характерний для видових пар: «безпрефіксне дієслово недоконаного виду – співвідносне префіксальне дієслово

³⁴ Євтушенко О. До питання про проблему аспектуальної системи іспанської мови у порівнянні з українською. *Лінгвістичні студії*. 2014. Вип. 29. С. 112.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само.

³⁷ Караман С.О., Караман О.В., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова. Київ: Літера ЛТД, 2011. С. 254.

³⁸ Там само.

доконаного виду зі зміною або чергуванням суфікса основи: *бродити – забрести, чіпляти – зачепити*»³⁹.

Ще одним способом утворення видових пар, хоч і менш продуктивним, є семантичне зближення «різнокорневих (суплетивних) основ: *брати – взяти, ловити – впіймати, говорити – сказати*»⁴⁰.

В українській мові деякі дієслова не мають видової пари. Ці дієслова можуть використовуватись або лише у формі НДВ (*прагнути, гордувати, говорити, мислити, бігати, намагатися, потребувати*), або лише у формі ДВ (*схаменутися, побігти, зурочити, поспати*)⁴¹.

Крім того, в українській мові є «невелика група безпрефіксних дієслів, що можуть виражати значення доконаного й недоконаного виду залежно від контексту»⁴². Наприклад, це «дієслова *женити, ранили, веліти, наслідувати, вінчати, атакувати, телеграфувати, телефонувати, організувати*»⁴³.

Окрім граматичних особливостей категорії виду в українській мові, слід зосередити увагу й на семантичному складнику цієї категорії.

Головною семою форм НДВ є «відсутність вказівки на обмеженість дії», тобто дієслова НДВ виражають «тривалу нерезультативну дію»⁴⁴. Крім того НДВ передає значення «внутрішньо необмеженої дії, яка може семантично виявлятися як дія, що не встигла ще реалізуватися»⁴⁵, або як така «що реалізується без усяких обмежень»⁴⁶ чи як «дія, що регулярно (*постукувати, поблискувати*) або нерегулярно (*приходить, бігати*) повторюється»⁴⁷. Крім цих значень, дієслова НДВ можуть передавати також додаткові значення: «постійна неперервність дії» (*тече річка*), «регулярна повторюваність незавершеної дії» (*приголублювати, відсовувати*), «нерегулярна повторюваність дії, яка виникає час від часу» (*підсвистувати, нахвалятися, посміюватися*), «здатність до дії, яка є постійною ознакою суб'єкта» (*сонце світить*), «протяжність дії у певному напрямку в дієсловах руху» (*летіти,*

³⁹ Євтушенко О. До питання про проблему аспектуальної системи іспанської мови у порівнянні з українською. *Лінгвістичні студії*. 2014. Вип. 29. С. 112.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Шульга А.А. Граматична категоризація аспектуальності в українській та фінській мовах. *Вісник мариупольського державного університету*. Серія: Філологія. 2018. Вип. 18, С. 343.

⁴² Караман С.О., Караман О.В., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова. Київ : Літера ЛТД, 2011. С. 255.

⁴³ Там само. С. 254.

⁴⁴ Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія: Підручник. Київ : Либідь, 1993. 334 с

⁴⁵ Шульга А.А. Граматична категоризація аспектуальності в українській та фінській мовах. *Вісник мариупольського державного університету*. Серія: Філологія. 2018. Вип. 18, С. 343.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

бігти), «повторюваність дії, яка означає необмежений рух»⁴⁸ (*бігати, літати*). Основною семантикою ДВ є вказівка на внутрішню межу дії. Дієслова ДВ позначають результативну дію, здебільшого нетривалу. ДВ виражає такі значення: «обмеженість дії у часі», «її завершеність у минулому або в майбутньому», «результативність дії». Така дія досягла своєї внутрішньої межі, після чого, вичерпавшись, припиняється. Основними додатковими елементами значення ДВ є такі: «завершеність дії» (*побудувати, народити*), «результативність дії» (*одержати, заробити*), «однократність дії» (*смикнути, кивнути, чхнути*), «початок дії» (*заплакати, заспівати*), «багатократність дії» (*порозкидати, покашляти*)⁴⁹.

3. Аспектуальні класи дієслів

Категорія аспектуальності у «двокомпонентній теорії виду», розробленій Ю.С. Масловим⁵⁰, складається не лише з граматичного компонента, представленого в українській мові категорією дієслівного виду, але й із неграматичного, який базується на дієслівній семантиці, яка в українській мові представлена *аспектуально-релевантними* класами дієслівної лексики. Поділ дієслівної лексики на аспектуальні класи базується на диференціації дієслівної лексики відповідно видового та акціонального партнерства та функціональної поведінки⁵¹.

Виділення аспектуальних класів дієслів в українській мові є новим здобутком М.І. Калька. Дослідник зазначає, що термін «аспектуальні класи» ввів Ю.С. Маслов, який визначав їх як «аспектуальні значення, що мають приховано-граматичне вираження, тобто функціонують як категорійні компоненти лексичного значення дієслів»⁵².

У своїх дослідженнях М.І. Калько переконає, що аспектуальність «постає як семантична категорія, що об'єднує систему різнорівневих засобів для виконання спільної функції – відображення внутрішнього часу або характеру перебігу й розподілу в часі, позамовних виявів буття, позначених дієсловом»⁵³. При цьому роль її інтеграційного

⁴⁸ Горпинич В.О. Морфологія української мови : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : ВЦ «Академія», 2004. С. 169–179.

⁴⁹ Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія : підручник. Київ: Либідь, 1993. 334 с.

⁵⁰ Маслов Ю.С. Очерки по аспектологии. Ленинград : Изд-во ЛГУ. 1984. 263 с.

⁵¹ Калько М.І. Аспектологія українського дієслова: двокомпонентна теорія виду і проблема аспектуальних класів. *Лінгвістика*. 2013. № 1 (28). С. 182.

⁵² Там само.

⁵³ Калько М.І. Категорія аспектуальності як динамічний багаторівневий феномен: теоретичні засади й досвід моделювання. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2011. Вип. 1. С. 59.

чинника «виконує граматичний компонент – категорія виду»⁵⁴. Дієслівний вид «на ґрунті семантичної опозиції «наявність vs відсутність часової межі вияву процесуальної ознаки» та її формального вираження, системно протиставляє дієслова доконаного й недоконаного виду»⁵⁵. Однак головним для «особливостей реалізації категорії виду на рівні індивідуальних лексем є лексичний компонент, представлений аспектуальними класами»⁵⁶, на чому й наголошує М.І. Калько.

Спираючись на особливості українського дієслова, вчений визначив п'ятикомпонентну систему, відповідно до якої виділив п'ять основних аспектуальних класів дієслів: **термінативи, активітиви, стативи, евентиви, релятиви**.

Коментуючи особливості кожного з аспектуальних класів, М.І. Калько пише про те, що термінативи іноді також називають здійсненниками, оскільки цей клас об'єднує «дієслова зі значенням подієспрямованого процесу»⁵⁷. Активітиви – діяльниками, до них «належать дієслова, що означають динамічний неподієспрямований процес»⁵⁸. Стативи – станівниками, оскільки вони «описують адинамічний, недискретно-фазовий вияв буття, локалізований хоча б у межах надтривалого часового відрізка»⁵⁹. Евентиви – подійниками, вони «передають значення миттєвих подій, зокрема несподіваних, непередбачуваних»⁶⁰. Релятиви – відновниками, вони «інтегрують дієслівні лексеми зі значенням процесуально-стилізованих відношень, властивостей, постійних ознак тощо»⁶¹.

Учений підсумовує, що «система аспектуальних класів визначає закономірності видової поведінки дієслова»⁶² й демонструє закономірності видової поведінки кожного з аспектуальних класів: «термінативам притаманне суто видове, функціонально-видове й акціональне партнерство, конкретно-процесна функція», тим часом «активітиви не мають видових партнерів, бо їм властиві багатовекторне

⁵⁴ Калько М.І. Категорія аспектуальності як динамічний багаторівневий феномен: теоретичні засади й досвід моделювання. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2011. Вип. 1. С. 59.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Там само. С. 60.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Там само.

⁶² Там само.

акціональне партнерство й конкретно-процесна функція»⁶³. Стативи ж «позбавлені можливості мати видових партнерів і виконувати конкретно-процесну функцію, для них характерним є аспектуально-акціональне партнерство з інцептивами, що означають мить зародження стану»⁶⁴. Евентивам «притаманне функціонально-видове й обмежене акціональне партнерство, але не властива прогресивна функція»⁶⁵. Через семантичну нейтральність релятиви не можуть мати «будь-якого партнерства та виконувати прогресивну функцію, хоч деякі з них, зокрема «географічні» дієслова, можуть мати уявно-видових, або інцесивних, партнерів, що спричинено асоціативно-метафоричним семантичним залишком термінативів, від яких утворені георелятиви»⁶⁶.

Аналізуючи особливості аспектуальних класів дієслів, слід урахувувати те, що належність до певного аспектуального класу визначає лише контекст, тому про «особливості аспектуальної поведінки дієслова можна говорити тільки на основі аналізу конкретних ситуацій і речень, що зумовлено глибокою закоріненістю категорії виду в онтологію ситуацій, що відображаються в семантиці дієслів»⁶⁷.

М.І. Калько схилявся до розроблення польових моделей аспектуальних класів українських дієслів, що вможливило не лише більш детальний і систематичний опис компонентів категорії, але й аналіз відношень та взаємозв'язків між цими компонентами. Звичайно, що за такого підходу він залучав теорію функціонально-семантичних полів (далі – ФСП), розроблену О.В. Бондарком⁶⁸. Але учений не погоджується із запропонованою О.В. Бондарком моделлю ФСП, де в центрі є граматична категорія виду, пояснюючи це тим, що аспектуальність є «семантичною категорією, що відображає характер перебігу та розподілу дії у часі, тобто внутрішній час дії, і спирається на граматичну категорію виду»⁶⁹. Водночас у його баченні «польова

⁶³ Калько М.І. Категорія аспектуальності як динамічний багаторівневий феномен: теоретичні засади й досвід моделювання. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2011. Вип. 1. С. 60.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Там само. С. 61.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Шульга А.А. Граматична категоризація аспектуальності в українській та фінській мовах. *Вісник мариупольського державного університету. Серія: Філологія*. 2018. Вип. 18, С. 344.

⁶⁸ Бондарко А.В., Теория функциональной грамматики. Ленинград : Наука, 1987. 348 с.

⁶⁹ Калько М.І. Категорія аспектуальності як польова структура. *Мовознавчий вісник*. 2010. Вип. 10. С. 218.

структура категорії аспектуальності є іншою»⁷⁰. Основна відмінність полягає в тому, що до ядерної зони, за концепцією М.І. Калька, «належить не сама категорія виду, а той масив дієслів, якому притаманна найповніша реалізація її категорійного потенціалу»⁷¹. Учений пояснює, що має на увазі «особливі, граматично орієнтовані лексико-семантичні класи, які здійснюють «вторгнення» в граматичну сферу виду, приховано регулюючи корелятивну здатність і функціональний потенціал дієслів»⁷². Ідеться про аспектуальні класи дієслів як «аспектуально орієнтовані приховано-граматичні криптотипи, які мають вплив на граматичну царину виду, імпліцитно регулюючи аспектуальну поведінку (корелятивну здатність і функціональний потенціал) дієслів»⁷³.

В основі моделі ФСП, запропонованої М.І. Кальком, лежить позиція, що «п'ятиелементна система аспектуальних класів (як один з основних складників концепції категорії аспектуальності) вможливує виокремлення п'яти компонентів польової моделі категорії аспектуальності: ядра, субпериферії, близької, віддаленої та далекої периферії»⁷⁴. Така модель аспектуальності спирається на п'ять криптотипних ознак: «внутрішньочасову релятивність (відношення до часу), внутрішньочасову евентивність (подієздатність), внутрішньочасову стативність (можливість міжподійної інтервальності), внутрішньочасову активіттивність (можливість динаміки в межах міжподійного інтервалу), внутрішньочасову термінативність (наявність перспективи розвитку процесу, його подієспрямованість)»⁷⁵.

Співвіднесення аспектуальних класів дієслів із певною позицією в структурі ФСП відбувається за принципом наявності/відсутності якихось із вищезгаданих криптотипних ознак. Оскільки «всі названі ознаки притаманні аспектуальному класу термінативів»⁷⁶, то він є ядром категорії аспектуальності. Саме «серед термінативів найбільшою мірою виявлена граматична суть категорії виду»⁷⁷. Натомість «інтермінативним процесам не притаманна ознака подієспрямованості, а властиві інші»⁷⁸. Зменшення кількості криптотипних ознак «зумовлює відповідне місце в польовій структурі аспектуальності»⁷⁹. Через те, що

⁷⁰ Калько М.І. Категорія аспектуальності як польова структура. *Мовознавчий вісник*. 2010. Вип. 10. С. 218.

⁷¹ Там само.

⁷² Там само.

⁷³ Там само. С. 219.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Калько М.І. Категорія аспектуальності як польова структура. *Мовознавчий вісник*. 2010. Вип. 10. С. 219.

активівам притаманні чотири ознаки, вони становлять субпериферію поля; стативи мають три ознаки, а тому належать до близької периферії; евентиви – дві ознаки, за якими належать до віддаленої периферії; релятиви мають лише одну ознаку, «відповідно, вони конституують далекую периферію категорії аспектуальності»⁸⁰.

Зауважимо, що М.І. Калько не заперечує важливості дієслівної категорії виду для реалізації категорії аспектуальності в українській мові. Він вважає категорію виду «своєрідною граматичною рамкою, що накладається на весь дієслівний масив української літературної мови»⁸¹, і наводить такі аргументи: в українській мові немає дієслів, яким не притаманний вид. Крім того, саме контур цієї рамки (тобто категорія виду) «задає аспектуальній системі, яка виконує функцію відображення внутрішньочасового контуру ситуації, польову структуру»⁸². Ця структура виникає завдяки семантичному тяжінню «одиниць, спричиненому впливом граматичної видової домінанти «внутрішня межа дії»⁸³.

Окрім стандартних польових моделей (функціонально-семантичне поле; поле, запозичене з фізики), М.І. Калько пропонував для відображення категорії аспектуальності польову модель на основі поля візуального сприйняття Р. Арнгейма. Така модель є Х-подібним полем. «Польова модель Р. Арнгейма цікава й тим, що силові кутові точки квадрата, діагонально взаємодіючи через центральну найпотужнішу точку, утворюють знак інверсії»⁸⁴. За такої моделі «найсильніша семантична енергетика сконцентрована в центральній точці поля», що «показує найвищий рівень граматичності елементів, розташованих у центрі поля»⁸⁵.

Аналізуючи семантико-граматичний складник аспектуальності із застосуванням польової моделі на основі поля візуального сприйняття, стає зрозумілим, що «тут першорядну роль відіграє семантика термінативності/атермінативності (граничності/неграничності)»⁸⁶, адже саме «термінативні партнери (як префіксальні, так і суфіксальні) є прототипними корелятами, оскільки, як засвідчують історичні студії у галузі аспектології, саме на ґрунті протиставлення граничності/неграничності розвинулося граматичне протиставлення

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Там само. С. 218.

⁸² Там само.

⁸³ Там само.

⁸⁴ Калько М.І. Категорія аспекту крізь призму поля візуального сприйняття р. Арнгейма. *Мовознавство*. 2007. № 6. С. 64.

⁸⁵ Там само. С. 65.

⁸⁶ Там само. С. 66.

доконаності/недоконаності»⁸⁷. Водночас «периферія імперфективної корелятивності наповнена статальним партнерством, що ґрунтується на опозиції «зародження стану – вияв стану набутого в результаті події»⁸⁸.

Граматична категорія виду за такої польової моделі утворює рамку, яка вможливило існування й функціонування цього поля, до того ж саме ця рамка визначає для категорії аспектуальності її модель польової структури.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки, вкажемо на такі попередні висновки. Проаналізувавши дослідження аспектологів, вважаємо, що і донині ще не розв'язаною проблемою залишається термінологічна неузгодженість таких її базових понять, як «аспектуальність», «аспект» і «вид». У статті зроблено спробу диференціювати три суміжні (але не тотожні) терміни у такому співвідношенні: «аспектуальність» – широка категорія, що включає граматичний складник (аспект) та неграматичні (найчастіше лексико-семантичні) компоненти; «аспект» – граматичний складник категорії аспектуальності в усіх мовах світу; «вид» – граматичний компонент категорії аспектуальності здебільшого у слов'янських мовах (оскільки для них характерна дієслівна категорія виду).

В українській мові дієслівна категорія виду реалізується повною мірою і притаманна всім дієсловам. Видове протиставлення виражається граматично у дієсловах, що мають тотожне лексичне значення. Такі дієслова утворюють видові пари. Основними засобами творення видових пар є префіксальний та суфіксальний способи, а також зміна наголосу чи основи. Основна семантика форм НДВ пов'язана з відсутністю вказівки на обмеженість дії, вони виражають тривалу нерезультативну дію. Семантика форм ДВ пов'язана із вказівкою на внутрішню межу дії, вони виражають результативну дію, переважно нетривалу. Окрім основних значень, дієслівні форми можуть виражати різні додаткові відтінки значень НДВ і ДВ.

Оскільки категорія аспектуальності (відповідно до двокомпонентної теорії) включає не лише граматичний складник, а й неграматичний, то в українській мові не можна обмежуватись лише дієслівною категорією виду. Дослідження лексико-семантичного складника категорії аспектуальності започаткував М.І. Калько, який виділив п'ять аспектуальних класів українських дієслів: термінативи (дієслова зі значенням подієспрямованого процесу), активітиви (дієслова, що означають динамічний неподієспрямований процес), стативи (дієслова, що описують адинамічний, недискретно-фазовий вияв буття,

⁸⁷ Калько М.І. Категорія аспекту крізь призму поля візуального сприйняття р. Арнгейма. *Мовознавство*. 2007. № 6. С. 66.

⁸⁸ Там само.

локалізований хоча б у межах надтривалого часового відрізка), евентиви (дієслова, що передають значення миттєвих подій, зокрема несподіваних, непередбачуваних), релятиви (дієслівні лексеми зі значенням процесуально-стилізованих відношень, властивостей, постійних ознак).

Моделюючи ФСП категорії аспектуальності, ученим доведено, що основу поля становлять аспектуальні класи дієслів, тоді як граматична категорія виду є рамкою, яка підтримує польову структуру і дозволяє цьому полю існувати. Відповідно до криптичних ознак, аспектуальні класи дієслів розташовуються на площині ФСП від ядра до далекої периферії. Ядро категорії аспектуальності становлять термінативи, субпериферію – активітиви, ближню периферію – стативи, віддалену – евентиви і далеко периферію – релятиви.

Категорія аспектуальності в українській мові є складним феноменом, який ще не повністю досліджено.

У плані змісту категорія аспектуальності є гіперкатегорією, яка включає такі семантичні категорії, як лімітативність, граничність/неграничність дії, фазовість (початок дії, завершення дії, обмежена тривалість), результативність, кратність, часова локалізація, динамічність/статичність, тривалість, моментальність, узуальність.

У плані вираження категорія аспектуальності в українській мові представлена двома основними компонентами: граматичним (дієслівна категорія виду) та лексико-семантичним (аспектуальні класи дієслів). Якщо граматичний складник притаманний дієслову і здатний реалізовуватись (граматичними засобами) в межах дієслова, то аспектуальні класи дієслів реалізують свої особливості в контексті.

Обидва компоненти є ключовими у вираженні аспектуальних значень, і в українській мові жоден із компонентів не здатен реалізувати весь спектр аспектуальних значень. Співвідношення цих компонентів необхідно досліджувати, аналізуючи їх значення у вираженні кожної із семантичних категорій, які входять до складу гіперкатегорії аспектуальності, що зумовлює перспективи подальших досліджень у царині аспектології.

АНОТАЦІЯ

У розділі зроблено спробу аргументувати інтерес дослідників до категорії аспектуальності в українській мові. Визначено термінологічну проблематику аспектології як науки та встановлено співвідношення між такими суміжними термінами, як «аспектуальність», «аспект», «вид». Охарактеризовано семантичні категорії, які входять до гіперкатегорії аспектуальності в українській мові, визначено два основні компоненти, які слугують для її вираження. Проаналізовано основні особливості граматичної категорії виду, визначено основні засоби творення видових пар, описано головні значення, які можуть виражати дієслова доконаного і недоконаного видів. Розкрито сутність

п'ятьох аспектуальних класів дієслів та їх важливість для побудови ФСП аспектуальності в українській мові. Підтримано думку, що категорія аспектуальності в українській мові представлена двома основними компонентами: граматичним (дієслівна категорія виду) та лексико-семантичним (аспектуальні класи дієслів). Якщо граматичний складник притаманний дієслову і здатний реалізовуватись (граматичними засобами) у межах дієслова, то аспектуальні класи дієслів реалізують свої особливості в контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ачилова О.Л. Український префікс попо-: специфіка аспектуального значення. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2011. Вип. 6. С. 14–21.
2. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія : Підручник. Київ : Либідь, 1993. 334 с.
3. Бондарко А.В., Буланін Л.Л. Русский глагол. Ленинград : Просвещение, 1967. 190 с.
4. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики. Ленинград Наука, 1987. 348 с.
5. Горпинич В.О. Морфологія української мови. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 335 с.
6. Даценко Ю.П. Методика дослідження категорій аспектуальності та темпоральності в італійській та українській мовах. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2011. Вип. 27. С. 99–105.
7. Євтушенко О. До питання про проблему аспектуальної системи іспанської мови у порівнянні з українською. *Лінгвістичні студії*. 2014. Вип. 29. С. 109–114.
8. Калько М.І. Категорія аспекту крізь призму поля візуального сприйняття р. Арнгейма. *Мовознавство*. 2007. № 6. С. 60–68.
9. Калько М.І. Аспектологія українського дієслова: двокомпонентна теорія виду і проблема аспектуальних класів. *Лінгвістика*. 2013. № 1 (28). С. 181–191.
10. Калько М.І. Аспектологічний інструментарій: комплексна аспектуальна діагностика. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. 2010. Вип. 6. С. 79–87.
11. Калько М.І. Аспектуальність: досвід категорійного моделювання на матеріалі українського дієслова. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2012. № 1. С. 222–226.
12. Калько М.І. Аспектуальність: досвід категорійного моделювання на матеріалі українського дієслова. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2012. № 1. С. 222–226.

13. Калько М.І. Категорія аспектуальності як динамічний багаторівневий феномен: теоретичні засади й досвід моделювання. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2011. Вип. 1. С. 58–63.

14. Калько М.І. Категорія аспектуальності як польова структура. *Мовознавчий вісник*. 2010. Вип. 10. С. 217–222.

15. Калько, М. І. Універсальна категорія аспекту в українському етноваріанті. *Вісник львівського університету. Серія філологія*. 2004. Вип. 34, ч. 1. С. 81–87.

16. Караман С.О. Караман О.В., Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.

17. Маслов Ю.С. Очерки по аспектологии. Ленинград : Изд-во ЛГУ. 1984. 263 с.

18. Маслов Ю.С. К основаниям сопоставительной аспектологии. *Проблемы современного теоретического и синхронно-описательного языкознания*. 1978. Вип. 1. Вопросы сопоставительной аспектологии. С. 4–44.

19. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении (7-е изд.). Москва : Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР. 1956. 512 с.

20. Русанівський В.М. Структура українського дієслова. Київ : Наукова думка, 1971. 315 с.

21. Сучасна українська літературна мова : підруч. (за ред. М.Я. Плющ). 6-те вид., Київ : Вища школа, 2006. 430 с.

22. Смеричинська О.В. Функціонально-семантичне поле граничності дії в німецькій та українській мовах : дис. ... канд. філол. наук. Львів. 2019. 330 с.

23. Тепла О.М. (Київ, Україна) Функціонально-семантичне поле аспектуальності як універсальна типологічна категорія у зіставленні різних мов. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2009. Вип. 10. с. 197–201

24. Черткова М.Ю. Вид или аспект? К типологии славянской и романской категории. *Вестник Московского университета. Серия «Филология»*. 2004. Вип. 1. С. 97–121.

25. Шульга А.А. Граматична категоризація аспектуальності в українській та фінській мовах. *Вісник маріупольського державного університету. Серія «Філологія»*. 2018. Вип. 18, С. 342–349.

Information about the author:

Shulga A. A.,

Postgraduate Student at the Department of Germanic and Finno-Ugric
Philology named after Professor G. G. Pochepstov
Kyiv National Linguistic University
73, Velyka Vasylkivska str., Kyiv, 03150, Ukraine

DOI

**COMMON SPEECH VOCABULARY
IN THE FORMATION OF FUTURE LAND MANAGERS' FOREIGN
LANGUAGE COMMUNICATION**

Yakushko K. H.

INTRODUCTION

Nowadays it is important to investigate the role of common speech vocabulary to assist professional communication while training students of different knowledge area in general and concerning land management branch itself as the most flexible activity combining the activities of land engineer, geographer, cartographer, land lawyer, naturalist, agricultural worker, road maker, etc. We consider every land manager's professional speech to be closely related to the development of soft communicative skills for interaction with group-mates, tolerance, understanding within the environment of respect, reliance to combine professional and social mobility. However many linguists do not define common speech vocabulary role and categories to reach such aim on the practical lessons of professionally oriented English for future land managers.

Our aim is to distinguish some basic categories of common speech vocabulary and their role in professional speech development for future land managers' foreign language communication in the sphere of specific purpose, to divide these categories into two blocks, to find out the adequate cliches for each block item, to conduct the table forms in order to specify the current review of residual students' common foreign speech vocabulary and student's attitude to the proposed linguistic tasks as well as to analyze students' answers. Besides, it is necessary to describe the textual content of the range of training exercises to combine foreign language skills either in common or in professional speech for every student's own statements. The paper deals with the previous investigations concerning the development of foreign language communicative skills in the area of technical engineering in the articles by I. Grabovska, K. Yakushko, L. Berezova, A.Naidionova, O. Ponomarenko, etc.

Author applied such methods as data collecting, table forms elaborating, students' answers analyzing, pedagogical experiment conducting and based upon taking into account the difficulties to study technical English, finding the ways "to encourage learning outside the classroom"¹, marking specific

¹ Naidionova, A.V., Ponomarenko, O.G.(2018). Use of podcasting technology to develop students' listening skills. Information Technologies and Learning Tools. 63,(1),177–185. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v63i1.1962>

features of” metacommunicative contact-establishing topicalizing questions²“, paying more attention on communicative skills besides “improving writing and reading performance of University students”³.

1. Basic categories and blocks of common speech vocabulary to assist land manager’s professional speech

The background of our investigation is a pre-stage to detect some basic categories of common speech vocabulary for students’ foreign language communicative skills in the area of specific purpose. Undoubtedly, as addition to professional vocabulary application, all future land managers should also use common speech vocabulary as an auxiliary factor to enter a professional foreign language environment. In this context we’d propose to divide common speech vocabulary for students’ foreign language communicative skills concerning the area of specific purpose into 12 categories:

1) 1C: common speech vocabulary to discuss the meaning of professional terms from the list of the most commonly used and the most suitable for professional conversation;

2) 2 C: common speech vocabulary to solve problematic conversational situation directly on the student’s future imaginary working place;

3) 3 C: common speech vocabulary to discuss conversational situation during working pause as the break before or after imaginary professional work;

4) 4 C: common speech vocabulary to identify communicative intentions with the involvement of professional terms;

5) 5 C: common speech vocabulary to comment students’ choice of his professional vocabulary project theme direction as well as the choice of his group-mates-assistants;

6) 6 C: common speech vocabulary to comment students’ choice of the first and last stage tasks within the project work and the deadlines of their fulfilment ;

7) 7 C: common speech vocabulary to comment students’ choice of the responsible persons to fulfill each stage of project;

8) 8 C: common speech vocabulary to represent own and collective presentations within the project work dealing with concrete students’ major;

² Grabovska, I.V. (2019). Metacommunicative contact-establishing topicalizing questions in modern English dialogic discourse. *International journal of philology*. 10, (1), 38–41. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/philolog2019.01.038>

³ Berezova, L.V., Mudra, S.V., Yakushko, K.H. (2018). The Effect of Webquests of the Writing and Reading Performance of University students. *Information Technologies and Learning Tools*. 64(2), 110-118. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v64i2.1979>

9) 9 C: common speech vocabulary to describe professional activity and personal character features of the worker dealing with concrete students' major;

10) 10 C: common speech vocabulary to represent some crosswords/puzzles dealing with professional vocabulary;

11) 11 C: common speech vocabulary to represent achievements, adequate equipment, laboratories or institutions dealing with concrete students' major;

12) 12 C: common speech vocabulary to comment students' attitude to fulfill all abovenamed foreign language tasks identifying the most important and the most pleasant ones.

It's worth to say that common speech vocabulary always assist professional speech vocabulary. Because of the narrow specificity of the professional vocabulary, we can elaborate only the table "General items for current review of residual students' professional vocabulary knowledge" for all specialties without application of concrete major vocabulary⁴. The similar table for common speech vocabulary to assist professional vocabulary differs. It may include suitable phrases to assist every concrete major. All students– future workers may get them beforehand.

For the further analyzing we'd like to divide twelve categories of common speech vocabulary into two blocks. Block 1 will deal with the first six categories of common speech vocabulary for students' foreign language communicative skills in the area of specific purpose and Block 2 with the last ones.

Let us start analyzing from the first two items of Block 1 common speech vocabulary to assist professional speech. In this case we'd recommend to distinguish phrases like "*We've chosen several terms to add our term table like..., ...,...,...,...,... etc.*" or "*We think they are the most important because they...*" as suitable ones for 1C (common speech vocabulary to discuss the meaning of professional terms from the list of the most commonly used and the most suitable for professional conversation). On the next stage concerning 1C we need to involve these chosen terms variants into the short stories from student's real life. The example of such story cliches is "*Once upon a time a land manager came to... He was asked to... To do it he had to... The consumer was pleasant and paid good salary. The engineer became glad, returned home in a good mood to meet friends in order to go for youth party...*". In its turn 2 C (common speech vocabulary to solve problematic conversational situation directly on the student's future imaginary working place) deals with such phrases as "*Our imaginary work*

⁴ Yakushko, K.H. (2020). The categories of specialized vocabulary in the sphere of automation to develop students' foreign language communicative skills. Modern researches in philological sciences: collective monograph: Romania: North University Centre of Baia Mare, 427-448 DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-37-2/25>

is...”, “We need to deal with such problematic situation as...”, “I will..., my first partner will ..., my second partner will ..., my third partner will...”, (title of instrument) will help us to...” etc. It is in need to have real instrument or its imaginary copy to keep students’ interest while 2C representing.

Now it’s time to analyze 3 C and 4C. We can represent common speech vocabulary to discuss 3C (conversational situation during working pause as the break before or after imaginary professional work) through the phrases “It ‘s time for break, ... will join us to spend break...., I used to do... before work, I used to do... after work, I get home ...after work , It takes me... to... And what’s about you?”. In its turn 4 C (common speech vocabulary to identify communicative intentions with the involvement of professional terms) predict a wide range of adequate cliches. But because of the lack of hours for future managers’ foreign language studying it’s worth to focus on expression of agreements, disagreements, result comments, understanding checking, as well as approval intention. In accordance we can illustrate the phrases for agreement or disagreement through such statements as “Do you agree with me?”, “Yes, I do. I agree with you”, “I’m afraid you are mistaken” and the phrases for recommendations using such word combinations as “What do you recommend?”, “I’d recommend...”. Besides, we’d better to use the phrases “What results will be? “; “Will... suit ? “; “Yes, it will. It will do (suit)”, “No, It will not do” for results commenting. Understanding checking may be represented in phrases like “Do you understand?”, “What does... mean? “; “Should I repeat?” as well as approval intention in statement “You are well done”, The results of youengineering work is perfect”, “You are real specialist in ...”.

Finally let us analyze 5P and 6P. We may illustrate 5 C (common speech vocabulary to comment students’ choice of his professional vocabulary project theme direction as well as the choice of his group-mates– assistants) thanking to the phrases “Our project group will include ... because...”, “We’ve chosen such theme because...”, “We’d devote general direction of our professional vocabulary project to.. “; “... will be the chief and... will be assutants because ...”, as well as 6 C (common speech vocabulary to comment students’ choice of the first and last stage tasks within the project work and the deadlines of their fulfilment due to the phrases “Our first stage will be...”, “It will be performed up to...”, “At first we’ll do...,then we’ll do..., our last action is...”. “The deadine for...stage is «Whole project will be done up to...”.

Now we’d like to distinguish Block 2 common speech vocabulary to assist professional speech too.

Let us start alalyzing from the first two items of Block 2 common speech vocabulary to assist professional speech exampling 7C and 8C.

As for us, 7 C (common speech vocabulary to comment students’ choice of the responsible persons to fulfill each stage of project) deals with such

statements as *“There will be such responsible people as...”*, *“Student... will be responsible for... His part of project will be ready up to...”* and 8 C: (common speech vocabulary to represent own and collective presentations within the project work dealing with concrete students’ major) in its turn concerns some phrases like *“Our presentation is devoted to...”*, *“Our plan is...”*, *“Our main terms for usage here are...”*, *“The main questions to audience are”*, *“The main references are...”*, *“The main body includes several slides like...”*, *“We used Smart Art figures and table in...”*, *“Our last slide is “Thanks for attention” because...”*.

Now let us analyze 9 C and 10 C. Among them 9 C (common speech vocabulary to describe professional activity and personal character features of the worker dealing with concrete students’ major) may be represented by short description being similar to the following one: *“We think that person dealing with... is attentive, reliable, with mathematic way of thinking, tidy, calm, open-minded, with a baggage of knowledge in...and... he may be young senior course student combining work with studying at technical faculty”*. In its turn 10C (common speech vocabulary to represent some crosswords/ puzzles dealing with professional vocabulary) may apply by filling gaps in the following report *“Our crossword includes...words. The first horizontal one means... It includes... letters. The first letter of this word is... The last letter is... The second horizontal word... The third horizontal word... The fourth horizontal word... The fifth horizontal word... The first vertical one means...It includes... letters. The first letter of this word is... The last letter is... The second vertical word is... The third... The fourth vertical word... The fifth vertical word... What main word may you define by crossing words?”*. It’s worth to say that such work with crossword concluding is aimed to deep the process of residual course knowledge as well as to develop creative thinking and group work.

Finally let us analyze 11 P and 12 P. We may use such phrases as *“The land surveying laboratory is placed ... on the... floor, room number...”*, *“Our faculty includes such technical departments as...their famous scientists are... their achievements are...”*, *“The students of our faculty combine theory with practical studying mostly in laboratories of...”* for 11 C (common speech vocabulary to represent achievements, adequate equipment, laboratories or institutions dealing with concrete students’ major) as well as the phrases *“We think that project task is... To fulfill project we must do such interesting actions as.... Our favorite and the easiest action is...”*.

In general we consider all linguistic studies to be important for common speech vocabulary to assist professional speech for 12 C (common speech vocabulary to comment students’ attitude to fulfill all abovenamed foreign language tasks identifying the most important and the most pleasant ones).

Undoubtedly, similar to the table to fix current review of residual students’ professional land manager’s speech vocabulary it is in need to elaborate the table to fix current review of residual students’ common

foreign speech vocabulary. It will help us either to clear up conclusions and gaps in students' skills and knowledge or to correct textual content of the proposed material to study professionally oriented English in the sphere of land management in need.

We'd pay attention that the list of the common foreign speech statements for students' current usage is shorter than professional land manager's speech ones because of its additional function to accompany the process of professional purpose technical speech development (see tab.1):

Table 1

Current review of residual future land managers' common speech vocabulary knowledge

	N	Task	Student's answers
	1	2	3
<i>B L O C K 1</i>	1	Write and be ready to use 3–5 common speech vocabulary to discuss the meaning of professional terms from the list of the most commonly used and the most suitable for professional conversation	1. 2. 3. 4. 5.
	2	Write and be ready to use 3–5 common speech vocabulary to solve problematic real life situation directly on the student's future imaginary working place	1. 2. 3. 4. 5.
	3	Write and be ready to use 3–5 common speech vocabulary to discuss conversational situation during working pause-the break, before or after imaginary professional work	1. 2. 3. 4. 5.
	4	Write and be ready to use 3–5 common speech vocabulary to identify communicative intentions with the involvement of professional terms	1. 2. 3. 4.
	5	Write and be ready to use 3–5 common speech vocabulary to comment students' choice of his professional vocabulary project theme direction as well as the choice of his group mates-assistants	1. 2. 3. 4. 5.
	6	Write and be ready to use 3–5 common speech vocabulary to comment students' choice of the first and last stage tasks within the project work and the deadlines of their fulfillment	1. 2. 3. 4. 5.

Continuation Table 1

	1	2	3
<i>B L O C K 2</i>	7	Write and be ready to use 3–5 common speech vocabulary to comment students’ choice of the responsible persons to fulfill each stage of project	1. 2. 3. 4. 5.
	8	Write and be ready to use 3–5 common speech vocabulary to represent own and collective presentations within the project work dealing with concrete land manager’s major;	1. 2. 3. 4. 5.
	9	Write and be ready to use 3–5 common speech vocabulary to describe professional activity and personal character features of the worker dealing with concrete land manager’s major	1. 2. 3. 4. 5.
	10	Write and be ready to use 3–5 common speech vocabulary to represent some crosswords/ puzzles dealing with professional land manager’s vocabulary	1. 2. 3. 4. 5.
	11	Write and be ready to use 3–5 common speech vocabulary to represent achievements, adequate equipment, laboratories or institutions dealing with concrete land manager’s major	1. 2. 3. 4. 5.
	12	Write and be ready to use 3–5 common speech vocabulary to comment students’ attitude to fulfill all above named foreign language tasks identifying the most important and the most pleasant ones	1. 2. 3. 4. 5.

2. The first semester tasks for practical application of common foreign speech vocabulary to develop future land managers’ communication

Let us describe the textual content of some tasks of electronic English studying course for future land managers which are devoted to common speech development itself in general⁵.

Conversational tasks were to be proposed in the second semesters of studying.

But even in the first semester there was recommended to conclude real life story discussion according to the proposed scheme to be applied for every first semester practical work by every future manager concerning

⁵ Yakushko, K.H. (2020). Kurs: Anglijska mova GiZ [English course for Geodesy and Land planning]. URL: <https://elearn.nubip.edu.ua/course/view.php?id=2316>

concrete aspect of land management activity. This general scheme of dialogue predicted the usage of such replica as *“Hello, nice to meet you. – Hi, nice to meet you too. Can I help you?”*, *“– Yes, you can. Let us discuss... (concrete professional land manager’s theme mentioning)”*, *“– I agree. With pleasure. What are you interested in? – Well. At first I’d like to ask you such question :(one among two professional questions). – I think that(answer the previous question) “,”– I see and what is the meaning of some terms to be used in your answer? – Well. Please remember that ...and...(explanation of previously used terms) “,”– Oh, it’s interesting. And what is adequate land manager’s real life story ? – Listen . Once upon a time... (story being related to the everyday land manager’s life), “– Thanks for your real life story. May I ask you more? – Sorry but I’m in a hurry. We need to postpone our conversation”, “– Thus , see you later. – So long, bye”*. It was recommended to conclude real life stories before concluding such dialogue. A range of the samples for these real life land manager’s stories was mentioned may be shown through such sample as *“Once upon a time a first-year student decided to study all special textbooks. He came to the library and tried to get all land law, land use, geodesy, land cadastre, land administration, land measurements at once. He told librarian that he is very interested in aerial shootings, planning surveying works, planning and arithmetic actions. But librarian refused to give him over 100 textbooks at once. She said that it would be enough time for step-by-step studying on the other next years courses too”*. according to the topic *“Land management in general”* and as *“Once upon a time I have read a “Kaidash’s family” by I. Nechui Levytskyi. I thought “Why was not their expansion of private ownership of land proper!?! They had to read Ukraine’s Land Code to normalize land relations in general and lease relations concerning pear-tree in particular. I’d recommend Karpo or Lukash to enter some Land Management Faculties to avoid land troubles “concerning the topic “Land Law”*. Moreover, there are such samples of real life stories as *“Once upon a time a land user wanted to plant sunflowers on his parcel .Previously he wanted an advice from a land manager. A land manager was engaged into land user’s plot quality evaluation. The land manager evaluated the plot from the material point of view properly because he prepared ten variants of cadastral photoplan. He evaluated sandy and rocky soil having chosen the category “industrial use land”. He advised to enrich the soil or to change the mind to plant sunflower. The land owner became sad but he respected the thought of a specialist”* according to the topic *“Land Cadastre”* and as *“Once upon a time a geodesist was engaged into geodetic executive shooting and further geodetic calculations. He could do it due to processing of geodetic measurements and fixing of slopes and high water mark. Accurate positioning of parcels favored further directional boring. The consumer was glad and paid a proper salary.”* concerning the topic *“Geodesy”*. Besides, future land managers could review such samples as *“Once upon a time a man was lost in the unknown wood. It was nervous for a long time but for his pleasure he found a map of neighboring localities under the tree. He could read this map cartographic grid to depict the*

adequate positions. His topographical shooting predicted cartographic analysis of distance between objects. According to this map legend the man could calculate correct distance and correct direction to go away from the wood. His family was glad to meet him again. The man kept the map and decided to become a land manager” to discuss the topic “Cartography” as well as story “Once upon a time the first-year student had decided to use GPS tool. He had already asked his group-mate: “Look! Is earth’s surface being studied by every land manager now with GPS tool?”. Group-mate has answered: “Without GPS tools you are not gathering a complete set of wide range of valuable information now. But you can not use laser rangefinder, multifunctional geodetic device antenna ground plane without special training”. Thus the first-year student has just decided to join adequate student’s scientific society to study aerial satellite shooting” concerning the topic “GPS. Aerial shooting”. Besides, above mentioned scheme became the background for the dialogue to discuss basic land management morphemes⁶.

It’s worth to say that before concluding real-life stories on the basis of the terminological table and common speech, the pre-stage was Individual task 1 as the adaptive stage to actualize known material with the first attempt to combine professional and common speech. Individual 1 work concerning the first task was aimed to conclude dialogue about weather and special features of native region, on the basis of the electronic course presentation “Conversation for a land manager (Common topics)”⁷ as well as adequate dialogues about sport and meal, family and hobby, shopping and health, traffic and travelling, likes and dislikes, advantages and disadvantages, work, education, plans for the future etc. The sample of Individual task 1 first exercise performance may be represented firstly as the dialogue “– Hello, Arthur. – Nice to meet you, Ivan. Can I help you? – Yes you can. Let us discuss weather and our native regions. – I agree. From what topic shall we start? – Let’s firstly discuss current weather. – I support your choice. Do you like today’s weather? – I see it’s very changeable although it is the last day of March. – Is it sunny, windy, rainy or cloudy weather? – In the morning it was cloudy and it was snowing. But now it’s sunny day. – What is the temperature? – Is it bellow or above zero? – I can not measure myself because I have not thermometer and I’m on quarantine. But can open the window and say approximately or see Internet weather forecast. – Do it. – Well, it’s approximately 7 degrees above zero. – Thanks, and what is your favorite season? – I think it is spring. – Why? – All comes to life. – But what about a majority of farming works in spring? – I think it does not matter when you are young, strong and wants to help parents. – Is weather warm or cold for you? – I think it is neither warm no cold. It will depend upon the clothes you decide to wear in such weather. – Is this weather adequate to its season? – Today it is adequate enough, but whole winter was no normal because of the environmental changes. –Do weather changes trouble you? –

⁶ Yakushko, K.H. (2020). The analysis of the basic land manager’s vocabulary nesting morphemes PNAP, 38, 237– 243 DOI: <https://doi.org/10.23856/3871>

⁷ Yakushko, K.H. (2020). Kurs: Anglijska mova GIZ [English course for Geodesy and Land planning]. URL: <https://elearn.nubip.edu.ua/course/view.php?id=2316>

Yes, they do. I want my children to live in adequate weather conditions which used to be many years ago. – Have you an umbrella for the case of rain? – Yes, I have. But when I take my umbrella outdoors it may not be rainy despite of cloudy sky and vice versa it may be rain when I leave it at home. – May weather cause traffic jams? – There are too many cars, car accidents or road works in big cities that you may not notice weather influence. – I see. Now I'd like to ask you about your native town or village. – I don't agree. It's my turn to ask question and your turn is to answer these questions. – It's true. – Where are you from? – I'm from village Krasne, Obukhiv district in Kyiv region. – How long have you been living there? – I've been living there for 17 years – from my birth. – What is your native village famous for? – It's famous for its picturesque landscape, Krasna river and the sugar producing plant in the neighborhood. – Is it far from here? – It's about 50 kilometers in southern direction from Kyiv – How to get here? – You need to catch adequate tour-bus from Vydubychi bus station – What is the fare? – The fare was about 24 hryvnias but may be more soon. – Is your native village big, small, noisy, calm, ancient, new-created? – My village is ancient locality, Trypillia museum with my native region features history explanation is located on the distance of 15 kilometers from Krasne. – What kinds of soils are there? – There are dark black soils. – What are its enterprises? – It was mentioned above. I told you about sugar producing plant. – What are its sights? – It is a monument to the World war II soldiers and the monument to the writer Hryhorii Kosynka who studied at our Krasne's school. – What can land manager do there? – He may study mapping because of different landscape features as well as study our famous soil, gardens or orchards for cadastral work. Besides, he can go fishing in our famous lakes to have a rest before doing his main professional work. – Thanks for your answers – I liked our conversation. See you later – Bye. We'll continue our talk soon". Individual task 1 second task was aimed to translate such Ukrainian terms as into English, to propose general title for the list of professional terms as *вимірювальні прилади (теодоліт, нівелір), вимірювати, кути, довжини ліній, якість земель, земельна ділянка, класи земель, бонітування, оцінка земель, процес оцінювання, реєстрація земель, форми власності на землю, цільове призначення, земельний кодекс, закон, землі с/г призначення, природоохоронні зони, поправка, план, карта, цифрові карти, легенда, масштаб, рамка карти, довгота, широта, меридіан, паралель, градус, типи ґрунтів, зони ґрунтів (лісова, лісостепова, поліська), засолення чорнозем, кам'янистість, деградовані ґрунти, лучні, болотні, легкі, важкі, середні, гумус, геопросторові дані з космосу, геолітальні апарати, дрони, геоінформаційна система, etc. and to conclude logical sentence to combine communicative intention with the professional terms. The samples of the sentences to perform such task fulfillment may be introduced through such statements as “*Let us continue previous talk about measuring instruments – Початок розмови (Starting conversation). I'd like to invite you to our parcel to measure all angles and lines lengths. – Запрошення (Invitation). Your problem with the stolen leveler will be solved – Розуміння (Understanding)*”.*

3. The second semester tasks for practical application of common foreign speech vocabulary to develop future land managers' communication

Now we'd like to pay attention on the concrete second semester task aiming to develop common language communication in accordance to the professional vocabulary too.

For example the aim of Practical work 8 was to consolidate general information about colloquial English language expressions in order to conclude own dialogues combining professional terms knowledge with common speech. It was recommended to fulfill it within four-six people group during some stages. The first stage predicted to familiarize with all three variants content, to answer all questions in shortened way in additional workbook, the second stage predicted to prepare separate file with the written one five exercises variant full answers to be further sent into electronic course and the last third stage predicted oral representation the results in group discussion and in personal conversation with scholar.

In details, the first exercise of practical work 8 within the electronic course for land managers included the task to watch video about conversational phrases within the electronic course⁸ and to make notes concerning 1-16, 17-35 or 36-50 proposed common speech phrases. The sample of this first exercise performance may be introduced after listening into such statements as "1. *Common speech phrases among 1-16 items range: 1. Good job! – Молодець! 2. How's it going? – Як справи? 3. What do you do? – Чим займаєшся? 4. Take your time – Не поспішай 5. No way – Нізащо. 6. I have no idea – Я не маю поняття. 7. Never mind – Не зважай, Нічого (пусте). 8. Are you insane? – Ти збожеволів? 9. missed phrase. 10. It does not matter – Це неважливо. 11. Sorry to bother you – Вибачте, що турбую. 12. You rock! – Ти крутий(супер). 13. I screwed up! –Я дав маху. 14. I'm supposed to... – Я повинен (маю обов'язок). 15. Who knows? – Хто його знає? 16. Keep up the good work! – Продовжуй у тому ж дусі".*

The next three variant task was to fill the gaps in some tables combining knowledge of native Ukrainian common speech and foreign English speech representing such either English or Ukrainian gaps as "Invitation – ...", "... – Розуміння", "... – Компроміс", "... – Спонування", "Positive results hope – ...", "Requesting – ...", "Agreement – ...", "Starting of ... – Початок розмови", "... of conversation –Закінчення розмови", "1. Visit my (our).... – ... 2.... – Приєднуйтеся до нас. 3. I'd like to invite you – ...", "1.... – Я Вас чую! 2. Your problem is important for me – ... 3. ... – Не зупиняйтесь, розповідайте про...", "1. Don't be nervous. We'll find the way –....2. ... – I Ви, і я повинні чимось поступитися. 3. ... – Ми знайдемо компроміс", "1. ... – Давайте обговоримо... 2. Let's do... –3. You can do it – Ви здатні це зробити",

⁸ Yakushko, K.H. (2020). Kurs: Anglijska mova GiZ [English course for Geodesy and Land planning]. URL: <https://elearn.nubip.edu.ua/course/view.php?id=2316>

"1.... You – Ми зробимо все, що можливо, щоб допомогти Вам 2. Your problem will be solved – ...3. ... – Все буде зроблене вчасно", "1. May I (we)...? – ...2....? – Чи не заперечуєте? 3. Would you like to? – ...?", "1.... – Це правда 2. It's correct – ... 3. I ...– Я погоджуюсь", "1....– Давайте продовжимо попередню розмову 2.– Давайте розпочнемо обговорення...3. Can I help you? – ...", "1....– Дякую за розмову 2. See you later. Sorry but I'm in a hurry– ...3. ... – Перепрошую, але ми повинні відкласти нашу розмову". It was to review the basic table of communicative intentions (see table 2).

Table 2

**Basic communicative intentions phrases
to assist future land manager's professional speech**

Invitation- Запрошення	1. <i>Visit my (our)...</i> – Відвідайте мій (наш)... 2. <i>Join us</i> – Приєднуйтеся до нас 3. <i>I'd like to invite you</i> – Я б хотів запросити Вас
Understanding- Розуміння	1. <i>I hear you!</i> – Я Вас чую! 2. <i>Your problem is important for me</i> – Ваша проблема важлива для мене 3. <i>Don't stop talking about</i> – Не зупиняйтесь, розповідайте про...
Compromise – Компроміс	1. <i>Don't be nervous. We'll find the way</i> – Не нервуйте, Ми знайдемо вихід. 2. <i>Either you or I must give in something</i> – І Ви, і я повинні чимось поступитися 3. <i>We'll find compromise</i> – Ми знайдемо компроміс
Stimulating – Спонування	1. <i>Let's discuss...</i> – Давайте обговоримо... 2. <i>Let's do...</i> – Давайте зробимо... 3. <i>You can do it</i> – Ви здатні це зробити
Positive results hope – Сподівання на позитивні результати	1. <i>We'll do the best to help you</i> – Ми зробимо все, щоб допомогти Вам 2. <i>Your problem will be solved</i> – Ваша проблема буде вирішена 3. <i>Everything will be done in time</i> – Все буде зроблене вчасно
Requesting – Прохання	1. <i>May I (we)...?</i> – Чи можна мені (нам)...? 2. <i>Don't you mind...?</i> – Чи не заперечуєте? 3. <i>Would you like to?</i> – Чи не хотіли б Ви...?
Agreement – Згода	1. <i>It is true</i> – Це правда 2. <i>It's correct</i> – Це правильно 3. <i>I agree</i> – Я погоджуюсь
Disagreement – Незгода	1. <i>It's not correct</i> – Це неправильно 2. <i>I disagree</i> – Я не погоджуюсь 3. <i>I'm afraid I can't support the thought about...</i>
Reactions on comments – Реакції на коментарі	1. <i>Thanks for your comments</i> – Дякую за Ваші коментарі 2. <i>I (we)'ll do the best to improve...</i> – Я (ми) зроблю все, щоб виправити... 3. <i>I (we)'ll pay attention on...</i> – Я(ми) зверну увагу на...
Starting of conversation – Початок розмови	1. <i>Let us continue previous talk</i> – Давайте продовжимо попередню розмову 2. <i>Let us start to discuss...</i> – Давайте почнемо обговорення... 3. <i>Can I help you?</i> – Чи можу я Вам допомогти?
Ending of conversation – Закінчення розмови	1. <i>Thanks for conversation</i> – Дякую за розмову 2. <i>See you later. Sorry but I'm in a hurry</i> – Зустрінемося. Вибачте, але я поспішаю 3. <i>Sorry but we must postpone our talk</i> – Перепрошую, але ми повинні відкласти нашу розмову

Practical work 8 third task predicted to write dialogue – discussion about studying at the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, GIS, Math for land surveyor, geometric figures, cadastre, soils, land law, mapping, GIS according to general scheme, adding it by favorite common speech phrases among the rewritten from the first task 50 communicative phrases and expressing communicative intention of invitation, agreement, requesting, positive results hope, etc. The sample of this task introduction may be reviewed through the following dialogue “*Studying at the Faculty of Land Management*” with several underlined conversational statements like “– *Hello, nice to meet you. – Hi, nice to meet you too. Can I help you? – Yes, you can. Let us discuss practical situation concerning Studying at NULESU – Well, what is this situation? – Once upon a time Once upon a time it was a meeting between secondary school graduate and the student of Land Management Faculty. The student asked if he could help pupil? Then it was the following dialogue:*” – **How’s it going?** – *I’m graduate from secondary school and I have no idea what faculty to enter.– Take your time. I’d like to invite you to the Faculty of Land Management. I’m supposed to recommend it because it is much work for every land manager to do and it’ll be a good salary for it. Join us! – Sorry to bother you but what do you do yourself?-I study here and have theoretical knowledge and practical skills according to land cadastre, land law, geodesy, cartography, GIS, etc.-You rock! I may decide to enter the Faculty of Land Management within the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine too. – Who knows? Keep up the good work!” – It’s interesting. And what professional terms did you apply here? – I used such terms as geodesy, cartography, GIS, etc. – For example, geodesy is the Earth’s geometric shape, orientation in space, and gravitational field. Cartography is an ancient science to map and to decode maps using different geodetic tools including modern satellite techniques. GIS is a system being designed to capture, to store, to manipulate, to analyze, to manage, and to present spatial or geographic data. – And what is your favourite statement concerning geodesy in general? – I’d like to say that there are many geodetic instruments like calibrated tube, ruler, tripod bussol, compass, theodolite, leveler, tellurometer, tacheometer, theodolite, altimeter or special instrument for EDM, etc. – Thanks for your answers, bye. – See you later”.*

In accordance to the individual task 8.1 communicative common speech vocabulary was proposed within the individual task 8.2 too to develop either common or professional speech within the scenario to solve land manager’s real life professional situation by several participants’ functions definition, with the some visual materials concerning studying at the Faculty of Land Management within the National University of Life and Environmental

Sciences of Ukraine, concerning the spheres of land manager's activities, land manager's practical studying, Geinformatics, Math, Geodesy, Physics, Geography, Land Law, Cartography, Land Cadastre, Land Planning, surveying works, geometric figures, environmental protection, soils, etc. The guidelines to perform this creative thinking work were to familiarize with three among ten variants, to make short notes in workbook, to develop one pointed variant full scenario to be further sent into electronic course and to be ready to oral group performance.

In addition to the individual work 8.2 task explanation itself there was the sample of performance to be added too. The sample of introduction to the scene "Freshman's troubles within NULES of Ukraine" dealt with such problematic situation to be solved as "a freshman (just enrolled student) can't find the educational block majoring in his specialty training", the applied tools as visual objects were the device similar to GPS navigator, cardboard, the felt-tip pen for mapping and seller's business card. There were four acting participants predicted: "1. a freshman (just enrolled student) thinks that his future specialty is land manager and that's why he needs to go to the 10th educational block which trains managers in economy or to the 4th educational block dealing with planting and land", "2. The skilled second year student from the Faculty of Land Management №1 explains that NULES of Ukraine includes too many similar trends of training and reports about Faculty of Land Management", "3. The skilled second year student from the Faculty of Land Management №2 shows a way to the 6th educational block and considers locality between the 4th and the 6th educational blocks to be the good place for mapping", "4. a seller of GPS navigator proposes to buy his device for better orientation in space". The proposed scene may be introduced in such way:

1 – Where am I now? Where to go? I'm a freshman (just enrolled student) and I can't find the educational block of land management. 2 – Can I help you? I'm a skilled second year student from the Faculty of Land Management 1 – Yes, you can. I'll be grateful. We are near the 10th educational block. May we go to it because it trains managers? 2 – I'm afraid, we may not. The faculty within this educational block does train managers but these managers are majoring in economy. 1 – Oh, it is one more educational in the neighborhood. It is the 4th educational block dealing with planting and land. May we as land managers go there? 2 – I'm afraid, we may not. NULES of Ukraine includes too many similar trends of training. Our is special. A land manager deals with land law, land use, geodesy, land cadastre, land administration, land measurements. Landowners need him for land surveying and land planning works. Land Management is a universal specialty dealing engineering, economy, chemistry, agriculture, geography, automation etc. A land manager can not do without Math calculations too. 1 – Wow, I'm glad to enter the Faculty of Land Management. But where to go? 2 – Oh, I'm tired. May be anybody else will consult this

freshman? 3 – I will, I can. I'm a skilled second year student from this faculty too. Well you need go down the hill near the 4th educational block cross the highway go up and turn left to get to Vasylykivka street. Go straight and in 19 minutes you'll find our native 6th educational block. I'll draw you (is mapping a scheme on cardboard with felt-tip pen for mapping) 1 – What do these mark mean? – ... is a forest, ... – is a hill.... – is a speedway and ... is a mark for educational block. 1 – I see. 4 – I've heard somebody is in need to find way. I have very reliable and accurate GPS navigator. It costs not much. Buy it. (is showing GPS navigator). It's for better orientation in space. 1 – Thank you, I'll think. 4 – It's my business card. Call any time and you'll get very necessary device. 2, 3 – Dear freshman. We may see you here. We are going there ourselves. 1 – Thank for your help. 4 – I'll join you too to find buyers. 1, 2, 3 – As you wish. Bye to everybody. Thanks for our scene watching”.

Thus, mostly all exercises within first and the second semester develop future manager's activities combining professional and common speech vocabulary mostly concerning such categories as 1C, 2C, 4C and 8C.

The further conclusions are based upon the results of 123 students' answers' analyzing within the Faculty of land Management which belongs to the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine after 2019/2020 experiment basing upon the table 3 answers.

After attempts to follow all elements in own common speech to assist professional speech the future technicians had to fill up table 1. Besides, they needed to put number of the abovenamed Block1 and Block 2 elements according to their importance mentioning mark “1” as the least necessary element and “12” as the most suitable element to fill up the table form. The quantity of students' answers concerning table 1A was proportional to the marks of gradual scale importance within table A 2 meaning 79 percent of adequacy. The most necessary elements dealt mostly with the Block 1 elements. The most important elements (aking 12–6 place from the list) on 80 students' opinion were 1C (common speech vocabulary to discuss the meaning of professional terms from the list of the most commonly used and the most suitable for professional conversation), 2 C (common speech vocabulary to solve problematic conversational situation directly on the student's future imaginary working place), 3 C (common speech vocabulary to discuss conversational situation during working pause– the break, before or after imaginary professional work), 4 C (common speech vocabulary to identify communicative intentions with the involvement of professional terms), 8 C (common speech vocabulary to represent own and collective presentations within the project work dealing with concrete students' major) as well as 11 C (common speech vocabulary to represent achievements, adequate equipment, laboratories or institutions dealing with concrete students' major).

Table 3

Students' gradual scale of the most necessary elements of common speech to assist future land manager's speech

	Element	Student's mark of importance
<i>B L O C K 1</i>	1C: common speech vocabulary to discuss the meaning of professional terms from the list of the most commonly used and the most suitable for professional conversation;	10
	2 C: common speech vocabulary to solve problematic conversational situation directly on the student's future imaginary working place;	10
	3 C: common speech vocabulary to discuss conversational situation during working pause– the break, before or after imaginary professional work;	9
	4 C: common speech vocabulary to identify communicative intentions with the involvement of professional terms;	10
	5 C: common speech vocabulary to comment students' choice of his professional vocabulary project theme direction as well as the choice of his group-mates– assistants	8
	6 C: common speech vocabulary to comment students' choice of the first and last stage tasks within the project work and the deadlines of their fulfillment	7
<i>B L O C K 2</i>	7 C: common speech vocabulary to comment students' choice of the responsible persons to fulfill each stage of project	7
	8 C: common speech vocabulary to represent own and collective presentations within the project work dealing with concrete students' major	9
	9 C: common speech vocabulary to describe professional activity and personal character features of the worker dealing with concrete students' major	8
	10 C: common speech vocabulary to represent some crosswords/puzzles dealing with professional vocabulary	9
	11 C: common speech vocabulary to represent achievements, adequate equipment, laboratories or institutions dealing with concrete students' major	8
	12 C: common speech vocabulary to comment students' attitude to fulfill all above named foreign language tasks identifying the most important and the most pleasant ones	7

CONCLUSIONS

At first we proposed to involve 12 categories of communicative clichés of common speech into 123 future land managers; studying within the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine during the 2020 year of studying.

These 12 categories of communicative clichés of common speech are 1C (common speech vocabulary to discuss the meaning of professional terms from the list of the most commonly used and the most suitable for professional conversation); 2 C (common speech vocabulary to solve problematic real situation directly on the student's future imaginary working place); 3 C (common speech vocabulary to discuss conversational situation during working

pause-the break, before or after imaginary professional work); 4 C (common speech vocabulary to identify communicative intentions with the involvement of professional terms); 5 C (common speech vocabulary to comment students' choice of his professional vocabulary project theme direction as well as the choice of his group-mates- assistants); 6 C (common speech vocabulary to comment students' choice of the first and last stage tasks within the project work and the deadlines of their fulfillment); 7 C (common speech vocabulary to comment students' choice of the responsible persons to fulfill each stage of project); 8 C (common speech vocabulary to represent own and collective presentations within the project work dealing with concrete students' major); 9 C (common speech vocabulary to describe professional activity and personal character features of the worker dealing with concrete students' major); 10 C (common speech vocabulary to represent some crosswords/ puzzles dealing with professional vocabulary); 11 C (common speech vocabulary to represent achievements, adequate equipment, laboratories or institutions dealing with concrete students' major); 12 C (common speech vocabulary to comment students' attitude to fulfill all abovenamed foreign language tasks identifying the most important and the most pleasant ones. It is in need to specify the got results in other time periods or within other educational institutions.

SUMMARY

This paper deals with the problem to combine studying and usage of common speech vocabulary with the professional intentions while studying foreign language within studying at the Faculty of Land Management. Firstly the author distinguished 12 categories of common speech vocabulary to assist professional purpose land managers' English application, proposed practical exercises to combine professional and common speech in every student's own statements, conducted adequate pedagogical experiment on the basis of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine and came to conclusion that on practice in everyday use they may shorten the list of abovenamed categories up to 6 items according to the results of students' answers to develop communicative skills of future land managers. All proposed above mentioned items may be introduced for student's communicative tasks like concrete practical work or some individual tasks being devoted to the current development of common speech in parallel to the development of the concrete area professional speech in general and concerning land management branch in particular. The debatable aspect may be based on the periodical additional students' answers analyzing during another semester period to specify the proposed conclusions items. Besides, for this purpose is it in need to conduct the described pedagogical experiment out of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine within another higher educational technical institution.

REFERENCES

1. Naidionova, A.V., Ponomarenko, O.G. (2018). Use of podcasting technology to develop students' listening skills. *Information Technologies and Learning Tools* . 63, (1), 177–185. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v63i1.1962>
2. Grabovska, I.V. (2019). Metacommunicative contact-establishing topicalizing questions in modern English dialogic discourse. *International journal of philology*. 10,(1), 38–41. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/philolog2019.01.038>
3. Berezova, L.V., Mudra, S.V., Yakushko, K.H. (2018). The Effect of Webquests of the Writing and Reading Performance of University students. *Information Technologies and Learning Tools*. 64(2), 110–118. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v64i2.1979>
4. Yakushko, K.H. (2020). The categories of specialized vocabulary in the sphere of automation to develop students' foreign language communicative skills. *Modern researches in philological sciences: collective monograph: Romania: North University Centre of Baia Mare*, 427–448 DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-37-2/25>
5. Yakushko, K.H. (2020). The analysis of the basic land manager's vocabulary nesting morphemes PNAP, 38, 237–243 DOI: <https://doi.org/10.23856/3871>
6. Yakushko, K.H. (2020). Kurs: Anglijska mova GiZ [English course for Geodesy and Land planning]. URL: <https://elearn.nubip.edu.ua/course/view.php?id=2316>

Information about the authors:

Yakushko K. H.,

Ph.D. in Pedagogy,

Senior Lecturer at the Department of English for Technical
and Agrobiological Specialties

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
15, Heroiv oborony, Kyiv, 03041, Ukraine

NOTES

The project was implemented with the support of

The Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation is a non-governmental organization, which was established in 2010 with a view to ensuring the development of international science and education in Ukraine by organizing different scientific events for Ukrainian academic community.

The priority guidelines of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation

1. International scientific events in the EU

Assistance to Ukrainian scientists in participating in international scientific events that take place within the territory of the EU countries, in particular, participation in academic conferences and internships, elaboration of collective monographs.

2. Scientific analytical research

Implementation of scientific analytical research aimed at studying best practices of higher education establishments, research institutions, and subjects of public administration in the sphere of education and science of the EU countries towards the organization of educational process and scientific activities, as well as the state certification of academic staff.

3. International institutions study visits

The organisation of institutional visits for domestic students, postgraduates, young lecturers and scientists to international and European institutes, government authorities of the European Union countries.

4. International scientific events in Ukraine with the involvement of EU speakers

The organisation of academic conferences, trainings, workshops, and round tables in picturesque Ukrainian cities for domestic scholars with the involvement of leading scholars, coaches, government leaders of domestic and neighbouring EU countries as main speakers.

Contacts:

Head Office of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation:
88000, Uzhhorod, 25, Mytraka str.
+38 (099) 733 42 54
info@cuesc.org.ua

www.cuesc.org.ua

**INNOVATIVE PATHWAY FOR THE DEVELOPMENT
OF MODERN PHILOLOGICAL SCIENCES
IN UKRAINE AND EU COUNTRIES**

Collective monograph

Volume 2

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2021. gada 29. janvāris
Tirāža 150 eks.